

การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

บทคัดย่อและแฟ้มข้อมูลฉบับเต็มของวิทยานิพนธ์ตั้งแต่ปีการศึกษา 2554 ที่ให้บริการในคลังปัญญาจุฬาฯ (CUIR)
เป็นแฟ้มข้อมูลของนิสิตเจ้าของวิทยานิพนธ์ ที่ส่งผ่านทางบัณฑิตวิทยาลัย

The abstract and full text of theses from the academic year 2011 in Chulalongkorn University Intellectual Repository (CUIR)
are the thesis authors' files submitted through the University Graduate School.

วิทยานิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต

สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ปีการศึกษา 2559

ลิขสิทธิ์ของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

DEVELOPMENT OF A LEARNING PROCESS TO PROMOTE CHANGES ON FOOD SECURITY
IN AGRICULTURAL COMMUNITIES

Miss Panpat Plungsricharoensuk

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of the Requirements
for the Degree of Doctor of Philosophy Program in Non-Formal Education

Department of Lifelong Education

Faculty of Education

Chulalongkorn University

Academic Year 2016

Copyright of Chulalongkorn University

หัวข้อวิทยานิพนธ์	การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
โดย	นางสาวพรรณภักดิ์ ปลั่งศรีเจริญสุข
สาขาวิชา	การศึกษานอกระบบโรงเรียน
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา
อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม	ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชิตชงค์ ส.นันทนาเนตร

คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย อนุมัติให้หัวข้อวิทยานิพนธ์ฉบับนี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาตามหลักสูตรปริญญาคุษฎีบัณฑิต

.....คณบดีคณะครุศาสตร์
(รองศาสตราจารย์ ดร.ศิริเดช สุชีวะ)

คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์

.....ประธานกรรมการ
(รองศาสตราจารย์ ดร.อาชัญญา รัตน์อุบล)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา)

.....อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชิตชงค์ ส.นันทนาเนตร)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนัสวาศน์ โกวิทยา)

.....กรรมการ
(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีรฉัตร สุปัญญา)

.....กรรมการภายนอกมหาวิทยาลัย
(รองศาสตราจารย์ บำเพ็ญ เขียวหวาน)

พรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข : การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (DEVELOPMENT OF A LEARNING PROCESS TO PROMOTE CHANGES ON FOOD SECURITY IN AGRICULTURAL COMMUNITIES) อ.ที่ปริกษาวิทยาพนธ์หลัก: ผศ. ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา, อ.ที่ปริกษาวิทยาพนธ์ร่วม: ผศ. ดร.ชิตชงค์ ส.นันทานนตร, 317 หน้า.

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ 1.ศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ 2. พัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร 3.ศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น 4. นำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร วิธีการดำเนินการวิจัย แบ่งเป็น การศึกษาเอกสารและการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก 3 ชุมชน และ การวิจัยเชิงปฏิบัติการ 1 ชุมชน ผลการศึกษาพบว่า

1. กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ ขั้นที่ 1 รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ขั้นที่ 2 ทบทวนสถานการณ์ วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมายร่วมกัน ขั้นที่ 3 แสวงหาแนวทางแก้ไขและกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกัน ขั้นที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ขั้นที่ 5 ติดตาม ประเมินผล สรุปทบทวน และบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

2. กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอน ได้แก่ ระยะที่ 1 กระบวนการรับรู้สถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ (1) สร้างความเข้าใจในสถานการณ์และแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร (2) วิเคราะห์และประเมินความต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้น ได้แก่ (1) ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน (2) วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา (3) กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการแก้ปัญหา/พัฒนาาร่วมกัน ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติ ประกอบด้วย 2 ขั้น ได้แก่ (1) สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้ (2) วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ประกอบด้วย 2 ขั้น ได้แก่ (1) ปฏิบัติตามแผน (2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ระยะที่ 5 สรุปทบทวนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต ประกอบด้วย 3 ขั้น ได้แก่ (1) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผน (2) ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้ (3) ประเมินแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่เข้าสู่วิถีชีวิต กระบวนการดังกล่าวมีวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญ ดังนี้ (1) วิธีการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (2) วิธีการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้เรียนรู้จากทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขั้น (3) วิธีการที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน และ (4) วิธีการที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนสะท้อนความคิด ความรู้ ความรู้ระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง

3. การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น พบว่า กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ทำให้สมาชิกในชุมชน รู้จักตนเอง มีความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูลใหม่ ๆ สามารถเลือกรับปรับใช้ข้อมูล สามารถวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น และประเมินตนเองเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร สำหรับผลที่เกิดจากการเรียนรู้พบว่า เกษตรกรกลุ่มทดลองมีความเข้าใจแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร รับรู้ว่าการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิต มีการจัดทำแผนและปฏิบัติการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนโน้มน้าด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรไปใช้ ควรคำนึงถึงปัจจัยต่าง ๆ ดังนี้ แบ่งเป็น ปัจจัยภายในบุคคล ประกอบด้วย ประสบการณ์ชีวิตของผู้สนใจ ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สนใจกับสมาชิกในครอบครัว บทบาทในครอบครัวและในชุมชน ฐานะทางเศรษฐกิจ สถานะความมั่นคงทางอาหาร และปัจจัยภายนอกบุคคล ประกอบด้วย ผู้นำ/ผู้จัดประสบการณ์เรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ เครือข่ายสนับสนุน แหล่งเรียนรู้ และนโยบายรัฐ

4. ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จำนวน 3 ข้อ ได้แก่ 1) การส่งเสริมและสนับสนุนสมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้และนำไปสู่การกำหนดแนวทางเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัวและชุมชนอย่างต่อเนื่อง 2) การสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง 3) การสร้างกลไกความร่วมมือที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ภาควิชา การศึกษาดนตรี

ลายมือชื่อนิสิต .....

สาขาวิชา การศึกษานอกระบบโรงเรียน

ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษาหลัก .....

ปีการศึกษา 2559

ลายมือชื่อ อ.ที่ปริกษารวม .....

5484227827 : MAJOR NON-FORMAL EDUCATION

KEYWORDS: LEARNING PROCESS / FOOD SECURITY / AGRICULTURAL COMMUNITY

PANPAT PLUNGSRICHAROENSUK: DEVELOPMENT OF A LEARNING PROCESS TO PROMOTE CHANGES ON FOOD SECURITY IN AGRICULTURAL COMMUNITIES. ADVISOR: ASST. PROF. WIRATHEP PATHUMCHAROENWATTANA, Ph.D., CO-ADVISOR: ASST. PROF. CHIDCHONG S.NANTANANATE, Ed.D., 317 pp.

This research aims to: 1) study a learning process to promote changes on food security of communities' model; 2) develop a promoting process to enhance learning to change on food security in agricultural communities; 3) study the result in applying the learning process to promote changes on food security in agricultural communities; and 4) present the proposed policies for promoting the learning to change the food security in the agricultural community. The research methodologies are included in documentary study and key informant interview in 3 communities and the action research in 1 community. The findings were as follows;

1. The learning process to promote changes on food security of communities' model: there are 5 steps which are Step 1: Recognizing and realizing the incident affecting the food security; Step 2: Reviewing the incident, analyzing the cause of problem, jointly determining the target; Step 3: Seeking for the solution and deciding common practices; Step 4: Following specified guideline; and Step 5: Following up, evaluating, summarizing lessons and integrating them into way of life.

2. The promoting process to enhance learning to change on food security in agricultural communities has consisted of 5 phases and 12 steps which are Phase 1: Encourage awareness of food security concept and situations, consisting of 2 steps which are (1) acknowledging the situation and understanding the food security and (2) being unsatisfied and requiring the change; Phase 2: Reviewing and analyzing the situation and determining target, consisting of 3 steps which are (1) jointly reviewing the situation and the cause of food instability, (2) analyzing previous management method solving food instability and (3) determining the target and issues to be solved/developed; Phase 3: Seeking for the alternatives and planning practices, containing of 2 steps which are (1) surveying possible alternatives, (2) planning practical guidelines for individual, household, group and community; Phase 4: Following specified guideline, covering 2 steps which are (1) following the plan and (2) exchanging knowledge occurred by ongoing joint practices; Phase 5: Summarizing lessons and integrating them into way of life, consisting of 3 steps which are (1) following up and evaluating the result of practices according to the plan, (2) reviewing and evaluating what to be learnt and (3) accepting and applying new concepts and practices to way of life. The process has the following important learning methods: (1) the method to promote group/community members to continuously exchange and interrelate, (2) the method to promote group/community members to learn from group co-working and regular practices for obtaining skills, (3) the method consistent to and connecting to the living of community members and (4) the method promoting the continuous exchange of ideas opinions and knowledge among group/community members;

3. The application of the promoting process to enhance learning to change on food security in agricultural community shows its result as follows: the learning process to promote changes on food security in agricultural communities are included of self-awareness, readiness to learn new information, acceptance and application of new information, analysis of the results, self-evaluation; result of change expresses community members understood the concept of food security, acknowledging that the change of food security relates to the change of thinking method, they arranged the plan and practices for promoting the food security in the community; The internal factors that should be considered are as follows; relationships between interested parties and family members, family' and community' role and economic status, food security status; The external factors include the leader/experiential learning experience, learning activities, network, learning resources and policies.

4. The proposed policy for promoting learning to change on food security in the agricultural community contains 3 parts as follows: 1) To encourage villagers to learn and lead to a consistent approach to food security continuously at the family and community level.; 2) To develop change agents and working groups to promote the learning to change on food security in the agricultural community continuously, and 3) To create the mechanism of cooperation promoting the learning and the change in order to achieve food security in the community.

Department: Lifelong Education
 Field of Study: Non-Formal Education
 Academic Year: 2016

Student's Signature .....
 Advisor's Signature .....
 Co-Advisor's Signature .....

กิตติกรรมประกาศ

วิทยานิพนธ์ฉบับนี้สำเร็จได้ด้วยความเมตตาจาก ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระเทพ ปทุมเจริญวัฒนา อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.ชิตชงค์ ส. นันทนาเนตร อาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ร่วม ที่คอยให้ความรู้ คำแนะนำ กำลังใจ และ ตรวจสอบแก้ไขข้อบกพร่องมาโดยตลอดการทำวิทยานิพนธ์ ผู้วิจัยขอกราบขอบพระคุณท่านทั้งสองเป็นอย่างสูงมา ณ โอกาสนี้

ขอกราบขอบพระคุณ รองศาสตราจารย์ ดร.อาชญญา รัตนอุบล ประธานกรรมการสอบ วิทยานิพนธ์ รองศาสตราจารย์บำเพ็ญ เขียวหวาน ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.วีระฉัตร สุปัญญา และ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.มนัสวานัน โกวิทยา คณะกรรมการสอบวิทยานิพนธ์ทุกท่านที่ให้ความ อนุเคราะห์ ให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขวิทยานิพนธ์ฉบับนี้จนสมบูรณ์

ขอกราบขอบพระคุณคณาจารย์ อาจารย์พิเศษของภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณาจารย์คณะครุศาสตร์ทุกท่านที่ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ที่มีค่าแก่ผู้วิจัย และ ขอขอบคุณเจ้าหน้าที่คณะครุศาสตร์ทุกท่านที่คอยอำนวยความสะดวกตลอดระยะเวลาการศึกษา

ขอกราบขอบพระคุณท่านผู้เชี่ยวชาญและผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่านที่กรุณาใช้เวลาอ่าน และให้คำแนะนำในการปรับปรุงแก้ไขเครื่องมือ การนำเสนอรูปแบบ และข้อเสนอเชิงนโยบายใน การทำวิทยานิพนธ์นี้

ขอขอบพระคุณชาวชุมชนคูยายหมี จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนหนองสาหร่าย จังหวัด กาญจนบุรี ชุมชนลานตากฟ้า จังหวัดนครปฐม และกลุ่มตัวอย่างทุกท่านที่กรุณาบอกเล่าข้อมูล ความรู้ แบ่งปันประสบการณ์ อาหาร และมิตรภาพที่ดี ตลอดระยะเวลาการวิจัยครั้งนี้

ขอขอบพระคุณคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร ที่สนับสนุนและอนุญาตให้ ผู้วิจัยมาศึกษาต่อ ตลอดจนคณาจารย์และเพื่อนร่วมงานในภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิตทุกท่านที่ ช่วยเหลือและสนับสนุนตลอดมา

ขอขอบคุณแนน ลูกเกิด พี่ปี พี่อุ้ย และนุ่นที่คอยสนับสนุน ช่วยเหลือ ดูแล ให้กำลังใจ เสมอมา และขอขอบคุณพี่ ๆ เพื่อน ๆ และน้อง ๆ ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ ทุกท่าน ในมิตรภาพดี ๆ ที่มีให้กันในทุกครั้งที่ได้พบเจอ

สุดท้ายนี้ ขอกราบขอบพระคุณ เหล่าแม่ คุณแม่ คุณพ่อ ลุง ป้า น้า อา พี่ ๆ และน้อง ๆ ที่คอยโอบกอด ให้กำลังใจ เข้าใจ สนับสนุน ดูแลเสมอมา

สารบัญ

หน้า

บทคัดย่อภาษาไทย.....	ง
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ.....	จ
กิตติกรรมประกาศ.....	ฉ
สารบัญ.....	ช
สารบัญตาราง.....	ญ
สารบัญภาพ	ฎ
บทที่ 1 บทนำ	1
ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	1
คำถามการวิจัย	9
วัตถุประสงค์ของการวิจัย.....	9
ขอบเขตของการวิจัย.....	9
คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย.....	10
ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ.....	12
บทที่ 2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	13
ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร.....	14
ตอนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์.....	39
ตอนที่ 3 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกษตร.....	51
ตอนที่ 4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง.....	65
ตอนที่ 5 กรอบแนวคิดในการวิจัย.....	75
บทที่ 3 วิธีดำเนินการวิจัย.....	80
ระยะที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ	81
ระยะที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง อาหารในชุมชนเกษตร.....	89

ระยะที่ 3 การศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น	92
ระยะที่ 4 ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง อาหารในชุมชนเกษตร.....	98
บทที่ 4 ผลการวิเคราะห์ข้อมูล.....	101
ตอนที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ.....	102
ตอนที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง อาหารในชุมชนเกษตร.....	176
ตอนที่ 3 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง อาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น	200
ตอนที่ 4 การศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความ มั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร.....	239
บทที่ 5 สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ	250
สรุปผลการวิจัย.....	252
อภิปรายผลการวิจัย.....	260
ข้อเสนอแนะ	272
รายการอ้างอิง	274
ภาคผนวก.....	282
ภาคผนวก ก รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ.....	283
ภาคผนวก ข เครื่องมือการวิจัย	286
ภาคผนวก ค แบบการสัมภาษณ์เพื่อรับรองการยกร่างกระบวนการเรียนรู้ในการเปลี่ยนแปลง ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร	294
ภาคผนวก ง ประเด็นในการสัมภาษณ์เพื่อศึกษาข้อคิดเห็นที่มีต่อร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อ ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร	299
ภาคผนวก จ ภาพกิจกรรมการลงพื้นที่ศึกษาชุมชน	314

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์ 317

สารบัญตาราง

ตารางที่ 1	การเปรียบเทียบความแตกต่างของนโยบายและโครงการภายใต้แนวคิดการต่อต้านการอดอยากและความมั่งคั่งทางอาหารชุมชน.....	20
ตารางที่ 2	รายละเอียดตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน	28
ตารางที่ 3	สรุปกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ	170
ตารางที่ 4	สรุปผลการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน (ประเมินรายบุคคล).....	212
ตารางที่ 5	แนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน	217

สารบัญภาพ

ภาพที่ 1	แผนภาพแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย	79
ภาพที่ 2	แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมี.....	130
ภาพที่ 3	แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนหนองสาหร่าย	154
ภาพที่ 4	แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนลานตากฟ้า.....	168
ภาพที่ 5	แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ	175
ภาพที่ 6	กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร.....	199

บทที่ 1

บทนำ

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2551 ความมั่นคงทางอาหารกลายเป็นวิกฤตระดับโลกที่กระทบต่อผู้คนในทุกสังคม ทุกมุมโลกเผชิญกับภัยพิบัติทางธรรมชาติที่รุนแรงขึ้น หลายประเทศประสบปัญหาสินค้าขาดแคลน อัตราการว่างงาน จำนวนคนยากจนที่เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ เกษตรกรผู้ผลิตอาหารตกอยู่ภาวะยากจนขาดแคลนอาหาร ขณะที่บางแห่งกลับพบว่า มีผู้คนเจ็บป่วยเพราะกินอาหารมากเกินไป เมื่อพิจารณาถึงสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทยพบว่า ปี 2551 ประเทศไทยเป็นหนึ่งในประเทศผู้ส่งออกอาหารมากเป็นอันดับต้นๆของโลก มีรายได้จากการส่งออกอาหารสูงถึง 778,056 ล้านบาท บาท (Food Intelligence Center, 2015) และคาดว่าในปี 2559 ไทยมีรายได้จากการส่งออกสินค้าอาหารสูงถึง 950,000 ล้านบาท (Food Intelligence Center, 2016) แต่ประเทศไทยมีแนวโน้มที่จะเผชิญกับภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารเช่นเดียวกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกรผู้ผลิตอาหารกลับเผชิญกับปัญหาหนี้สิน ปัญหาการเข้าถึงปัจจัยการผลิตโดยเฉพาะที่ดิน ความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน น้ำ ป่า การพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากเกินไป การใช้สารเคมีมากเกินไปและเสี่ยงต่อปัญหาสุขภาพ ความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม การขาดองค์ความรู้ที่เหมาะสมในการทำเกษตรยั่งยืน การขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตร และภัยธรรมชาติต่าง ๆ (ซึ่งนฤทัย กาญจนะจิตตรา และคณะ, 2555 ; สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555; สุภา ไยมือง, 2555)

นอกจากนี้มีการตั้งข้อสังเกตว่า วิกฤตพลังงานและภาวะโลกร้อน อาจนำไปสู่ความไม่สมดุลระหว่างการปลูกพืชอาหารและพลังงาน ซึ่งจะมีผลต่อการแย่งชิงพื้นที่เพาะปลูกหรือปัญหาอื่น ๆ ตามมา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในบริบทที่การดำเนินนโยบายการพัฒนาที่มุ่งเน้นการเติบโตของภาคอุตสาหกรรมและการค้าเสรีภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์ที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มขีดความสามารถในการผลิตทางเกษตรในปริมาณมาก ๆ หรือส่งเสริมให้มีการเคลื่อนย้ายซื้อขายสินค้าที่เกี่ยวข้องกับอาหารได้อย่างเพียงพอและต่อเนื่องเท่านั้น อาจละเลยว่า อาหารเหล่านั้นมีที่มา มีกระบวนการผลิต และผลกระทบที่มีต่อบริบทแวดล้อมอื่น ๆ เช่นอาจพบว่า สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ “อาหาร” ถูกลดทอนสถานะลงเป็นเพียง “สินค้า” ชนิดหนึ่งในตลาดที่ผันผวนไม่มั่นคง (นอร์เบอร์ก, เมอร์ฟีลด์ และกอร์ลิก, 2551) สอดคล้องกับความคิดเห็นจากการประชุมสมัชชาปฏิรูปประเทศไทยระดับชาติ ครั้งที่ 2 พ.ศ. 2555 จากเอกสารประกอบการประชุมเรื่องการปฏิรูประบบเกษตรกรรมเพื่อความเป็นธรรมและความมั่นคงทางอาหารได้กล่าวถึงปัญหาคุณภาพชีวิตเกษตรกรใน

สังคมไทยที่ว่า ทั้งที่ประเทศไทยเป็นประเทศผู้ส่งออกอาหารที่สำคัญของโลก ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากแบบแผนการผลิตเชิงเดี่ยวที่เน้นการเพิ่มผลผลิตโดยการใช้พันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ที่ปรับปรุงพันธุ์เพื่อตอบสนองต่อการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งผลิตภัณฑ์ที่ได้มาจากเชื้อเพลิงฟอสซิล ทำให้เกษตรกรต้องพึ่งพาอาหารสัตว์ ปุ๋ย และสารเคมีการเกษตรในสัดส่วนที่สูงมาก เช่น ในการผลิตโดยทั่วไปอาจมีต้นทุนการผลิตที่เป็นปุ๋ยและสารเคมีการเกษตรคิดเป็นร้อยละ 35 ของต้นทุนการผลิตทั้งหมด (กรมปศุสัตว์ 2553 อ้างถึงใน นภวรรณ สิริเวชกุล, 2555)

จากการศึกษาแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารพบว่า แนวคิดที่ได้รับการยอมรับและอ้างอิงมากที่สุด คือ แนวคิดที่เผยแพร่โดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติที่กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารว่าประกอบด้วย 4 มิติที่สำคัญ คือ 1) ความพอเพียง คือ การมีอาหารพอเพียงทั้งด้านปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตในประเทศหรือการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือด้านอาหาร 2) การเข้าถึง คือ การที่คนทุกคนเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการได้เพียงพอกับความต้องการ ซึ่งพิจารณาครอบคลุมเรื่องสิทธิ์ที่บุคคลพึงได้ 3) การใช้ประโยชน์ เป็นการใช้ประโยชน์อาหารเน้นเรื่องการบริโภคอาหารเพื่อความเป็นสุขภาพดีซึ่งเชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น การค้าอาหาร วัฒนธรรม การเรียนรู้เกี่ยวกับอาหาร (อาหารศึกษา) เป็นต้น และ 4) เสถียรภาพ คือ การที่ประชาชน คราวเรือน และบุคคลสามารถเข้าถึงอาหารได้ทุกเมื่อโดยไม่เสี่ยงต่อการขาดแคลนหรือความอดอยาก ไม่ว่าจะในยามปกติหรือในยามวิกฤติ (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555 และ ชื่นฤทัย กาญจนจิตราและคณะ, 2554)

ขณะที่แนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนของประเทศไทย ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน ดังที่ระบุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 11 ได้กล่าวถึงการสร้างความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน เพื่อให้ภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตอาหารและพลังงานที่มีความมั่นคง โดยการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร การสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง และให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ภาคเกษตรสามารถพึ่งตนเองและเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง โดยมีแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญประการหนึ่ง คือ การส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เป็นต้น โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย เพื่อสร้างความมั่นคง ความหลากหลาย การพึ่งพาตนเองและความสามารถในการเข้าถึงด้านอาหารทุกครัวเรือนทั้งในเชิงของปริมาณ คุณภาพ โภชนาการ และความปลอดภัย โดยการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยี

การผลิตผ่านเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ และแหล่งความรู้ในพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) ต่อเนื่องถึงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 12 ที่ให้ความสำคัญกับยุทธศาสตร์การเติบโตที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยให้ความสำคัญกับการรักษาและฟื้นฟูฐานทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างคุณภาพสิ่งแวดล้อมที่ดี ลดมลพิษ และลดผลกระทบต่อสุขภาพของประชาชนและระบบนิเวศ โดยมีแนวทางการพัฒนาสำคัญ คือ การรักษาฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ การสร้างสมดุลของการอนุรักษ์และใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืนและเป็นธรรม การส่งเสริมการผลิตและการบริโภคที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม การพัฒนาระบบการบริหารจัดการและกลไกแก้ไขปัญหาความขัดแย้งด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การพัฒนาความร่วมมือด้านสิ่งแวดล้อมระหว่างประเทศ ในภาคเกษตรให้ความสำคัญกับเกษตรกรรมยั่งยืนและให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น การสร้างองค์ความรู้ทางวิชาการเกษตร วิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและนวัตกรรมแบบมีส่วนร่วมที่เชื่อมโยงกับฐานทรัพยากรชีวภาพ ในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้สินค้าเกษตรมีความปลอดภัย ไม่ส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของประชาชนและสิ่งแวดล้อมของประเทศ การพัฒนาระบบเกษตรกรรมที่ยั่งยืนและการขยายโอกาสในการเข้าถึงพื้นที่ทำกินของเกษตรกร รวมทั้งส่งเสริมการรวมกลุ่มทางการเกษตรจากกิจการเจ้าของคนเดียว เป็นการประกอบการในลักษณะสหกรณ์ ห้างหุ้นส่วน และบริษัท (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2560)

ด้วยเหตุนี้องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบเกษตรทางเลือก เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ จึงได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในการนำมาพัฒนาหลักสูตร โครงการ กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบทั้งจากหน่วยงานองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกกระบบ โรงเรียน และตามอัธยาศัยอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สนใจ เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรมีทางเลือกในการปรับเปลี่ยนวิถีการประกอบอาชีพไปสู่การทำ“เกษตรทฤษฎีใหม่” “เกษตรผสมผสาน” หรือ “เกษตรพอเพียง โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางอาหารสำหรับเกษตรกรและผู้สนใจ ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน แต่การขยายผลแหล่งเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรที่มาเรียนรู้สามารถนำความรู้ทักษะ เทคนิคที่ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้นั้น ยังไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันกับการขยายตัวของระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากงบประมาณในการสนับสนุนที่ไม่ครอบคลุมในเรื่องการติดตามและสนับสนุนการนำผลการเรียนรู้ไปปฏิบัติ ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมที่ยังคงมีข้อจำกัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ศักยภาพในการบริหารจัดการ

ประกอบกับศูนย์เรียนรู้บางแห่งยังคงประสบปัญหาในการดำเนินงานและพัฒนาทั้งด้านการจัดการเรียนรู้และการบริหารจัดการ ขาดการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนา ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ, 2555)

ขณะที่งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในประเทศไทย พบว่าส่วนใหญ่ให้ความสนใจไปที่การศึกษาสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในมิติที่ สอดคล้องกับนิยามตามองค์ประกอบข้างต้นโดยมีการลดทอนหรือเพิ่มเติมบางมิติ เพื่อนำไปสู่การ กำหนดแนวทางการพัฒนาต่อไป เช่น ปิยนาล อิมติ (2547) ที่สนใจศึกษา ประเด็นการมีอยู่ของ อาหาร การจัดการอาหาร และความสามารถในการมีอาหารได้ เพื่อศึกษาลักษณะและวิเคราะห์ สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ข้อเสนอแนะและแนวทางการพัฒนาต่อไป ในทำนอง เดียวกับ สุธานี มะลิพันธ์ (2552) ที่ศึกษาระดับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรอาหารของคนใน ชุมชนและปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับระดับความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากรเพื่อนำมาบริโภคใน ชีวิตประจำวัน รวมทั้งงานของ ธนัทชัย มุ่งจิต (2555) ที่ศึกษาแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้าน ความมั่นคงทางอาหารให้ความสนใจศึกษาระบบการผลิตและความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ครอบคลุมรูปแบบวิธีการผลิต เป้าหมายการผลิต สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับแหล่งที่มาอาหาร วิธีการ บริโภคของชุมชน ศักยภาพและการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองด้านอาหารของชุมชน ปัจจัย โอกาส และความเสี่ยงที่เกี่ยวข้องและส่งผลกระทบต่อความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน เพื่อวิเคราะห์ปัญหา และข้อเสนอแนะแนวทางการเสริมสร้างศักยภาพความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน นอกจากนี้ ศจิ นทร์ ประชาสันต์ (2555) ได้ศึกษางานวิจัยของไทยที่เกี่ยวข้องกับดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหารใน ระดับครัวเรือน ชุมชนและประเทศ ซึ่งพบว่ามีทั้งงานที่ใช้แนวคิดเรื่องความมั่นคงทางอาหารที่ ครอบคลุม 4 มิติข้างต้นได้แก่ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ และงานที่ เลือกรับเฉพาะในบางมิติ รวมถึงงานที่เน้นประเด็นการพึ่งพาตนเองด้านอาหารในฐานะที่จะช่วย สร้างความมั่นคงทางอาหารโดยเฉพาะในกรณีของเกษตรกร

นอกจากนี้งานศึกษาของ สุภา ไยเมือง (2555) ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับความสามารถในการ พึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการเข้าถึงทรัพยากร การตัดสินใจและ จัดการระบบการผลิตและการตลาดที่เป็นธรรมซึ่งดำเนินควบคู่ไปกับความยั่งยืนของระบบนิเวศน์ โดย ทำการสังเคราะห์ข้อมูลการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนของกรณีศึกษา 11 กรณีในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ 2553 - กรกฎาคม 2554 และทำการศึกษาใน 26 ชุมชนใน 4 ภูมิภาค ผลการสังเคราะห์ข้อมูลได้นำเสนอตัวชี้วัด ซึ่งมีตัวชี้วัดสำคัญ ดังนี้ การพึ่งพาตนเองด้านอาหาร สิทธิ ในฐานะทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่ง และทะเล สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต ความมั่นคงทางอาหาร ในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มิติทางวัฒนธรรมและการ

พัฒนา ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้ได้มีการสรุปคำอธิบายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกรรมจากหลายชุมชน พบว่าหมายถึง การมีอาหารกินอย่างเพียงพอตลอดปี โดยให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิในการเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารของชุมชน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน อาหารที่บริโภคต้องปลอดภัย มีโภชนาการ มีตลาดที่เป็นธรรม มีรายได้ที่เพียงพอ มั่นคง และมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแล รวมถึงการสร้างความเป็นธรรมและยั่งยืนในระบบอาหาร

อาจกล่าวได้ว่า แนวทางการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนจากนโยบายระดับประเทศมุ่งเน้นที่การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อให้เกษตรกรมีทางเลือกในการปรับเปลี่ยนวิถีการประกอบอาชีพไปสู่การทำเกษตรยั่งยืน โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางอาหารสำหรับเกษตรกรและผู้สนใจ ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน แต่การขยายผลแหล่งเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรที่มาเรียนรู้สามารถนำความรู้ ทักษะ เทคนิคที่ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้นั้น ยังไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันกับการขยายตัวของระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า สอดคล้องกับงานของนันทิยา และณรงค์ หุตานวัตร (2547) ที่ศึกษาการเปลี่ยนแปลงและดำรงอยู่ในกระบวนทัศน์เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบ พบว่า การเปลี่ยนแปลงความเชื่อและกระบวนความคิด ทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและเกิดการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตที่มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับวิถีการผลิต จากระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวผูกพันกับระบบธุรกิจการค้าอย่างแนบแน่นนำมาซึ่งการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชนเป็นอย่างมาก มาสู่การผลิตที่ให้ความสำคัญกับการรักษาและฟื้นฟูคุณภาพของสิ่งแวดล้อม และช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ คำนี้ถึงความพอเพียงในครอบครัวควบคู่ไปกับผลตอบแทนที่เหมาะสม และเสนอว่าการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย ตัวชี้วัด 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ การมีความรู้และการพัฒนาความรู้และเทคนิค และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และการปรับเปลี่ยนกระบวนทัศน์ ประกอบด้วย สถานภาพของการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน การปรับเปลี่ยนความเชื่อและกระบวนคิด การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงอยู่ในการทำเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบ

ดังนั้นการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรควรถูกพิจารณาไปกว่าการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรหรือสมาชิกในชุมชนเกษตรเพียงด้านเทคนิควิธีการเพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตและจำหน่ายสินค้าอาหารได้เป็นจำนวนมากเท่านั้น แต่ควรพิจารณาอย่างน้อย 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและมุมมองที่มีต่อระบบการผลิตของครัวเรือนชุมชนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ในฐานะที่เป็นปัญหาสำคัญซึ่งกระทบต่อความ

เข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีจากการผลิตในแบบแผนเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เชิงพาณิชย์ที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง มาสู่การพึ่งตนเองจากภายในชุมชน และประเด็นที่สองคือ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถในการปรับตัวหรือแก้ปัญหาเพื่อจัดการหรือลดความเสี่ยงที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหาร เนื่องจากสถานะที่ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งและมีผลต่อครัวเรือนและชุมชนที่ต่างกันไปตามความสามารถ ทรัพยากร และความรุนแรง รวมทั้งระยะเวลาที่สมาชิกในชุมชนเหล่านั้นเผชิญอยู่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการจัดการความรู้และแบบแผนการผลิตของตนเอง เช่น ให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนและการผลิตที่หลากหลายรูปแบบควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพในธรรมชาติ เป็นต้น

อย่างไรก็ตามการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนนั้น ชุมชนควรถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นทรัพยากรการเรียนรู้ โดยส่งเสริมให้ชุมชนเข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องในกระบวนการเรียนรู้และบทบาททางสังคมที่เกี่ยวกับการศึกษามากขึ้น ทั้งในด้านความเข้าใจเกี่ยวกับความขัดแย้ง ความรุนแรง ความสันติ และสิ่งแวดล้อม ของผู้คนที่ดำรงอยู่ในสังคม/ชุมชนนั้น (Norman Longworth, 2003) ด้วยการเสริมสร้างความสามารถในการวิพากษ์สถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่เป็นอยู่ของชุมชน ด้วยการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ถึงอดีตที่ผ่านมาอย่างมีเหตุผล พร้อมรับฟังสถานการณ์ของสมาชิกในชุมชนที่อาจเผชิญความแตกต่างและจัดการกับสถานการณ์ดังกล่าวได้มากน้อยต่างกันไปของผู้คนในชุมชนจึงอาจเป็นอีกแนวทางหนึ่งที่จะส่งเสริมให้ผู้คนในชุมชนเกิดความเชื่อมั่นที่จะร่วมมือกันเรียนรู้และจัดการกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนได้อย่างยั่งยืนต่อไป

ดังที่ เมซิโรว์ (Mezirow, 2007a) เสนอต่อนักการศึกษาผู้ใหญ่ว่า ควรหันมาให้ความสำคัญกับการตั้งคำถามว่า ทำอย่างไรจึงจะช่วยให้ผู้เรียนสามารถรับมือกับวิกฤตสังคมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปอย่างรวดเร็ว เป็นสังคมที่มีความเสี่ยงสูงได้ โดยเสนอทฤษฎีการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพื่อเป็นแนวทางในการช่วยให้ผู้เรียนรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าวได้ ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้สำหรับการศึกษาผู้ใหญ่และการพัฒนาชุมชนได้ เนื่องจากทฤษฎีการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เสนอว่า เราจะเรียนรู้ในสิ่งที่เราค้นหาตรวจสอบเพื่อเรียนรู้ในฐานะที่เป็นผลของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง (เพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ) โดยการนิยามหรือจำกัดความใหม่เกี่ยวกับปัญหานั้น ๆ ซึ่งจะให้เห็นความจำเป็นในการเรียนรู้ของเราจากมุมมองที่ต่างออกไป โดยการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้จะเกิดขึ้นเมื่อเราพบว่าหนทางที่เราเคยใช้ทำความเข้าใจในอดีตนั้นไม่สามารถใช้ได้ดีสำหรับเราอีกต่อไป

สำหรับ Mezirow การเรียนรู้ของบุคคล จึงหมายถึง กระบวนการที่คน ๆ หนึ่งตีความหรือแปลความหมายโดยอ้างอิงจากประสบการณ์ที่มีมาก่อนเพื่อการพัฒนา และเมื่อบุคคลนั้นได้พบทวนไตร่ตรองการแปลความหมายของประสบการณ์เหล่านั้นแล้ว จะนำไปเป็นแนวทางสู่การปฏิบัติต่อไป ซึ่งในกระบวนการดังกล่าวบุคคลนั้น ๆ จะเกิดการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และเกิดการเรียนรู้ขึ้น ดังที่เขาเสนอว่า เราจะเรียนรู้ในสิ่งที่เราค้นหาตรวจสอบเพื่อเรียนรู้ในฐานะที่เป็นผลของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง (เพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ) โดยการนิยามหรือจำกัดความใหม่เกี่ยวกับปัญหา ซึ่งจะให้เห็นความจำเป็นในการเรียนรู้ของเราจากมุมมองที่ต่างออกไป การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นเมื่อเราพบว่าหนทางที่เราเคยใช้ทำความเข้าใจในอดีตนั้นไม่สามารถใช้ได้ดีสำหรับเราอีกต่อไป (Mezirow, 2000 and Mezirow, 2007a)

ด้วยสถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ทิศทางการพัฒนาประเทศไทย และการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรในชุมชนข้างต้น แนวคิดเกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เป็นอีกแนวคิดทฤษฎีที่สำคัญในการจัดการศึกษาหรือการจัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความตระหนักถึงความยั่งยืนของการพัฒนา ผ่านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้วยการเสริมสร้างศักยภาพและความสามารถของชุมชนเกษตรกรในการคิดเชิงวิพากษ์ การใช้เหตุผล การเชื่อมโยงผลกระทบจากอดีตที่มีต่อปัจจุบันเพื่อกำหนดทิศทางในการรับมือกับความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชนในอนาคตต่อไป เช่นที่ Duveskog, (2006) ที่ศึกษามุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชาวนาจากประสบการณ์ของประเทศแอฟริกาตะวันตก ที่เสนอว่า จากมุมมองของ Mezirow ในงานส่งเสริมการเกษตร ชาวนาและนักส่งเสริมการเกษตรควรทำงานร่วมกันเพื่อค้นหาทางแก้ของปัญหาและสะท้อนประสบการณ์ต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการปลดปล่อยให้เป็นอิสระหรืออยู่ในภาวะที่เท่าเทียมกัน ส่วนเงื่อนไขที่ไม่อาจควบคุมได้ในชุมชนชาวนานั้น การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จะช่วยให้ผู้คนไตร่ตรองทบทวนและวิเคราะห์ชีวิตของพวกเขา/เธอเอง เช่นเดียวกับการตระหนักถึงความคิดใหม่ๆ ซึ่งพบว่าวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายวิธีที่สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เช่น การเพิ่มความสามารถด้านทักษะในการแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน การทำทนายอำนาจ และการเผชิญปัญหาในท้องถิ่นของตน

ในทำนองเดียวกับงานวิจัยของ Taylor, Duveskog and Fris-Hansen (2012) ที่ศึกษาปฏิบัติการของโรงเรียนชาวนาในเชิงกรอบคิดทฤษฎีจากมุมมองของทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการศึกษานอกระบบ พบว่า การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่ผู้เรียนตั้งคำถามต่อสมมติฐานเชิงลึกของตนซึ่งถูกดำเนินการให้เปลี่ยนแปลงไปด้วยประสบการณ์บางอย่าง โดยพบว่า ทั้งการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติและการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีนัยสำคัญมากต่อการเรียนรู้เกี่ยวกับตัวเองของคนๆนั้นกับคนอื่น ๆ และช่วยสร้างโอกาสที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองของคนๆนั้น ซึ่งต้องมีการออกแบบที่ชัดเจน คำนึงถึง

บริบทของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งควรดำเนินควบคู่ไปกับการเรียนรู้แบบร่วมมือ โดยเนื้อหาถูกเชื่อมโยงกับความต้องการพื้นฐานคือ ความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนเองและความมั่นคงทางอาหาร โดยการเรียนรู้แบบร่วมมือจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ไปพร้อมกับการสร้างมั่นใจในตนเอง

ท่ามกลางสถานการณ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อมที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและส่งผลกระทบต่ออย่างรุนแรงกว่าที่ผ่านมา การส่งเสริมให้ผู้คนที่ถูกพิจารณาว่าเป็นผู้ที่ตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงการพัฒนาจากภายนอกเปลี่ยนไปเป็นผู้ที่สามารถเรียนรู้เพื่อพัฒนาศักยภาพในการควบคุมจัดการชีวิตตนเอง พัฒนาความสามารถในการปรับตัวให้เท่าทันกับสถานการณ์หรือเผชิญกับปัญหาต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง จึงมีความสำคัญ ซึ่งแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นอีกแนวคิดที่ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้เพื่อความเป็นไท (emancipatory learning) ผ่านการตั้งคำถามและทำความเข้าใจถึงที่มาของสถานการณ์ปัญหาหรือวิกฤตที่พวกเขาหรือเธอเผชิญอยู่ เพื่อตระหนักถึงความสำคัญและความสามารถของตนเอง ที่นำไปสู่การพัฒนาความคิดที่เป็นอิสระ (autonomous thinking) พัฒนาความสามารถในการจัดการตนเองโดยเริ่มจากตีความใหม่กับสถานการณ์ปัญหาหรือวิกฤตที่บุคคลนั้น ๆ เผชิญอยู่ด้วยตนเองมากกว่าดำเนินไปตามสังคมหรือคนอื่น

อย่างไรก็ตาม ผลการค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่ผ่านมาในประเทศไทยยังไม่พบว่ามีการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารโดยตรง โดยการศึกษาส่วนใหญ่มุ่งเน้นไปที่การศึกษาสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาร่วมกัน หรือเป็นงานวิจัยที่มุ่งเน้นการพัฒนาตัวชี้วัดด้านความมั่นคงทางอาหารให้เหมาะสมกับสังคมหรือชุมชนในบริบทของประเทศไทย เพื่อใช้ตัวชี้วัดดังกล่าวสำหรับการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน เพื่อนำไปสู่แผนการสร้างความมั่นคงทางอาหาร และใช้แผนเป็นเครื่องมือสำคัญในการแก้ไขปัญหาหรือสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับชุมชน เป็นที่น่าสังเกตว่า การส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหาร ที่ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืนมีการดำเนินงานมาอย่างต่อเนื่อง ผลการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนชุมชนตามตัวชี้วัดที่ สุภา ไยเมือง (2555) พัฒนาขึ้นพบว่าหลายชุมชนมีศักยภาพในรักษาฐานทรัพยากรธรรมชาติ ศักยภาพในการช่วยเหลือกันเพื่อแก้ปัญหาภาวะการขาดแคลนอาหาร หลายชุมชนมีการตื่นตัวในการเข้าถึงอาหารที่มีความปลอดภัยและถูกหลักโภชนาการ

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงมีความสนใจในการศึกษาถึงแนวทางส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชนเกษตร โดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์โดยคาดหวังว่าจะเป็นอีกแนวทางหนึ่งในการส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรและสมาชิกในครอบครัวให้เกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความเข้าใจ

ความคิด และการกระทำที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตและวิถีการบริโภคของเกษตรกรเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารจากภายในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น นำมาสู่การศึกษาเพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรครั้งนี้

คำถามการวิจัย

1. กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ เป็นอย่างไร
2. กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกร ควรมียุทธศาสตร์ประกอบ และขั้นตอนอย่างไร
3. กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ และแนวปฏิบัติของสมาชิกในชุมชนหรือไม่ อย่างไร
4. ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกร ควรเป็นอย่างไร

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ
2. เพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกร
3. เพื่อศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกรที่พัฒนาขึ้น
4. เพื่อนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรกร

ขอบเขตของการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ได้กำหนดขอบเขตในการศึกษา โดยแบ่งเป็น 2 ส่วน คือ ขอบเขตด้านประชากรและขอบเขตด้านเนื้อหา ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. **ขอบเขตด้านเนื้อหา** การศึกษาครั้งนี้ครอบคลุมเนื้อหาสำคัญ 3 ประเด็น ได้แก่
  - 1.1 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ซึ่งได้จากการศึกษาชุมชนเกษตรกรที่เป็นกรณีศึกษาที่ดี 3 ชุมชน ประกอบด้วย ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่ง ประกอบด้วย ขั้นตอน วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

1.2 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วยเนื้อหา ดังนี้ องค์ประกอบและขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ที่ได้จากการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรซึ่งตรวจสอบและรับรองโดยผู้ทรงคุณวุฒิและการศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

1.3 ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วยข้อเสนอแนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2. ขอบเขตด้านประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

2.1 ชุมชนต้นแบบที่เป็นกรณีศึกษาที่ดีเพื่อศึกษากระบวนการส่งเสริมเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ ซึ่งเป็นชุมชนที่มีสภาพนิเวศเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการผลิตข้าว และเป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันอย่างต่อเนื่องในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนคูยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

2.2 เกษตรกรกลุ่มทดลองเพื่อศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น โดยเป็นเกษตรกรที่อาศัยในชุมชนที่ตั้งในพื้นที่ที่มีสภาพนิเวศเป็นที่ราบลุ่มและเป็นชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่ประสบกับปัญหาหรือความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร เป็นเกษตรกรที่ดำเนินชีวิตและมีรายได้จากการเพาะปลูกพืชและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรต่าง ๆ และมีความสนใจและสมัครใจที่จะเข้าร่วมการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้

คำจำกัดความที่ใช้ในการวิจัย

กระบวนการเรียนรู้ในชุมชน หมายถึง กิจกรรมและขั้นตอนต่าง ๆ ที่จะช่วยให้เกิดการเรียนรู้ ประกอบด้วย องค์ประกอบของการเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจาก

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

การส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร หมายถึง กระบวนการหรือวิธีการที่สมาชิกในชุมชนได้รับประสบการณ์เรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้และการกระทำที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และส่งผลต่อความพยายามที่จะแสวงหาทางเลือกเพื่อหาแนวทางการปฏิบัติใหม่ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร หมายถึง กิจกรรมหรือขั้นตอนต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สมาชิกในชุมชนเกิดการเปลี่ยนแปลงความรู้และการกระทำที่จะนำไปสู่การปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือน ประกอบด้วย 1) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ 2) ขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ 3) ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ 4) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ และ 5) เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร หมายถึง การที่สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร มีแนวคิดในการดำเนินกิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มพูนความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน ครอบคลุม 6 ประเด็นสำคัญ ดังนี้ การพึ่งพาตนเองด้านอาหาร สิทธิในฐานทรัพยากรการผลิต ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งปรับจากตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบทของสุภา ไยเมือง (2555)

ชุมชนเกษตร หมายถึง ชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการผลิตภาคเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการเพาะปลูกข้าวในสัดส่วนที่มากกว่าผลผลิตอื่น

ข้อเสนอเชิงนโยบาย หมายถึง ข้อเสนอแนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้บริหารและของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

1. องค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องในการนำไปใช้เป็นแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิต เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

2. ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จะเป็นประโยชน์ในเชิงวิชาการต่อการนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนการพัฒนาทั้งในระดับชุมชนและในเชิงนโยบาย เพื่อสนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การวิจัยเรื่อง การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีการทบทวนทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีประเด็นสำคัญดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

- 1.1 ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร
- 1.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- 1.3 สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย
- 1.4 การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ตอนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์

- 2.1 ลักษณะการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
- 2.2 องค์ประกอบของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
- 2.3 กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง
- 2.4 การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

ตอนที่ 3 แนวคิดเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกษตร

- 3.1 ความหมายของชุมชนเกษตร
- 3.2 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน
- 3.3 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน
- 3.4 องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน
- 3.5 ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชน
- 3.6 วิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน

ตอนที่ 4 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ตอนที่ 5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

โดยมีรายละเอียดของแต่ละตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

ในส่วนนี้นำเสนอเนื้อหา 4 ประเด็น ได้แก่ ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรกับการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

1.1 ความหมายของความมั่นคงทางอาหาร

ความมั่นคงทางอาหาร (food security) โดยทั่วไปจะถูกนิยามในเชิงเกณฑ์บ่งชี้เกี่ยวกับระดับการเข้าถึงอาหารว่าเป็นไปอย่างพอเพียง (sufficient) ปลอดภัย (safe) และถูกหลักโภชนาการหรือไม่ (nutritious) ในมิตินี้ความมั่นคงทางอาหารจึงถูกมองว่าเป็นข้อตรงข้ามกับการขาดแคลนอาหารหรือความหิวโหย ดังนั้นจึงพบคำสองคำนี้คือความมั่นคงทางอาหารและความไม่มั่นคงทางอาหารถูกกล่าวถึงควบคู่กันไป (Alkon, 2011)

แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่ได้รับการยอมรับและอ้างอิงมากที่สุด คือ แนวคิดที่ได้การประชุมสุดยอดว่าด้วยอาหารโลก (World Food Summit) ที่จัดโดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization - FAO) เมื่อ พ.ศ. 2539 ได้มีการให้ความหมายของคำว่า ความมั่นคงทางอาหารว่า “เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้น เมื่อทุกคน ในทุกเวลา มีความสามารถทางกายภาพและทางเศรษฐกิจ ในการเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการเพียงพอ ปลอดภัย และสนองความต้องการประจำวันและความชอบส่วนตัวของแต่ละคน เพื่อการมีร่างกายที่แข็งแรงและการดำรงชีวิตอย่างมีสุขภาพ” (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555 และ ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา และคณะ, 2554)

พระราชบัญญัติคณะกรรมการอาหารแห่งชาติ พ.ศ. 2551 นิยาม “ความมั่นคงด้านอาหาร” ว่าหมายถึง การเข้าถึงอาหารที่มีอย่างเพียงพอสำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ อาหารมีความปลอดภัย และมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมตามความต้องการตามวัยเพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการมีระบบการผลิตที่เกื้อหนุน รักษาความสมดุลของระบบนิเวศวิทยาและความคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติหรือเกิดภัยพิบัติสาธารณภัยหรือการก่อการร้ายอันเกี่ยวเนื่องจากอาหาร”

ศจินทร์ ประชาสันต์ (2555) ตั้งข้อสังเกตต่อความมั่นคงทางอาหารที่โดยทั่วไปประกอบด้วย 4 มิติ คือ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ ว่าความหมายดังกล่าวมุ่งเน้นไปที่บริบทของความมั่นคงทางอาหารอย่างจำกัด ทำให้มองไม่เห็นมิติอื่น ๆ ที่แวดล้อมความมั่นคงทางอาหารอีกเป็นจำนวนมาก ได้แก่ ความเสี่ยงและความเปราะบางของครัวเรือน การรับรู้ พฤติกรรม และการตอบสนองของครัวเรือน ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่สัมพันธ์กับความมั่นคงทางอาหาร

ของครัวเรือน วัฒนธรรมด้านอาหาร สิทธิด้านอาหารและหน้าที่รัฐ และความสามารถในการกำหนดทิศทางนโยบายอาหารและการค้าที่ส่งผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร ดังนั้นนอกจากจะอธิบายความหมายของความมั่นคงทางอาหารตามแนวคิดขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ จึงควรให้ความสำคัญกับการนำเอาแนวคิดเกี่ยวกับบริบทชุมชน มิติวัฒนธรรม แนวคิดเรื่องความเปราะบางและอธิปไตยทางอาหารมาพิจารณาประกอบ

ขณะที่ คณะทำงานสุขภาพคนไทย (2555) กล่าวถึง ความมั่นคงทางอาหารว่าควรครอบคลุมถึงระบบการผลิตอาหารมั่นคง เกื้อหนุน และรักษาสมดุลกับระบบนิเวศ สามารถเข้าถึงอาหารที่มีอยู่อย่างเพียงพอและพอเพียง สำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ มีคุณภาพของอาหาร ความปลอดภัย และคุณค่าทางโภชนาการตามวัย เพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติและในยามที่เกิดภัยพิบัติ สร้างความตื่นตัวเชิงนโยบายสาธารณะที่ว่า อาหารที่ผลิตในแผ่นดินไทย ต้องเพื่อรับใช้คนไทย ไม่ใช่เพื่อคนอื่น รวมทั้งจุดสังคมไทยให้หลุดพ้นจากภาพมายาคติในความสมบูรณ์มั่งคั่งและความมั่นคงทางอาหารที่ให้ความสำคัญกับการมองผลผลิตของการเกษตรว่าเป็นสินค้าที่สร้างมูลค่าจากการส่งออกสินค้าด้านอาหาร ด้วยประโยคที่ว่า “เงินทองเป็นของมายา ข้าวปลาสิของจริง” เพื่อสนับสนุนให้หันมาเล็งเห็นความสำคัญของการเพาะปลูกพืชเป็นอาหารให้เพียงพอต่อการบริโภคได้ในท้องถิ่นอย่างยั่งยืนดีกว่าการมุ่งเพาะปลูกพืชเพื่อนำผลผลิตที่ได้ขายให้ได้เงินในจำนวนมากโดยละเลยที่จะตั้งคำถามต่อระบบการผลิตและการกระจายสินค้าเหล่านั้นว่ามีที่มาจากการทำลายทรัพยากร การละเลยต่อความสามารถในการพึ่งตนเอง ความยั่งยืนทรัพยากรธรรมชาติ หรือมาจากกระบวนการตลาดที่เป็นธรรมหรือไม่

เกียรติศักดิ์ ยังยืน (2555) เสนอว่า ความมั่นคงทางด้านอาหารของประเทศแท้จริงอยู่บนฐานความมั่นคงของชุมชนที่ยั่งยืน โดยคำนึงว่าอาหารเป็นมากกว่าอาหาร และในแต่ละสถานที่ วัฒนธรรมยังมีมุมมองและความรู้เกี่ยวกับอาหารที่แตกต่างกัน จึงควรพิจารณาถึงการเคารพในสิทธิด้านอาหารคือ ชุมชนต้องสิทธิในการกำหนดระบบอาหารของตนเอง ไม่ใช่อยู่ในมือหรือถูกกำกับโดยปัจจัยภายนอก บริษัท ระบบตลาดผูกขาดที่ทำให้อาหารกลายเป็นสินค้า ในกระบวนการทำงานจึงต้องคำนึงถึงความเหมือนและความแตกต่างของบริบททางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรมของแต่ละชุมชน

ในทำนองเดียวกับ สุภา ไยเมือง (2555) ที่เสนอให้พิจารณาความหมายของความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ว่าควรพิจารณาความกว้างไปว่าการมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคแต่เกี่ยวข้องกับสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรของชุมชน เช่น ไร่นาสวน ดิน น้ำ ป่า การเข้าถึงระบบอาหารท้องถิ่นและในระบบห่วงโซ่อาหารของสังคม รวมทั้งมิติของความมีเสถียรภาพและความยั่งยืนของระบบอาหาร เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของครัวเรือนและชุมชนในปัจจุบันและอนาคต นอกจากนี้ได้กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรที่สรุปจากการศึกษาคำอธิบายของชุมชนเกษตรกรรมหลายชุมชนว่าหมายถึง การมีอาหารกินอย่างเพียงพอตลอดปี โดยให้ความสำคัญกับการพึ่งตนเอง

ด้านอาหาร สิทธิในการเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารของชุมชน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต และระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน อาหารที่บริโภคต้องปลอดภัย มีโภชนาการ มีตลาดที่เป็นธรรม มีรายได้ที่เพียงพอ มั่นคง และมีส่วนร่วมในการควบคุมดูแล รวมถึงการสร้างความเป็นธรรมและยั่งยืนในระบบอาหาร

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับ 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นแรก ให้ความสำคัญกับมุมมองด้านการบริโภคเป็นสำคัญ กล่าวคือ มุ่งเน้นการเพิ่มความสามารถในการผลิตอาหารเพื่อเพียงพอต่อความต้องการในการบริโภค ความสามารถในการเข้าถึงอาหารได้อย่างเพียงพอ เพื่อใช้ประโยชน์จากกการมีอาหารที่เพียงพอ ยั่งยืน กล่าวคือ สามารถเข้าถึงอาหารได้ทุกเมื่อโดยไม่เสี่ยงต่อการขาดแคลนหรือความอดอยาก ไม่ว่าจะในยามปกติหรือในยามวิกฤติ ขณะที่อีกแนวคิดหนึ่งให้ความสำคัญกับมุมมองต่อการผลิตเพิ่มขึ้น โดยเสนอว่าควรให้ความสำคัญกับการเสริมพลังอำนาจให้เกษตรกร ชุมชนท้องถิ่น ในฐานะผู้ผลิตให้สามารถพึ่งตนเองด้านอาหารได้อย่างเต็มศักยภาพ ให้สามารถเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง

1.2 แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ที่ผ่านมาแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารมีการเสนอไว้หลากหลายโดยในที่นี้ นำเสนอไว้ 5 แนวคิด ได้แก่ แนวคิดความมั่นคงทางอาหารในกระแสหลัก แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพา แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ชุมชนเป็นพื้นฐาน แนวคิดเกี่ยวกับอธิปไตยทางอาหาร แนวคิดระบบอาหารท้องถิ่น แนวคิดความไม่มั่นคงทางอาหารในมิติการแก้ไขปัญหาและการปรับตัว (Alkon, 2011 และ ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555)

แนวคิดที่หนึ่ง แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในกระแสหลักที่ได้รับการยอมรับและอ้างอิงมากที่สุด คือ แนวคิดที่ได้การประชุมสุดยอดว่าด้วยอาหารโลก (World Food Summit) ที่จัดโดยองค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization - FAO) เมื่อ พ.ศ. 2539 ได้มีการให้ความหมายของคำว่า ความมั่นคงทางอาหารว่า “เป็นสถานการณ์ที่เกิดขึ้นเมื่อทุกคน ในทุกเวลา มีความสามารถทางกายภาพและทางเศรษฐกิจ ในการเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการเพียงพอ ปลอดภัย และสนองความต้องการประจำวันและความชอบส่วนตัวของแต่ละคน เพื่อการมีร่างกายที่แข็งแรงและการดำรงชีวิตอย่างมีสุขภาพ” (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555 และ ชื่นฤทัย กาญจนะจิตราและคณะ, 2554) ซึ่งองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติได้นำมาขยายความว่า ความมั่นคงทางอาหารประกอบด้วย 4 มิติที่สำคัญ

1) ความพอเพียง หมายถึง ความพอเพียงของปริมาณอาหารในคุณภาพที่เหมาะสม ซึ่งอาจได้มาจากการผลิตภายในประเทศหรือจากการนำเข้า รวมถึงความช่วยเหลือด้านอาหาร

2) การเข้าถึง หมายถึง การเข้าถึงทรัพยากรอย่างพอเพียง (สิทธิที่พึงได้) ของบุคคลเพื่อได้มาซึ่งอาหารที่เหมาะสมและมีคุณค่าทางโภชนาการ ได้เพียงพอกับความต้องการ สิทธิในการเข้าถึงอาหาร เป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของคนทุกคน และสามารถเรียกร้องได้ ภายในขอบเขตของกฎหมาย การเมือง เศรษฐกิจ และสังคมที่เขาอาศัยอยู่

3) การใช้ประโยชน์ หมายถึง การใช้ประโยชน์จากอาหารผ่านการมีอาหารที่เพียงพอ มีน้ำสะอาด เน้นเรื่องการบริโภคอาหารเพื่อความเป็นสุขภาพดี ซึ่งเชื่อมโยงไปถึงปัจจัยอื่น ๆ ที่ไม่ใช่เรื่องอาหารโดยตรง เช่น การค้าอาหาร วัฒนธรรม การเรียนรู้เกี่ยวกับอาหาร (อาหารศึกษา) เป็นต้น

4) เสถียรภาพ หรือความยั่งยืนของอาหาร หมายถึงการที่ประชาชน คราวเรือน และบุคคลสามารถเข้าถึงอาหารได้ทุกเมื่อโดยไม่เสี่ยงต่อการขาดแคลนหรือความอดอยาก ไม่ว่าจะในยามปกติหรือในยามวิกฤติ

จากแนวคิดข้างต้นใกล้เคียงกับที่ Alkon (2011) เสนอ แนวคิดภาวะทันสมัยที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มความสามารถในการผลิตของภาคเกษตรและการแข่งขันในวิถีการผลิตเพื่อการค้า รวมทั้งการเติบโตทางเศรษฐกิจ โดยส่งเสริมให้กลุ่มประเทศโลกฝ่ายใต้หรือก็คือประเทศกำลังพัฒนาถึงด้อยพัฒนาที่หากพิจารณาตามแผนที่โลกส่วนใหญ่จะตั้งอยู่ซีกด้านล่างของแผนที่โลกในมิติความมั่นคงทางอาหารที่ถูกนำเสนอโดยองค์การเพื่อการพัฒนาระหว่างประเทศของสหรัฐอเมริกา (USAID) ที่ร่วมกับองค์กรหน่วยงานต่าง ๆ แนวคิดนี้เสนอว่าผู้ที่อาศัยในพื้นที่ชนบทของประเทศด้อยพัฒนาจำเป็นต้องทำให้เป็นสมัยใหม่และมีส่วนร่วมอย่างแข็งขันในเศรษฐกิจระดับโลกเพื่อเพิ่มความสามารถในการซื้ออาหาร แนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารจึงเน้นไปที่ การเพิ่มความสามารถในการผลิตภาคเกษตร สนับสนุนรัฐชาติต่าง ๆ ในการสร้างสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจในชนบท เพื่อให้ชาวนาที่อยู่ในภาวะไม่มั่นคงทางอาหารสามารถขายอาหารได้เป็นจำนวนมากขึ้น และนำมาซึ่งการยกระดับรายได้พร้อมกับความมั่นคงทางอาหารของพวกเขา องค์กรต่าง ๆ ที่ดำเนินการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารด้วยแนวคิดนี้จึงเชื่อว่า ผู้ผลิตชาวชนบทต้องการส่งเสริมความสามารถในการเข้าถึงตลาดทั้งภายในและต่างประเทศ จึงให้ความสำคัญที่ส่งเสริมการเพิ่มมาตรฐานคุณภาพ พัฒนาโครงสร้างเพื่อการขนส่ง และเพิ่มโอกาสเข้าถึงสารสนเทศทางการตลาด นักคิดในกลุ่มนี้มุ่งส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารโดยให้ความสำคัญที่การสนับสนุนเกี่ยวกับการเพิ่มความสามารถในการเข้าถึงเทคโนโลยีของชาวนาชนบทในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาถึงด้อยพัฒนา โดยสนับสนุนสิ่งที่เรียกว่า การปฏิบัติเขียว เทคโนโลยีการเกษตร เช่น ยาฆ่าแมลง โครงการชลประทาน ปุ๋ยเคมี และการปรับปรุงพันธุ์พืช นักคิดในสายนี้เสนอว่า ผลผลิตที่เพิ่มขึ้นโดยการปฏิบัติเขียวมีส่วนช่วยประเทศอินเดียพ้นจากภาวะขาดแคลนอาหาร (Alkon, 2011)

แนวคิดที่สอง แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งพา เป็นแนวคิดที่วิพากษ์แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของนักคิดสายการทำให้เป็นสมัยใหม่ ทฤษฎีการพึ่งพาเชื่อว่าความมั่นคงทางอาหารไม่ได้

เป็นผลจากการขาดแคลนอาหาร แต่เป็นผลมาจากความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียมกันระหว่างโลกฝ่ายเหนือกับโลกฝ่ายใต้ จากมุมมองตามลัทธิล่าอาณานิคมของโลกฝ่ายเหนือเชื่อว่า มีส่วนทำลายวัฒนธรรมและเศรษฐกิจดั้งเดิมไปพร้อมกับการขูดรีดทรัพยากรธรรมชาติของโลกฝ่ายใต้เพื่อสะสมทุน ความสัมพันธ์ที่เกี่ยวข้องกับการผลิตข้างต้นผลักดันให้ชาติต่าง ๆ ในกลุ่มประเทศกำลังพัฒนาหรือด้อยพัฒนาให้ยอมรับตำแหน่งที่ต่ำในการแบ่งแรงงานในระดับโลก แนวคิดนี้ยังวิพากษ์ว่าลัทธิล่าอาณานิคมสร้างชนชั้นทุนนิยมข้ามชาติ ซึ่งดำรงอยู่ในโลกฝ่ายใต้เพื่อจัดการผลประโยชน์ของพวกเขาโดยตัวพวกเขาพร้อมกับกลุ่มประเทศโลกฝ่ายเหนือและทำให้การพึ่งพิงยังคงดำรงอยู่ต่อไป ทฤษฎีการพึ่งพาพึ่งเคลื่อนไปสู่การเป็นรัฐที่ถูกทำให้เป็นสมัยใหม่แต่ในฐานะประเทศด้อยพัฒนาซึ่งเน้นไปที่การสร้างภาวะการพึ่งพา (Alkon, 2011)

แนวทางการพึ่งพาเสนอว่า ความมั่นคงทางอาหารไม่ได้ต้องการเพียงการเพิ่มการผลิตอาหารแต่ต้องเพิ่มการเข้าถึงอาหารด้วย โดยให้ความสำคัญกับการผลิตพืชอาหารเพื่อผู้ผลิต ด้วยการวิพากษ์ว่าการปฏิวัติเขียวเน้นไปที่การส่งออกผลผลิตสู่ตลาดแต่เกษตรกรผู้ผลิตกลับอยู่ในภาวะขาดแคลนอาหาร ดังนั้นแทนที่จะเน้นการเพิ่มความช่วยเหลือจากต่างชาตินักคิดในกลุ่มนี้เสนอให้สนับสนุนการปลดปล่อยสู่ความเป็นไทจากอุปสรรคต่าง ๆ ที่กระทบต่อการผลิตระดับท้องถิ่น เพื่อให้ผู้ยากจนสามารถเลี้ยงดูตนเองได้ ดังนั้นในมุมมองนี้ความมั่นคงทางอาหารจึงไม่เพียงพอ แต่ต้องเป็นอธิปไตยทางอาหาร (food sovereignty) หรือสิทธิที่จะนิยามระบบอาหารของตนเอง แนวทางสำคัญ เช่น การกระตุ้นผู้คนตระหนักถึงความมั่นคงทางอาหารผ่านการปรับปรุงเทคนิคต่าง ๆ ที่ช่วยปลดปล่อยภาวะการพึ่งพาของพวกเขาต่อความช่วยเหลือของต่างชาติ โดยสร้างศักยภาพในการจัดการความมั่นคงทางอาหารด้วยตัวพวกเขาเอง นอกจากนี้ยังพบมิติการส่งเสริมการผลิตอาหารที่เพิ่มขึ้นว่าต้องเป็นการจัดการที่คำนึงถึงความยั่งยืนของทรัพยากรธรรมชาติไม่น้อยไปกว่าการปลดปล่อยความเป็นไทจากแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่ไม่คำนึงถึงความยั่งยืนของประเทศอุตสาหกรรม ขณะเดียวกันพบว่ามีความจำเป็นการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญในการนำแนวคิดนี้ไปสู่องค์กรระหว่างประเทศในการทำงานเพื่อส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร เนื่องจากแรงผลักดันจากประชาสังคมอย่างต่อเนื่องที่มีต่อตัวตนเองระหว่างประเทศ (Alkon, 2011)

แนวคิดที่สาม คือ แนวคิดเกี่ยวกับการใช้ชุมชนเป็นพื้นฐานในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในโลกอุตสาหกรรม ในสหรัฐอเมริกามีการร่วมตัวกันของนักกิจกรรมด้านการเพิ่มความมั่นคงทางอาหารในลักษณะที่เน้นความเป็นชุมชน ซึ่งพิจารณาความมั่นคงทางอาหารว่าไม่ใช่เพียงประเด็นระดับบุคคลแต่เกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมที่ถูกสร้างขึ้น โดยความมั่นคงทางอาหารถูกพิจารณาว่าเป็นปัญหาแบบสหวิทยาการและครอบคลุมหลายปัจจัย เช่น รายได้ การขนส่ง ราคาอาหาร โภชนาการ วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับทางเลือกของอาหาร ความมั่นคงทางอาหาร ความไม่แน่นอนของสิ่งแวดล้อม และการเข้าถึงที่เพียงพอในแหล่งอาหารระดับท้องถิ่น ความต่างกับแนวคิดการพึ่งพาตนเอง คือ นัก

เคลื่อนไหวด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้มีความสำคัญกับการพัฒนาความสามารถของชุมชนท้องถิ่นในการพึ่งตนเอง บ่อยครั้งดำเนินการผ่านปฏิบัติการของระบบอาหารเกษตรทางเลือกมากกว่า การเพิ่มความสามารถในการบริโภคสินค้าอาหารที่ผลิตโดยระบบอุตสาหกรรม โดยมุ่งเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนด้วยเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับระบบอาหารระดับภูมิภาคและท้องถิ่นไปพร้อมกับความสามารถของผู้คนที่มีรายได้น้อยเพื่อมีส่วนร่วมในกระบวนการดังกล่าว (Alkon, 2011)

แนวคิดความมั่นคงทางอาหารชุมชนในสหรัฐอเมริกา (US's community Food Security : CFS) มีจุดเริ่มในปี พ.ศ. 2537 จากกระบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมที่ต้องการปรับเปลี่ยนแนวทางแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารโดยเฉพาะในกลุ่มประชากรที่มีรายได้น้อย จากเดิมที่ใช้กรอบแนวคิดการต่อสู้กับการอดอยากไปเป็นขยายการแก้ไขปัญหาดังกล่าวโดยที่เน้นระดับชุมชน เพราะเชื่อความมั่นคงทางอาหารของปัจเจกบุคคลและครัวเรือนมีความสัมพันธ์อย่างยิ่งกับบริบทแวดล้อมในชุมชน กล่าวคือ หากชุมชนมีศักยภาพความสามารถและพึ่งพาดูแลจัดการด้านอาหารได้มากขึ้นก็จะแก้ไขปัญหาดังกล่าวได้อย่างยั่งยืนขึ้น โดยไม่ต้องพึ่งพิงความช่วยเหลือเร่งด่วนจากแหล่งทุนภายนอกหรือความช่วยเหลือด้านอาหารจากภาครัฐตลอดเวลา ปัจจุบันแนวคิดนี้ถูกนำไปประยุกต์ใช้แพร่หลายในองค์กรและชุมชนจำนวนมากในทวีปอเมริกา (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555)

ทั้งนี้ ศจินทร์ ประชาสันต์ (2555) พบว่า แนวคิดความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน มีผู้นิยามไว้หลากหลาย ซึ่งมีองค์ประกอบสำคัญนอกเหนือจากตารางข้างต้นอีก 3 องค์ประกอบคือ

ความยั่งยืน หมายถึง การผลิตอาหารที่ยั่งยืน ลดใช้พลังงานฟอสซิลและสร้างตลาดผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยตรงเพื่อลดระยะทางขนส่งอาหาร

ความเป็นธรรมทางสังคม หมายถึง การหยุดยั้งความเป็นธรรมด้านอาหารที่ดำรงอยู่ในสังคมที่ร่ำรวยอย่างสหรัฐ ฯ และยังรวมถึงในการที่บุคคลที่เกี่ยวข้องอยู่ในห่วงโซ่อาหาร ไม่ว่าจะเป็นแรงงานรับจ้างเกษตรกร ได้รับค่าตอบแทนที่เป็นธรรม

การตัดสินใจแบบประชาธิปไตย หมายถึง คนที่เกี่ยวข้องในระบบอาหารที่มีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจใด ๆ ที่จะกระทบกับความพอเพียง ต้นทุน ราคา คุณภาพ และคุณสมบัติของอาหาร

สาระสำคัญของความมั่นคงทางอาหารชุมชนภายใต้บริบทของสหรัฐอเมริกา คือ การเน้นแก้ปัญหาอาหารที่ระบบอาหารท้องถิ่นโดยพิจารณาตลอดทั้งห่วงโซ่อุปทาน ตั้งแต่สภาพการผลิตทางการเกษตร ช่องทางการจำหน่ายอาหาร สภาพการคมนาคมขนส่ง การให้การศึกษาด้านอาหาร รวมถึงการมีส่วนร่วมระหว่างบุคคลในท้องถิ่นเพื่อแก้ไขปัญหาด้านอาหารที่เกิดขึ้น สำหรับการประเมินความมั่นคงทางอาหารชุมชนในสหรัฐ ฯ จะใช้ตัวแปรที่ค่อนข้างกว้าง เช่น จำนวนร้านค้าปลีกที่จำหน่ายอาหารสุขภาพหรืออยู่ใกล้ชุมชนรายได้น้อย ระบบขนส่งสาธารณะและการเชื่อมต่อ

ร้านอาหารหรือตลาดเกษตรกรที่มีอาหารคุณภาพและราคาพอเหมาะเท่ากับชุมชนที่มีรายได้น้อย ช่องทางการจัดจำหน่ายเชื่อมโยงระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ปัญหาสุขภาพของชุมชน (เช่น เบาหวาน อัตราการตายของทารก สัดส่วนของทารกที่น้ำหนักตัวต่ำกว่าเกณฑ์) ชั่วโมงในโรงเรียนที่ให้การศึกษาด้านโภชนาการ อายุเฉลี่ยของชาวนา การสูญเสียที่ดิน สภาพการณ์ของภาคเกษตร การทำเกษตรยั่งยืน และพื้นที่ทางนโยบายและโครงการที่เกี่ยวข้อง (เช่น สถานโยบายอาหาร ขนาดของโครงการความช่วยเหลือฉุกเฉินด้านอาหารเทียบกับความต้องการ)

ตารางที่ 1 การเปรียบเทียบความแตกต่างของนโยบายและโครงการภายใต้แนวคิดการต่อต้านการอดอยากและความมั่นคงทางอาหารชุมชน

ความแตกต่าง	แนวคิดต่อต้านการอดอยาก	แนวคิดความมั่นคงทางอาหารชุมชน
รูปแบบ	การรักษาและสวัสดิการสังคม	การป้องกันและการพัฒนาชุมชน
หน่วยการวิเคราะห์	ปัจเจกบุคคล / ครอบครัว	ชุมชน
กรอบระยะเวลา	ระยะสั้น	ระยะยาว
เป้าหมาย	ลดต้นทุนทางสังคมสุขภาพบุคคล และ ความเท่าเทียมกันทางสังคม	สร้างทรัพยากรบุคคล สร้างเมืองสุขภาพและ สร้างเสริมอำนาจปัจเจกบุคคล
ระบบ / ช่องทาง	อาหารฉุกเฉินและโครงการอาหารของมลรัฐ	ตลาด การผลิตของตนเองและอาหารท้องถิ่น/ภูมิภาค
หน่วยงาน/ภาคส่วนที่มีบทบาท	กระทรวงเกษตรของสหรัฐ ฯ หน่วยงานบริการสังคมและสถาบันการสงเคราะห์	องค์กรชุมชนและหุ้นส่วนหลายภาคส่วน
ความสัมพันธ์กับการเกษตร	เกษตรกรรมในฐานะสินค้าและอาหารราคาถูก	สนับสนุนการเกษตรท้องถิ่นและราคาเป็นธรรมสำหรับเกษตรกร
นโยบาย	รักษาทรัพยากรด้านอาหาร	การวางแผนชุมชน

แนวคิดที่สี่ คือ แนวคิดอหิปปไตยทางอาหาร ถึงแม้ว่าการเคลื่อนไหวเพื่อความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนจะเน้นที่ความยุติธรรมทางสังคม ข้อถกเถียงต่อกรอบแนวทางดังกล่าวคือ ความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนควรให้ความสำคัญกับความเท่าเทียมยุติธรรมทางอาหาร ซึ่งแนวคิดเรื่อง

ความยุติธรรมทางอาหารรวมความมั่นคงทางอาหารไว้ภายในมุมมองเชิงความยุติธรรมด้านสิ่งแวดล้อมเพื่อตอกย้ำการกระจายผลประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจและเชื้อชาติ การเคลื่อนไหวเพื่อความยุติธรรมทางอาหารนี้ทำงานเพื่อปลดปล่อยจากการเหยียดเชื้อชาติและเพื่อเสริมพลังกับคนผิวสีที่มีรายได้ต่ำเพื่อส่งเสริมระบบอาหารที่ยั่งยืนสำหรับชุมชนของพวกเขาโดยพวกเขาให้ความสำคัญกับการเสริมพลังท้องถิ่นเป็นอุดมการณ์ในการเคลื่อนไหวร่วมกับการเคลื่อนไหวของชาวาระดับนานาชาติเพื่อเรียกร้องสิทธิในการนิยามระบบอาหารของพวกเขาโดยตัวเอง การเคลื่อนไหวถูกรวมกับแนวคิดการพึ่งพาในฐานะส่งเสริมอธิปไตยทางอาหารและความพอเพียงของตนเองในระดับท้องถิ่นมากกว่าเพิ่มการมีส่วนร่วมในตลาดนานาชาติ การเคลื่อนไหวเหล่านี้ร่วมแบ่งปันแนวคิดภาวะทันสมัยกับความมั่นคงทางอาหารไปพร้อมกับการสร้างความสามารถในการเลี้ยงดูตนเองของผู้คน (Alkon, 2011)

ทั้งนี้ อธิปไตยทางอาหาร มีจุดกำเนิดที่แตกต่างจากความมั่นคงทางอาหารในขณะที่ความมั่นคงทางอาหารเกิดจากปัญหาการขาดแคลนอาหารและการเข้าถึงอาหารเป็นสำคัญ ซึ่งวิธีการแก้ไขอาจหมายถึงการส่งเสริมความสามารถทางการผลิตหรือการนำเข้าอาหารราคาถูกจากต่างประเทศแต่อธิปไตยทางอาหารเป็นแนวคิดทางการเมืองเกิดจากปัญหาทางเศรษฐกิจการเมืองของชาวานาและเกษตรกรรายย่อยที่ได้รับผลกระทบจากนโยบายการพัฒนาและการค้าเสรี ทำให้รายละเอียดว่าด้วยใครคือผู้ผลิตอาหาร แหล่งที่มาของอาหารและกระบวนการผลิตอาหารกลายเป็นประเด็นสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าประเด็นการเข้าถึงอาหารแลมีอาหารอย่างเพียงพอ แนวคิดอธิปไตยทางอาหารถูกนำเสนอครั้งแรกในการประชุมสุดยอดอาหารโลกปี 2539 โดยขบวนการเคลื่อนไหวระหว่างประเทศของกลุ่มเกษตรกรรายย่อยและรายกลาง (Via Campesina) ความหมายของอธิปไตยทางอาหารที่ใช้กันโดยทั่วไป หมายถึง สิทธิของประชาชนในการกำหนดนโยบายด้านเกษตรและอาหารของตนเอง ในการปกครองและกำหนดกฎเกณฑ์การค้าและการผลิตทางการเกษตรภายในประเทศเพื่อที่จะบรรลุเป้าหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ในการกำหนดขอบเขตการพึ่งพาตนเองที่พวกเขาต้องการ ในการจำกัดการทุ่มตลาด และในการให้ความสำคัญกับชุมชนประมงท้องถิ่นที่จัดการการประมงและสิทธิในทรัพยากรทางทะเลเป็นลำดับต้น ๆ ตามแนวคิดนี้ การเข้าถึงทรัพยากร การพึ่งพาตนเองและความสามารถในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของชุมชนและประชาชนคือหัวใจสำคัญ การสร้างเสริมอธิปไตยทางอาหารในทางนโยบายจึงหมายถึงการมีกรอบนโยบายในประเทศและระหว่างประเทศที่ส่งเสริมและสนับสนุนหลักการสำคัญของอธิปไตยทางอาหาร (ศจินทร์ ประชาสันต์, 2555)

นอกจากนี้อาจกล่าวได้ว่า อธิปไตยทางอาหาร หมายถึง ความสามารถของประเทศและชุมชนในการควบคุมการจัดหาอาหารด้วยตนเองของประเทศและชุมชนเหล่านั้น กล่าวคือ สามารถระบุได้ว่า จะผลิตอะไรภายใต้เงื่อนไขอะไร และจะขายภายในหรือภายนอกประเทศ ในระดับท้องถิ่น

อธิปไตยทางอาหารเชื่อมโยงกับสิทธิของชุมชนชนบทในการคงไว้ซึ่งที่ดินและความต่อเนื่องในการผลิตอาหารสำหรับคนในชุมชน สำหรับตลาดภายในประเทศ และตลาดอื่น ๆ ถ้าเขาปรารถนา ในมิตินี้ อธิปไตยทางอาหารจึงเป็นมากกว่าการถกเถียงกันในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับระเบียบการค้า แต่ควรพิจารณาอาหารว่าเป็นแหล่งโภชนาการและคุณค่าทางวัฒนธรรมเป็นลำดับแรก ส่วนการค้าเป็นลำดับที่สอง การค้าเป็นประโยชน์ในฐานะที่เป็นวิธีการสำหรับการสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขให้สังคม แต่การค้าไม่ใช่เป้าหมายในตัวมันเอง ผู้สนับสนุนอธิปไตยทางอาหารจึงให้ความสำคัญกับการดำรงไว้ซึ่งชุมชนเกษตรที่สมบูรณ์ ซึ่งได้รับการส่งเสริมจากนโยบายที่สนับสนุนการผลิตอาหาร ที่ดำเนินภายใต้เงื่อนไขของการกระจายอำนาจ ความหลากหลาย ความเป็นท้องถิ่นในการปรับระบบการทำเกษตรเพื่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมมากกว่าเน้นระบบอาหารเกษตรเข้าสู่กระแสระดับโลก ให้ความสำคัญกับสุขภาพและการผลิตบนที่ดินในระยะยาวโดยคำนึงถึงความเท่าเทียมควบคู่ไปกับความยั่งยืนของระบบนิเวศน์เป็นสำคัญ (McAfee, 2011)

แนวคิดที่ห้า แนวคิดที่เสนอให้พิจารณาระบบอาหารท้องถิ่นแทนระบบอาหารโลก นอร์เบอร์ก, เมอร์ฟีลด์ และกอร์ลิก (2551) ได้เสนอแนวคิดในการพิจารณาระบบอาหารท้องถิ่นแทนระบบอาหารโลก โดยวิพากษ์ว่า กระบวนการทำให้เป็นอุตสาหกรรมและโลกาภิวัตน์ของอาหารและการเกษตร เป็นกระบวนการที่ทำให้อาหารถูกลดฐานะลงเป็นเพียงสินค้าชนิดหนึ่งในตลาดที่ผันผวน การเกษตรกลายเป็นงานที่อาศัยความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน ต้องใช้ทุนสูง ต้องมีฐานทางเทคโนโลยี ขณะที่การตลาดเป็นแบบโลกาภิวัตน์มากขึ้น ซึ่งเป็นสภาวะที่ความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีข้อมูลข่าวสาร ทำให้ผู้คน สิ่งของ ข้อมูลข่าวสาร สารสนเทศเดินทางข้ามแดนได้อย่างรวดเร็ว สะดวกสบาย และมีประสิทธิภาพ กระบวนการข้างต้นส่งผลให้รัฐบาลของประเทศต่าง ๆ สนับสนุนนโยบายที่ส่งเสริมประเทศและนำชุมชนเข้าสู่ระบบอาหารโลก

ระบบอาหารโลกเป็นระบบที่มีการใช้ทุนและพลังงานสูงมาก มีลักษณะใหญ่โต ใช้เครื่องจักรมาก เน้นพืชเชิงเดี่ยวและการใช้สารเคมี มุ่งผลิตเพื่อป้อนตลาดโลกที่อยู่ไกลออกไป ใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอกมากมาย ใช้จักรกลขนาดใหญ่ ต้องมีโครงสร้างพื้นฐานสำหรับการขนส่งและสื่อสารทางไกล ระบบนี้ต้องพึ่งความรู้และเทคโนโลยีที่มาจากสถาบันแนวตะวันตกที่มีเป้าหมายที่การเพิ่มประสิทธิภาพขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อให้ได้ผลผลิตที่ขายได้ในตลาดโลกให้มากที่สุด และลดการใช้แรงงานคนให้เหลือน้อยที่สุด มุ่งพัฒนาเทคโนโลยีนวัตกรรมโดยไม่คำนึงถึงระบบนิเวศและสังคมท้องถิ่น ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ เพื่อให้สอดคล้องกับเทคโนโลยีไม่ว่าจะเป็นด้านผลิตผลการเกษตร ลักษณะที่ดิน ตลอดจนวิถีวัฒนธรรมที่หลากหลาย รวมไปถึงการหลอมรวมธรรมชาติและวัฒนธรรมให้เป็นแบบเดียวกันเพื่อสนองรับเศรษฐกิจโลกได้มากขึ้น โดยมีเทคโนโลยีและตลาดระหว่างประเทศเป็นตัวกำหนด (นอร์เบอร์ก, เมอร์ฟีลด์ และกอร์ลิก, 2551)

ในสภาวะที่เกษตรกรรวมฟุ้งฟิงระบบอาหารโลกอย่างเต็มตัว ทำให้บริษัทและธุรกิจเกษตรเติบโตขึ้น ขณะที่เกษตรกรแบบครัวเรือนล่มสลายและชุมชนยากจนลง เนื่องจากระบบผลิตพืชเชิงเดี่ยวทำให้เกษตรกรขาดอำนาจในการต่อรองราคา เช่น ถูกผูกขาดจากช่วงเวลาซื้อขาย ขณะที่ต้องพึ่งปัจจัยการผลิตจากบริษัทใหญ่ตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง ไปถึงเงินทุน และการจัดการตลาดจากภายนอก กระบวนการผลิตอาหารในระบบอาหารโลกที่ทำลายความหลากหลายทางชีวภาพ จุลินทรีย์ในดิน สารเคมีที่ใช้ทำลายสิ่งแวดล้อมระบบนิเวศ ที่สำคัญ คือ ระยะเวลาที่อาหารต้องเดินทางจากผู้ผลิตไปถึงผู้บริโภค ซึ่งนำมาสู่ปัญหาด้านสิ่งแวดล้อมมากมาย เช่น พลังงานที่ต้องสิ้นเปลืองไปในกระบวนการบรรจุ แปรรูป แช่เย็น และขนส่ง ถึงการบริโภค กลับพบว่าอาหารในระบบอาหารโลกนั้นกลับถูกตั้งข้อสังเกตทั้งในเรื่องคุณค่าทางโภชนาการ ความปลอดภัยต่อสุขภาพด้วยกังวลถึงสารเคมีที่ตกค้างในผัก หรือยาปฏิชีวนะในสัตว์ ขณะที่มิติทางเศรษฐกิจพบว่า ระบบอาหารโลกนำมาซึ่งเครือข่ายซูเปอร์มาร์เก็ตที่เพิ่มขึ้นขณะที่จำนวนร้านค้าปลีกที่ขายสินค้าเกษตรของท้องถิ่นลดน้อยลง เกษตรกรได้รับส่วนแบ่งจากราคาอาหารในอัตราที่น้อยลงเรื่อย ๆ เพราะพ่อค้าคนกลางมีบทบาทมากขึ้น และเป็นที่น่าสังเกตว่ารายได้ของเกษตรกรกลับลดลงขณะที่ทำงานมากขึ้น เกิดภาวะเศรษฐกิจชนบทถดถอย ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการขยายช่องว่างระหว่างคนรวยกับคนจน รวมทั้งลดทอนความสามารถของปัจเจกชนและชุมชนในการกำหนดชะตากรรมของตนเอง (นอร์เบอร์ค, เมอร์ฟีลด์ และกอร์ลิต, 2551)

กล่าวโดยสรุปแนวคิดเกี่ยวกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารที่นิยมโดยทั่วไปมาจากแนวคิดความมั่นคงทางอาหารที่ให้ความสำคัญกับองค์ประกอบสำคัญ 4 ประการ คือ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ อย่างไรก็ตามการทบทวนแนวคิดข้างต้นสะท้อนว่า การนำแนวคิดใดไปใช้ในการกำหนดเป็นแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร จำเป็นต้องคำนึงถึงบริบทของชุมชนที่ประกอบด้วยปัจเจก ครัวเรือน และชุมชน รวมทั้งสถานการณ์และแนวนโยบายของประเทศ ณ ขณะนั้น ซึ่งย่อมมีผลกระทบต่อข้อกำหนดแนวคิดและแนวทางในการออกแบบกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่แตกต่างกันไป ดังนั้นการทำความเข้าใจกับกลุ่มเป้าหมายที่จะเรียนรู้เกี่ยวกับนิยามความหมายและแนวคิดที่จะนำมาใช้ในการแก้ไขปัญหาจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง

1.3 สถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทย

รายงานสุขภาพคนไทย 2555 (ชั้นฤทัย กาญจนะจิตราและคณะ, 2555) ได้กล่าวถึงระบบการผลิตอาหารของไทยที่กำลังประสบปัญหาหลายประการซึ่งหากไม่ได้รับการแก้ไขอย่างจริงจังและเร่งด่วน อาจนำไปสู่ภาวะความไม่มั่นคงทางอาหารในอนาคตได้ เช่น วิกฤตฐานทรัพยากร ต้นทุนการเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้น อาจกล่าวโดยสรุปถึงปัญหาเหล่านั้นได้ดังนี้

ประการแรกวิกฤติฐานทรัพยากรเกษตร ได้แก่ ดิน น้ำ ทรัพยากรป่าไม้ ที่มีปริมาณลดลง สูญเสียสภาพสมบูรณ์เนื่องจากการพัฒนาประเทศที่ผ่านมา อาทิ ปัญหาพื้นที่การเกษตรลดลง เกษตรกรจำนวนมากไร้ที่ดินทำกินหรือถูกบีบคั้นให้ต้องออกจากที่ดินของตนอันเนื่องมาจากระบบ เศรษฐกิจและระบบการจัดการที่ไม่เป็นธรรม การทำเกษตรเชิงเดี่ยวมากขึ้น คุณภาพดินแย่งลง ศัตรูพืช และโรคพืชมากขึ้น ทำให้เกษตรกรต้องใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืชมากขึ้น เพื่อรักษาระดับ ผลผลิต ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรที่ระบบชลประทานมีไม่เพียงพอ เกษตรกรเผชิญฝนแล้ง น้ำท่วม ขณะที่ทะเลประสพภาวะเสื่อมโทรมที่สำคัญมาจากการใช้ทรัพยากรอย่างไม่คำนึงถึง ความยั่งยืน และปัญหาการลดลงของพื้นที่ป่าทั้งเขาและป่าชายเลนอันเนื่องมาถูกบุกรุกหรือทำลาย เพื่อใช้ประโยชน์ทั้งด้านการเกษตรและอุตสาหกรรม เป็นต้น

ประการที่สอง ต้นทุนการเกษตรที่เพิ่มสูงขึ้น อาทิ ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับพันธุ์พืชพันธุ์สัตว์ ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืช อาหารสัตว์ และค่าแรง ส่วนที่เป็นพันธุ์พืชเนื่องจากเกษตรกรไม่นิยมคัดเลือก และเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้ปลูกเอง โดยนิยมจะผลผลิตทันทีที่เก็บเกี่ยวเสร็จและซื้อเมล็ดพันธุ์ใหม่จากตลาด

ประการที่สามภาวะวิกฤตเกษตรเคมี ที่อาจกล่าวได้ว่าเกษตรกระแสหลักของไทยในปัจจุบัน คือ “เกษตรเคมี” ดังรายงานขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO) เมื่อปี 2543 ระบุว่า ประเทศไทยมีเนื้อที่การเกษตรมากเป็นอันดับที่ 48 ของโลก แต่ใช้สารเคมีกำจัดวัชพืชมาก เป็นอันดับที่ 4 ของโลก และใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืชมากเป็นอันดับที่ 5 ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่า ตัวเลขนี้ในปัจจุบันมีแนวโน้มว่าจะสูงขึ้นกว่าที่มีการสำรวจไว้เมื่อ 10 กว่าปีที่ผ่านมา ผลที่ตามมาคือ สุขภาพของทั้งเกษตรกรผู้ผลิตและผู้บริโภค ดังรายงานผลการศึกษาของสำนักโรคจากการประกอบ อาชีพและสิ่งแวดล้อมกระทรวงสาธารณสุข ที่สำรวจการสัมผัสสารเคมีกำจัดศัตรูพืชโดยการตรวจ เลือดเกษตรกรจำนวน 89,376 ราย พบผู้อยู่ในภาวะเสี่ยงและไม่ปลอดภัยรวม 34,428 ราย หรือคิด เป็นร้อยละ 38.5 นอกจากนี้ผลการศึกษาทางระบาดวิทยาที่วิเคราะห์ผู้ป่วยในโรงพยาบาลทั่วประเทศ พบว่า มีอัตราการเกิดโรคเนื่องจากได้รับสารเคมีการเกษตร (ทั้งจากการทำเกษตรและจากการฆ่าตัว ตาย) ต่อประชากร 100,00 คน อยู่ในระดับสูง

ทั้งนี้ข้อมูลของธนาคารโลกและองค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ พบว่า ประเทศไทยใช้สารเคมีกำจัดแมลงศัตรูพืชสูงกว่าประเทศที่พัฒนาแล้วถึงเท่าตัว เป็นผลให้ในระหว่างปี 2553-2554 ระบบการแจ้งเตือนสินค้าอาหารของสหภาพยุโรป ตรวจพบสารเคมีตกค้างในพืชผักของ ไทยมากที่สุด ถึง 55 ครั้ง ประกอบกับรายงานปัญหาสุขภาพของเกษตรกรในประเทศ ตั้งแต่ปี 2546-2555 พบว่ามีผู้ป่วยที่ได้รับพิษจากสารเคมีกำจัดศัตรูพืชเฉลี่ยปีละ 1,734 อัตราป่วย 2.35 ต่อ ประชากรแสนคน (แสงโสม ศิริพานิช และสุชาดา มีศรี, 2555) และมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ดังที่พบว่า ผล ตรวจเลือดของเกษตรกรอยู่ในระดับไม่ปลอดภัย ในปี 2555 คิดเป็น 30.94% ของเกษตรกรที่สำรวจ ปี

2556 คิดเป็น 30.54% และในปี 2557 คิดเป็น 34% หรือ 1/3 ของเกษตรกรมีความไม่ปลอดภัยจากการใช้สารเคมีเกษตร (ไทยพับลิก้า, 2558)

ประการที่สี่ เกษตรเชิงพาณิชย์หรือเกษตรเพื่อการค้าที่เน้นเกษตรเชิงเดี่ยวหรือผลิตอาหารชนิดเดียวเป็นหลักเพิ่มสูงขึ้น ทำให้การผลิตเพื่อการบริโภคที่เน้นปลูกพืชหลากหลายลดลงอย่างชัดเจน ส่งผลต่อความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารของครัวเรือนเกษตรกรได้น้อยลง หากครัวเรือนส่วนใหญ่ในชุมชนท้องถิ่นทำเกษตรเชิงเดี่ยวเป็นหลัก ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนท้องถิ่นนั้นจะลดลงเช่นกัน จึงทำให้ต้องพึ่งพาภายนอกอย่างเลี่ยงไม่ได้ เกษตรเชิงพาณิชย์ได้ผูกมัดเกษตรกรไว้กับระบบตลาดทุนนิยมเสรีที่มีความผันผวน จึงเสี่ยงต่อการขาดทุนและเป็นหนี้ได้โดยง่าย

ประการที่ห้า วิฤตแรงงานภาคเกษตร ที่พบว่า แรงงานในภาคเกษตรที่มีแนวโน้มลดลงเนื่องจากเกษตรกรมีอายุมากขึ้นขณะที่คนรุ่นใหม่สนใจทำเกษตรน้อยลง ประกอบกับความจริงและมุมมองต่อการเป็นเกษตรกรที่ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่คือคนจน จึงเป็นอีกปัญหาสำคัญ นอกจากนี้ประเด็นวิฤตพลังงานที่ทำให้เกษตรกรจำนวนไม่น้อยหันมาปลูกพืชพลังงานเพื่อสนองความต้องการตลาด การเปิดการค้าเสรีที่เป็นทั้งโอกาสและภัยคุกคามต่อเกษตรกร ที่อาจได้รับผลกระทบจากการแข่งขันไปพร้อมกับการอุดหนุนสินค้า การเสี่ยงต่อการสูญเสียพันธุ์พืชท้องถิ่นจากการพัฒนาของอุตสาหกรรมเทคโนโลยีชีวภาพ การขาดอธิปไตยทางอาหารในการควบคุมระบบการผลิตอาหารของชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ ด้วยการกำหนดจากความต้องการของผู้ซื้อจากอีกซีกโลกหนึ่ง เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีแนวโน้มที่จะขาดแคลนแรงงานภาคเกษตรจากการเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุของประเทศไทย ซึ่งเป็นผลกระทบจากการที่ประเทศเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุทำให้เกษตรกรที่มีอายุ 50 ปีขึ้นไปมีแนวโน้มเพิ่มขึ้น ประกอบกับคนหนุ่มสาวไม่สนใจทำเกษตร โดยในช่วงปี 2541-2550 จำนวนแรงงานภาคเกษตรลดลงประมาณร้อยละ 1.7 ต่อปี (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2555) ส่งผลต่อการขาดแคลนแรงงานในภาคเกษตรและศักยภาพภาคเกษตรในอนาคต ในขณะที่ความต้องการอาหารทั้งภายในประเทศและของโลกมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็ว อันเกิดจากจำนวนประชากรที่เพิ่มขึ้นส่งผลต่อความมั่นคงอาหารในอนาคต

ผลการศึกษารวบรวมสาเหตุของความไม่มั่นคงทางอาหารของประเทศไทยพบว่าประกอบด้วยสาเหตุสำคัญ (ชินนุทัย กาญจนะจิตรรา และคณะ, 2555) ได้แก่

- 1) ปัญหาความเสื่อมโทรมของฐานทรัพยากรอาหารทั้ง ป่า ดิน และน้ำ
- 2) ปัญหาของระบบการผลิตอาหารที่ไม่ยั่งยืน เช่น ปัญหาพันธูกรรมในการผลิตอาหาร การพึ่งพาปุ๋ยและสารเคมีการเกษตร การลดลงของเกษตรกรรายย่อย และการขยายตัวของธุรกิจการเกษตรขนาดใหญ่
- 3) ปัญหาโครงสร้างของที่ดินทำกินและสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร

- 4) บทบาทของการค้าปลีกขนาดใหญ่และการค้าปลีกสมัยใหม่ที่มีบทบาทมากขึ้นในระบบการกระจายอาหาร
- 5) การเปลี่ยนแปลงของภูมิอากาศโลกและผลกระทบต่อการผลิตอาหาร
- 6) ผลกระทบจากการเปิดเสรีการค้าและความตกลงระหว่างประเทศต่อระบบอาหาร
- 7) ปัญหาสุขภาพที่เกิดจากระบบอาหาร คือ กรณีสารเคมีตกค้างทั้งในตัวเกษตรกรและอาหาร
- 8) การแผ่ขยายของอาณานิคมทางอาหาร คือ การไล่ล่าหาที่ดินจากประเทศมหาอำนาจ
- 9) วัฒนธรรมอาหารต่างชาติครอบงำอาหารท้องถิ่น เช่น ความนิยมอาหารจานด่วน
- 10) การขาดนโยบายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารระดับประเทศ

แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 จึงให้ความสำคัญกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารและพลังงานโลกว่ามีแนวโน้มจะเป็นปัญหาสำคัญ เนื่องจากอัตราการใช้พลังงานของโลกในภาพรวมจะเพิ่มขึ้นอย่างก้าวกระโดด ขณะที่พลังงานฟอสซิลมีจำกัด จึงเกิดการพัฒนาและส่งเสริมการใช้พลังงานทดแทนจากพืชเพิ่มขึ้น เช่น มันสำปะหลัง อ้อย ปาล์มน้ำมัน เป็นต้น ก่อให้เกิดผลกระทบต่อผลผลิตอาหาร ความมั่นคงทางอาหารของประเทศและการส่งออก นอกจากนี้ความต้องการบริโภคสินค้าเกษตรและอาหารที่เพิ่มขึ้นจากการเพิ่มของประชากรโลก และการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจ ที่คาดว่าจะสูงขึ้น โดยเฉพาะในทวีปเอเชียและแอฟริกา แต่ผลผลิตพืชอาหารโลกลดลงจากข้อจำกัดด้านพื้นที่และศักยภาพทางเทคโนโลยีที่มีอยู่ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงภูมิอากาศ การเกิดภัยพิบัติทางธรรมชาติ ปัญหาการครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมและการผูกขาดทางการค้าเมล็ดพันธุ์พืชส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรรายย่อยจำนวนมากที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรป่าไม้ พันธุ์พืชต่าง ๆ เป็นอาหารและยาสมุนไพร และความมั่นคงทางอาหารของประเทศในระยะยาว สำหรับประเทศไทยซึ่งเป็นแหล่งผลิตอาหารของโลก วิกฤตอาหารถือเป็นโอกาสในการพัฒนาสินค้าภาคเกษตรเพื่อการส่งออก แต่ประเทศไทยเองก็ยังพึ่งพิงการนำเข้าพลังงานจากต่างประเทศที่มีราคาสูง และหันมาให้ความสำคัญกับการส่งเสริมพลังงานทดแทน แต่อาจนำไปสู่ความไม่สมดุลระหว่างการปลูกพืชอาหารและพลังงาน และเกิดการแย่งชิงพื้นที่เพาะปลูกหรือปัญหาอื่น ๆ ตามมา

การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศและการครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมเป็นอีกเงื่อนไขสำคัญที่ควรคำนึงถึง เนื่องจากส่งผลกระทบต่อวิถีการผลิตของเกษตรกร การเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปลี่ยนแปลงในเรื่องของปริมาณและการกระจายตัวของน้ำฝนระดับอนุภูมิภาคเฉลี่ยที่มีแนวโน้มสูงขึ้น รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงในเชิงฤดูกาลต่าง ๆ จะส่งผลกระทบต่อตรงต่อการผลิตสินค้าสำคัญที่มีบทบาทอย่างมากต่อความมั่นคงทางอาหารและพลังงานของประเทศในขณะเดียวกัน ปัญหาการครอบครองทรัพยากรพันธุกรรมและการผูกขาดทางการค้าเมล็ดพันธุ์พืช

จะส่งผลกระทบต่อวิถีชีวิตของเกษตรกรรายย่อยจำนวนมากที่พึ่งพาอาศัยทรัพยากรป่าไม้ พันธุ์พืชต่าง ๆ เพื่อเป็นอาหารและยาสมุนไพร และกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของประเทศในระยะยาว

การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้ความสำคัญกับการพัฒนาคุณภาพคนไทยทุกช่วงวัยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง มีความพร้อมทั้งด้านร่างกายที่สมบูรณ์แข็งแรง มีสติปัญญาที่รอบรู้ และมีจิตใจที่สำนึกในคุณธรรม จริยธรรม มีความเพียร มีโอกาสและสามารถเรียนรู้ตลอดชีวิต ควบคู่กับการเสริมสร้างสภาพแวดล้อมในสังคมและสถาบันทางสังคมให้เข้มแข็งและเอื้อต่อการพัฒนาคน การสร้างความเข้มแข็งภาคเกษตร ความมั่นคงของอาหารและพลังงาน ให้ความสำคัญกับการบริหารจัดการทรัพยากรธรรมชาติที่เป็นฐานการผลิตภาคเกษตรให้เข้มแข็งและสามารถใช้ประโยชน์ได้อย่างยั่งยืน เพื่อให้ภาคเกษตรเป็นฐานการผลิตอาหารและพลังงานที่มีความมั่นคง โดยการเพิ่มประสิทธิภาพและศักยภาพการผลิตภาคเกษตร การสร้างความมั่นคงในอาชีพและรายได้ให้แก่เกษตรกรตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ขณะเดียวกัน ให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพลังงานชีวภาพทั้งในระดับครัวเรือน ชุมชน และประเทศ เพื่อสร้างภูมิคุ้มกันให้ภาคเกษตรสามารถพึ่งตนเองและเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ได้อย่างมั่นคง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555)

ทั้งนี้มีการกล่าวถึงการเกษตรแผนใหม่หรือการเกษตรเชิงเดี่ยวว่ามีผลกระทบต่อความสามารถในการพึ่งตนเองและความสมดุลของไร่นา ซึ่งกระบวนการผลิตอาหารแบบการเกษตรกรรมแผนใหม่หรือการเกษตรกระแสหลัก มีลักษณะสำคัญดังนี้ คือ (ธันวา จิตต์สงวน และบัณฑิตนิ สุตรสุคนธ์, 2546)

- ให้ความสำคัญกับการลงทุนจำนวนมากแทนการใช้แรงงาน โดยทุนดังกล่าวปรากฏในรูปเครื่องจักร และปัจจัยการผลิต เช่น พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ปุ๋ย สารเคมีกำจัดศัตรูพืช/สัตว์
- เน้นความเชี่ยวชาญในการผลิตเฉพาะด้านโดยเฉพาะอย่างยิ่งเน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวในพื้นที่ขนาดใหญ่
- เน้นหนักการใช้พลังงานสูงโดยใช้พลังงานที่อยู่ในรูปน้ำมันเชื้อเพลิงสำหรับเครื่องจักรทางการเกษตรโดยตรง หรือที่ซ่อนในกระบวนการผลิตและขนส่งปัจจัยการผลิตต่าง ๆ
- มีทิศทางการพัฒนาที่ผูกพันกับระบบธุรกิจอย่างแนบแน่น ทำให้ระบบธุรกิจการเกษตรเข้ามามีอิทธิพลในการควบคุมการใช้ปัจจัยการผลิต การกระจาย การแปรรูป การตลาด และการขนส่งผลผลิต
- กลไกของรัฐสามารถเข้ามามีบทบาทแทรกแซงในการกำหนดปริมาณและราคาผลผลิต เช่น กำหนดว่าพื้นที่ใดควรปลูกพืชชนิดใด ราคาควรเป็นเท่าไร

ปี 2551 มีการประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติครั้งที่ 1 ประเด็นเกษตรและอาหารในยุควิกฤตสู่การปฏิบัติ ในการประชุมครั้งนั้นมีมติในการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย เพื่อให้การพัฒนาความมั่นคงทางอาหารมาจากระดับชุมชนโดยเฉพาะในชนบท โดยมีมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) เป็นหลักในการเชื่อมประสาน จึงมีการเสนอตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบท (สุภา ไยเมือง, 2555) ว่ามีองค์ประกอบสำคัญ 3 ส่วน คือ การพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิและการเข้าถึงระบบอาหาร ความเสี่ยงและความเปราะบาง รวมทั้งศักยภาพในการแก้ไขปัญหาด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยแบ่งตัวชี้วัดเป็น 8 กลุ่มรวม 37 ตัวชี้วัด ดังนี้

ตารางที่ 2 รายละเอียดตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
1. การพึ่งตนเองด้านอาหาร	
1.1 การมีอาหารและน้ำดื่มเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี	1) ปริมาณอาหารที่ครัวเรือนและชุมชนบริโภค ต้องเพียงพอ กับ ความต้องการอาหารของครัวเรือนและชุมชนตลอดทั้งปี ทั้งนี้รวมถึงการมีน้ำดื่มบริโภคเพียงพอ 2) มีความหลากหลายของชนิดอาหารที่บริโภคในแต่ละมื้อ
1.2 สัดส่วนที่มาของอาหารที่บริโภค	1) สัดส่วนการผลิตอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือน และชุมชน 2) สัดส่วนอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น 3) สัดส่วนอาหารที่มาจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปันในชุมชน 4) สัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารของครัวเรือนต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน
2 ตัวชี้วัดสิทธิในฐานทรัพยากรธรรมชาติ เฉพาะกรณีพื้นที่ชายฝั่งและทะเล	
2.1 ขนาดพื้นที่	1) มีป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะ พื้นที่ชายฝั่ง ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชน
2.2 ความอุดมสมบูรณ์ของฐานทรัพยากรธรรมชาติ	1) ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารธรรมชาติในป่า แหล่งน้ำ ไร่ นา สวน มีความหลากหลายของพืช และสัตว์ ซึ่งเป็นแหล่งอาหารตามฤดูกาลของครัวเรือนและชุมชน

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
	2) ความอุดมสมบูรณ์ของอาหารในทะเล ชายฝั่ง ทั้งเชิงปริมาณและความหลากหลาย จากป่าชายเลน คลอง ป่าบก และแนวหญ้าทะเล ซึ่งเป็นแหล่งอาหารของชุมชนประมงพื้นบ้าน
2.3 สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ	1) สิทธิของชุมชนในการอนุรักษ์ จัดการ ป่า แหล่งน้ำ พื้นที่สาธารณะของชุมชน รวมทั้งชายฝั่งและทะเล 2) มีกฎระเบียบในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ มีคณะกรรมการ มีกิจกรรมของชุมชนในการจัดการและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรธรรมชาติและพื้นที่สาธารณะ รวมทั้งการจัดการทรัพยากรชายฝั่ง และทะเล
2.4 องค์ความรู้และภูมิปัญญาในการเก็บหาจากธรรมชาติ	1) มีความเชื่อ ความรู้ และภูมิปัญญาที่เกี่ยวข้องกับการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งป่า แหล่งน้ำ และทะเล 2) มีวัฒนธรรมอาหารท้องถิ่น ที่ใช้ประโยชน์จากวัตถุดิบในการปรุงอาหารและการแปรรูปผลผลิตจากฐานทรัพยากรธรรมชาติ ชายฝั่งและทะเล 3) มีการถ่ายทอดความรู้ด้านการบริโภคอาหารที่ใช้วัตถุดิบในการประกอบอาหารจากฐานทรัพยากรอาหาร ให้กับเยาวชนในชุมชน
3. สิทธิในฐานทรัพยากรการผลิต	
3.1 ฐานทรัพยากรพันธุกรรม	1) การมีพันธุ์พืช และพันธุ์สัตว์ของตนเองในครัวเรือนและชุมชน
3.2 ปัจจัยที่ดิน	1) มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอสำหรับการผลิต
3.3 แหล่งน้ำเพื่อการเกษตร	1) แหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นา
4. ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร	
4.1 การกระจายผลผลิตจากไร่นาของครัวเรือนและชุมชน (หรือวัดจาก	1) สัดส่วนการกระจายผลผลิตในไร่นา และสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือน

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
รายจ่ายค่าอาหาร)	
4.2 รายได้ของครัวเรือน	1) ความสมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือน รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม 2) แหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีรายได้หลัก รายได้เสริม 3) มีนโยบายสร้างหลักประกันในการดำรงชีพของครัวเรือน ผ่านมาตรการต่าง ๆ ของรัฐ
4.3 การเข้าถึงอาหารในระบบตลาด	1) การมีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย 2) มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค 3) มีระบบตลาดของชุมชนที่ครัวเรือนและชุมชนสามารถกำหนดมาตรฐานเองได้
5. การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ	
5.1 ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ	1) กระบวนการผลิต ต้องเป็นกระบวนการไม่ใช้สารเคมีทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย 2) พิจารณาจากการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหารและกระบวนการผลิต เพื่อประกอบการตัดสินใจในการเลือกซื้อ 3) ด้านสุขภาพ พิจารณาจากโรคที่คนในครัวเรือนและชุมชนเป็นที่เกี่ยวข้องกับอาหาร 4) การเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค
6. มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา	

ตัวชี้วัด	รายละเอียดประกอบ
	1) มีระบบความเชื่อ ทศนคติของครัวเรือนและชุมชน ที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร 2) มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนในระบบนิเวศที่แตกต่าง 3) มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงิน การจัดสวัสดิการต่าง ๆ ของชุมชน เป็นต้น 4) วัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร
7. ความเสี่ยง ความเปราะบาง และศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน	
	1) ภัยพิบัติจากธรรมชาติ และสภาพดินฟ้าอากาศที่เปลี่ยนแปลง ความเสี่ยงที่เกิดจากฝนแล้ง น้ำท่วม ดินถล่ม ที่มีผลกระทบต่อ พืชผลทางการเกษตร และการทำประมง 2) ความเสี่ยงจากการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนลดน้อยลง 3) ปัจจัยจากภาวะสงครามและความอดอยาก
8. ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน	
	1) ความสามารถของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหา 2) การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

ผลการศึกษาของ สุภา ไยเมือง (2555) เรื่องตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนที่สังเคราะห์จากรายงานการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนรวม 8 โครงการ รวมพื้นที่ศึกษาทั่วประเทศไทยใน 26 ชุมชน พบว่า ผลการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนในชนบทตามตัวชี้วัดที่โครงการพัฒนาขึ้นนั้น ทำให้พบถึง ความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชนในหลายมิติ โดยเฉพาะในด้านสิทธิและการเข้าถึงระบบอาหาร ซึ่งเงื่อนไขสำคัญเป็นผลมาจากข้อจำกัดเชิงโครงสร้างเช่น กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับต่าง ๆ รวมทั้งการดำเนินนโยบาย

ของภาครัฐ แต่ขณะเดียวกันก็พบศักยภาพของชุมชนในบางชุมชนที่ยังดำรงการช่วยเหลือกันในการแก้ไขปัญหาภาวะการขาดแคลนอาหาร

สุภา ใยเมือง ได้สรุปถึงข้อเสนอจากการศึกษาที่สำคัญไว้ดังนี้ คือ การนำเครื่องมือตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารไปใช้ในการประเมินสถานภาพความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน เนื่องจากการศึกษาพบว่าเครื่องมือดังกล่าว ทำให้มีการวิเคราะห์และเห็นสถานะความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและชุมชนตนเอง จึงเป็นข้อมูลสำคัญที่นำไปสู่การจัดทำแผนเพื่อการแก้ไขปัญหาหรือการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนร่วมกันได้ การให้ความสำคัญกับการรับรองสิทธิของชุมชนในการเข้าถึงฐานทรัพยากรอาหารของชุมชน การเป็นเจ้าของปัจจัยการผลิต เช่น การให้สิทธิชุมชนในการจัดการฐานทรัพยากรเพื่อการใช้ประโยชน์อย่างยั่งยืน ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูและสร้างความหลากหลายทางชีวภาพ หรือมีนโยบายการกระจายการถือครองที่ดินเพื่อให้ครัวเรือนเกษตรกรสามารถเข้าถึงปัจจัยที่ดินหรือมีนโยบายคุ้มครองพื้นที่เกษตรกรรม การสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในการมีส่วนร่วมในระบบห่วงโซ่อาหารและระบบการกระจายอาหารของชุมชนและสังคม รวมทั้งนโยบายที่มีผลกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ดังที่เสนอให้มีการสนับสนุนการวางแผนการสร้างเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนให้มีอาหารที่เพียงพอและสม่ำเสมอตลอดปี บนฐานการวิเคราะห์ศักยภาพและข้อจำกัดของชุมชน มีระบบข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับระบบอาหารของชุมชน รวมถึงการสร้างระบบสวัสดิการที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงด้านอาหารของชุมชน ซึ่งจะทำให้ชุมชนสามารถปรับตัวและเข้าถึงความมั่นคงทางอาหารได้อย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน

นอกจากนี้ สุภา ใยเมือง ได้เสนอว่า รัฐควรมีนโยบายสนับสนุนการผลิตอาหารที่หลากหลายในระบบเกษตรยั่งยืน ซึ่งทำให้กระบวนการผลิตมีความปลอดภัยทั้งต่อตัวผู้ผลิตและผู้บริโภค รวมทั้งสภาพแวดล้อมมากขึ้น เนื่องจากพบว่า ครัวเรือนเกษตรกรในชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา แม้ว่าหลายครัวเรือนยังคงใช้สารเคมีในการเกษตร แต่พบว่ามีความพยายามใช้ปัจจัยการผลิตทั้ง 2 แบบ คือ สารเคมีและสารอินทรีย์ ควบคู่กัน ผู้วิจัยจึงเสนอว่าควรมีการสนับสนุนการผลิตที่ยั่งยืนให้มากขึ้น เนื่องจากที่ผ่านมามีการสนับสนุนงานด้านความรู้และงานวิจัยในระบบเกษตรยั่งยืนมีไม่มาก จึงเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนางานความรู้และทำให้ระบบเกษตรยั่งยืนได้รับการสนับสนุนให้มีการขยายตัวในพื้นที่รวดเร็วขึ้น โดยดำเนินควบคู่ไปกับการเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารและด้านโภชนาการไปสู่สังคมในวงกว้างมากขึ้น (สุภา ใยเมือง, 2555)

1.4 การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร

ผลการทบทวนเอกสารเกี่ยวกับสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศไทยเบื้องต้น พบว่า ที่ผ่านมาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและเกษตรทางเลือกได้รับความสำคัญในระดับนโยบายการพัฒนาประเทศในฐานะที่จะช่วยเสริมสร้างฐานการผลิตการเกษตรที่เข้มแข็ง และ

การพัฒนาองค์ความรู้และเทคโนโลยีที่เหมาะสมสำหรับเกษตรกร เพื่อนำไปใช้ในการวางแผนและพัฒนาภาคเกษตร ในการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและพัฒนาพลังงานชีวภาพในระดับครัวเรือน และชุมชน โดยมีแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญประการหนึ่ง คือ ส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตร ด้วยระบบเกษตรกรรมยั่งยืนตามหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เช่น เกษตรอินทรีย์ เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ วนเกษตร เป็นต้น โดยเฉพาะเกษตรกรรายย่อย เพื่อสร้างความมั่นคง ความหลากหลาย การพึ่งพาตนเองและความสามารถในการเข้าถึงด้านอาหารทุกครัวเรือนทั้งในเชิงของปริมาณ คุณภาพ โภชนาการ และความปลอดภัย โดยการถ่ายทอดความรู้และเทคโนโลยีการผลิตผ่านเครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน เกษตรกรที่ประสบความสำเร็จ และแหล่งความรู้ในพื้นที่ (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ 2554)

องค์ความรู้ต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับระบบเกษตรกรรมยั่งยืนและระบบเกษตรทางเลือก เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรอินทรีย์ วนเกษตร และเกษตรทฤษฎีใหม่ พบว่า ได้รับความสนใจและให้ความสำคัญในการนำมาพัฒนาหลักสูตร โครงการ กิจกรรมที่เปิดโอกาสให้เกิดการเรียนรู้อย่างเป็นระบบทั้งจากหน่วยงานองค์กรที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาทั้งในระบบ นอกระบบโรงเรียน และตามอัธยาศัยอย่างต่อเนื่อง เพื่อเสริมสร้างโอกาสทางการศึกษาและการเรียนรู้ตลอดชีวิตสำหรับผู้สนใจ เช่น การส่งเสริมให้เกษตรกรมีทางเลือกในการปรับเปลี่ยนวิถีการประกอบอาชีพไปสู่การทำ “เกษตรทฤษฎีใหม่” “เกษตรผสมผสาน” หรือ “เกษตรพอเพียง โดยมีเป้าหมายเพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งพาตนเองทางอาหารสำหรับเกษตรกรและผู้สนใจ ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการจัดการเรียนรู้ในชุมชน แต่การขยายผลแหล่งเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรที่มาเรียนรู้สามารถนำความรู้ทักษะ เทคนิคที่ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้นั้น ยังไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันกับการขยายตัวของระบบเกษตรกระแสหลักที่เน้นการผลิตเพื่อการค้า ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากงบประมาณในการสนับสนุนที่ไม่ครอบคลุมในเรื่องการติดตามและสนับสนุนการนำผลการเรียนรู้ไปปฏิบัติ ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมที่ยังคงมีข้อจำกัดโดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเด็นเกี่ยวกับองค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ศักยภาพในการบริหารจัดการ ประกอบกับศูนย์เรียนรู้บางแห่งยังคงประสบปัญหาในการดำเนินงานและพัฒนาทั้งด้านการจัดการเรียนรู้และการบริหารจัดการ ขาดการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้และพัฒนา ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ, 2555)

บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ (2555) พบว่า หน่วยงานและองค์กรที่จัดการเรียนรู้เพื่อส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถแบ่งออกเป็น 4 ภาคส่วนสำคัญ ได้แก่ ภาครัฐ สถาบันการศึกษา ภาคเอกชน และภาคชุมชน ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปถึงลักษณะการเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืนที่จำแนกโดยสภาพการเรียนรู้ แบ่งเป็น 3 ลักษณะสำคัญ ได้แก่

1) การเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ของการจัดการเรียนการสอน มีการจัดลำดับการเรียนรู้ อย่างมีจุดหมายและต่อเนื่อง มีการจัดสภาพการเรียนการสอนเพื่อเกิดการเรียนรู้อย่างตั้งใจ แบ่งเป็น การศึกษาเกษตรนอกระบบเป็นการเรียนรู้จากกิจกรรมที่จัดขึ้นโดยหน่วยงาน องค์กร ศูนย์ต่าง ๆ เพื่อ เพิ่มความรู้ความสามารถให้กับเกษตรกรและผู้สนใจทั่วไป ซึ่งมีการออกแบบและจัดกิจกรรมเพื่อ ให้เกิดการเรียนรู้อย่างตั้งใจโดยมีกลุ่มเป้าหมายสำคัญในการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ คือ เกษตรกร ยุว เกษตรกร กลุ่มแม่บ้าน ผู้บริหารสถานศึกษา ครู และผู้สนใจทั่วไป และการศึกษาเกษตรในระบบเป็น การเรียนรู้จากสถาบันการศึกษา ซึ่งมีหลักสูตร วิธีการวัดผล มีข้อกำหนดต่าง ๆ ชัดเจนที่เกษตรกร หรือผู้สนใจต้องปฏิบัติตาม มีการบรรจุเข้าไปในหลักสูตรการเรียนการสอนในระบบของการศึกษา ทั่วไปในโรงเรียนและสถานการศึกษา

2) การเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ของสังคมที่มีอยู่โดยทั่วไปในชีวิตประจำวันของ เกษตรกรเป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองตามอัธยาศัย โดยเกษตรกรหรือผู้สนใจที่มีความต้องการในการ เรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน จึงแสวงหา ศึกษาเรียนรู้ในประเด็นดังกล่าวด้วยตนเอง เช่น การไป ศึกษาดูงานในศูนย์เรียนรู้ชุมชน ไปสนทนากับปราชญ์ชาวบ้านที่มีองค์ความรู้ด้านเกษตรกรรมยั่งยืน รวมทั้งไปการอ่านหนังสือ สิ่งพิมพ์ หรือดูรายการโทรทัศน์ สื่อจากเว็บไซต์ต่าง ๆ เป็นต้น

3) การเรียนรู้จากสภาพการณ์ทางธรรมชาติ จากการนำความรู้ไปปรับใช้และมีการพัฒนา ต่อยอดขึ้นมาเป็นองค์ความรู้ที่เหมาะสมกับสภาพพื้นที่และสภาพสังคมของตนเอง เช่น พบว่า ต้นไม้ หรือพืชบางชนิดยืนต้นตายหรือสามารถเติบโตได้เมื่อถูกน้ำท่วม

นอกจากนี้พบว่า ในช่วง 10 ปีที่ผ่านมา การส่งเสริมการจัดการเรียนรู้ในชุมชน โดย เกษตรกร เพื่อเกษตรกร ทำให้เกิดแหล่งเรียนรู้ที่เน้นการปฏิบัติได้ในชีวิตจริง การจัดการเรียนรู้ของ ภาคชุมชนมีการปรับตัวมากขึ้น จัดให้มีแหล่งเรียนรู้ที่เน้นการนำไปปฏิบัติได้ในชีวิตจริงที่หลากหลาย ซึ่งจัดเป็นรูปแบบการเรียนรู้ที่มีคุณภาพ เช่น เครือข่ายศูนย์ปราชญ์ ศูนย์การเรียนรู้ต่าง ๆ ที่มีการ เคลื่อนไหวและเกิดผลชัดเจนเพราะนำตัวจริงเข้าไปเรียนรู้กับตัวอย่างของจริง

ในการขยายผลแหล่งเรียนรู้ที่มุ่งให้เกษตรกรที่มาเรียนรู้สามารถนำความรู้ ทักษะ เทคนิคที่ ได้ไปปรับใช้เพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนได้นั้น พบว่า ยังไม่เพียงพอ ไม่เท่าทันกับการขยายผลของ กระแสหลัก ส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากงบประมาณในการสนับสนุนที่ไม่ครอบคลุมในเรื่องการติดตาม และสนับสนุนการนำผลการเรียนรู้ไปปฏิบัติ ประกอบกับการดำเนินกิจกรรมที่ยังคงมีข้อจำกัด โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตั้งคำถามเกี่ยวข้องขององค์ความรู้ของปราชญ์ชาวบ้าน ผู้รู้ในชุมชน ความสามารถในการถ่ายทอดความรู้ ศักยภาพในการบริหารจัดการ ดังที่กล่าวไว้ข้างต้น จึงทำให้การ ขยายผลทำได้ยาก ประกอบกับศูนย์เรียนรู้บางแห่งยังคงประสบปัญหาในการดำเนินงานและพัฒนาทั้ง ด้านการจัดการเรียนรู้และการบริหารจัดการ ขาดการเชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ในทำนองเดียวกับผลการวิเคราะห์การขับเคลื่อนการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน โดยเฉพาะในหัวข้ออุปสรรคและจุดอ่อน ในรายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ การประเมินผลการดำเนินงานของ โครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปี 2552 ที่จัดทำโดย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ที่ศึกษาศูนย์ปราชญ์ชาวบ้านซึ่งถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้หนึ่งที่สำคัญต่อการส่งเสริมความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชนโดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านอาหารด้วยการจัดกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนให้กับผู้สนใจ ดังปัญหาที่พบในการขับเคลื่อนการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ทั้งปัญหาภายใน ได้แก่ ปราชญ์ชาวบ้านและวิทยากร ศักยภาพและความพร้อม หลักสูตรการฝึกอบรม การดำเนินงาน ปัญหาภายนอก ได้แก่ นโยบาย เจ้าหน้าที่ภาครัฐ โครงการของหน่วยงานภาครัฐ การเมืองเศรษฐกิจ และการเปลี่ยนแปลงสภาพภูมิอากาศ (มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, 2553) โดยเฉพาะอย่างยิ่งปัญหาที่เกิดจากเงื่อนไขปัจจัยภายในของศูนย์ปราชญ์ชาวบ้าน ที่ว่า ปราชญ์และวิทยากรของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านบางแห่งมีความสามารถในการถ่ายทอดความรู้มีเนื้อหาวิชาการน้อย ไม่เข้มข้น และไม่สอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ปราชญ์มีอายุมากและสุขภาพไม่แข็งแรงไม่สามารถถ่ายทอดความรู้ได้ นอกจากนี้ยังไม่สามารถพัฒนาบุคลากรทดแทนปราชญ์ได้ทันเวลาหรือคุณภาพของบุคลากรทดแทนที่ได้ไม่ทัดเทียมปราชญ์ในปัจจุบัน ซึ่งจะทำให้การดำเนินงานของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านนั้นๆ ขาดการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านรายใหม่บางแห่ง ขาดความพร้อมเท่าที่ควรสำหรับการดำเนินงานเป็นศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน สถานที่ กิจกรรมการเกษตร ทักษะถ่ายทอดความรู้ สื่อวิทยากร ความเข้าใจหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ฐานการเรียนรู้ หลักสูตรการฝึกอบรมที่เหมาะสมที่พัก ห้องน้ำ ฯลฯ ทำให้ศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านรายใหม่เหล่านี้ ขาดความลงตัวในการดำเนินงานฝึกอบรมเกษตรกรตามหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งหลักสูตรการฝึกอบรมของศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้านบางแห่งมีรายละเอียดทางวิชาการค่อนข้างน้อยและไม่สอดคล้องกับหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงเท่าที่ควร

อย่างไรก็ดี ในปี 2555 จึงมีการเสนอให้พิจารณาถึงความมั่นคงทางอาหารว่าควรครอบคลุมถึงระบบการผลิตอาหารมั่นคง เกื้อหนุน และรักษาสมดุลกับระบบนิเวศ สามารถเข้าถึงอาหารที่มีอยู่อย่างเพียงพอและพอเพียง สำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ มีคุณภาพของอาหาร ความปลอดภัย และคุณค่าทางโภชนาการตามวัย เพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติและในยามที่เกิดภัยพิบัติ สร้างความตื่นตัวเชิงนโยบายสาธารณะที่ว่า อาหารที่ผลิตในแผ่นดินไทย ต้องเพื่อรับใช้คนไทย ไม่ใช่เพื่อคนอื่น (คณะทำงานสุขภาพคนไทย, 2555)

ข้อเสนอข้างต้นสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องอริปไตยทางอาหาร ที่เสนอให้พิจารณา “อาหาร” ว่าเป็นแหล่งโภชนาการและคุณค่าทางวัฒนธรรมที่สำคัญเป็นสำคัญ การค้าเป็นประโยชน์ในฐานะที่เป็นวิธีการสำหรับการสร้างความอยู่เย็นเป็นสุขให้สังคม แต่การค้าไม่ใช่เป้าหมายในตัวมันเอง แนวทางการส่งเสริมจึงให้ความสำคัญกับการส่งเสริมจากนโยบายที่สนับสนุนการผลิตอาหาร ที่ดำเนินภายใต้เงื่อนไขของการกระจายอำนาจ ความหลากหลาย ความเป็นท้องถิ่นในการปรับระบบการทำเกษตรเพื่อความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมมากกว่าส่งเสริมให้ระบบอาหารเกษตรเข้าสู่กระแสระดับโลก ให้ความสำคัญกับสุขภาพและการผลิตบนที่ดินในระยะยาวโดยคำนึงถึงความเท่าเทียมควบคู่ไปกับความยั่งยืนของระบบนิเวศน์เป็นสำคัญ (McAfee, 2011)

ด้วยเหตุนี้ ผู้ที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจึงควรหันมาให้ความสำคัญต่อการทำความเข้าใจเกี่ยวกับความรู้ของเกษตรกร ชุมชนท้องถิ่นในมิติที่สัมพันธ์กับเรื่องของความสัมพันธ์เชิงอำนาจในสังคม เช่น ในอดีตสืบทอดผ่านบรรพบุรุษ เป็นการใช้ความรู้ที่สัมพันธ์สอดคล้องกับบริบทตัวเอง มีการจัดการความรู้ของตนเอง เช่น รถอีแต๋น เครื่องนวดข้าว และเครื่องมือเกษตรอื่น ๆ เป็นเทคโนโลยีที่พัฒนามาจากบริบทของตนเองผสมผสานกับความรู้ภายนอกอย่างลงตัว การทำไร่นาจึงไม่ได้เป็นเพียงการผลิต แต่เป็นวิถีชีวิตที่แสดงออกซึ่งแบบแผนความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับผู้อื่น เกษตรกรกับธรรมชาติ และเกษตรกรกับสิ่งเหนือธรรมชาติ (เพิ่มศักดิ์ มกราริรมย์, 2554) รวมทั้งควรพิจารณาการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมและวิธีการผลิต ว่าเป็นเรื่องเกี่ยวกับ “ความรู้” และ “อำนาจ” กล่าวคือ หากความรู้ถูกสร้างและพัฒนาโดยชาวบ้านในชุมชน ชาวบ้านจะสามารถควบคุมและใช้ความรู้ที่ตนสร้างขึ้นได้ ในกรณีนี้ชาวบ้านมีอำนาจเหนือความรู้ แต่การเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตด้วยการนำเข้ของค์ความรู้ เทคโนโลยี พันธุกรรมจากภายนอก ชาวบ้านขาดอำนาจในการควบคุมความรู้และการผลิต ตกอยู่ภายใต้อำนาจของเทคโนโลยีและจะประสบปัญหาในการจัดการตัวเอง เมื่อเกิดปัญหาในการผลิตหรือใช้ความรู้และเทคโนโลยีนำเข้เหล่านั้น การตกอยู่ในภาวะพึ่งพิงจึงเกิดขึ้น

นอกจากนี้ประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารจึงควรถูกพิจารณาไม่ใช่เป็นเพียงการส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรหรือสมาชิกในชุมชนเกษตรเพียงด้านเทคนิควิธีการเพื่อเพิ่มศักยภาพในการผลิตและจำหน่ายสินค้าอาหารได้เป็นจำนวนมากเท่านั้น แต่เป็นเรื่องของการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์มุมมองที่มีต่อสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ในฐานะที่เป็นปัญหาสำคัญซึ่งกระทบต่อความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีจากการผลิตในแบบแผนเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เชิงพาณิชย์ที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น พันธุ์ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง มาสู่การพึ่งตนเองจากภายใน โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการจัดการความรู้และแบบแผนการผลิตของตนเอง เช่น ให้ความสำคัญกับการทำเกษตรกรรมยั่งยืนและการผลิต

ที่หลากหลายรูปแบบควบคู่ไปกับการอนุรักษ์ ฟื้นฟู และใช้ประโยชน์จากความหลากหลายทางชีวภาพ ในธรรมชาติ

นันทิยา หุตานูวัตร และ ณรงค์ หุตานูวัตร (2547) เสนอให้พิจารณาการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต และเสนอว่ากระบวนการที่ยั่งยืน ประกอบด้วย ความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ ด้านความเชื่อและกระบวนการคิดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมี 5 ประการ คือ 1) ความเชื่อและกระบวนการคิดทวนกระแสกับเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมทั้งด้านระบบการผลิตและการใช้ชีวิต 2) ความเชื่อและกระบวนการคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศน์ในแปลงนา 3) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ 4) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการมีสุขภาพกายและใจที่ดี และ 5) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการสร้างเป็นบ้านอายุสามชั่วอายุคนเป็นมรดกแก่ลูกหลาน ทั้งนี้ความเชื่อและกระบวนการคิด 5 ประการข้างต้น เป็นสิ่งที่กำหนดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต 3 ประการหลัก คือ การปรับโครงสร้างทางการผลิตให้เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน การลด/เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชและใช้สารอินทรีย์มากขึ้น การปรับการผลิตจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตหลากหลายเกื้อกูล นอกจากนี้ ในขณะที่มีการปรับวิธีการผลิต เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับวิธีการผลิตใน 5 ลักษณะ คือ มีการซื้อกินน้อยลงมีอาหารในแปลงของตนเองเพิ่มขึ้น ขยันและใช้เวลาอยู่กับแปลงไร่นามากขึ้น มีความเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตร มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว และมีกลุ่มมีชุมชนที่ไม่จำกัดด้วยเขตการปกครองและพื้นที่ภูมิศาสตร์

ทั้งนี้การปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน (นันทิยา หุตานูวัตร และ ณรงค์ หุตานูวัตร, 2547) ประกอบด้วย ตัวชี้วัด 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต การมีความรู้และการพัฒนาความรู้และเทคนิค และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และประกอบเป็นชุดตัวชี้วัดที่บ่งชี้ถึงการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรได้อย่างแท้จริง เนื่องจากการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตอย่างเดียวยังอาจก่อให้เกิดการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ แต่อาจไม่ยั่งยืนเพราะวิถีเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นพลวัตตามการเปลี่ยนแปลงของสภาพสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม เกษตรกรจึงต้องมีความรู้และความสามารถพัฒนาความรู้ในการพัฒนาทั้งระบบการผลิตและอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตอย่างเดียวยังอาจก่อให้เกิดแรงบันดาลใจสูงที่เกษตรกรจะปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนได้ แต่อาจไม่มั่นคง เพราะถ้าการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจไม่เพียงพอและมีแรงจูงใจด้านตลาดอย่างอื่น เกษตรกรอาจเปลี่ยนใจได้ ทั้งนี้การผลิตแบบเกษตรกรรมยั่งยืนอาจเกิดขึ้นจากความสามารถในการเรียนรู้และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ได้ปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต เช่น เกษตรกรหันมาทำเกษตรอินทรีย์ตามการส่งเสริมของบริษัทเอกชนด้วยแรงจูงใจด้านการตลาดอย่างเดียวซึ่งเมื่อใดกระแสตลาดเปลี่ยนไป ระบบการ

ผลิตของเกษตรกรนั้น ๆ ก็จะเปลี่ยนตามกระแสตลาดได้ พร้อมกันนี้ได้เสนอตัวชี้วัดการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนว่าประกอบด้วย 3 ตัวชี้วัดสำคัญ คือ 1) การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต ประกอบด้วย สถานภาพของการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน การปรับเปลี่ยนความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงอยู่ในการทำเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบ 2) การมีความรู้และการพัฒนาความรู้และเทคนิค ประกอบด้วย มีความรู้ที่นำไปปฏิบัติได้ มีลักษณะเป็นผู้ชวนขยายหาความรู้ มีความสามารถหาความรู้เพื่อแก้ปัญหาได้ มีความสามารถหาความรู้เพื่อพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืนได้ และ 3) การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ ประกอบด้วย การพึ่งตนเองด้านอาหาร การพึ่งตนเองในการผลิต การเพิ่มรายได้ และการมีหนี้สินและทรัพย์สิน ซึ่งแต่ละตัวชี้วัดจะประกอบด้วยตัวชี้วัดย่อย รวม 39 ตัวชี้วัด

นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร พบว่า (2547) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบมี 10 ประการ กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ ด้านกระบวนการผลิตเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิตของเกษตรกรจากกระบวนการแบบเกษตรพาณิชย์และเศรษฐกิจกระแสหลักไปสู่เกษตรกรรมยั่งยืนและหลักการพึ่งตนเอง ด้านเศรษฐกิจ เช่น การมีหนี้สินซึ่งสัมพันธ์ต่อความสามารถรับภาระทางการเงินในระยะแรกของการปรับเปลี่ยน ด้านการเป็นผู้นำและการรวมกลุ่ม ด้านการเรียนรู้เช่น การมีแบบอย่างเกษตรกรรมยั่งยืนในชุมชน การอบรมศึกษาดูงาน และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง ด้านการผลิต ด้านประสบการณ์ชีวิตและโลกทัศน์ ด้านลักษณะและอุปนิสัย ด้านครอบครัว ด้านสุขภาพ และด้านการส่งเสริมเกษตรกรรมยั่งยืนจากภายในและภายนอกชุมชน

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับการเสริมพลังอำนาจให้เกษตรกรในชุมชนท้องถิ่น เกิดการตั้งคำถามกับความไม่เป็นธรรมต่อการเป็นเกษตรกรและแรงงานในระบบเกษตรพันธะสัญญาภายใต้การควบคุมของบริษัทเกษตรและอาหารขนาดใหญ่ ตั้งคำถามกับวิถีการผลิตที่กำหนดหรือเป็นผลจากการดำเนินนโยบายและทิศทางการพัฒนาที่ทำให้ภาพลักษณ์เกษตรกรผู้ผลิตเป็นเพียงผู้จำนนต่อชะตากรรมยอมให้ ถูกเอารัดเอาเปรียบ ไม่มีความมั่นคง ให้เกษตรกรหันมาตระหนักถึงสถานการณ์ของระบบการผลิตที่ดำรงในโครงสร้างความสัมพันธ์ที่ไม่เท่าเทียม มาสู่การคิดทบทวนเพื่อหาแนวทางในการดำเนินชีวิตและระบบการผลิต โดยคำนึงถึงความสามารถในการต่อรองหรือพึ่งตนเองทางด้านอาหารได้อย่างเต็มศักยภาพ มีส่วนร่วมในการจัดการตนเองให้สามารถเผชิญกับปัจจัยเสี่ยงต่าง ๆ ที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนชุมชนได้อย่างมั่นคง

การศึกษาครั้งนี้ ให้ความสำคัญศึกษาความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรใน 2 ประเด็นสำคัญ คือ ประเด็นการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนวิถีคิดและมุมมองที่มีต่อระบบการผลิตของครัวเรือนชุมชนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหาร ในฐานะที่เป็นปัญหาสำคัญซึ่งกระทบต่อความเข้มแข็งและความยั่งยืนของชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีจากการ

ผลิตในแบบแผนเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว เชิงพาณิชย์ที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก เช่น พันธุ์ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง มาสู่การพึ่งตนเองจากภายใน และประเด็นที่สองคือ การเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถในการปรับตัวหรือแก้ปัญหาเพื่อจัดการหรือลดความเสี่ยงที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหาร เนื่องจากสถานะที่ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งและมีผลต่อครัวเรือนและชุมชนที่ต่างกันไปตามความสามารถ ทรัพยากร และความรุนแรง รวมทั้งระยะเวลาที่สมาชิกในชุมชนเหล่านั้นเผชิญอยู่

ตอนที่ 2 แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์

แนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้ ผู้วิจัยหมายถึงแนวคิดทฤษฎีของ แจ็ค ดี เมซีโรว์ (Jack D. Mezirow) ที่นำเสนอการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นทั้งทฤษฎีและแนวทางเชิงกระบวนการ การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เป็นกระบวนการที่บุคคลเกิดความตระหนักบนฐานของการใช้เหตุใช้ผลว่า แท้จริงแล้วสมมติฐานและความคิดความเชื่อต่าง ๆ ที่เคยยึดถือมานั้น มีผลต่อการที่บุคคลนั้นจะรับรู้ เข้าใจ และรู้สึกต่อโลกรอบตัวของบุคคลนั้น ๆ รวมทั้งส่งผลให้บุคคลนั้นมีความตระหนักว่าทำไมโลกรอบตัวจึงเป็นเช่นนั้น การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงเป็นการเรียนรู้ในสิ่งที่เราค้นหาตรวจสอบเพื่อเรียนรู้ในฐานะที่เป็นผลของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้อ้างอิงเพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยการนิยามหรือจำกัดความใหม่ต่อปัญหาหรือสถานการณ์นั้น ๆ ซึ่งจะทำให้เห็นความจำเป็นในการเรียนรู้ของเราจากมุมมองที่ต่างออกไป ซึ่งการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้จะเกิดขึ้นเมื่อเราพบว่าหนทางที่เราเคยใช้ทำความเข้าใจในอดีตนั้นไม่สามารถใช้ได้ดีสำหรับเร่อีกต่อไป (Mezirow, 1996 and Mezirow, 2007a)

นอกจากนี้ การเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์อาจถูกพิจารณาในฐานะที่เป็น การจัดการเรียนการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นภาคปฏิบัติของการศึกษา กล่าวคือ ตั้งบนพื้นฐานความคิดที่ว่า ผู้เรียนถูกกระตุ้นอย่างจริงจังเพื่อประเมินระบบคุณค่าและโลกทัศน์ของพวกเขา ที่ในเวลาต่อมาอาจถูกเปลี่ยนไปได้ผ่านประสบการณ์ (Quinnan, 1997 cited in Taylor, 2009) โดยมีความเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ของผู้เรียนในวัยผู้ใหญ่อย่างมีนัยสำคัญ โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เพื่อการสื่อสารซึ่งแนบแน่นกับการบ่งชี้ความคิด ความเชื่อ และความรู้อยู่เป็นปัญหา การประเมินเชิงวิพากษ์หรืออย่างมีวิจารณ์ญาณโดยเฉพาะสมมติฐาน การทดสอบการให้เหตุผลสนับสนุนผ่านการเสวนาอย่างมีเหตุผลและการต่อสู้เพื่อการตัดสินใจผ่านการสร้างข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกัน (Mezirow, 1995 and Mezirow & Associates, 2000 cited in Taylor, 2009)

2.1 ลักษณะการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

Mezirow (1991) เชื่อว่า การเรียนรู้ของผู้ใหญ่เกิดขึ้นได้หลายวิธี เช่น การเรียนรู้ผ่านระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย (learning through meaning schemes) การเรียนรู้ใหม่ผ่านระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมายใหม่ (learning new meaning schemes) การเรียนรู้ผ่านการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์การคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย (learning through transformation of meaning schemes) และการเรียนรู้ผ่านการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่มีความหมายต่อบุคคล (learning through perspective transformation) โดยพิจารณาการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหา (Learning as Problem Solving) ทั้งนี้ Mezirow อธิบายการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงว่า เป็นกระบวนการที่บุคคลเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้ในการอ้างอิง (frame of references) หรือเพื่อรับรู้ เข้าใจ และรู้สึกต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว เมื่อพบว่ากรอบคิดนั้นมีปัญหาไม่เหมาะสมหรือมีความเป็นเหตุเป็นผลเพียงพอต่อการอธิบายปรากฏการณ์หรือปัญหานั้น ๆ ได้ จากนั้นจึงนำไปสู่การแสวงทางเลือกใหม่ และนำไปสู่แนวปฏิบัติใหม่ต่อไป (Mezirow, 2007b)

การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ (Mezirow, 1991) จึงเป็นกระบวนการที่บุคคลทบทวนไตร่ตรองกรอบโครงสร้างในการคิดที่ใช้ในการแปลความหมายหรือทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ หรือที่เรียกว่ากรอบคิดที่ใช้ในการอ้างอิงของบุคคล กรอบความคิดนี้ หมายถึง “ระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย” (meaning schemes) และ “มโนทัศน์หลักของบุคคล” (meaning perspectives) กล่าวคือ “ระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย” (meaning schemes) หมายถึง ผลรวมของความเชื่อ ความรู้ ค่านิยม ทัศนคติ ความรู้สึกต่าง ๆ ซึ่งมีผลต่อการตีความหรือให้ความหมายของสิ่งต่าง ๆ หรือประสบการณ์ต่าง ๆ ของบุคคล ระบบความคิดนี้สามารถเปลี่ยนแปลงได้ และการที่บุคคลมีนิสัยหรือพฤติกรรมอย่างไรเป็นผลมาจากระบบการคิดนี้ และ “มโนทัศน์หลักของบุคคล” (meaning perspectives) หมายถึง กรอบความคิดทั่วไป โลกทัศน์ของบุคคล ไม่ใช่เป็นเพียงการจัดกลุ่มความคิด ความเข้าใจของมนุษย์เท่านั้น แต่เป็นสิ่งที่มียุติพล และจะเป็นสิ่งที่จำกัดขอบข่ายของความคิดและความคาดหวังของบุคคล

Mezirow (1991) อธิบายว่า มโนทัศน์หลักของบุคคลเป็นผลจากการที่บุคคลหล่อหลอมระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมายหลายชุดเข้าด้วยกัน ผสมผสานกับทฤษฎี สมมติฐาน ความเชื่อต่าง ๆ ซึ่งมีมโนทัศน์นี้จะประกอบด้วย นิสัยในการคิด และทักษะของบุคคลที่ถูกพัฒนาติดตัวมาตั้งแต่วัยเด็ก เป็นผลจากการซึมซับหล่อหลอมทางวัฒนธรรมและสังคมของบุคคล ความรู้ที่ได้รับค่านิยมที่เกี่ยวข้องกับภาษาและสังคม หรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ถูกหลอมรวมเข้าไปในมโนทัศน์นี้ด้วยเช่นกัน มโนทัศน์นี้จะมีบทบาทสำคัญในการแปลความหมายและการทำความเข้าใจในสถานการณ์ต่าง ๆ ของบุคคล ทั้งนี้มโนทัศน์นี้อาจช่วยให้บุคคลเข้าใจและรับรู้ความหมายของประสบการณ์ได้ ขณะเดียวกัน

มโนทัศน์นี้อาจจำกัดการคิดหรือความรู้สึกนึกคิดต่าง ๆ ทำให้บุคคลรับรู้ความเป็นจริงต่าง ๆ บิดเบือนไปได้

ทั้งนี้กระบวนการของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้อ้างอิงต้องเริ่มด้วยการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ (critical reflection) ซึ่ง Mezirow (2007) กล่าวถึง การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ว่าหมายถึง กระบวนการของการตรวจสอบประเมินสมมติฐานต่าง ๆ ที่บุคคลใช้เพื่อรับรู้โลกและฐานความคิดเดิมที่บุคคลมี โดยเขาเสนอว่าเมื่อมีการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์แล้วบุคคลนั้นจะสามารถเปลี่ยนหนทางในการรับรู้เนื้อหาของปัญหาหรือเห็นกระบวนการแก้ปัญหาของตน ซึ่งเป็นผลของการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์หรือมุมมองที่มีความหมายต่อบุคคลคนนั้น เมื่อนั้นบุคคลนั้นจะลุกขึ้นมาทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ต่อฐานความคิดด้วยการพิจารณาปัญหาที่หยาบยกขึ้นมา ในทำนองว่าปัญหานั้นถูกให้ความหมายหรือถูกทำให้เข้าใจว่าอย่างไร การทบทวนไตร่ตรองฐานความคิดสามารถนำไปสู่การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่มีความหมายต่อเราหรือความเคยชินของจิตใจคนๆนั้น โดย Mezirow เสนอว่าการเปลี่ยนมุมมอง ง่ายกว่าการเปลี่ยนจิตตนิสัย (habits of mind) เรา เพราะเราสามารถทดลองมุมมองที่ต่างออกไปและเห็นผลประโยชน์ที่จะตามมาจากการทดลองนั้นได้ แต่เราไม่สามารถทำเช่นนี้กับจิตตนิสัยของเราได้ การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จึงเป็นกระบวนการที่จะทำให้บุคคลสามารถพัฒนามโนทัศน์ที่มีความหมายใหม่เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน ครอบคลุม สามารถแยกแยะประเด็นและบูรณาการความเข้าใจให้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ได้ การเรียนรู้แบบนี้ต้องรวมความถึงการลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่ตนเข้าใจเช่นกัน (ชิตขงค์ ส. นันทนาเนตร, 2560)

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการเรียนรู้โดยผ่านวิธีการวิพากษ์อดีตของตนเอง (critical self-reflection) กระบวนการนี้จะทำให้บุคคลพัฒนามโนทัศน์ที่มีความหมายใหม่เพื่อให้เกิดความเข้าใจอย่างชัดเจน ครอบคลุม สามารถแยกแยะประเด็นและบูรณาการความเข้าใจให้เป็นส่วนหนึ่งของประสบการณ์ได้ การเรียนรู้แบบนี้ต้องรวมความถึงการลงมือปฏิบัติตามแนวทางที่ตนเข้าใจ (Mezirow, 1991)

นอกจากนี้เขาได้เสนอให้พิจารณาลักษณะการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยค่านึงถึง 3 ประเด็นสำคัญคือ โครงสร้างของการตีความ และสิ่งที่มีผลต่อกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง และประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

1) โครงสร้างของการตีความ (The Structure of Meaning)

กรอบคิดที่ใช้อ้างอิง (Mezirow 2007a : 11) คือ โครงสร้างของสมมติฐานต่าง ๆ ที่เราใช้เพื่อรับรู้โลกกับสิ่งที่เราตีความการรับรู้โดยใช้ความรู้สึกจากการสัมผัส (sense perception) รวมทั้งสร้างประสบการณ์ของเรา สมมติฐานต่าง ๆ ทำให้เราเชื่อไปโดยไม่ตั้งคำถามในสิ่งๆที่มีเกี่ยวกับความจริง และบ่อยครั้งมันบอกเราในฐานะที่เป็นกฎเกณฑ์ทั่วไปที่มองไม่เห็นหรือถูกแสดงออกในฐานะที่เป็นสิ่งที่คนส่วนใหญ่เชื่อว่าเป็นความจริงซึ่งชี้้นำการกระทำของเรา

วัฒนธรรมเป็นส่วนหนึ่งที่สร้างกรอบคิดที่ใช้อ้างอิงและกรอบคิดเหล่านี้ถูกรับมาผ่านการซึมซับทางวัฒนธรรมและบ่อยครั้งถูกผลิตซ้ำผ่านโรงเรียน การรับรู้โดยใช้ความรู้สึกจากการสัมผัส (sense perception) คือ ปฏิกริยาทางกายของมนุษย์ที่เกิดขึ้นจากสิ่งกระตุ้นต่าง ๆ รอบ ๆ ตัวเรา ความรู้สึกภายนอกที่เกิดจากการสัมผัส ได้แก่ รูป รส กลิ่น เสียง สัมผัส (Mezirow, 2007a)

กรอบคิดที่ใช้ในการอ้างอิง (frame of references) (Mezirow, 2007b) ครอบคลุมทั้ง ภาษาศาสตร์เชิงสังคม (socio-linguistics) ที่ให้ความสำคัญกับการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างภาษาและโครงสร้างทางสังคม ซึ่งมีความผันแปรไปตามปัจจัยต่าง ๆ ทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับหลักการทั่วไปทางวัฒนธรรม บรรทัดฐานทางสังคม ประเพณีนิยม อุดมการณ์ กระบวนทัศน์ กรอบทางภาษาศาสตร์ เกมทางภาษาศาสตร์ การกำหนดเป้าหมายทางการเมือง วัฒนธรรมองค์กรหรืออาชีพ รวมทั้งจิตตนิสัย ศีลธรรมหรือจริยธรรม เกี่ยวข้องกับสติสัมปชัญญะ บรรทัดฐานและค่านิยมทางศีลธรรม รูปแบบการเรียนรู้ นามธรรมหรือรูปธรรม การทำงานตามลำพังหรือทำร่วมกัน ศาสนา การยอมรับในหลักคำสอน โลกทัศน์เชิงจิตวิญญาณหรือสิ่งเหนือธรรมชาติ ทางจิตวิทยา เช่น ทฤษฎีระบบคิด แนวคิดเกี่ยวกับตนเอง สุขภาพ และสุนทรียศาสตร์ เช่น คุณค่า ทศนคติ รสนิยม

2) สิ่งที่มีผลต่อกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง (Mezirow, 2007a) คือ

มิติที่หนึ่ง นิสัยเกี่ยวกับการคิดและความคาดหวังของบุคคล (habits of expectation) หมายถึง มุมมองที่มีความหมายต่อเราซึ่งทำหน้าที่คล้ายแผ่นกรองหรือรหัสเพื่อร่างภาพ จำกัด หรือบิดเบือนประสบการณ์ของเรา ซึ่งมี 3 ชุดของแผ่นกรองรหัสและการประกอบสร้างความเข้าใจของเราเกี่ยวกับความจริง ได้แก่ ภาษาศาสตร์เชิงสังคม (socio-linguistics) เช่น อุดมการณ์ บรรทัดฐาน ด้านจิตใจ (psychological) เช่น บุคลิกลักษณะเฉพาะตน (personality traits) ซึ่งควบคุมหนทางที่เรา รู้สึกและแสดงออกในช่วงวัยกลางคน และศาสตร์แห่งความรู้ (epistemic) เช่น ลักษณะการเรียนรู้เน้นทั้งหมดหรือเป็นส่วนๆ เชิงรูปธรรมกับนามธรรม รวมทั้งความรู้สึกชอบที่มาจากประสาทสัมผัส

มิติที่สองของกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง คือ ผลของการสร้างมโนทัศน์ที่มีความหมายของเรา สิ่งนี้คือ มุมมอง (point of view) เป็นระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย (a meaning scheme) หรือแปลความหมายจากธรรมชาติหรือสิ่งที่คาดหวังได้ เป็นผลรวมเฉพาะของความเชื่อ ความรู้สึก ค่านิยม การหยั่งรู้ และทศนคติ เป็นองค์ประกอบระหว่างความคาดหวังจากสิ่งที่เกิดขึ้นเสมอ ๆ ซึ่งมีผลต่อการตีความที่เฉพาะเจาะจง กรอบคิดดังกล่าวมีผลต่อความคิด ความเชื่อ อุปนิสัยและพฤติกรรมของบุคคล ทั้งนี้การที่บุคคลเกิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์อาจเป็นการเปลี่ยนแปลงเฉพาะค่านิยมและความเชื่อที่เป็นระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมายข้างต้น หรือเป็นการเปลี่ยนมโนทัศน์ทั้งหมดของบุคคลที่ทำให้บุคคลนั้นหลุดพ้นเป็นอิสระจากความเชื่อและค่านิยมเก่า ๆ ที่เคยมีผลกระทบต่อชีวิตของบุคคลคนนั้น

3) ประสบการณ์การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ (transformative learning experiences) เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้เพื่อความเป็นไท (emancipatory) เป็นการจัดประสบการณ์อย่างเป็นระบบหรือการเอื้ออำนวยให้บุคคลเกิดการเรียนรู้ในรูปแบบของการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ และนำไปสู่การหลุดพ้นและเป็นอิสระจากข้อจำกัดและการบิดเบือนของกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง หากประสบการณ์ดังกล่าวส่งผลให้บุคคลนั้นได้รับการพัฒนาและพึ่งตนเองได้อย่างเต็มที่จากกรอบคิดที่ใช้อ้างอิง จะทำให้บุคคลนั้นกลายเป็นผู้ดำเนินการมากขึ้น สามารถจำแนกแยกแยะมากขึ้น เปิดรับมุมมองใหม่ ๆ มากขึ้นและบูรณาการกับประสบการณ์มากขึ้น

ทั้งนี้การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่บุคคลนั้นสามารถถึงความหมายใหม่ ๆ ได้ และแปลความหมายจากสถานการณ์ในอดีตที่มีอิทธิพลทำให้บุคคลนั้นเกิดกรอบความคิดหรือค่านิยมใหม่ที่สามารถนำไปปฏิบัติต่อไป เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการวิพากษ์อดีตของตนเอง ซึ่งการเรียนรู้จากการวิพากษ์ประสบการณ์ของตนเอง เมซีโรว์ ได้เสนอแนวทางไว้ว่า บุคคลสามารถวิพากษ์ประสบการณ์ของตนเองอย่างมีเหตุผลในด้านต่าง ๆ ได้ ดังนี้ (ชิตชงค์ ส. นันทนาเนตร, 2560) (1) การวิพากษ์เนื้อหาหรือปัญหา (content reflection) เป็นการวิพากษ์ประเด็นเนื้อหาหรือคำอธิบาย หรือประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น (2) การวิพากษ์กระบวนการ (process reflection) เป็นการคิดวิเคราะห์กระบวนการและกลยุทธ์ต่าง ๆ ที่เคยใช้ในการแก้ปัญหา (ไม่ใช่การคิดเกี่ยวกับตัวปัญหา) (3) การวิพากษ์สมมติฐาน หลักฐานที่เกี่ยวข้อง (premise reflection) เป็นการวิพากษ์หรือตั้งข้อสงสัยเกี่ยวกับความชัดเจนของปัญหาที่เกิดขึ้นหรือข้อสงสัยเกี่ยวกับสมมติฐานและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับปัญหานั้น ๆ

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์มีผลต่อบุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงใน 3 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงสมมติฐานที่เคยเชื่อเคยยึดถือ การเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ของตน และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม ซึ่งเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้บุคคลมีการมองโลกหรือการเข้าใจโลกจากมุมมองที่แตกต่างไปจากเดิม จนนำไปสู่การเปลี่ยนแนวทางการสร้างประสบการณ์และการปรับเปลี่ยนวิถีการกระทำหรือการดำเนินชีวิตประจำวัน

2.2 องค์ประกอบของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

Taylor (2009) กล่าวถึง การเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ในฐานะที่เป็น การสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง เป็นภาคปฏิบัติของการศึกษา คือ ตั้งบนพื้นฐานความคิดที่ว่านักเรียนถูกกระตุ้นอย่างจริงจังเพื่อประเมินระบบคุณค่าและโลกทัศน์ของพวกเขาที่ต่อมาถูกเปลี่ยนโดยประสบการณ์ (Quinnan, 1997 cited in Taylor, 2009) ซึ่งเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ในวัยผู้ใหญ่อย่างมีนัยสำคัญ เกี่ยวกับการเรียนรู้เพื่อการสื่อสารซึ่งแนบแน่นกับการบ่งชี้ความคิด ความเชื่อ และความรู้ที่เป็นปัญหา การประเมินเชิงวิพากษ์โดยเฉพาะสมมติฐาน การทดสอบการให้เหตุผลสนับสนุนผ่านการเสวนาอย่าง

มีเหตุผลและการหาข้อยุติเพื่อการตัดสินใจผ่านการสร้างข้อตกลงที่ยอมรับร่วมกัน (Mezirow, 1995 and Mezirow & Associates, 2000 cited in Taylor, 2009)

องค์ประกอบสำคัญต่าง ๆ ที่ก่อร่างสร้างแนวทางการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งมาจากประสบการณ์ทางการศึกษาเพื่อการเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่ อาจกล่าวโดยสรุปได้เป็น 6 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ประสบการณ์ปัจเจก การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ การสนทนา การกำหนดทิศทางแบบองค์รวม การตระหนักถึงบริบท และความสัมพันธ์อย่างแท้จริง (Taylor, 2009)

1) ประสบการณ์ระดับปัจเจก

ประสบการณ์ระดับปัจเจกประกอบด้วย ประสบการณ์ที่มีมาก่อนของผู้เรียนแต่ละคน และประสบการณ์ใหม่ที่ประสบภายในชั้นเรียน ประสบการณ์เป็นสิ่งที่นักการศึกษากระตุ้นและสร้างผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ที่ผู้เรียนและผู้สอนได้เรียนรู้ความคิดใหม่ๆเกี่ยวกับตัวเองและโลกของพวกเขา มันจึงดูเหมือนถูกสร้างโดยสังคม ดังนั้นมันจึงสามารถถูกหรือสร้างและแสดงออกผ่านกระบวนการสนทนาและการทบทวนไตร่ตรองตนเอง อาจกล่าวได้ว่าทั้งประสบการณ์ดั้งเดิมและประสบการณ์ที่สร้างขึ้นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และการสัมพันธ์กับผู้เรียนคนอื่น ช่วยสร้างเงื่อนไขสำคัญสำหรับการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์และการสนทนา ร่วมกัน สิ่งนี้เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกันระหว่างประสบการณ์และการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ซึ่งสามารถนำไปสู่มนทัศน์ใหม่ได้

2) การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์

การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์หรือการวิพากษ์อดีตอย่างมีเหตุผลเกี่ยวข้องกับการตรวจสอบความน่าเชื่อถือของแหล่งที่มาและผลที่เกิดขึ้นจากสมมติฐานที่เราหรือคนอื่นเคยเชื่อและยึดถือไว้ ว่ามีผลต่อการคิด การรับรู้ ความเข้าใจและความรู้สึกของเราต่อสิ่งรอบตัวอย่างไรและส่งผลต่อเนื่องไปถึงการปฏิบัติตามสมมติฐานเหล่านั้นอย่างไร ทั้งนี้ สถานการณ์ที่บุคคลจะสามารถจะสามารถตีความหมายหรือเกิดการเรียนรู้ขึ้น เกี่ยวข้องกับการมีปฏิสัมพันธ์ต่อกันระหว่าง 2 องค์ประกอบ คือ สิ่งที่ถูกปฏิบัติเป็นประจำจนกลายเป็นนิสัยหรือความเคยชิน และสถานการณ์ที่เราพยายามตีความหมาย ซึ่งการปฏิสัมพันธ์ระหว่างสองสิ่งนี้ กระทำได้โดยการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ต่อดีด ดังเช่น การที่เราสามารถย้อนอดีตดูว่าเราเรียนรู้สิ่งใดในช่วงเวลาที่ผ่านไป(อดีต)นั้น เป็นความรู้หรือประสบการณ์ที่เหมาะสมในสถานการณ์ปัจจุบันหรือไม่ การมองย้อนอดีตเช่นนี้จะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้มากขึ้น และเกิดความคิด ความเชื่อใหม่ และมีการปฏิบัติตามมโนทัศน์ใหม่ที่ได้มาจากกระบวนการทบทวนไตร่ตรองอดีต (ชิตชงค์ ส. นันทนาเนตร, 2006)

กระบวนการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์นี้เกี่ยวข้องกับ 3 ส่วน คือ เนื้อหา (content) กระบวนการ(process) และข้อเสนอนับสนุนการสรุปสมมติฐาน (Premise) ซึ่ง เนื้อหาเกี่ยวข้องกับการทบทวนไตร่ตรองว่า อะไร คือ สิ่งที่เราารู้ คิด รู้สึก และแสดงออก เช่นรายละเอียดของปัญหาหรือสถานการณ์นั้น ๆ ด้านกระบวนการ (process) เป็นการทบทวนไตร่ตรองว่า ที่ผ่านมาระ

แสดงออกหรือกำหนดแนวปฏิบัติอย่างไรตามที่ได้การรับรู้ การคิด การรู้สึก และการแสดงออก เหล่านั้น สูดท้ายข้อสมมติฐานก่อนหน้า (premise) เป็นการตระหนักว่าทำไมเราจึงรับรู้และแสดง ออกไปเช่นนั้น ซึ่งจะทำให้บุคคลนั้นตระหนักว่า สมมติฐานและแนวคิดที่เราหรือคนอื่นเคยเชื่อและ ยึดถือ มีผลต่อการคิด การรับรู้ ความเข้าใจและความรู้สึกของตนและต่อสิ่งรอบตัวอย่างไร เพื่อ ตรวจสอบว่าสมมติฐานและแนวคิดเหล่านั้นและแนวทางแก้ปัญหาที่ผ่านมาว่าเหมาะสมกับ สถานการณ์ปัจจุบันที่เป็นอยู่หรือไม่

เมื่อบุคคลตระหนักว่า สิ่งต่าง ๆ ทั้งที่เราเข้าใจหรือไม่เข้าใจ รวมทั้งที่เราจดจำได้นั้นได้รับ อิทธิพลอย่างมากจากความเชื่อหรือค่านิยม ที่เรียกว่าระบบคิดที่บุคคลใช้สร้างความหมาย (Meaning Scheme) และมโนทัศน์ของบุคคล เช่นนั้นแล้ว เราจะเริ่มพัฒนาสมมติฐานใหม่ขึ้นมาเพื่อให้เกิดมโน ทัศน์ใหม่ที่เปิดกว้าง ชัดเจน และสามารถหลอมเข้ากับประสบการณ์เก่า เพื่อให้บุคคลนั้นสามารถทำ การตัดสินใจเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้และเป็นแนวปฏิบัติต่อไป (Mezirow, 1991) ตัวอย่างเช่น การที่เรา สามารถย้อนอดีตดูว่าเราเรียนรู้สิ่งใดในช่วงเวลาที่ผ่านไป (อดีต) นั้น เป็นความรู้หรือประสบการณ์ที่ เหมาะสมในสถานการณ์ปัจจุบันหรือไม่ การมองย้อนอดีตเช่นนี้จะทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้มากขึ้น และเกิดความคิด ความเชื่อใหม่ และมีการปฏิบัติการตามมโนทัศน์ใหม่ที่ได้มาจากกระบวนการ ทบทวนไตร่ตรองอดีต

3) การสนทนา

ในการเสริมพลังบุคคลหรือการพัฒนาชุมชน Mezirow (2007a) กล่าวถึงการเสวนาร่วม (Collaborative Discourse) ในมิติที่เกี่ยวข้องกับเนื้อหา (the content) กล่าวคือ เป็นการ ตรวจสอบอย่างรอบคอบเกี่ยวกับเหตุการณ์ การประเมินข้อถกเถียงหรือเหตุผลในเชิงสนับสนุนหรือ โต้แย้ง การตรวจสอบมุมมองอื่น ๆ และการตรวจสอบสมมติฐานเชิงวิพากษ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งการ ตัดสินใจที่ดีที่สุดเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของความเชื่อหนึ่งๆ (Mezirow, 2007a)

การเสวนาร่วมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยในการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์เพื่อให้โอกาส ผู้เรียนในการประเมินความเป็นเหตุเป็นผลของการตีความสมมติฐานหรือหลักการต่าง ๆ ที่อยู่ เบื้องหลังสถานการณ์ในอดีตที่ถูกยกขึ้นมาวิพากษ์ร่วมกัน ทั้งนี้การเสวนาจะมีประสิทธิภาพมากเมื่อผู้ มีส่วนร่วมแบ่งปันความรู้สึก มีความเห็นอกเห็นใจระหว่างกัน ร่วมมือกันแสวงหาคำตอบของ สถานการณ์หรือปัญหาที่สนใจร่วมกัน บุคคลที่เข้าร่วมการเสวนาจะเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ ของสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่ม ทำให้เข้าใจสมมติฐานที่อยู่เบื้องหลังสถานการณ์ต่าง ๆ มองเห็น ความหมายใหม่และเกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงภายในได้ดีขึ้น ทั้งนี้ ความรู้สึกเป็นอิสระ ความเสมอภาค หลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม ความอดกลั้น ความสามัคคี ความเอาใจใส่ เป็น คุณค่าทางสังคมที่ควรปรากฏในกระบวนการของการสร้างความหมายผ่านการสนทนาร่วมกัน เพื่อให้ การสนทนาที่มีประสิทธิผลและสร้างบรรยากาศของการสื่อสารเพื่อทำความเข้าใจในสิ่งที่คนอื่นสื่อสาร

มา เป็นการสนทนาที่ผู้มีส่วนร่วมทำการวิพากษ์ร่วมกันอย่างมีเหตุมีผล เพื่อประเมินความน่าเชื่อถือที่เป็นข้อตกลงร่วมกันของคนส่วนใหญ่ในกลุ่ม

4) การกำหนดแนวทางแบบองค์รวมเพื่อการเรียนรู้ เป็นการกำหนดทิศทางการเสวนาอย่างมีเหตุผลและการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและให้ความสำคัญกับการตระหนักถึงบทบาทของอารมณ์ ความรู้สึก และวิธีการแสวงหาความรู้อื่น ๆ เช่น ที่ Brown (2006 cited in Taylor, 2009) เสนอว่า ผู้เรียนจะชอบเปลี่ยนแปลงผ่านกระบวนการเห็น-รู้สึก-เปลี่ยน มากกว่ากระบวนการที่ใช้เหตุผล (วิเคราะห์-คิด-เปลี่ยน) ทั้งนี้การแสวงหาความรู้โดยใช้อารมณ์ความรู้สึก จะพัฒนาความตระหนักด้านความรู้สึกและอารมณ์ในกระบวนการทบทวนไตร่ตรอง เกี่ยวข้องกับความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกันระหว่างกระบวนการทางจิตวิทยาเกี่ยวกับกระบวนการคิดและอารมณ์ โดยอารมณ์จะช่วยให้เกิดคาดหวังความต้องการล่วงหน้า สู่การวางแผนเพื่อปฏิบัติ และวางแผนสำหรับการคิด ขณะที่กระบวนการทบทวนไตร่ตรองอารมณ์จะช่วยเตรียมความพร้อมผู้เรียนเพื่อตั้งคำถามเชิงลึกต่อสมมติฐานที่เลือกมาเพื่อทบทวน

5) ความตระหนักเกี่ยวกับบริบทซึ่งมีผลต่อการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การตัดสินใจเกี่ยวกับสิ่งที่เรารู้และเราเชื่อ คุณค่า และความรู้สึกของเรา ขึ้นอยู่กับบริบททั้งด้านชีวประวัติ ประวัติศาสตร์ และวัฒนธรรมของเรา รวมทั้งบริบทสังคมวัฒนธรรมแวดล้อมในชุมชนสังคมที่เราอาศัยอยู่ ซึ่งบริบทเหล่านี้มีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง บริบทดังกล่าวครอบคลุมสภาพแวดล้อมของเหตุการณ์การเรียนรู้ที่เกิดขึ้นทันทีทันใด ณ ขณะนั้น หรือประสบการณ์ที่มีมาก่อนของผู้เรียน และบริบทเบื้องหลังที่มีผลต่อการเกิดขึ้นหรือการดำรงอยู่ของสังคมนั้น ดังที่พบว่า ประสบการณ์ที่มีมาก่อนของผู้เรียนจะมีนัยสำคัญต่อการแสดงออกหรือการปฏิบัติ เช่น การมีความคิดที่เป็นอคติต่อการเปลี่ยนแปลงอาจมีผลให้บุคคลนั้นรู้สึกไม่สะดวกใจต่อการเข้าร่วมและการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้ ส่วนเงื่อนไขที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง เช่น กระบวนการประชาธิปไตย ลักษณะของประเด็น การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ และการสนทนา

6) ความสัมพันธ์ที่จริงจัง การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับการสร้างความสัมพันธ์ที่จริงจังและมีความหมายกับผู้เรียน ความสัมพันธ์ที่จริงจังเผยให้เห็นเจตจำนงและการถกเถียง รู้สึกสะดวกใจ ไว้วางใจ แลกเปลี่ยนกันอย่างเปิดเผย และการสร้างความเข้าใจที่ยอมรับร่วมกันให้บรรลุผล ถ้าปราศจากความสัมพันธ์การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์จะทำได้ไม่เต็มที่และไม่มีความหมาย การเสวนาที่จริงจังจึงจำเป็นต่อการทบทวนไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าองค์ประกอบของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ประสบการณ์ปัจเจก การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ การสนทนา การกำหนดทิศทางแบบองค์รวม การตระหนักถึงบริบท และความสัมพันธ์อย่างแท้จริง ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้มีความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกัน เช่น ถ้าปราศจากประสบการณ์ของบุคคล อาจจะไม่นำไปสู่

การทบทวนไตร่ตรงเชิงวิพากษ์ และถ้าอยู่ในบรรยากาศที่ไม่อำนวยให้ผู้เรียนรู้ถึงความสัมพันธ์ที่จริงจังอาจทำให้ผู้เรียนมีการทบทวนไตร่ตรงเชิงวิพากษ์ได้ไม่เต็มที่ ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงเกี่ยวข้องกับการกระทำอย่างตั้งใจ มีการวางแผนและออกแบบด้วยวิธีการและเทคนิคที่หลากหลาย เพื่อช่วยสร้างสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการพัฒนาผู้เรียนและสังคม

2.3 กระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

กระบวนการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เป็นกระบวนการที่บุคคลปรับโลกทัศน์ของตน ในกระบวนการดังกล่าว บุคคลจะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นขั้นตอน 3 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ (ชิตชงค์ ส. นันทนาเนตร, 2560)

1) ตระหนักว่า สมมติฐานและแนวคิดต่าง ๆ มีผลต่อการคิดอย่างไร และทำไมสมมติฐานเหล่านั้นจึงมีผลต่อกระบวนการคิด ความเข้าใจ และความรู้สึกของตนและต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว

2) บุคคลเริ่มปรับเปลี่ยนกรอบความคิด ลักษณะนิสัย ที่จะช่วยให้เกิดมโนทัศน์ใหม่ที่มีความครอบคลุมและชัดเจน และเป็นมโนทัศน์ที่คำนึงถึงองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน

3) บุคคลปฏิบัติหรือทำการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ โดยใช้ความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ หรือใช้มโนทัศน์ใหม่นี้เป็นแนวทางการปฏิบัติ

กระบวนการของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาในตัวบุคคล ซึ่งกระบวนการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์มีขั้นตอน ดังนี้ (Meirow, 1991 and Mezirow, 2007b)

- 1) การรู้สึกหลงทางหรือผิดที่ผิดทางในภาวะวิกฤต (disorienting dilemma)
- 2) การตรวจสอบวิเคราะห์ตนเองเกี่ยวกับความรู้สึก เช่น ความกลัว ความโกรธ ความรู้สึกผิด หรือความรู้สึกอาย
- 3) การประเมินเชิงวิพากษ์ต่อสมมติฐานต่าง ๆ ที่เราใช้เพื่อรับรู้โลก
- 4) การตระหนักถึงความไม่พอใจของคนอื่น ๆ และกระบวนการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่ถูกนำมาแลกเปลี่ยนระหว่างกัน
- 5) การสำรวจค้นคว้าเกี่ยวกับทางเลือกอื่น ๆ สำหรับบทบาท ความสัมพันธ์ หรือแนวปฏิบัติใหม่
- 6) การวางแผนทางปฏิบัติ
- 7) การเก็บเกี่ยวความรู้และทักษะต่าง ๆ สำหรับดำเนินการตามบทบาทของคนๆนั้น
- 8) การทดลองปฏิบัติตามแผน
- 9) การพัฒนาสมรรถนะและความเชื่อมั่นในตนเองในบทบาทและความสัมพันธ์ใหม่

10) การบูรณาการความรู้ ทักษะ บทบาทใหม่เข้าสู่วิถีชีวิตบนฐานของเงื่อนไขที่ถูกเข้าใจโดยมโนทัศน์ใหม่ของคน ๆ นั้น

การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จึงเป็นหัวใจของการเรียนรู้จากการเปลี่ยนมโนทัศน์ ซึ่งเป็นกระบวนการที่บุคคลตีความหรือแปลความหมายจากประสบการณ์เก่าเพื่อพัฒนา ทบทวน การแปลความหมายของประสบการณ์นั้น และนำไปสู่การปฏิบัติต่อไป ดังนั้นการกระตุ้นให้บุคคลพัฒนาหรือปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่มีความหมายต่อบุคคล จึงเป็นการเรียนรู้จากกิจกรรมการตีความหมายจากประสบการณ์ของบุคคล การเรียนรู้เป็นกระบวนการที่บุคคลใช้การแปลความหมายที่เคยใช้ในอดีตมาพัฒนาให้เกิดความคิดใหม่ หรือเป็นการทบทวนการแปลความหมายประสบการณ์ของบุคคล เพื่อเป็นแนวทางนำไปสู่การปฏิบัติในอนาคต (จิตขงศ์ ส. นันทนาเนตร, 2560) ทั้งนี้ผู้จัดประสบการณ์เรียนรู้สามารถใช้เครื่องมือ สื่อ หรือเทคนิควิธีการที่หลากหลายในกระบวนการวิพากษ์อดีต เช่น การวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้น การเขียนประวัติของตน การเขียนบันทึกส่วนตัว การเล่าเรื่อง การใช้เอกสารหรือวรรณกรรมต่าง ๆ ที่มีผลกระทบต่อความคิดของบุคคล โดยผู้จัดประสบการณ์เรียนรู้ควรเลือกใช้วิธีการที่เหมาะสมกับสถานการณ์ของแต่ละบุคคล ซึ่งวิธีการหนึ่งอาจจะใช้ไม่ได้ผลกับทุกคนเสมอไป

2.4 การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในชุมชน

Mezirow (2007a) ให้ความสนใจกับการพัฒนาชุมชนเพื่อกระตุ้นผู้เรียนให้หันมาสนใจเกี่ยวกับปัญหาชุมชนและการมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นเพื่อแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน ซึ่งเกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อการปฏิบัติการและการสื่อสาร การสนับสนุนการทบทวน ไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ต่อเงื่อนไข ปฏิบัติการ สถาบัน ระบบทางสังคม รวมทั้งกรอบคิดที่ใช้ในการอ้างอิงทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามที่เคยเชื่อถือซึ่งอาจบิดเบือนหรือจำกัดการเรียนรู้และการสื่อสาร ในบริบทของครอบครัว สถาบันการศึกษา องค์กร รวมทั้งในชุมชน บทบาทของนักการศึกษาผู้ใหญ่จึงเป็นการพัฒนาการสื่อสารที่เกี่ยวข้องกับวาทกรรมร่วมซึ่งจะนำไปสู่การปฏิบัติ ที่จะเกี่ยวข้องกับการจัดหาสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการเรียนรู้และช่วยให้ผู้เรียนเรียนรู้จากการเสวนาได้มีประสิทธิภาพ

นักการศึกษาที่ทำหน้าที่ในฐานะนักปฏิบัติการทางสังคมจึงต้องกำหนดวิธีการเรียนรู้ร่วมกับผู้เรียน ในการรวบรวมข้อมูลจากปรากฏการณ์ทางสังคม บนพื้นฐานของความสามารถในการทำความเข้าใจต่อปรากฏการณ์ผ่านการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง ฉะนั้นนักการศึกษาผู้ใหญ่จะต้องส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงความเป็นจริงในสังคม และตระหนักถึงความเป็นมนุษย์โดยให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้เรียนด้วย นักการศึกษาผู้ใหญ่จึงมีบทบาทในฐานะนักปฏิบัติการทางสังคม เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (Mezirow, 1991 and Taylor, 1998) โดยคำนึงถึง

1. การให้ความสำคัญต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนได้มีการคิดทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ต่อสมมุติฐาน มโนทัศน์ หรือทางเลือกใหม่ โดยคำนึงถึงเนื้อหา กระบวนการแก้ปัญหา รวมทั้งวัฒนธรรมทางภาษา ความเข้าใจในสังคม และความเชื่อทางจิตวิทยา
2. การกำหนดเป้าหมายชุมชนในการอภิปรายร่วมกัน เช่น ชั้นเรียน สัมมนา ประชุมวิชาการ และกำหนดวิธีการเรียนรู้ เจือปนวิชาการเรียนรู้ บนบรรทัดฐานของสังคมนั้น ๆ
3. การช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ที่เหมาะสมโดยเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ในขอบเขตที่เป็นไปได้
4. การจัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความรู้สึกลดภัย เปิดกว้าง และไว้วางใจกัน
5. การออกแบบวิธีการจัดการเรียนการสอนที่มีประสิทธิภาพที่สนับสนุนวิธีการเรียนรู้ที่เน้นผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง

นอกจากนี้ Percy (2005) ทบทวนทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์และทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงกับปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research and extension) สำหรับชาวนา Percy อ้างถึง Kolb ที่อธิบายการเรียนรู้จากประสบการณ์ว่าเป็นกระบวนการที่ความรู้ถูกสร้างขึ้นผ่านการเปลี่ยนแปลงที่เกิดจากประสบการณ์ ซึ่งกระบวนการดังกล่าวเป็นวงจรๆที่ต่อเนื่อง เริ่มจากประสบการณ์ที่เป็นรูปธรรม ไปสู่การไตร่ตรองสะท้อนคิด ไปสู่การสรุปเป็นความคิดรวบยอด ไปสู่การนำไปปฏิบัติ และกล่าวถึงทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของ Mezirow โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ที่เกี่ยวกับ 3 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ ประสบการณ์ทุติยภูมิ (second-order experiences) การทบทวนไตร่ตรอง (reflections) และการสนทนา (dialogue) ซึ่ง Percy สะท้อนว่าเป็นองค์ประกอบที่ตรงกับปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม และเสนอว่างานของ Mezirow ทำให้นักทฤษฎีและนักปฏิบัติด้านปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม เข้าใจมากขึ้นถึงแนวทางที่จะทำให้ผู้ใหญ่เกิดการเรียนรู้ได้โดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับนักวิจัย นักส่งเสริม และผู้คนในชุมชน กล่าวคือ ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงอธิบายให้เห็นถึงรายละเอียดของกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงในด้านมุมมองการให้ความหมายซึ่งมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดที่เอื้อต่อการเปลี่ยนจากการส่งเสริมและการวิจัยที่เคยทำกันมาไปสู่การส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม อธิบายให้เห็นบทบาทของนักส่งเสริมในฐานะที่เป็นนักการศึกษาผู้ใหญ่ ที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงวิพากษ์และภายใต้สภาวะแวดล้อมที่เหมาะสมได้อย่างไร อย่างไรก็ตาม Percy ตั้งข้อสังเกตว่า มีกระบวนการบางอย่างที่น่าสนใจซึ่ง Mezirow ไม่ได้กล่าวไว้ในงานของเขา คือ กระบวนการกลุ่มที่นำไปสู่การปฏิบัติ เนื่องจากปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ผ่านมามีประสบการณ์ว่ากระบวนการกลุ่มเป็นสาเหตุสำคัญที่มีการต่อการเปลี่ยนแปลงความตระหนักร่วมของกลุ่ม เช่น ความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับสถานการณ์ที่

กลุ่มกำลังทบทวนไตร่ตรองและปฏิบัติการอยู่) ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาต่อไปว่าทำอะไรให้เกิดการเปลี่ยนแปลงระบบคิดที่เราใช้สร้างความหมายและมนต์ศน์ที่มีความหมายในระดับส่วนรวม

ในกระบวนการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วมพบว่าบ่อยครั้งเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ร่วมกัน (collaborative learning) ระหว่างนักวิทยาศาสตร์ และ/หรือนักส่งเสริม และชานา สายสัมพันธ์ถูกสร้างโดยนักวิทยาศาสตร์และ/หรือนักส่งเสริมเรียนรู้เกี่ยวกับวิถีชีวิตของชานาและ ข้อจำกัดต่าง ๆ ผ่านการปฏิบัติและการเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งร่วมกันปลดปล่อยทางเลือกที่เป็นไปได้ และตัดสินใจบนฐานของความรู้ทางเทคโนโลยีท้องถิ่นของชานา แผนการปฏิบัติหรือการทดลองถูก ทำให้เป็นระบบ ในโอกาสนี้นักวิทยาศาสตร์อาจจะอบรมชานาในวิธีการเชิงทดลองทางวิทยาศาสตร์ และแลกเปลี่ยนความรู้เชิงวิทยาศาสตร์อื่น ๆ การถ่ายทอดระหว่างชานากับชานาอาจเริ่มไปพร้อม ๆ กับการทดลอง จากนั้นชานาและนักวิจัยจะทบทวนกระบวนการและผลของการส่งเสริมและการวิจัย แบบมีส่วนร่วมและแผนที่เป็นวงจรการทดลองทางวิทยาศาสตร์ ซึ่งนักปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัย แบบมีส่วนร่วมจะให้ความสำคัญกับกระบวนการเพื่อเสริมพลังอำนาจของผู้มีส่วนร่วม

Bray et al. (2000 cited in Alcantara, Hayes, and Yorks (2009) เสนอ กระบวนการของการสืบสอบแบบร่วมมือออกเป็น 4 ช่วง คือ การก่อตัวของกลุ่ม การสร้างเงื่อนไข สำหรับการสืบสอบ การปฏิบัติการ และการสร้างความหมาย ข้อควรระวังที่สำคัญคือ การเริ่ม กระบวนการสืบสอบต้องให้เวลากับการพัฒนาคำถามที่จะสืบสอบซึ่งต้องเปิดให้มีการสนทนา ครอบคลุมความคาดหวังและเป็นที่ยอมรับร่วมกัน ในวงจรของปฏิบัติการและการทบทวนไตร่ตรอง ร่วมกัน การคำนึงถึงความหลากหลายของประสบการณ์และการเคารพในความหลากหลายเป็น จุดเน้นสำคัญของการสืบสอบอย่างมีประสิทธิภาพ

Kovari et al. (2005 cited in Alcantara, Hayes, and Yorks 2009) ได้สรุปให้ เห็นถึงลักษณะสำคัญของกระบวนการสืบสอบ ดังนี้ (1) การคำนึงถึงพลวัตของอำนาจที่ดำรงในกลุ่ม สืบสอบ ซึ่งพลวัตอำนาจมีรากฐานจากแหล่งตามประเพณีที่หลากหลาย เช่น ในการสนับสนุนเชิง สถาบัน ซึ่งมีความซับซ้อนเพราะเป็นทั้งสิ่งที่สนับสนุนและเป็นอุปสรรคต่อกลุ่ม ซึ่งพลวัตที่เป็นความ สามัคคีของกลุ่มจึงควรถูกได้รับความสนใจ (2) การอำนวยความสะดวกในการสืบสอบแบบร่วมมือ เสนอว่ามี 6 มิติ (dimensions) และ 3 รูปแบบ (modes) 6 มิติสัมพันธ์กับวิถีที่ผู้อำนวยความสะดวกจะสามารถมีอิทธิพลต่อกระบวนการเรียนรู้ และ 3 วิธีการสัมพันธ์กับวิถีที่ผู้อำนวย ความสะดวกจัดการกับการตัดสินใจ ซึ่งอาจเปลี่ยนแปลงได้ (Alcantara, Hayes, and Yorks 2009 : 255-257) “6 มิติ” ได้แก่ การวางแผน (planning) การตีความ (meaning) การเผชิญหน้า (confronting) การรู้สึก (feeling) การสร้าง (structuring) การให้คุณค่า (valuing) “3 วิธีการ” ที่ เกี่ยวกับการตัดสินใจ ได้แก่ มีลำดับช่วงชั้น (hierarchical) เป็นการทำงานร่วมกัน (cooperative) และมีอิสระในตนเอง (autonomous) แนวคิดดังกล่าวถูกนำเสนอเพื่อให้เห็นแนวทางในการอำนวย

ความสะดวกเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมทำงานร่วมกันได้อย่างไรในกระบวนการกลุ่มเรียนรู้ด้วยการสืบสอบแบบร่วมมือนี้

ตอนที่ 3 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกษตร

ในส่วนนี้จะนำเสนอประเด็นสำคัญเกี่ยวกับการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเกษตร ได้แก่ ความหมายของชุมชนเกษตร ความหมายและความสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน กระบวนการเรียนรู้ชุมชน องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชน และวิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน

3.1 ความหมายของชุมชนเกษตร

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2543) กล่าวว่า community มีความหมายในภาษาไทยว่า “ชุมชน” ซึ่งบางครั้งช่วยให้เข้าใจในเรื่องเกี่ยวกับ “การรวมตัวของคน” เท่านั้น ถ้าพิจารณาคำในภาษาอังกฤษ “com” มีความหมายที่ลึกซึ้ง คือ together และจะเห็นว่ามีคำที่เกี่ยวข้องใกล้เคียงอีกหลายคำ เช่น communal ซึ่งหมายถึง ของชุมชน เพื่อชุมชน common หมายถึง ร่วมเป็นสมาชิกอยู่ด้วย และ commune หมายถึง ความรู้สึกผูกพันใกล้ชิด

สนธยา พลศรี (2550) อธิบายคำว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่มีความเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีจิตสำนึกร่วมกัน มีกิจกรรมร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน ผูกพันเอื้ออาทรกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกันในลักษณะของเครือข่าย ภายใต้บรรทัดฐานและวัฒนธรรมเดียวกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายร่วมกัน นอกจากนี้ สนธยา พลศรี ได้กล่าวถึง ชุมชนรูปแบบใหม่ที่อาศัยเทคโนโลยีการสื่อสารและเทคโนโลยีสารสนเทศเป็นเครื่องมือเชื่อมโยงความสัมพันธ์และสร้างจิตสำนึกร่วมกันระหว่างสมาชิกของชุมชน ซึ่งอาจเรียกได้ว่า เป็นชุมชนเสมือนจริง คือ ชุมชนที่สมาชิกจะพบปะกันโดยตรงหรือไม่ก็ได้ แต่มีการติดต่อสื่อสารกันด้วยถ้อยคำภาษา สัญลักษณ์ผ่านวิทยุ โทรทัศน์ เครือข่ายคอมพิวเตอร์ที่มีประสิทธิภาพ สะดวก และรวดเร็ว โดยไม่เน้นเกี่ยวกับพื้นที่อยู่อาศัยและการทำกิจกรรมร่วมกัน เชื้อชาติ และวัฒนธรรม ความผูกพันระหว่างสมาชิกและชุมชน ช่วงเวลาและความต่อเนื่องของความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกอีกต่อไป

มูลนิธิเสถียรธรรมเพื่อประชาชน (2552) ให้ความหมายชุมชนว่าหมายถึง กลุ่มคนที่อาศัยอยู่ในพื้นที่เดียวกันหรือต่างพื้นที่ก็ได้ แต่กลุ่มบุคคลเหล่านั้น จะต้องมีความสนใจร่วมกัน (Common Interest) มีความสัมพันธ์กัน (Relationship) มีการกระทำระหว่างกัน (Interaction) มีความรู้สึก (Sense) และมีพื้นฐานชีวิตอย่างเดียวกัน” คำว่า “มีพื้นฐานชีวิตอย่างเดียวกัน” นั้นหมายความว่า มี

สถาบันสังคมหรือมีระบบวัฒนธรรมที่ตอบสนองความจำเป็นเพื่อการดำรงอยู่ของมนุษย์ ได้แก่ สถาบันครอบครัว เครือญาติ การเมืองการปกครอง ศาสนา ศิลปะ เป็นต้น เมื่อพิจารณาจากความหมายนี้ก็พอจะมองเห็นได้ว่าความเป็น “ชุมชน” นั้นไม่ได้อยู่ที่ลักษณะกายภาพ(ต้องอยู่ในอาณาบริเวณเดียวกัน)หรือขึ้นอยู่กับตัวคนเท่านั้น แต่ปัจจัยชี้ขาดความเป็นชุมชนก็คือ “ความสัมพันธ์ระหว่างคนต่อคนในชุมชนนั้น”

ชูศักดิ์ คงคานนท์ (2550) อธิบายคำว่าเกษตร มาจากศัพท์ภาษาอังกฤษว่า “agriculture” ซึ่งหมายถึง การเพาะหรือการปฏิบัติกับที่ดินเพื่อให้เกิดผลผลิตที่อาศัยกระบวนการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์เป็นพื้นฐาน โดยมีเกษตรกรเป็นผู้ดำเนินการเร่งให้ทั้งพืชและสัตว์มีการเจริญเติบโตในพื้นที่ทำกินหรือในคอกปศุสัตว์ อาจกล่าวได้ว่า การเกษตร คือ การใช้ศิลปะและวิทยาศาสตร์ในการปฏิบัติกับที่ดินเพื่อให้เกิดการผลิต

ศุภญ์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2559) กล่าวถึง เกษตรกรรม (Agriculture) ว่า หมายถึง การใช้ที่ดินเพาะปลูกพืชต่าง ๆ รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ การประมง และการทำป่าไม้ เกษตรกรรมแบ่งเป็น 4 ประเภท คือ 1) กสิกรรม หมายถึง การเพาะปลูกพืช เช่น การทำนา การทำสวนผลไม้ การทำไร่ การปลูกพืชไม่ใช้ดิน เป็นต้น 2) ปศุสัตว์หมายถึง การประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์บนบก เช่น การทำฟาร์มปศุสัตว์ การทำฟาร์มโคนม การทำฟาร์มหมู การทำฟาร์มสัตว์ปีก การทำฟาร์มแกะ เป็นต้น 3) การประมง หมายถึง การประกอบอาชีพการเกษตรทางน้ำ เช่น การเลี้ยงสัตว์หรือพืชน้ำ การจับสัตว์น้ำ เป็นต้น 4) การป่าไม้ หมายถึง การประกอบอาชีพเกี่ยวกับป่า เช่น การปลูกป่า เศรษฐกิจ การนำผลผลิตจากปามาแปรรูปให้เกิดประโยชน์ เป็นต้น

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า ชุมชนเกษตร หมายถึง ชุมชนที่สมาชิกส่วนใหญ่ดำเนินชีวิตและประกอบอาชีพด้วยการเพาะปลูก การเลี้ยงสัตว์ การประมง และการป่าไม้เป็นสำคัญ

3.2 ความหมายของกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน

สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทร (2548) อธิบาย “การเรียนรู้” (Learning) ไว้โดยสรุปว่า มีความหมายสองนัย คือ นัยแรกในฐานะที่เป็นเนื้อหา หมายถึง ตัวของความรู้ ความคิดที่เกิดขึ้นในตัวบุคคล นัยสองในฐานะที่เป็นวิธีการ หมายถึง กระบวนการที่ทำให้บุคคลเกิดการเรียนรู้หรือได้มาซึ่งความรู้ ส่วนผลของการเรียนรู้ จะทำให้บุคคลเกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งภายในและภายนอก กล่าวคือ การเปลี่ยนแปลงภายนอก ได้แก่ พฤติกรรม ทักษะ ความชำนาญ เป็นต้น ส่วนการเปลี่ยนแปลงภายใน ได้แก่ ปริมาณความรู้ ขบวนการความคิด จิตสำนึก ทศนคติ ค่านิยม เป็นต้น

อาชญญา รัตนอุบล (2551: 38) ให้ความหมายการเรียนรู้ว่าหมายถึง การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ค่อนข้างถาวร เป็นผลจากประสบการณ์ การฝึกปฏิบัติ การลงมือกระทำจริงด้วยวิธีการที่จริงจังหรือไม่จริงจังก็ตาม ซึ่งการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมดังกล่าวสามารถแยกออกเป็น 3 ด้านคือ

พฤติกรรมทางความรู้ เปลี่ยนแปลงจากไม่รู้เป็นรู้ พฤติกรรมทางด้านทักษะ เปลี่ยนแปลงจากทำไม่เป็น พฤติกรรมทางทัศนคติ เปลี่ยนแปลงจากความรู้สึกไม่ชอบให้ชอบ หรือจากชอบเป็นไม่ชอบ

พระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2548 : 99) กล่าวถึง ชุมชนกับการเรียนรู้ว่าควรพิจารณา ชุมชนในมิติของ “การรวมตัวของคน” ที่มีจิตสำนึกและความมุ่งมั่นร่วมกัน เป็นสายใยของความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีพลังยึดโยง สนับสนุนเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เพราะฉะนั้นการเรียนรู้ของชุมชนจึงเกิดขึ้นจากความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน และคนกับสิ่งแวดล้อม เป็นการเรียนรู้กับสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่รอบตัว เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจและสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ท่ามกลางความเปลี่ยนแปลง พื้นฐานการเรียนรู้ของชุมชน ส่วนหนึ่งมาจากการเรียนรู้ของปัจเจกบุคคลที่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีคิด ประสบการณ์ และการสร้างชุดความรู้เพื่อจัดการแก้ไขปัญหาข้อขัดข้องอันเกี่ยวเนื่องกับชีวิต การงานและความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล ซึ่งพระมหาสุทิตย์ อากาศโร (2548) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้ที่สำคัญของชุมชนมักเกิดขึ้นจากการทดลอง การแสวงหาคำตอบ การฝึกปฏิบัติจนเกิดความเข้าใจและสร้างระบบคิดของชุมชนขึ้นมา โดยก้าวอย่างของกระบวนการเรียนรู้ นั้น เป็นกระบวนการที่มีทั้งการยอมรับ การปฏิเสธ การประยุกต์ใช้ การเลิกใช้ ลารสร้างใหม่ โดยเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมในชุมชนและบริบทของสังคมที่เข้าสู่ชุมชน

สิริลักษณ์ ยิ้มประสาทร (2548) สรุปกระบวนการเรียนรู้ว่าเป็น การดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนโดยอาศัยวิธีการต่าง ๆ ที่ช่วยให้บุคคลเกิดความรู้และความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ หรือเป็นแบบแผนหรือขบวนการคิดของบุคคลที่ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงไปสู่ผลอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่า กระบวนการเรียนรู้เป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระบวนการระบบคิดของบุคคลนั่นเอง ซึ่งหากพิจารณาในระดับขั้นของการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรม จะเริ่มจากการเรียนรู้แล้วทำตามสิ่งที่ส่งผ่านหรือถ่ายทอดมา การเลือกนำความรู้ที่ได้รับมาประยุกต์ใช้ให้เข้ากับบริบทของตน จนถึงการเรียนรู้แล้วเกิดการปรับเปลี่ยนรูปแบบความคิดและพฤติกรรมอย่างสิ้นเชิง

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอด เป็นแนวทางแกนหลักของการพัฒนาชุมชนและทรัพยากรบุคคล ที่ทำให้สมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมในการตัดสินใจและกำหนดทิศทางการพัฒนาตนเอง และทำหน้าที่เป็นกลไกกลั่นกรองความช่วยเหลือจากภายนอกเข้าในชุมชนในรูปแบบของความรู้ทางวิชาการหรือปัจจัยทางการเงินและวัตถุ

ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2548) สรุปสาระสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ไว้ 3 ประเด็น ดังนี้ คือ ประเด็นแรก ด้านการเรียนรู้ เสนอว่า การเรียนรู้ควรมีลักษณะเรียนรู้ตลอดชีวิตโดยมีการเรียนรู้เพื่อทำ การเรียนรู้เพื่อเป็น และการเรียนรู้เพื่ออยู่ร่วมกัน โดยผู้เรียน ควรมีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ เรียนรู้เพื่อตัวเอง เรียนรู้เพื่อสิ่งนอกตัวที่สัมพันธ์กับตัวเองทั้งใกล้และไกล และเรียนรู้เพื่อปฏิสัมพันธ์กับสิ่งนอกตัว ประเด็นที่สอง การปฏิบัติ สรุปว่า เมื่อมีการเรียนรู้แล้วเกิดความรู้แก่ผู้เรียน โดยนำความรู้มาสืบทอดปฏิบัติ ผ่านช่องทางต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรม ประเพณี ค่านิยมตัวบุคคล

วัฒนธรรมท้องถิ่น วิถีชีวิต มีการเรียนรู้และการปฏิบัติเป็นเนื้อเดียวกัน และมีกระบวนการแลกเปลี่ยนกับผู้อื่นที่มีมุมมองแตกต่างกันออกไป และประเด็นที่สาม การนำไปสู่การเปลี่ยนแปลง กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว ได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างต่อเนื่องและค่อนข้างถาวรในเรื่องของความรู้ ทักษะ และทัศนคติ

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2554) กล่าวถึงการเรียนรู้ว่ามีความจำเป็นต่อชุมชนเกษตรเพราะ การเรียนรู้ช่วยปรับปรุงเปลี่ยนแปลง ทัศนคติ ความเชื่อ ค่านิยมของคน เพื่อให้คนนั้นมีพฤติกรรมในทางที่ดีขึ้น เป็นหัวใจของการพัฒนาชุมชน เพราะเป็นทั้งกระบวนการและเครื่องมือ ในการพัฒนาความสามารถทั้งในระดับ บุคคล กลุ่ม องค์กร และชุมชน ในการค้นหาและพัฒนาศักยภาพของตนเองจนสามารถพึ่งพาตนเองได้ โดยมีลักษณะสำคัญ คือ ให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ผ่านการปฏิบัติและเพื่อปฏิบัติการ เพราะให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่เกิดจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน และเพื่อนำผลที่เกิดจากการเรียนรู้ไปสู่การเปลี่ยนแปลงต่อไป ดังปรัชญาขั้นพื้นฐานของการพัฒนาชุมชนที่เชื่อว่า คนทุกคนมีศักยภาพหากมีโอกาสจะสามารถเรียนรู้เปลี่ยนแปลงได้ และทำประโยชน์เพื่อตนเองและส่วนรวมได้

อาจกล่าวได้ว่าการเรียนรู้ชุมชนเป็นการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาสมาชิกในชุมชนนั้น ๆ ให้มีความรู้ ทักษะ และทัศนคติ พร้อมทั้งจะมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดทิศทางการพัฒนาของตนเอง และชุมชน ให้สามารถปรับตัวได้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

3.3 กระบวนการเรียนรู้ชุมชน

วิลลัทธิ ชูชาติ (2540) กล่าวถึงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนว่า สามารถแบ่งตามความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นได้เป็นสองแบบ คือ ความสัมพันธ์แบบแนวนอน เป็นความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นระหว่างชาวบ้านและชุมชนในสถานะที่เท่าเทียมกัน ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญที่เอื้อให้เกิดการเรียนรู้ ต่างจากการศึกษาที่จัดอยู่ในสถาบันการศึกษาทั่วไปที่เน้นความสัมพันธ์แนวตั้ง ซึ่งแสดงออกถึงความไม่เท่าเทียมกัน เช่น ครู-นักเรียน ผู้รู้-ผู้ไม่รู้ เป็นต้น โดยการเรียนรู้ที่ชาวบ้านและชุมชนเป็นผู้สร้างจะประกอบด้วยกระบวนการดังต่อไปนี้

1. การวิเคราะห์และสังเคราะห์ปัญหา ทั้งของตนเอง ชุมชน และเชื่อมโยงสิ่งเหล่านี้เข้ากับสังคมไทยตลอดจนสังคมโลก
2. การแสวงหาทางออกที่เหมาะสมกับตนเองและชุมชนด้วยวิธีการต่าง ๆ เช่น การประชุม สัมมนา การศึกษาดูงาน และการเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ
3. การสร้างสรรค์กิจกรรมที่เป็นผลมาจากการตัดสินใจของตนเองและชุมชน ในแง่ของชุมชนกิจกรรมที่สร้างขึ้นอาจเรียกว่ากิจกรรมเครือข่าย เพราะเป็นตัวชก้างและเชื่อมโยงคนเข้าด้วยกัน
4. การประเมินผลกิจกรรมและนำผลที่ได้ไปแก้ไขปรับปรุงกระบวนการทั้งหมด

ผลของกระบวนการเรียนรู้ที่มีต่อผู้เรียน ทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้พิจารณาได้จากการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมด้านความรู้ ความคิด ความรู้สึก และการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งหรือมากกว่าหรือทั้งหมด

อนูรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของชุมชนจึงเป็นวิธีการที่ชุมชนเรียนรู้แลกเปลี่ยนกันทั้งระหว่างสมาชิกในชุมชนและบุคคลภายนอกที่อาศัยสื่อและวิธีการหลากหลายชนิด ไม่แยกขาดจากความสำนึกสาธารณะ การเรียนรู้ของชุมชนที่จะทำให้เกิดความรู้สึกเป็นเจ้าของ ความรับผิดชอบ การยอมรับผูกพัน ทั้งนี้ในการมองเชิงกระบวนการและองค์รวม ให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดมุมมองที่ทำให้เข้าใจบริบททางสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่มีระบบความเชื่อและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นที่ศึกษา และคำนึงถึงทุนทางสังคมที่มีในชุมชน เช่น ระบบนิเวศ ทรัพยากรบุคคล ระบบสังคมและวัฒนธรรม สติปัญญาของปราชญ์ชุมชน เงินตรา และอำนาจการต่อรองที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้นได้บนฐานอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ โดยเริ่มจากขั้นตอนดังนี้

1. ศึกษาบริบทชุมชนและบริบทย่อยตามประเด็นย่อยภายใต้วัตถุประสงค์หลักที่ผู้เรียนตั้งใจจะเรียนรู้จากผู้ให้ข้อมูลหลัก
2. กำหนดประเด็นหลัก ประเด็นย่อย คำถามง่ายๆ แต่สัมพันธ์กันภายใต้ลักษณะองค์ความรู้ที่กำหนดไว้ เพื่อให้ผู้ถ่ายทอดและรับการเรียนรู้เข้าใจความหมายตรงกัน
3. วิเคราะห์และตีความจากข้อมูลที่เก็บได้จากภาคสนามทันทีเท่าที่ทำได้ ถ้าข้อมูลไม่ชัดเจน ผู้เรียนรู้โดยเฉพาะคนนอก คงต้องเก็บซ้ำและตีความซ้ำจนเกิดความมั่นใจและตรวจสอบได้จากต่างบุคคล ในช่วงต่างเวลา ต่างสถานการณ์
4. เชื่อมโยงข้อมูลที่วิเคราะห์และตีความแล้วเข้าด้วยกัน อธิบายความเชื่อมโยงของตัวแปรต่าง ๆ ภายใต้ปรากฏการณ์ และบริบททางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และสิ่งแวดล้อม และควรมีแนวคิดหรือทฤษฎีมาประกอบการเรียนรู้และตีความด้วยการเชื่อมโยงลักษณะองค์รวม

พจนา เอื้องไพบูลย์ (2546) เสนอกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่พัฒนาจากแนวคิดทฤษฎีช่วยนำทางในการวิจัย 3 แนวคิดร่วมกัน คือ แนวคิดการวิเคราะห์เชิงระบบ แนวคิดของทฤษฎีการปรับเปลี่ยน แนวคิดของการพัฒนาที่ยั่งยืน เพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา ด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล เกิดจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ

ขั้นที่ 1 การทบทวนความยากลำบากในชีวิต เพื่อจุดประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือแรงบันดาลใจในระยะก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้

ขั้นที่ 2 การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตหรือความยากลำบากของชุมชนโดยกลุ่มแกนนำชุมชน

ขั้นที่ 3 กระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชนและสาเหตุให้กว้างขวางขึ้น

ขั้นที่ 4 การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา เป็นการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ

ขั้นที่ 5 การปฏิบัติการตามทางเลือกหรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น

ขั้นที่ 6 การประเมินผลย้อนกลับ โดยชุมชนมีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ

ขั้นที่ 7 การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น เช่น การร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่น ขยายสมาชิกเพิ่มขึ้น สร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์กรและความสามารถของตนเองในการปฏิบัติตามแนวทางสู่ความยั่งยืน

ขั้นที่ 8 การบูรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่

ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกันที่ทำให้ศักยภาพของชุมชน เพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนา พบปะหารือ และประชุม การสังเกตผลของกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่าธรรมชาติ

ศรินยา คำพิลา (2546) สรุปลองค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองจากความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ที่เกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของวนเกษตรหรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชนป่าตะวันออก และเครือข่ายชาวบ้านรอบป่าตะวันออก โดยให้ความหมายกับการเรียนรู้ว่า จะต้องเกิดขึ้นตลอดชีวิต ไม่ใช่แค่ครั้งเดียว ไม่ใช่เพียงแค่การอบรมแล้วจบ การอบรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้นี้จะทำให้เราค้นพบพลัง เป็นฐานพลังที่เกิดขึ้นมาจากข้างใน ซึ่งทุกคนมีแต่ยังไม่เคยเอามาใช้ ความหมายต่อการเรียนรู้ข้างต้น สะท้อนถึงความเชื่อมั่นว่า คนเราทุกคน มีความสามารถที่จะเรียนรู้ได้ หากได้รับโอกาสในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องและเป็นกระบวนการเป็นการเรียนรู้เพื่อให้ชีวิตดำรงอยู่ได้อย่างดี

กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองตามแนวคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม (ศรินยา คำพิลา, 2546) จึงเป็นบทสรุปประสบการณ์ชีวิตเพื่อเสนอเป็นทางเลือกให้กับเกษตรกรที่กำลังประสบปัญหา ใช้เป็นบทเรียนในการเริ่มต้นเรียนรู้ทดลองและนำชีวิตเข้าสู่วิถีของการพึ่งตนเอง ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองประกอบด้วย 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง และ 3 แผน

ขั้นตอนการเรียนรู้และทำความเข้าใจกับสิ่งที่มีอยู่และเป็นอยู่ของชีวิตของเราและชุมชนของเรา 3 ขั้นข้างต้น มีประเด็นที่น่าสนใจดังนี้

ขั้นตอนแรก การเรียนรู้ตัวเอง เป็นการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จากเรื่องง่ายไปสู่เรื่องยาก สำหรับเกษตรกรและชาวบ้านทั่วไป ในที่นี้เสนอการเรียนรู้โดยการทำบันทึกรายจ่าย ด้วยการเก็บข้อมูลการดำรงชีวิตในแต่ละวัน ยอมรับต่อข้อมูลที่ปรากฏขึ้น เพื่อเข้าใจพฤติกรรมของตนเองและครอบครัว เช่น รายจ่ายนั้นเป็นรายจ่ายที่จ่ายเพราะความจำเป็นหรือตามความต้องการ เพื่อรู้จักกิเลสของตนเองและเรียนรู้ที่จะพอประมาณ

ขั้นตอนที่สอง การเรียนรู้และทำความเข้าใจปัญหาของตัวเอง โดยมีแนวคิดที่ว่า ปัญหา คือ สิ่งที่ต้องเรียนรู้ เพื่อทำความเข้าใจและพัฒนาความสามารถในการจัดการกับปัญหานั้น ๆ ซึ่งทางเลือกหนึ่งที่ถูกหยิบยกขึ้นมาเป็นแนวทางจัดการปัญหาท่ามกลางสถานการณ์ที่อาชีพเกษตรกรรมถูกมองว่าไม่มีความมั่นคง ภายในชุมชนเริ่มไม่ไว้วางใจกัน ต่างต้องดิ้นรนแข่งขันกัน นั่นคือ การรื้อฟื้นสร้างความสัมพันธ์และสร้างความสามัคคีหรือความร่วมมือให้เกิดขึ้นในชุมชน สร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการที่ผู้คนในชุมชนจะได้มาพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนรับรู้ปัญหาของกันทั้งปัญหาส่วนตัวและปัญหาส่วนรวม เพื่อช่วยกันแก้ไข เช่นที่หลายชุมชนสร้างเวทีเรียนรู้ร่วมกันโดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นเครื่องมือเพื่อให้คนมาพบกันทุก ๆ เดือน

ขั้นตอนที่สาม การเรียนรู้และทำความเข้าใจทรัพยากรท้องถิ่น ในที่นี้ทรัพยากร หมายถึง สิ่งทั้งปวงอันมีค่าที่เป็นทั้งคุณค่าและมูลค่า เป็นของจริง เช่น ที่ดิน พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ ผลผลิตในไร่นา แหล่งน้ำ ป่าไม้และทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้งผู้คนที่พร้อมด้วยความรู้ภูมิปัญญาและประสบการณ์ชีวิตที่ยาวนาน ประเด็นสำคัญอยู่ที่การเรียนรู้และเข้าใจคุณค่าของทรัพยากร รู้จักพัฒนา และรู้จักจัดการทรัพยากรที่ยังคงมีอยู่

จากนั้นจึงไปสู่การเรียนรู้และทำความเข้าใจกระบวนการจัดการเพื่อพึ่งตนเอง โดยพิจารณาการพึ่งตนเอง ว่าเป็นการจัดชีวิตให้สัมพันธ์กับสิ่งต่าง ๆ อย่างเหมาะสม สัมพันธ์กับคน สังคม และธรรมชาติรอบตัว เพื่อให้มีสวัสดิการ มีความมั่นคงให้กับชีวิตตนเองในปัจจุบันถึงอนาคต และการพึ่งตนเอง เป็นวิถีแห่งการเรียนรู้เพื่อให้คืนความเชื่อมั่นในตนเองพาตนให้มีอิสระและกล้าประกาศความเป็นไท ที่สำคัญการพึ่งตนเอง เป็นการเตรียมตัวให้พร้อม การเตรียมพร้อมจำเป็นต้องเรียนรู้และฝึกฝนให้มีความสามารถพอที่จะจัดการให้ชีวิตอยู่ได้ โดยเรียนรู้และฝึกฝนใน 5 เรื่องพื้นฐานที่จำเป็นต่อการพึ่งตนเองได้ในปัจจุบัน ได้แก่ ขวักกับการเรียนรู้การจัดการข้าวทั้งระบบ อาหารกับการเรียนรู้เพื่อสร้างสุขภาพ ยาสมุนไพรกับการเรียนรู้เพื่อแก้ไขความเจ็บป่วย ข้าวของเครื่องใช้ที่จำเป็นสำหรับชีวิต และสุดท้ายคือ ดินกับการคืนชีวิต คืนความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน โดยการใช้หมักชีวภาพ

ลำดับต่อมาเรียนรู้ทั้งระบบเพื่อสร้างความเข้าใจสู่การทำแผน ซึ่งตามกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง หลังจากเรียนรู้และทำความเข้าใจตัวเอง เข้าใจปัญหา และเข้าใจทรัพยากร

สามารถเริ่มต้นเรียนรู้ฝึกฝนจัดการ 5 เรื่องจนเกิดความเชื่อมั่นและมั่นใจ มองเห็นทิศทางและแนวทาง ในการดำเนินชีวิตจึงมาสู่การทำแผน ซึ่งในความหมายของกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเอง แผน เป็นเรื่องของการเรียนรู้ ฉะนั้นกระบวนการเรียนรู้เรื่องแผน คือ กระบวนการที่ทำให้คนใช้เวลากับการ มาคุยกัน มาคิดถึงชีวิตความเป็นอยู่ของตัวเอง คิดถึงความมุ่งหวังและอนาคตของครอบครัวและชุมชน โดยเป็นแผนที่คิดให้ตัวเอง ครอบครัวตัวเองและชุมชนที่อยู่ร่วมกัน โดยเริ่มต้นเรียนรู้จากภายในตัวเอง ออกไป สู่การเรียนรู้สังคมและโลกภายนอก มีความเข้าใจตัวเองและเข้าใจโลกภายนอก โดยเชื่อว่าเมื่อ คนมีเวลามาได้คิด เมื่อมีข้อมูลเพียงพอ จะทำให้เกิดความเชื่อมั่น ทำให้คิดได้ และจัดทำแผน 3แผนที่ เชื่อมโยงกัน ได้แก่

แผนชีวิตและครอบครัว เป็นแผนพัฒนาเศรษฐกิจขั้นพื้นฐาน มีฐานอยู่ที่ชีวิตและครอบครัว ซึ่งพึ่งตนเองได้ ค้นหาแนวทางจัดการชีวิตกับครอบครัวให้ทุกคนอยู่ดีมีสุข กินอั้นนอนหลับ

แผนชุมชนเพื่อความร่วมมือและการพึ่งพากันของชุมชน คือ แผนพัฒนาชุมชนให้มีความ เข้มแข็ง เน้นการสร้างความร่วมมือและความสามัคคี เพราะไม่ใช่ทุกครอบครัวที่จะเข้มแข็งและ พึ่งตนเองได้หมด ระบบของชุมชนจึงเอื้อประโยชน์ให้คนในชุมชนได้เรียนรู้และช่วยเหลือเกื้อกูลพึ่งพา กันของคนในชุมชน

แผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม คือ แผนจัดการสิ่งแวดล้อมให้สมดุล มีความเชื่อมโยง กับสองแผนแรกอย่างแยกไม่ได้ ชีวิตจะเป็นสุข เพราะชุมชนจะเข้มแข็งได้ สิ่งแวดล้อมจะต้องมีความ สมดุลและยั่งยืน

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 7 ลำดับขั้นตอน คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหามาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน สมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ โดยชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักถึงปัญหา จากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาที่รับรู้เอง เป็น ปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือก แนวทางแก้ไขปัญหาโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้ว ดำเนินการในลักษณะการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกกระทำร่วมกัน

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนเกี่ยวข้องกับการพัฒนาความรู้ ความคิด และการกระทำของคนในชุมชนที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต สถานการณ์ ปัญหา หรือทิศทางการ พัฒนาที่ชุมชนพึงประสงค์ ซึ่งเกิดขึ้นจากการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งระหว่างสมาชิกในชุมชนและจาก บุคคลภายนอกชุมชน เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาหรือเพิ่ม

ความสามารถในการพึ่งพาตนเองของคนในชุมชน และให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชนหรือผู้ประสบปัญหาในชุมชนในกระบวนการดังกล่าว

3.4 องค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

นันทสาร สีสลับ และคณะ (2541) กล่าวถึง การจัดการศึกษาในชุมชนในทำนองว่าเป็น การสร้างกระบวนการเรียนรู้ซึ่งมุ่งให้เกิดการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต มีรากฐานมาจากชุมชน โดยมีองค์ประกอบของการเรียนรู้ที่สำคัญ 3 องค์ประกอบ ได้แก่ คน ความรู้ และทรัพยากร

คน ประกอบด้วยผู้รู้หรือปราชญ์ชาวบ้าน ผู้นำชุมชนหรือองค์กร และผู้ที่มีความมีความรู้ ความชำนาญเฉพาะด้านในชุมชน ซึ่งทำหน้าที่ไม่เพียงถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ทางอาชีพ พิธีกรรม และความเชี่ยวชาญเฉพาะด้านเท่านั้น แต่เป็นแบบอย่างในการใช้ชีวิตหรือดำรงตนอยู่ในสังคมให้กับคนทั่วไป

ความรู้ ประกอบด้วยความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน ความรู้ทางวิชาการหรือที่มาจากภายนอกและชุดความรู้หรือประสบการณ์ที่ชุมชนและองค์กรได้สะสมและพัฒนาขึ้น

ทรัพยากร หมายถึง ทรัพยากรวัตถุ เช่น เงินทุน ที่ดิน ป่าไม้ แหล่งน้ำ พืชสัตว์ และผลผลิตของชุมชน

องค์ประกอบทั้งสาม จะเป็นตัวกำหนดรูปแบบ กระบวนการ ตลอดจนเนื้อหาสาระ และกิจกรรมการเรียนรู้ของชุมชน (เช่น กองทุน ธุรกิจชุมชน อุตสาหกรรมชุมชน สิ่งแวดล้อม และสวัสดิการ) การศึกษาที่เกิดขึ้นจึงสอดคล้องกับวิถีชีวิต ใช้ประโยชน์ได้จริง และเป็นกระบวนการเดียวกันกับการพัฒนาชุมชน กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการปฏิสัมพันธ์ระหว่าง คน ความรู้ และทรัพยากรตลอดจนกิจกรรมการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการปฏิสัมพันธ์ของทั้งสามองค์ประกอบ เป็นกระบวนการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์หรือการเรียนรู้ที่ไม่มุ่งเฉพาะตัวความรู้หรือเทคนิค แต่รวมถึงแนวคิด ศีลธรรมและจริยธรรม หรือเรียนรู้วิถีชีวิตของผู้รู้ ผู้นำและชุมชน ที่เรียกว่า การเรียนรู้แบบองค์รวม

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) ที่สังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง เสนอว่า องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชนเพื่อทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วยกิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหาองค์ความรู้

กิจกรรมการเรียนรู้ที่ปรากฏในงานวิจัยส่วนใหญ่ได้แก่ การศึกษาประสบการณ์จากชุมชนอื่น/ การศึกษาดูงาน/ การทัศนศึกษา การสนทนาปรึกษาหารือแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การประชุมอย่างเป็นทางการ การปฏิบัติจริง

ฐานการเรียนรู้ประกอบด้วย ฐานการเรียนรู้ภายในชุมชน ได้แก่ สมาชิกชุมชน ผู้นำชุมชน และฐานการเรียนรู้นอกชุมชน ได้แก่ ชุมชน บุคคล องค์กรภายนอก

เนื้อหา/องค์ความรู้ ประกอบด้วย เนื้อหาด้านปัญหา/ความต้องการพัฒนาและด้านการแก้ปัญหา/พัฒนาชุมชน โดยเนื้อหาทั้งสองด้านที่ปรากฏในงานวิจัยที่นำมาสังเคราะห์ส่วนใหญ่คือเรื่องการทำมาหากิน

อนุรักษ์ ปัญญาวัฒน์ (2548) กล่าวว่า กระบวนการเรียนรู้และถ่ายทอดของชุมชนว่ามีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้

1) ตัวบุคคล กลุ่มบุคคล และชุมชนในลักษณะของภาพรวมที่เป็นตัวแทนทางวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่จำแนกเป็น 2 กลุ่มสำคัญ คือผู้ถ่ายทอดและผู้รับข้อมูลที่น่าไปสังเคราะห์จนกลายเป็นความรู้ที่บุคคลในชุมชน หรือจากนอกชุมชนต่างฝ่ายทำหน้าที่ทั้งถ่ายทอดและเรียนรู้จากการรับการถ่ายทอดความรู้ที่ต่างคนต่างผลิตกันทำหน้าที่ในการให้และรับ

2) เนื้อหาความรู้ที่อาจจะจำแนกตามประเภทขององค์ความรู้หลักองค์ความรู้ย่อยหรือประเภทกลุ่มวิชาความรู้และประเด็น ความรู้เหล่านี้มีอยู่จริงในท้องถิ่น และได้รับการถ่ายทอดข้ามวัฒนธรรม ข้ามชุมชน และห้วงเวลาจนกลายเป็นความรู้ใหม่ของชุมชนที่กำลังกล่าวถึง โดยบางส่วนอาจสูญหายไปบ้างแล้ว เนื้อหาความรู้นี้อาจเป็นหลักสูตรการเรียนรู้ของการศึกษาในระบบโรงเรียนหรือนอกระบบโรงเรียนก็ได้ แต่โดยธรรมชาติแล้ว เป็นการศึกษาตามอัธยาศัยที่เกิดขึ้นตลอดชีวิต จึงอาจเรียกได้ว่าเนื้อหาความรู้ที่ชุมชนเรียนรู้เป็นส่วนใหญ่ในวิถีชีวิตประจำวัน คือ การเรียนรู้ตลอดชีวิตภายใต้บริบทของสิ่งแวดล้อม

3) เป้าหมายของการถ่ายทอด ควรเป็นไปตามที่ชุมชนเป็นผู้กำหนดและตัดสินใจเลือกสรรเองมากกว่าเป็นการยึดเยียดให้จากบุคคลภายนอกชุมชน เว้นแต่เป็นกรณีสำคัญที่องค์กรหรือรัฐเห็นความจำเป็นในการกำหนดเป้าหมายการถ่ายทอดตามโครงการที่วางไว้

4) วิธีการถ่ายทอดและเรียนรู้ เป็นไปตามธรรมชาติที่ชุมชนถนัด ทั้งเวลาและความไม่เป็นทางการ โดยใช้ภาษาและความเข้าใจของชุมชนเองมากกว่าเป็นการกำหนดโดยบุคคลอื่นที่ไม่เข้าใจวัฒนธรรมการเรียนรู้ของชุมชน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานการณ์และเนื้อหาการเรียนรู้ โดยการเรียนรู้ในความรู้ที่มีอยู่จริงในท้องถิ่นมักเป็นวิธีการหล่อหลอมกลมกล่อมหลากหลายทางสังคมที่ไม่จำกัดด้วยเวลา วิธีการจำนวนผู้เรียนและการใช้สื่อ แต่เป็นการถ่ายทอดความรู้เชิงวัฒนธรรมประเพณี วิถีชีวิตและการประกอบอาชีพ จากภายในกลุ่มเครือญาติ กลุ่มอาชีพท้องถิ่นและกลุ่มชุมชนทางวัฒนธรรมตามความสะดวกของเวลาและโอกาสที่ยืดหยุ่น

5) บทบาทหน้าที่ของเนื้อหาความรู้ที่มีการถ่ายทอดในชุมชน ทำหน้าที่เป็นกลไกเชื่อมโยงสัมพันธ์ภาพของสมาชิกชุมชนและเครือญาติในทางบวกหรือลบและปรับระบบการประกอบอาชีพการปรับตัวให้เข้ากับสิ่งแวดล้อมที่กำลังเปลี่ยนแปลงไปในด้านต่าง ๆ

6) การมองเชิงกระบวนการและองค์รวม ให้ผู้เกี่ยวข้องเกิดมุมมองที่ทำให้เข้าใจบริบททางสิ่งแวดล้อม สังคม เศรษฐกิจ การเมือง ที่มีระบบความเชื่อและบรรทัดฐานทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับ

ประเด็นที่ศึกษา และคำนึงถึงทุนทางสังคมที่มีในชุมชน เช่น ระบบนิเวศ ทรัพยากรบุคคล ระบบสังคม และวัฒนธรรม สติปัญญาของปราชญ์ชุมชน เงินตรา และอำนาจการต่อรองที่ชุมชนสามารถสร้างขึ้น ได้บนฐานอำนาจทางการเมืองท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้

ทั้งนี้ องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ชุมชนที่สำคัญ ประกอบด้วย องค์ประกอบที่เป็นปัจจัยนำเข้า ได้แก่ “คน” ซึ่งเป็นผู้รู้ ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม “ความรู้” ทั้งความรู้จากภายนอกชุมชนและความรู้ที่ชุมชนถ่ายทอด สละสลวย และพัฒนาขึ้น และ “ทรัพยากร” ซึ่งสัมพันธ์กับ องค์ประกอบของการเรียนรู้ของชุมชน ได้แก่ เป้าหมายของการเรียนรู้ เนื้อหาการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ ฐานการเรียนรู้ และเนื้อหาองค์ความรู้ ซึ่งควรพิจารณาองค์ประกอบต่าง ๆ ในลักษณะที่เป็นกระบวนการและองค์ความรู้ที่แต่ละองค์ประกอบมีความสัมพันธ์ต่อกัน

3.5 ลักษณะการเรียนรู้ของชุมชน

พระมหาสุทนต์ อากาศโร (2548) กล่าวว่า การเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้ที่ไม่มีวันจบ มีการแปรเปลี่ยนไปตามเงื่อนไขที่เกิดขึ้น โดยการเรียนรู้ในสังคมไทยมีลักษณะร่วมกันอย่างน้อย 4 ประการ อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ คือ

1. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นเรื่องของชีวิตและการทำงาน โดยพิจารณาว่า ชุมชนเหมือนชีวิตที่มีการเกิดขึ้น เรียนรู้ เผชิญปัญหา การจัดการตนเอง และสร้างปฏิสัมพันธ์กับคนอื่น ด้วยการทำความเข้าใจบริบทที่ตนเป็นอยู่ การเรียนรู้ของชุมชนจึงเป็นการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับชีวิตและงานที่จะต้องมีการจัดการตนเองเพื่อให้กลุ่มหรือกิจกรรมต่าง ๆ ภายในชุมชนได้ประกอบกิจกรรมของตนตามสถานการณ์ที่เกิดขึ้น

2. ปัญหาคือเครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่เป็นตัวเริ่ม เพื่อให้รู้ว่า ชุมชนจะเรียนรู้เรื่องอะไร และเพื่อแก้ปัญหาอะไร โดยการเรียนรู้ที่สำคัญคือ ทำอย่างไรให้เกิดการทบทวนปัญหาของตนเอง ให้เข้าถึง “วิถีคิด” ในการรับรู้ ว่า ปัญหาทั้งหมดที่มีอยู่เกิดขึ้นมาได้อย่างไรเพื่อแก้ปัญหาที่ตรงจุด เป็นการทำความเข้าใจระบบชีวิต โดยต้องอยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจ “ตนเอง” และพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากขึ้น รวมทั้งสร้างวิถีคิด วิธีทำ ซึ่งต้องใช้ความอดทน อดกลั้น ลองผิดลองถูกเพื่อได้มาซึ่งความรู้และความสุขตามอัตภาพ จึงกล่าวว่า ปัญหาเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

3. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ร่วมกัน โดยเกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างกัน มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้เพื่อได้มาซึ่งความรู้ ความคิด และการจัดการร่วมกัน รวมทั้งเกี่ยวข้องกับการจัดการความรู้ที่ผสมผสานระหว่างความรู้ที่ชุมชนมีอยู่และความรู้จากภายนอกชุมชน โดยเรียนรู้และปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่แปรเปลี่ยน รวมถึงการประเมินตนเองตลอดเวลา จะทำให้ชุมชนเกิด

ชุดความรู้ใหม่ โดยมีข้อสังเกตว่า ชุมชนที่ขาดการจัดการเรียนรู้ที่ต่อเนื่อง มักพ่ายแพ้ต่ออิทธิพลทางความคิดและวัฒนธรรมที่เข้มแข็งกว่า และนำมาซึ่งความล่มสลายของชุมชนหรือการตกอยู่ในภาวะของการพึ่งพา

4. การเรียนรู้ของชุมชนเป็นการเรียนรู้ด้วยการปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้ตั้งคำถาม เรียนรู้จากการลงมือทำ มีการทดลอง ผลิตซ้ำ จนได้ความรู้ที่จะช่วยให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้และมีวิถีของชุมชน และเมื่อปฏิบัติจนชำนาญ ชุมชนสามารถสร้างความรู้และภูมิปัญญาของตนเองขึ้นมาซึ่งเป็นผลผลิตของความรู้ที่กลายเป็นนวัตกรรมที่แพร่กระจายไปสู่ชุมชนอื่นได้

นอกจากนี้ เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2554) ได้กล่าวถึงแนวทางการพัฒนาชุมชนเกษตรโดยใช้หลักการส่งเสริมการเรียนรู้ โดยจำแนกตามเป้าหมายของการเรียนรู้ได้ 9 ประการสำคัญ ได้แก่ การส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชน เพื่อสร้างสำนึกในปัญหาและการพัฒนาของชุมชน เพื่อสร้างสำนึกทางประวัติศาสตร์ให้แก่ชุมชน เพื่อสร้างสำนึกในปัญหาของชุมชน เพื่อกำหนดเป้าหมายของชุมชน เพื่อกำหนดประเมินตนเอง เพื่อกำหนดผลผลิตทางความคิดลงสู่การปฏิบัติ เพื่อการพัฒนาศักยภาพและความเข้มแข็งของผู้นำ กลุ่ม องค์กรชุมชน เพื่อสร้างเครือข่ายการเรียนรู้เสริมพลังในการทำงานอย่างต่อเนื่อง และเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพและประสิทธิผลของการพัฒนาโดยชุมชนปฏิบัติการด้านการเรียนรู้

ทั้งนี้ พระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548) เสนอว่า การเรียนรู้ของชุมชนมีความเกี่ยวข้องกับช่วงเวลาและสถานการณ์ที่เกิดขึ้น บางครั้งการเรียนรู้อาจอยู่ในภาวะถดถอยเนื่องจากปัจจัยหลายประการ อาทิ ปัจจัยภายใน เช่น การขาดผู้นำที่เข้มแข็ง ความขัดแย้งในชุมชน ปัจจัยภายนอก เช่น อิทธิพลของความรู้ ค่านิยมทางสังคม และวัฒนธรรม และกล่าวถึง กลไกการจัดการเรียนรู้ว่า คือหน่วยจัดการที่เอื้ออำนวยให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และสนับสนุนให้เกิดกิจกรรมการเรียนรู้ระหว่างภาคีที่เกี่ยวข้อง เชื่อมประสาน และยกระดับฐานความรู้ของแต่ละชุมชนที่มีอยู่มาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ในลักษณะ “ทุนทางปัญญา” และ “คลังข้อมูลความรู้” ของชุมชน กลไกจัดการเรียนรู้ที่ได้รับการออกแบบที่เหมาะสมก่อให้เกิดการอำนวยความสะดวกการเรียนรู้และการตัดสินใจเลือกเส้นทางใหม่ในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชน ซึ่งกลไกการจัดการเรียนรู้ของชุมชน อาจเป็นไปในรูปแบบต่าง ๆ เช่น กลุ่มองค์กร เครือข่ายการเรียนรู้ หรือศูนย์การประสานความร่วมมือ ฯลฯ โดยกลไกการจัดการเหล่านั้นจะทำหน้าที่เป็นแกนหมุนให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และการขยายแนวคิดให้กว้างขวางออกไป ซึ่งเกี่ยวข้องกับ คน กลุ่มคน ผู้รู้ ผู้เชี่ยวชาญ องค์กรหรือสถาบันทางสังคม ฐานข้อมูล ความรู้ที่นำมาแลกเปลี่ยน (ประเด็น ความรู้ และกิจกรรมร่วม) และเทคนิค/เครื่องมือ และระบบการจัดการที่ทำให้เกิดการเรียนรู้สร้างสรรค์ กลไกการจัดการเรียนรู้จะช่วยยกระดับฐานข้อมูลและความรู้ไปสู่การปฏิบัติและก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่เหมาะสมเป็นรูปธรรมได้อย่างต่อเนื่อง และเอื้อต่อการขยายไปสู่ชุมชนอื่น

3.6 วิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน

ปารีชาติ วลัยเสถียร และคณะ (2548) กล่าวถึงลักษณะการเรียนรู้ว่า แบ่งได้ 5 ลักษณะ ดังนี้

1. การเรียนรู้แบบมีส่วนร่วมโดยการลงมือปฏิบัติจริง เป็นการเรียนรู้ที่ก่อให้เกิดความรู้จริง ไม่แยกการเรียนรู้จากการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชน ซึ่งสามารถสร้างการเรียนรู้ให้เกิดขึ้นไปพร้อมกับการมีส่วนร่วมในการทำงานชุมชนในขั้นตอนต่าง ๆ ได้แก่ การศึกษาและวิเคราะห์ชุมชน การกำหนดปัญหา การแสวงหาทางเลือก การวางแผน การปฏิบัติ การควบคุม ติดตามและการประเมินผล หรือจัดการเรียนรู้โดยการสาธิตและทดลอง ซึ่งรูปแบบการสาธิตและทดลอง ควรจะจัดภายใต้เงื่อนไขเดียวกับที่สมาชิกในชุมชนมีอยู่ เพื่อสามารถนำไปปฏิบัติได้จริงในขั้นต่อไป

2. การเรียนรู้จากประสบการณ์ ทั้งประสบการณ์ตนเองและของผู้อื่น โดยการศึกษาดูงานที่มีการไปดูอย่างมีจุดมุ่งหมาย มีการวิเคราะห์ มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ มีการสรุปบทเรียน มีการเตรียมทั้งผู้ไปดูงานและผู้ให้การศึกษาดูงาน

3. การเรียนรู้จากภูมิปัญญาท้องถิ่น เป็นการเรียนรู้จากปราชญ์ชาวบ้านหรือสถาบันในชุมชนและนำมาผสมผสานกับองค์ความรู้สมัยใหม่ ให้เหมาะสมกับสภาพและเงื่อนไขของท้องถิ่น

4. การเรียนรู้จากสถานการณ์จำลองหรือตัวอย่าง ได้แก่ กรณีศึกษา การแสดงบทบาทสมมติ การแสดงละคร เกม กิจกรรม

5. การเรียนรู้จากการถ่ายทอด เป็นการเรียนรู้จากการถ่ายทอดเนื้อหาความรู้โดยตรง เช่น การให้ข้อมูล ข่าวสาร การบอกเล่า การบรรยาย การอภิปราย นิทรรศการ และสื่อต่าง ๆ

อาชัญญา รัตนอุบล (2551) กล่าวว่า การเรียนรู้ของผู้ใหญ่เกิดจากสภาพการณ์ 3 ประการ คือ

1. การเรียนรู้จากสภาพการณ์ทางธรรมชาติ ผู้ใหญ่สามารถเรียนรู้จากสถานการณ์ทางธรรมชาติ เช่นการอยู่ในร่ม สบายกว่าการอยู่กลางแจ้ง จึงทำให้คิดค้นการสร้างบ้านให้เป็นที่พักอาศัย

2. การเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ของสังคมที่มีอยู่โดยทั่วไป สภาพการณ์ของสังคมที่มีอยู่โดยทั่วไปในชีวิตประจำวันของผู้ใหญ่ เช่น การเรียนรู้จากการมีส่วนร่วมในสังคม จากสภาพของสังคมประจำวัน การอ่านหนังสือพิมพ์ ฟังวิทยุ ดูโทรทัศน์ เป็นต้น

3. การเรียนรู้ที่เกิดจากสภาพการณ์ของการจัดการเรียนการสอน มีการจัดลำดับการเรียนรู้อย่างมีจุดมุ่งหมายและต่อเนื่อง มีการจัดสภาพการเรียนการสอนเพื่อเกิดการเรียนรู้อย่างตั้งใจ

โนลส์ (Knowles, 1980) เสนอว่า การจัดลำดับกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจเลือกเทคนิคที่มีประสิทธิภาพและสิ่งที่เป็นประโยชน์เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ของแต่ละชุดการเรียนรู้ ควรให้

ความสำคัญกับการจัดการกระบวนการตามลำดับขั้นตอน เลือกสรรเทคนิคที่เป็นไปได้และ สื่อที่เหมาะสม ซึ่งมีเทคนิค วิธีการต่าง ๆ ดังนี้

1. เทคนิคการนำเสนอ เช่น การบรรยาย การถ่ายทอด สไลด์ การถกเถียง การสนทนา การแสดงละคร การสัมภาษณ์ การอ่าน การจัดนิทรรศการ การสัมภาษณ์กลุ่ม ฯ
2. เทคนิคการมีส่วนร่วมของผู้ฟัง (การประชุมระดับกว้าง) เช่น การถามตอบ การประชุมแบบฟอรัม (Forum)
3. เทคนิคการอภิปราย การอภิปรายโดยมีผู้แนะนำ การโดยใช้กลุ่มเป็นศูนย์กลาง การอภิปรายโดยใช้กรณีศึกษา หรือหนังสือเป็นศูนย์กลาง เป็นต้น
4. เทคนิคการเลียนแบบหรือจำลองสถานการณ์ เช่น บทบาทสมมติ เกม กรณีศึกษา
5. เทคนิคอื่น ๆ เช่น การจัดประสบการณ์แบบไม่ให้ออกเสียง และการฝึกปฏิบัติการ การฝึกทักษะต่าง การสอนงาน เป็นต้น

นันทสาร สีสลับ และคณะ (2541) เสนอว่า การจัดการศึกษาของชุมชนมีลักษณะเป็นการถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์บนพื้นฐานทางวัฒนธรรมสังคมของชุมชน รูปแบบการเรียนรู้มีลักษณะเรียบง่าย เป็นธรรมชาติ และสอดคล้องกับแนวทางการดำรงชีวิตในชุมชน สามารถเรียนรู้ได้โดยตรงเร็วและกว้าง เป็นการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริงจึงตอบสนองความต้องการผู้เรียนได้อย่างแท้จริง กระบวนการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นในชุมชนเป็นผลมาจากการแลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากรธรรมชาติ เงินทุน และความรู้ระหว่างชาวบ้าน ซึ่งความสัมพันธ์นี้อาจสะดุดหยุดลงได้ตลอดเวลา

เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข (2554) กล่าวถึงหลักการสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้ให้กับประชาชนและชุมชนเกษตร ว่ามีดังนี้ คือ ให้ความสำคัญกับสาระเนื้อหา ไปพร้อมกับกระบวนการ ยึดหลักการมีส่วนร่วมของประชาชน คำนึงถึงความเสมอภาค เคารพในความรู้ในตัวคน มุ่งให้เกิดการพึ่งตนเองโดยเป็นการเรียนรู้ด้วยการกระทำ คำนึงถึงความแตกต่างกันของบุคคล ต้องเรียนรู้ด้วยการได้ปฏิบัติ ได้ทดลองด้วยตนเอง เริ่มจากสิ่งง่ายไปหาสิ่งที่ยากตามลำดับขั้นตอน เริ่มจากสิ่งที่เป็นรูปธรรมที่มองเห็น จับต้องได้ เข้าใจได้ง่ายก่อน คำนึงถึงวิถีธรรมชาติ ผสมกลมกลืนกับวิถีชุมชนเกษตร คำนึงถึงการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้คนภายในชุมชนนั้น และคำนึงถึงการสร้างเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และกล่าวถึงวิธีการส่งเสริมการเรียนรู้ในการพัฒนาชุมชนเกษตรโดยจำแนกตามกลุ่มเป้าหมายเป็น 3 วิธีการหลัก ดังนี้

1. การส่งเสริมการเรียนรู้แบบบุคคล เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อมุ่งให้เกิดผลเป็นรายบุคคล เน้นการเรียนรู้แบบรายบุคคล ช่วยส่งเสริมข้อมูลเพื่อขยายการรับรู้ประกอบการตัดสินใจ และเพื่อเตรียมความพร้อมให้แก่บุคคลในชุมชนในกระบวนการพัฒนา ซึ่งมีวิธีการ เช่น การเยี่ยมเยียนที่บ้านและไร่ นา การให้การศึกษาผ่านผู้นำ

2. การส่งเสริมการเรียนรู้แบบกลุ่ม เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้ให้เกิดผลกับกลุ่มบุคคลในชุมชน มีผู้เรียนเป็นกลุ่ม ที่สามารถมีปฏิสัมพันธ์กันได้ในขณะที่จัดกระบวนการเรียนรู้ โดยส่งเสริมการเรียนรู้ในหลากหลายเนื้อหา ซึ่งมีเทคนิควิธีการส่งเสริมการเรียนรู้แบบกลุ่มหลายวิธี ได้แก่ การฝึกอบรม การสาธิต การศึกษาดูงาน การสรุปทบทวน หรือที่เรียกว่า การถอดประสบการณ์ การเรียนรู้จากกรณีตัวอย่าง การเรียนรู้จากภูมิปัญญาชาวบ้าน การประชุมกลุ่ม การอภิปรายกลุ่ม การสัมมนา การประชุมเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เวทีชาวบ้าน การระดมสมอง การประชุมเชิงปฏิบัติการ และกระบวนการกลุ่ม

3. การส่งเสริมการเรียนรู้แบบมวลชน เป็นการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อมุ่งให้เกิดผลกับกลุ่มบุคคลจำนวนมาก โดยผ่านสื่อต่าง ๆ ทั้งสื่อกิจกรรมและสื่อมวลชน มีวิธีการต่าง ๆ ดังนี้ การจัดนิทรรศการ การจัดเวทีหรืองานมหกรรมเพื่อการรณรงค์ การใช้โซเชียลมีเดีย

นอกจากนี้ยังมีเทคนิคและเครื่องมือที่น่าสนใจ เช่น การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม (Participatory Action Research : PAR) การทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น การจัดการความรู้ของชุมชนเพื่อชุมชน การตั้งศูนย์การเรียนรู้หรือคณะทำงานด้านต่าง ๆ เพื่อส่งเสริมการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง หรือใช้เทคนิค AIC เทคนิค SWOT Analysis เครื่องมือต่าง ๆ เช่น แผนที่ชุมชน แผนที่ทรัพยากร ปฏิทินกิจกรรมการผลิตตามฤดูกาล ตารางลำดับเหตุการณ์ตามช่วงเวลา ตารางแบ่งแรงงาน เพื่อศึกษาวิเคราะห์ร่วมกับชุมชน การจัดลำดับและการทำเมทริกซ์ เพื่อจัดลำดับความสำคัญของปัญหาหรือความต้องการ โดยเครื่องมือและเทคนิคต่าง ๆ ถูกศึกษาเรียนรู้และทำความเข้าใจเพื่อดัดแปลงปรับใช้ได้อย่างต่อเนื่อง

ตอนที่ 4 งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

พลกษั ยิบมันตะสิริ บุศรา ลิ้มนิรันดร์กุล และยุภาพร ศิริบัติ (2553) ได้ศึกษาและวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรจากบทความและเอกสารต่าง ๆ สรุปว่า ความมั่นคงทางอาหารผูกพันกับฐานทรัพยากรทรัพยากรธรรมชาติ และโอกาสเข้าถึงแหล่งทรัพยากรเหล่านั้น การอนุรักษ์และการฟื้นฟูฐานทรัพยากรชีวภาพในพื้นที่ป่า ซึ่งชุมชนมักจะมองว่าเป็นสมบัติสาธารณะ (common pool resources) จำเป็นต้องมีการจัดการที่ระดับชุมชน ระบบการผลิตทางเกษตรที่หลากหลายมีส่วนลดภาวะเสี่ยงจากภัยพิบัติทางธรรมชาติและภาวะการเปลี่ยนแปลงด้านตลาดและราคา การวางแผนการผลิตที่หลากหลายสามารถสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหารสำหรับเกษตรกรรายย่อย ซึ่งรูปแบบการผลิตมีทั้งที่เน้นพืชเป็นหลักตลอดจนการผสมผสานปศุสัตว์ควบคู่กับการผลิตพืช ซึ่งจำเป็นต้องยกระดับความรู้ด้านบริหารจัดการและการลงทุนด้านการเงิน รายได้นอกภาคเกษตร มีส่วนสำคัญสนับสนุนให้เกิดความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นปรากฏการณ์ที่ได้ขยายตัว

อย่างกว้างขวางในสังคมชนบทซึ่งแต่เดิมฐานเศรษฐกิจอิงกับการผลิตทางเกษตรเป็นหลัก การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้ อาจมีผลต่อขีดความสามารถและการใช้ประโยชน์ของพื้นที่ในการผลิตทางเกษตรและอาหาร เมื่อฐานเศรษฐกิจของครัวเรือนได้ปรับเปลี่ยนการพึ่งพิงรายได้จากนอกภาคเกษตรมากขึ้น การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมกรรมกรบริโภคมมีส่วนสำคัญต่อภาวะโภชนาการของชุมชน และส่งผลต่อรูปแบบการผลิตและการแปรรูปอาหาร ความรู้ความเข้าใจด้านอาหารหรือ “อาหารศึกษา” จึงเป็นแนวทางหนึ่งของการสร้างเสริมความสามารถในการใช้ประโยชน์จากอาหารเพื่อยกระดับสุขภาพของครัวเรือนและชุมชน นอกจากนี้ได้ กล่าวถึง การพึ่งตนเองด้านอาหาร ว่าหมายถึง ความสามารถในการได้มาซึ่งอาหารที่เพียงพอ มีความปลอดภัย หลากหลายและมีโภชนาการที่จำเป็นต่อการดำรงชีพ ของหน่วยศึกษาที่สนใจ โดยการได้มาซึ่งอาหารมาจากสี่ฐาน ได้แก่ 1) ฐานการผลิต: ทั้งจากการเกษตรกรรม กสิกรรม และประมง 2) ฐานทรัพยากร ทั้งจากป่าไม้ แหล่งน้ำ ทะเล ฯลฯ 3) ฐานวัฒนธรรม จากการแลกเปลี่ยน ยืม ขอ ฯลฯ 4) ฐานการค้า จากรายได้ที่เพียงพอและการมีตลาดที่เข้าถึงได้เพื่อตอบสนองความต้องการ เป็นต้น

ศรินยา คำพิลา (2546) สรุปลงค์ความรู้เกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองจากความคิดของผู้ใหญ่วิบูลย์ เข้มเฉลิม ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของวงเกษตรหรือศูนย์การเรียนรู้ชุมชนป่าตะวันออก และเครือข่ายชาวบ้านรอบป่าตะวันออก โดยให้ความหมายกับการเรียนรู้ว่า จะต้องเกิดขึ้นตลอดชีวิต ไม่ใช่แค่ครั้งเดียว ไม่ใช่เพียงแค่การอบรมแล้วจบ การอบรมเป็นเพียงส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ การเรียนรู้นี้จะทำให้เราค้นพบพลัง เป็นฐานพลังที่เกิดขึ้นมาจากข้างใน ซึ่งทุกคนมีแต่ยังไม่เคยเอามาใช้ ทั้งนี้กระบวนการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองประกอบด้วย 3 ขั้นตอน 5 เรื่อง และ 3 แผน กล่าวคือ 3 ขั้นตอนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และทำความเข้าใจกับสิ่งที่มีอยู่และ เป็นอยู่ของชีวิตของเราและชุมชนของเรา ได้แก่ การเรียนรู้ตัวเอง การเรียนรู้ปัญหา และการเรียนรู้ทรัพยากร 5 เรื่องสำคัญที่จะทำให้พึ่งตนเองได้ในปัจจุบัน ได้แก่ ข้าว อาหาร ยาสมุนไพร ข้าวของเครื่องใช้ และสุดท้ายคือ ดิน จุลินทรีย์ และ บัญชีสุขภาพ ซึ่งเป็นความจำเป็นขั้นพื้นฐานของชีวิตและครอบครัว และ 3 แผนเกี่ยวข้องกับการกระบวนการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจสู่การทำแผน ประกอบด้วย แผนชีวิตและครอบครัว แผนชุมชน และแผนจัดการทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

อดุลย์ วังศรีคุณ (2543) วิจัยเรื่อง การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาภิมาณ พบว่า ลำดับขั้นตอนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 7 ลำดับขั้นตอน คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน และสมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ โดยชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักถึงปัญหาจากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาที่รับรู้เอง เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้ง

หมอบหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกกระทำร่วมกัน

เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน (2555) ศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนครอบคลุม 4 ภูมิภาค ทั้งภาคเหนือ ภาคกลาง ภาคอีสาน และภาคใต้ รวม 26 ชุมชน และได้สรุปบทเรียนกระบวนการศึกษาความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชนในงานวิจัยดังกล่าวว่า ประกอบด้วย 5 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่

ขั้นที่ 1 ทำความเข้าใจถึงที่มาที่ไปและความสำคัญของการศึกษาเรื่องความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน และทำให้เกิดความเข้าใจในเป้าหมายการศึกษาร่วมกัน (โดยเฉพาะในกลุ่มทีมวิจัยแกนนำชาวบ้าน และพี่เลี้ยง และวางแผนการทำงานร่วมกัน)

ขั้นที่ 2 ให้ชุมชนกำหนดนิยามของคำว่า “อาหาร” คืออะไร และคำว่า “ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน” ในความเข้าใจของชุมชน ซึ่งให้ความสำคัญกับการพิจารณาจาก 4 ฐาน ได้แก่

- 1) ฐานด้านการผลิต เช่น ข้าว พืชไร่ ผัก ผลไม้ สัตว์ เป็นต้น
- 2) ฐานทรัพยากร เช่น ป่าไม้ แม่น้ำ ทะเล เป็นต้น
- 3) ฐานวัฒนธรรม เช่น การแลกเปลี่ยน งานบุญ ประเพณี ความเชื่อ เป็นต้น
- 4) ฐานการค้า เช่น การซื้อขาย ตลาดใน/นอกชุมชน รถพุ่มพวง เป็นต้น

จากค่านิยามข้างต้นจะทำให้เข้าใจว่า ถ้าจะพิจารณาว่าครอบครัวและชุมชนมีความมั่นคงทางอาหารหรือไม่ ต้องดูจากอะไร จากนั้นจึงนำมาพัฒนาเป็นเครื่องมือสำหรับเก็บรวบรวมข้อมูลรายครัวเรือน

ขั้นที่ 3 เก็บรวบรวมข้อมูลในชุมชน ขอบเขตหน่วยวิจัย คือ ระดับหมู่บ้านและเก็บข้อมูลเป็นรายครอบครัว โดยใช้การสุ่มตัวอย่าง เพื่อให้เป็นตัวแทนของชุมชน โดยมีขอบเขตเชิงเนื้อหาในการเก็บข้อมูลรายครอบครัว คือ ข้อมูลการพึ่งตนเองด้านอาหาร คุณภาพอาหารที่บริโภค และรูปแบบการบริโภคอาหารในปัจจุบัน รวมทั้งความคิดเห็นและข้อเสนอแนะเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

ขั้นที่ 4 นำเสนอข้อมูลจากแบบสอบถามที่เก็บรวบรวมมา และร่วมกันวิเคราะห์ถึงปัจจัยเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนมีสถานการณ์พึ่งตนเองด้านอาหาร คุณภาพอาหาร และรูปแบบการบริโภคอาหาร และร่วมกันประมวลสังเคราะห์ให้เห็นถึงตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมของชุมชน

ขั้นที่ 5 นำตัวชี้วัดที่ชุมชนกำหนดขึ้นมาประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหาร ที่เป็นอยู่ในปัจจุบันของชุมชน และการจัดประชุมกลุ่มย่อยเพื่อคืนข้อมูลให้ชุมชนระดมความเห็นในประเด็นเกี่ยวกับ ความเสี่ยง/ภาวะคุกคามต่อความมั่นคงทางอาหารในปัจจุบัน ศักยภาพ/ทุนที่มีอยู่ในการ

แก้ไขปัญหของชาวบ้าน และแผนการทำงานเพื่อพัฒนาความมั่นคงทางอาหารของชุมชน (แผนชุมชน เพื่อสร้างความมั่นคงทางอาหาร)

งานศึกษาของ เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน (2555) ต้องการสะท้อนมุมมองด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในภูมิภาคทั่วประเทศให้เห็นว่า ผู้คนในระดับครัวเรือนและชุมชนพยายามปรับตัว เพื่อเพิ่มขีดความสามารถในการรองรับแรงกระแทกจากภายนอกและพัฒนาภูมิคุ้มกันเพื่อบรรลุเป้าหมายของความมั่นคงทางอาหาร ยุทธศาสตร์การสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับครัวเรือนในแต่ละภูมิภาคเกิดจากการปฏิสัมพันธ์ของ 4 ฐานสำคัญได้แก่ ฐานการผลิต ฐานทรัพยากร ฐานการค้า และฐานวัฒนธรรม ความสามารถในการเข้าถึงความมั่นคงทางอาหารของแต่ละครัวเรือนภายในชุมชน มีความแตกต่างกัน แต่หากชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมที่นำไปสู่การพึ่งพาอาศัยกันจะเป็นอีกเงื่อนไขสำคัญที่จะช่วยเสริมสร้างศักยภาพในการแก้ปัญหาหรือเสริมสร้างความมั่นคงด้านอาหารในระดับครัวเรือนได้โดยเฉพาะในกลุ่มครัวเรือนที่เป็นเกษตรกรรายย่อย

พจนา เอื้องไพบูลย์ (2546) ศึกษาเรื่องการพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน : การศึกษาแบบพหุกรณี พบว่า ในประเด็นเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการคิดและปฏิบัติเพื่อการแก้ไขปัญหาและการพัฒนา ด้านนิเวศ เศรษฐกิจ และสังคมชุมชน ให้ดีขึ้นและมีความสมดุล เกิดจากการที่สมาชิกในชุมชนมีการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ การทบทวนความยากลำบากในชีวิต การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตของกลุ่มแกนนำชุมชน กระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชน การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา การปฏิบัติการตามทางเลือก การประเมินผลย้อนกลับ การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น และการบูรณาการเข้าสู่ชีวิต โดยผลที่ได้จากการคิดและปฏิบัติของชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ทำให้นิเวศของชุมชน คือ ทรัพยากรป่า ดิน น้ำ และความหลากหลายทางชีวภาพมีความสมบูรณ์ขึ้น เศรษฐกิจของชุมชนดีขึ้น และมีความมั่นคงขึ้น โดยผลผลิตทางการเกษตรกรรมดีขึ้นและมากขึ้น จากการที่ชุมชนได้เปลี่ยนรูปแบบการผลิตที่ทำมาอย่างเดี่ยวและมีการใช้สารเคมี ในการเพาะปลูก เป็นการทำให้เกษตรกรผสมผสานที่มีการบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุและสมาชิกชุมชนมีส่วนร่วมอย่างเข้มแข็งในการพัฒนานิเวศและเศรษฐกิจของชุมชน และสุดท้ายพบว่ากระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ครอบคลุมถึงกิจกรรมการเรียนรู้หลายลักษณะร่วมกันที่ทำให้ศักยภาพของชุมชนเพิ่มขึ้น ได้แก่ การเรียนรู้จากการปฏิบัติในชีวิตประจำวัน การสนทนาพบปะหารือ และประชุม การสังเกตผลของกิจกรรมการถ่ายทอดภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้าน การฝึกอบรมและดูงานในพื้นที่จริง การเรียนรู้ผ่านสื่อต่าง ๆ และการเป็นแหล่งถ่ายทอดความรู้ของชุมชน นอกจากนี้ การเรียนรู้ผ่านประเพณีและพิธีกรรม นับว่าเป็นกิจกรรมที่มีบทบาทสำคัญสำหรับชุมชนที่มีวิถีชีวิตพึ่งพิงกับป่า ธรรมชาติ

Duveskog (2006) ศึกษามุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชวานา จากประสบการณ์ของประเทศแอฟริกาตะวันตก ที่เสนอว่า จากมุมมองของ Mezirow ในงานส่งเสริมการเกษตร ชวานาและนักส่งเสริมการเกษตรควรทำงานร่วมกันเพื่อค้นหาทางแก้ของปัญหาและสะท้อนประสบการณ์ต่าง ๆ ซึ่งควรอยู่ในแบบแผนของการปลดปล่อยให้เป็นอิสระหรืออยู่ในภาวะที่เท่าเทียมกัน ส่วนเงื่อนไขที่ไม่อาจควบคุมได้ในชุมชนชวานานั้นการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จะช่วยให้ผู้คนไตร่ตรองทบทวนและวิเคราะห์ชีวิตของพวกเขา/เธอเอง เช่นเดียวกับการตระหนักถึงความคิดใหม่ๆ ซึ่งพบว่าวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลากหลายวิธีที่สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เช่น การเพิ่มความสามารถด้านทักษะในการแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน การทำทายอำนาจและการเผชิญหน้าโดยตรงกับปัญหาในท้องถิ่นของตนเอง

Taylor, Duveskog, and Fris-Hansen (2012) ทบทวนปฏิบัติการของโรงเรียนชวานาในเชิงกรอบคิดทฤษฎีจากมุมมองของทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการศึกษานอกระบบพบว่า การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพื่อการเปลี่ยนแปลง ถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่ผู้เรียนตั้งคำถามต่อสมมติฐานเชิงลึกของตนซึ่งถูกดำเนินการให้เปลี่ยนแปลงไปด้วยประสบการณ์บางอย่าง โดยผลการศึกษาพบว่า ทั้งการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติ (instrumental Learning) หรือการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปฏิบัติหรือหาวิธีการปฏิบัติและการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีนัยสำคัญมากต่อ การเรียนรู้เกี่ยวกับตัวเองของคนๆ นั้นกับคนอื่นๆ และช่วยในการสร้างพื้นที่ที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองของคนๆ นั้น ซึ่งการตอกย้ำว่าการเรียนรู้นั้นจำเป็นต่อการนำไปปฏิบัติช่วยสร้างแรงจูงใจของผู้มีส่วนร่วมเมื่อการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องโดยตรงกับเรื่องความมั่นคงทางอาหารและความสามารถในการปรับปรุงการดำรงชีพของผู้มีส่วนร่วม ซึ่งพบว่าการนำเสนอที่นำโดยผู้มีส่วนร่วมและการสนทนากันระหว่างสมาชิกเป็นทั้งการเรียนรู้และการสร้างมั่นใจในตนเอง การลงมือปฏิบัติและการทดลองกระตุ้นประสบการณ์ต่าง ๆ ที่น่ายินดี (Aha experiences) เพราะมีความเข้าใจเกี่ยวกับกระบวนการและการตั้งคำถามต่อความเชื่อที่ตนเองยึดถือ ดังนั้นแง่มุมหนึ่งการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงต้องมีโครงสร้างและคำนึงถึงความสัมพันธ์ต่อบริบทของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งควรดำเนินควบคู่ไปกับการเรียนรู้แบบร่วมมือ

Duveskog and Friis-Hansen (2009) นำเสนอภาพรวมของผลงานวิจัยต่าง ๆ ในบริบทของแอฟริกาตะวันออก ที่สะท้อนให้เห็นว่า ลักษณะการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของโรงเรียนชวานา (Farmer Field Schools) ในเชิงลึกและนำเสนอโดยวิเคราะห์ให้เห็นว่า วิธีการนำเครื่องมือการเรียนรู้ต่าง ๆ ไปประยุกต์ใช้ในการอำนวยความสะดวกให้เกิดการคิดเชิงวิพากษ์ (critical thinking) และการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เกี่ยวกับวิธีคิด (mind-set) ของผู้คนในชนบท ผลจากการพัฒนาประเทศทำให้ชวานารายย่อยในชนบทเผชิญกับความเสี่ยงและการถูกกดขี่โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความสัมพันธ์เชิงการค้าและการตลาดในฐานะผู้ผลิต ขณะที่ทุนนิยมเสรีให้โอกาสทางการตลาดใหม่ๆ แต่ชวานารายย่อยกลับ

เผชิญกับความท้าทายอย่างต่อเนื่อง เช่น การขาดโอกาสในการเข้าถึงตลาดระดับภูมิภาคและท้องถิ่น ความไม่เพียงพอของระบบสารสนเทศทางการตลาด การขาดแคลนนวัตกรรมด้านบริการทางการเงิน เพื่ออำนวยความสะดวกตลาด เป็นต้น กระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชวานาจึงให้ความสำคัญกับการส่งเสริมจิตสำนึกเชิงวิพากษ์ (critical consciousness) และทักษะการตัดสินใจ เพื่อช่วยพลเมืองในการเปลี่ยนแปลงจากผู้รับผลประโยชน์จากการบริการในฐานะผู้ถูกกระทำไปสู่พลเมืองที่มีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นในสังคมและด้านการตัดสินใจ ดังที่ Freire กล่าวถึงในหนังสือการศึกษา ปฏิบัติการเกี่ยวกับอิสรภาพ (Education, the practice of freedom) ว่าการที่ผู้คนทั้งชายและหญิงจัดการด้วยความคิดเชิงวิพากษ์และสร้างสรรค์กับความจริงและค้นพบวิธีการที่จะมีส่วนร่วมในการเปลี่ยนแปลงโลกของพวกเขาหรือเธอ แนวทางการดำเนินงานของโรงเรียนชวานา เป็นพื้นที่เชิงสถาบันที่ชวานามาพบกันเป็นกลุ่มเพื่อศึกษาหัวข้อเฉพาะและนำไปสู่กระบวนการเรียนรู้เชิงปฏิบัติ รวมทั้งการศึกษาภาคสนามตามที่ตกลงร่วมกัน ซึ่งสัมพันธ์กับการศึกษาด้านระบบนิเวศน์ โดยผสมระหว่างประสบการณ์เดิมกับสารสนเทศใหม่เพื่อปรับปรุงการเพาะปลูกและการจัดการด้านปศุสัตว์

ผลของการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของโรงเรียนชวานา พบว่ามีตัวบ่งชี้มากมายที่แสดงให้เห็นว่า กระบวนการเรียนรู้ที่ถูกนำไปใช้ในโรงเรียนชวานานั้นทำให้เกิดผลด้านการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์และการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นข้อสรุปจากการเปลี่ยนแปลงของผู้ที่เคยเรียนรู้จากกลุ่มของโรงเรียนชวานา ผลเหล่านี้ได้แก่ ผลด้านการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่ทำให้เป็นประจำ (change in habits) เช่น พบว่าชวานามีความสามารถในการจัดการและแก้ปัญหาไร่นาของพวกเขาได้ซึ่งเป็นผลจากกระบวนการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ ผลด้านการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เช่น พบว่ามีการเพิ่มขึ้นของความมั่นใจในตนเองและการเปลี่ยนบทบาทไปสู่การเป็นผู้เชี่ยวชาญในบทบาทตนเอง ผลด้านการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการทำงานร่วมกัน พบว่า ผู้ผ่านการศึกษาจากโรงเรียนชวานาสามารถจัดการกับความท้าทายและอุปสรรคผ่านการคิดเชิงวิพากษ์อย่างทบทวนไตร่ตรองและการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งชวานาทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนสารสนเทศ สะท้อนประสบการณ์ สนทนาและตรวจสอบความคิด และกำหนดกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการ และพบว่ามีแนวโน้มที่จะเข้าไปมีส่วนเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการในกระบวนการตัดสินใจของชุมชนมากขึ้น

กระบวนการเรียนรู้อย่างทบทวนไตร่ตรอง Duveskog and Friis-Hansen (2009) เสนอว่า เครื่องมือและกิจกรรมการเรียนรู้ที่สำคัญที่จัดในโรงเรียนชวานาเป็นการเรียนรู้และการให้บริการในฐานะที่เป็นการช่วยเหลือที่อำนวยความสะดวกด้านการมีส่วนร่วม การสนทนา และการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ รวมทั้งการเชื่อมั่นว่า “ชวานาคือผู้เชี่ยวชาญ” เพราะชวานาเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดในการบริบทท้องถิ่น (ในระบบเฉพาะเจาะจง รวมทั้งความรู้และความเชี่ยวชาญของพวกเขาเป็นศูนย์กลางของกระบวนการเรียนรู้) และพวกเขาหรือเธอเรียนรู้ด้วยการดำเนินการศึกษาสังเกตด้วยตนเองในกระบวนการ เพื่อเป็นผู้เชี่ยวชาญในปฏิบัติการที่เฉพาะเจาะจง พร้อมกับเสนอว่าควรให้ความสำคัญ

ต่อประเด็นที่ว่า “ไร่นาคือห้องเรียน” ซึ่งสัมพันธ์กับความเชื่อที่ว่า ผู้คนเรียนรู้ได้อย่างมีประสิทธิภาพ เมื่อการเรียนรู้สอดคล้องกับปัญหาในชีวิตจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ผู้มีส่วนร่วมยังสามารถสร้างสรรค์สื่อการเรียนรู้ตามสิ่งที่สนใจศึกษาด้วยตัวพวกเขาเองให้สอดคล้องกับเงื่อนไขที่มีในท้องถิ่นนั้นๆ และที่สำคัญเขาได้รับความหมายของมันเพราะพวกเขาเป็นคนสร้างมันขึ้นมาเอง ดังนั้นบทบาทสำคัญสำหรับคนนอกหรือที่ปรึกษา คือ “อำนวยการเรียนรู้ ไม่ใช่การสอน” โดยช่วยและแนะนำในกระบวนการเรียนรู้ โดยกลุ่มและกระตุ้นการสนทนาและการทบทวนไตร่ตรองเพื่อให้ชาวนาท้าทายวิถีคิดที่เคยชินและแสดงออกมา ดังนั้นความสัมพันธ์ระหว่างผู้สอนและนักเรียนจึงเป็นระนาบเดียวกัน

การทบทวนไตร่ตรองตนเองเชิงวิพากษ์ (critical self-reflections) (Mezirow, 1981 and Freire, 1970 cited in Duveskog and Friis-Hansen, 2009) เสนอว่าเป็นองค์ประกอบหลักของการพัฒนาและการเรียนรู้ผู้ใหญ่ การเรียนรู้เชื่อมทฤษฎีและปฏิบัติผ่านวงจรของประสบการณ์ที่ถูกสร้างขึ้นอย่างตั้งใจ (a cycle of immediate concrete experience) ซึ่งสร้างจากกระบวนการสังเกตและกระบวนการทบทวนไตร่ตรอง กระบวนการสังเกตถูกกลืนเข้าสู่ทฤษฎีการดำเนินการใหม่เพื่อปฏิบัติการหรือการทดลองที่สามารถทดลองทอนได้ เช่นด้วยวิธีการเรียนรู้จากการฝึกหัดบนฐานของการสำรวจค้นหา (discovery-based exercises) ด้วยกระบวนการกลุ่มเรียนรู้ในการทดลองภาคสนามด้วยกันพร้อมกับการสนทนาถกเถียงและทบทวนไตร่ตรองร่วมกันโดยใช้การวิเคราะห์ระบบนิเวศน์เกษตร (Agro Eco System Analysis - AESA) ซึ่งช่วยในการพัฒนาทักษะการสังเกตไร่นาเชิงปฏิบัติการ เรียนรู้วิธีการวิเคราะห์ปัญหาและโอกาสในการจัดการกับไร่นารวมทั้งปรับปรุงทักษะการตัดสินใจในการจัดการไร่นาตนเอง ซึ่ง AESA เป็นกระบวนการตามวงจรของการสังเกต วิเคราะห์ และปฏิบัติการ

ทักษะของการเป็นผู้อำนวยความสะดวก (facilitator) จึงเป็นสิ่งจำเป็นใน AESA เพื่อช่วยให้ผู้คนในชนบทวิเคราะห์และทบทวนไตร่ตรองสะท้อนวิถีชีวิตของพวกเขาในการเสริมพลังและปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ โดยคำนึงว่าตนเองเป็นผู้อยู่เบื้องหลังปล่อยให้ชาวนาเป็นผู้นำทุก ๆ กิจกรรม ผู้อำนวยความสะดวกมุ่งไปที่การจัดกระบวนการเรียนรู้ ใช้คำถามเพื่อเป็นฐานในการนำไปสู่การตั้งคำถามต่อไปเรื่อย ๆ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดอย่างลึกซึ้งและทบทวนไตร่ตรองในประเด็นนั้น ๆ เช่น ชาวนาถามว่า แมลงนี่คืออะไร แทนที่จะตอบไปเลย ผู้อำนวยความสะดวกจะถามต่อไปว่า พบมันที่ไหน มันกำลังทำอะไรอยู่ตอนที่คุณไปพบ คุณเคยเห็นมันบ่อยไหม ช่วงเวลาไหนของวันที่มันปรากฏ โดยปกติคุณทำอะไรเมื่อเจอมัน และคนอื่น ๆ ทำอย่างไรเมื่อเจอมัน เป็นต้น ซึ่งหากดำเนินการสนทนาดังกล่าวในระดับกลุ่มจะทำให้เกิดข้อมูลสารสนเทศต่าง ๆ ถูกสะท้อนออกมาจากสมาชิกในกลุ่ม โดยทั่วไปจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ การอำนวยความสะดวกที่มีประสิทธิภาพเป็นวิธีที่ทำให้ผู้เรียนถูกท้าทายด้วยการตรวจสอบคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมเดิมที่พวกเขาเป็นหรือมี ซึ่งกระบวนการ

ของโรงเรียนชานาที่กล่าวมาข้างต้น เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมได้แลกเปลี่ยนกับคนอื่นไปพร้อมกับ การตั้งคำถามต่อมุมมองและมโนทัศน์ของตนด้วยตนเอง

ดังนั้นเพื่อให้ผู้มีส่วนร่วมรู้สึกผ่อนคลายในการแลกเปลี่ยนมุมมองของตนเอง จึงมีความ จำเป็นที่จะต้องให้ความสำคัญกับการสร้างสภาพการเรียนรู้ที่ปลอดภัย (a safe learning environment) พร้อมทั้งลดทอนนำความคิดใหม่ๆโดยไม่ต้องเผชิญกับความเสี่ยทางด้านเศรษฐกิจและ ความเป็นส่วนตัว เนื่องจากสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยทำให้ผู้มีส่วนร่วมพูดจากใจ เช่นที่ Mezirow (1991 cited in Duvesko and Friis-Hansen, 2009) เสนอว่า การเรียนรู้ให้โอกาสที่เท่าเทียม สำหรับทำทหาย ตั้งคำถาม พิสูจน์ และทบทวนไตร่ตรอง รวมทั้งรับฟังคนอื่นและยอมรับการกระทำใน สิ่งเดียวกัน ในโรงเรียนชานา สภาพแวดล้อมที่ปลอดภัยโดยใช้ความสามัคคีของกลุ่ม ซึ่งสร้างโดยการ เกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในกิจกรรมการเรียนรู้ภาคปฏิบัติเป็นระยะเวลาานาน เมื่อชานาพบกันตามที่ตก ลงกันและเกี่ยวข้องกับกิจกรรมที่ต้องลงมือปฏิบัติกับสมาชิกกลุ่มคนอื่นที่มีความหลากหลายทาง สถานะเศรษฐกิจ เพศสภาพ และลำดับชั้น ซึ่งความแตกต่างระหว่างสมาชิกจะมีนัยสำคัญน้อยลง โดย ความจริงใจและความสามัคคีมีมากขึ้น การเรียนรู้ส่วนใหญ่เป็นบรรยากาศที่ไม่เป็นทางการไม่ใช่ชั้น เรียนและอาจนำเอากิจกรรมอื่นมาช่วยสร้างบรรยากาศที่กระตุ้นให้เกิดการสร้างทีมและสังคมได้ เช่น การร้องเพลง การเต้นรำ และละคร เช่นในการประชุมแต่ละครั้งอาจกำหนดให้กลุ่มย่อยรับผิดชอบ ในการนำร้องเพลงหรือเต้นรำและวนสลับกันไป และเมื่อมีการประชุมใหญ่อาจกำหนดให้มีการ สะท้อนสิ่งที่ได้เรียนรู้ออกมาเป็นละคร

การพิจารณาบริบท กระบวนการเรียนรู้โรงเรียนชานาสามารถจัดให้เป็นพื้นที่สำหรับการ เปลี่ยนแปลงพฤติกรรมและพัฒนาโลกทัศน์ ผลการศึกษาพบว่า ประสบการณ์จากแอฟริกาตะวันออก บ่งชี้ว่าการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ผ่านโรงเรียนชานาสามารถแสดงบทบาทในการ เปลี่ยนแปลงสังคมได้ ดังผลที่มีการลดลงของความยากจนและชานาที่ถูกกดขี่ กลายมาเป็นพลเมืองที่ กระตือรือร้นและเชื่อมโยงความสัมพันธ์กับรัฐบาลท้องถิ่น ประเด็นที่น่าสนใจคือการเรียนรู้เพื่อการ ปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้ส่งเสริมชานาในการมีส่วนร่วมในการพัฒนาในระดับท้องถิ่น ส่งเสริมการ พัฒนาแบบมีส่วนร่วมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในการตัดสินใจ การขับเคลื่อนกระบวนการเรียนรู้ไม่ควรทำ เพียงในระดับผู้มีส่วนร่วมเท่านั้น แต่ต้องครอบคลุมในระดับผู้อำนวยความสะดวก และผู้ให้คำปรึกษา เกี่ยวกับโปรแกรม ซึ่งทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องในการทำหน้าที่จัดกระบวนการตั้งแต่นักพัฒนาโปรแกรม ผู้ อำนวยความสะดวก และที่ปรึกษา ควรได้รับการฝึกอบรมทั้งแนวทางของโรงเรียนชานาและ เครื่องมือส่งเสริมการเรียนรู้สำหรับการเรียนรู้จากประสบการณ์และทักษะการเป็นผู้อำนวยความ สะดวก อย่างต่อเนื่อง

ประเด็นที่น่าสนใจคือ การสะท้อนให้เห็นว่า การพัฒนาความสามารถในการดำเนินชีวิต อย่างปกติสุขนั้น อาจไม่ใช่มองโรงเรียนชานาว่าเป็นการแก้ปัญหาด้วยเทคโนโลยี แต่ควรให้

ความสำคัญกับโรงเรียนชานาในฐานะที่เป็นพื้นที่ที่ในการเสริมพลังในความเป็นมนุษย์เป็นพื้นที่เรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและปฏิบัติการภายใต้กระบวนการเรียนรู้อย่างทบทวนไตร่ตรอง โดยการกระตุ้นให้มีการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ท่ามกลางคนอื่น ๆ เพื่อจะกลายมาเป็นผู้ นำการเปลี่ยนแปลงของตนเองด้วยตนเอง

Affolter et al. (2009) ศึกษาทั้งเชิงปริมาณและเชิงคุณภาพเกี่ยวกับพลวัตรของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง (transformative learning) และการเปลี่ยนแปลงความคิด (mind-change) ของผู้แทนจากชุมชนชนบทที่มีส่วนร่วมในโปรแกรมของรัฐบาลอัฟกานิสถานที่ขับเคลื่อนโดยชุมชนเพื่อฟื้นฟูโครงสร้างพื้นฐานของเมือง (the government of Afghanistan's National Solidarity Program (NSP)) ซึ่งเสนอว่า แนวคิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่เสนอโดย Mezirow และ Freire รวมทั้งแนวคิดการเปลี่ยนแปลงทางจิตใจของ Gardner ว่ามีนัยสำคัญต่อการจัดการของชุมชนและการคิดเกี่ยวกับการพัฒนาทางสังคมและวัฒนธรรมในอนาคต Affolter et al. ได้นำแนวคิดของ Mezirow และ Freire ที่เสนอให้พิจารณา การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงว่าเป็นกระบวนการทางความคิดที่มุ่งให้เกิดการพัฒนาความมีอิสระในตนเองหรือทักษะการคิดอย่างทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ซึ่งการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนี้เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงระบบคิดที่ใช้สร้างความหมายหรือทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เช่น ความเชื่อ ทศนคติ และการโต้ตอบด้านอารมณ์ และนำแนวคิดของ Gardner ที่ว่า กรอบคิดเกี่ยวกับการเปลี่ยนเชิงความคิดยอมรับว่า การวิเคราะห์เชิงวิพากษ์และการทบทวนไตร่ตรองเป็นสิ่งที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ โดยเสนอให้พิจารณาถึงเงื่อนไขทางสังคมและอารมณ์ที่ผู้เข้าร่วมมีมาก่อนเพิ่มเติม ซึ่งจะช่วยให้ส่งเสริมความเป็นไปได้ของการเปลี่ยนความคิดให้เกิดขึ้น

ผลการศึกษาของ Affolter et al. (2009) พบว่า โปรแกรมดังกล่าวกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงผ่านเงื่อนไขสำคัญ คือ การตอบสนองของโปรแกรมตามความต้องการจำเป็นและความสนใจของผู้เข้าร่วมโครงการ การทำให้ผู้แทนของชุมชนอยู่ในฐานะผู้มีส่วนร่วมต่อการพัฒนาอย่างกระตือรือร้น การกระจายความรับผิดชอบเกี่ยวกับการจัดการโครงการไปสู่ทุกรัฐ การจัดให้มีพื้นที่ทางสังคมสำหรับการทบทวนไตร่ตรองและวิเคราะห์เชิงวิพากษ์ โอกาสต่าง ๆ ที่จะส่งเสริมความสำเร็จของโครงการที่มีความหมาย ดึงดูดใจ และให้กำไร และสุดท้ายโปรแกรมทำให้เห็นชัดเจนถึงความจริงทางสังคมและวัฒนธรรมที่อยู่ร่วมกันได้ของชนบทในอัฟกานิสถาน

Duveskog (2013) ศึกษาเรื่องโรงเรียนชานาในฐานะที่เป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในบริบทของชาวแอฟริกาชนบท เพื่อทำความเข้าใจว่า ทำอย่างไรให้การศึกษาระดับชุมชนของชาวแอฟริกาจะมีผลให้การพัฒนาและสภาพความเป็นอยู่ที่ดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งในหนทางที่จะเสริมพลังอำนาจให้กับคนจน โดยใช้กระบวนการของโรงเรียนชานาเป็นขอบเขตเชิงประจักษ์สำหรับการวิจัยเพื่อสะท้อนให้เห็นถึงประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมโรงเรียนชานาในแอฟริกาตะวันออก ผู้วิจัย

ศึกษาประสบการณ์การเรียนรู้ของโรงเรียนชานาว่ามีผลอย่างไรต่อชีวิตประจำวันของผู้เข้าร่วมและครอบครัวของคนเหล่านั้น และบทบาทที่โรงเรียนชานามีต่อการช่วยให้ผู้เข้าร่วมสามารถควบคุมการพัฒนาของตนเองและส่งเสริมสภาพความเป็นอยู่ที่ดีของเขาเหล่านั้น โดยใช้แนวคิดเกี่ยวกับการสร้างวิถีคิด การศึกษาผู้ใหญ่ และทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง โดยใช้วิธีการวิจัยแบบผสมผสานด้วยเครื่องมือเชิงคุณภาพและเชิงปริมาณที่หลากหลาย รวมทั้งการจัดทำตัวบ่งชี้แบบมีส่วนร่วมเกี่ยวกับการเสริมพลัง ด้วยการสำรวจครัวเรือนชานา 2,000 ครัวเรือน และการสัมภาษณ์เชิงลึก

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเชิงปริมาณแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการมีส่วนร่วมของชานาในโรงเรียนชานากับการเพิ่มขึ้นของสภาพความเป็นอยู่ที่ดีในพื้นที่ศึกษา ข้อถกเถียงสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือ เพื่อให้การเสริมพลังเป็นหนทางไปสู่การมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ควรกระตุ้นด้วยการเรียนรู้โดยใช้กลุ่มเป็นฐาน (group based learning) ทั้งนี้ยังพบว่า ประสบการณ์การเรียนรู้จากโรงเรียนชานาส่งผลกระทบต่ออย่างมีนัยสำคัญต่อการสร้างความสามารถในการสร้างทางเลือกและตัดสินใจของประชาชน ซึ่งท้ายที่สุดจะนำไปสู่ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับนวัตกรรม การเกษตร การเข้าถึงบริการและตลาดว่ามีไม่น้อยไปกว่าการกระทำร่วมกัน ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพสะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญของผลกระทบทางสังคมเกี่ยวกับโรงเรียนชานาในมิติของการเปลี่ยนแปลงในชีวิตทุก ๆ วันของผู้ที่มีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับมโนภาพต่อตนเอง การเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ของเพศสภาพ ประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติ ความสัมพันธ์ของชุมชนและการเพิ่มขึ้นในการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือน นอกจากนี้ชุดเครื่องมือที่นำมาใช้ในการสอนซึ่งถูกนำมาปรับใช้ในโรงเรียนชานาถูกพบว่าเป็นเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการเสริมพลัง

อย่างไรก็ดี ผลการวิจัยของ Duveskog (2013) ที่พบว่ากระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชานาสามารถถูกอธิบายด้วยทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงได้แต่เพียงบางส่วน เนื่องจากการศึกษาพบความซับซ้อนในกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชานาว่าไม่ได้มีลักษณะที่สอดคล้องอย่างชัดเจนกับหลักการของการจัดการศึกษานอกระบบและการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ รูปแบบการเรียนรู้ของโรงเรียนชานามีโปรแกรมที่ถูกออกแบบให้มีโครงสร้างชัดเจน มีเครื่องมือที่ใช้ในการสอนที่สมบูรณ์ มีการผสมผสานการถ่ายทอดความรู้บนฐานของรูปแบบการสอนที่เน้นการมีส่วนร่วมอย่างสูงและนักเรียนเป็นผู้นำกระบวนการ ซึ่งมีรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทของผู้ยากจนในชนบทของแอฟริกาที่มีระดับการไม่รู้หนังสือสูงและมีวิธีการเรียนรู้ตามประเพณีที่ยังรากลึก จึงอาจกล่าวได้ว่ามีองค์ประกอบหลักที่หลากหลายที่บ่งชี้ถึงผู้มีส่วนร่วมของโรงเรียนชานาในฐานะที่เป็นศูนย์กลางของการเปลี่ยนแปลงเป็นองค์ประกอบภายในสิ่งที่การส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงเรียกว่า การจัดตั้งพื้นที่เพื่อการพัฒนา นอกจากนี้งานวิจัยแสดงให้เห็นช่องว่างของแนวคิดทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงกับแนวคิดที่ยึดชาวแอฟริกาเป็นศูนย์กลาง

เช่น การทบทวนไต่ตรองในสถานการณ์ของชาวตะวันตกจะเน้นที่ตัวเองซึ่งต่างไปจากชาวแอฟริกาที่เน้นวิธีคิดเกี่ยวกับการรับรู้อื่น ๆ เช่น โดยใช้อารมณ์ ใช้เหตุผล และที่เห็นได้ด้วย การมอง มากกว่าการทบทวนไต่ตรองเชิงวิเคราะห์ ข้อค้นพบนี้บ่งชี้ถึงบทบาทที่มีนัยสำคัญของการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติ เช่น การเรียนรู้เพื่อควบคุมและจัดการสภาพแวดล้อม ในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงของชาวชนบทยากจน ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงจึงต้องนำมาใช้เพื่อการเข้าใจมุมมองและความรู้สึกของชีวิตผู้คนเหล่านั้นอย่างสัมพันธ์กับการจัดความยากจน และมากกว่านั้นทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงมักเน้นไปที่ปัจเจกบุคคล ซึ่งจะเป็นข้อจำกัดที่สำคัญต่อการพิจารณาถึงความสำคัญและความสัมพันธ์ของกลุ่มและการเรียนรู้ร่วมกันในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง

ตอนที่ 5 กรอบแนวคิดในการวิจัย

การวิจัยเพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรใช้แนวคิดทฤษฎีในการทำวิจัย 3 แนวคิดทฤษฎีร่วมกัน คือ แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน และแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางด้านอาหารของชุมชน กระบวนการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เพื่อเป็นกรอบในการศึกษา ดังนี้

ปัจจัยนำเข้าที่สนใจศึกษา ได้แก่

1. แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ในชุมชน นำมาเป็นแนวทางในการศึกษาและวิเคราะห์องค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนที่เป็นพื้นที่ศึกษา ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ที่ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ที่ทำให้สมาชิกในชุมชน ทั้งนี้ประสบการณ์เรียนรู้ดังกล่าว อาจจัดขึ้นโดยคนภายในชุมชนหรือจากบุคคล กลุ่ม องค์กรภายนอกชุมชนจัดให้มีขึ้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การศึกษาครั้งนี้จะใช้ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนของ สุภา ไยเมือง (2555) มาเป็นแนวทางในการพิจารณาถึงประสบการณ์การเรียนรู้ ความสามารถในการปรับตัว การดำเนินกิจกรรมเพื่อการแก้ปัญหาหรือการเพิ่มพูนความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยระบบการผลิตอาหารที่ยั่งยืน ซึ่งตัวชี้วัดดังกล่าวถูกพัฒนาขึ้นจากการสังเคราะห์ข้อมูลจากการศึกษาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชนตามมติที่ประชุมสมัชชาสุขภาพแห่งชาติครั้งที่ 1 ประเด็นเกษตรและอาหารในยุควิกฤตสู่การปฏิบัติ เมื่อปี 2551 ในการประชุมครั้งนั้นมีมติในการพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่เหมาะสมกับบริบทสังคมไทย เพื่อให้การพัฒนาความมั่นคงทางอาหารมาจากระดับชุมชนโดยเฉพาะในชนบท โดยนำมาใช้ในการศึกษา 6 ด้านสำคัญ ได้แก่

1) การพึ่งตนเองด้านอาหาร หมายถึง สมาชิกในชุมชนมีอาหารและน้ำดื่มเพียงพอสำหรับบริโภคตลอดทั้งปี และมีสัดส่วนที่มาของอาหารที่บริโภคส่วนใหญ่จากภายในครัวเรือน ชุมชน

2) สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต หมายถึง การมีสิทธิและความสามารถในการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากฐานทรัพยากรที่จำเป็นต่อการผลิต เช่น พันธุ์พืชและพันธุ์สัตว์ ที่ดิน และแหล่งน้ำเพื่อการเกษตร

3) ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร หมายถึง การมีส่วนร่วมการกระจายผลผลิตจากไร่นาของครัวเรือนและชุมชน หรือสัดส่วนค่าใช้จ่ายด้านอาหารต่อค่าใช้จ่ายทั้งหมดของครัวเรือนที่สมดุล ความสามารถในการรักษาความสมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือน รายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม และความสามารถในการเข้าถึงหรือสร้างแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย มีรายได้หลัก รายได้เสริม รวมทั้งการมีแหล่งซื้ออาหารของท้องถิ่นที่หลากหลาย มีระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคหรือเป็นระบบตลาดที่ชุมชนสามารถมีส่วนร่วมในการกำหนดมาตรฐาน

4) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ พิจารณาที่ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ มีกระบวนการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย ให้ความสนใจกับข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหาร และกระบวนการผลิต เพื่อประกอบการตัดสินใจในการเลือกซื้อ คนในครัวเรือนและชุมชนไม่เป็นโรคที่เกี่ยวข้องกับอาหาร มีความสามารถในการเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค

5) มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา หมายถึง ชุมชนมีระบบความเชื่อ ทัศนคติของครัวเรือนและชุมชน ที่มีต่อทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนในระบบนิเวศที่แตกต่าง มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงิน การจัดสวัสดิการต่าง ๆ ของชุมชน เป็นต้น และมีวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร

6) ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน หมายถึง ความสามารถของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

3. กระบวนการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นำมาใช้เพื่อเป็นกรอบในการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยนำไปผนวกกับผลการศึกษาที่ได้จากการศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรจากชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน มาผนวกกับแนวคิดการเรียนรู้เพื่อการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของ Mezirow ซึ่งเป็นกระบวนการเปลี่ยนแปลงภายในตัวบุคคลเป็นกระบวนการที่ช่วยส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยน รับรู้ เข้าใจร่วมกันเพื่อปรับเปลี่ยนความเชื่อ

มุมมอง วิธีคิดที่มีต่อศักยภาพของตนเอง การรับรู้ต่อสถานการณ์ปัญหาของตนเองและชุมชน รวมทั้งสามารถแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนถึงความสามารถในการเผชิญและจัดการกับสถานการณ์ ประกอบด้วย 10 ขั้นตอน ได้แก่

- 1) การรู้สึกหลงทางหรือผิดที่ผิดทางในภาวะวิกฤต
- 2) การตรวจสอบวิเคราะห์ตนเองเกี่ยวกับความรู้สึก
- 3) การประเมินเชิงวิพากษ์ต่อสมมติฐานต่าง ๆ ที่เราใช้เพื่อรับรู้โลก
- 4) การตระหนักถึงความไม่พอใจของคนอื่น ๆ และกระบวนการปรับเปลี่ยนทัศนคติที่ถูกลำมาแลกเปลี่ยนระหว่างกัน
- 5) การสำรวจค้นคว้าเกี่ยวกับทางเลือกอื่น ๆ สำหรับบทบาท ความสัมพันธ์ หรือแนวปฏิบัติใหม่
- 6) การวางแผนทางปฏิบัติ
- 7) การเก็บเกี่ยวความรู้และทักษะต่าง ๆ สำหรับดำเนินการตามบทบาทของคนๆนั้น
- 8) การทดลองปฏิบัติตามแผน
- 9) การพัฒนาสมรรถนะและความเชื่อมั่นในตนเองในบทบาทและความสัมพันธ์ใหม่
- 10) การบูรณาการใหม่เข้าสู่วิถีชีวิตบนฐานของเงื่อนไขที่ถูกเข้าใจโดยมโนทัศน์ใหม่ของคน ๆ นั้น

กระบวนการในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ แบ่งเป็น 4 ระยะ ได้แก่

ระยะที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ โดยผู้วิจัยลงพื้นที่ดำเนินการศึกษา สรุปลง และวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน เพื่อให้ผู้วิจัยมีความเข้าใจเกี่ยวกับ องค์ประกอบของการเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ที่ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับการรับรู้ต่อสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของตนเองและชุมชน และสามารถแสดงพฤติกรรมที่สะท้อนถึงความสามารถในการเผชิญและจัดการกับสถานการณ์ดังกล่าวได้

ระยะที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อสังเคราะห์และจัดทำร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ระยะที่ 3 การศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น โดยผู้วิจัยลงพื้นที่ดำเนินการศึกษาภาคสนาม เพื่อตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ ๆ ที่พัฒนาขึ้น ร่วมกับชุมชนที่ผู้วิจัยเลือกศึกษา

ระยะที่ 4 การจัดทำข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผลลัพธ์ที่สนใจศึกษา ได้แก่

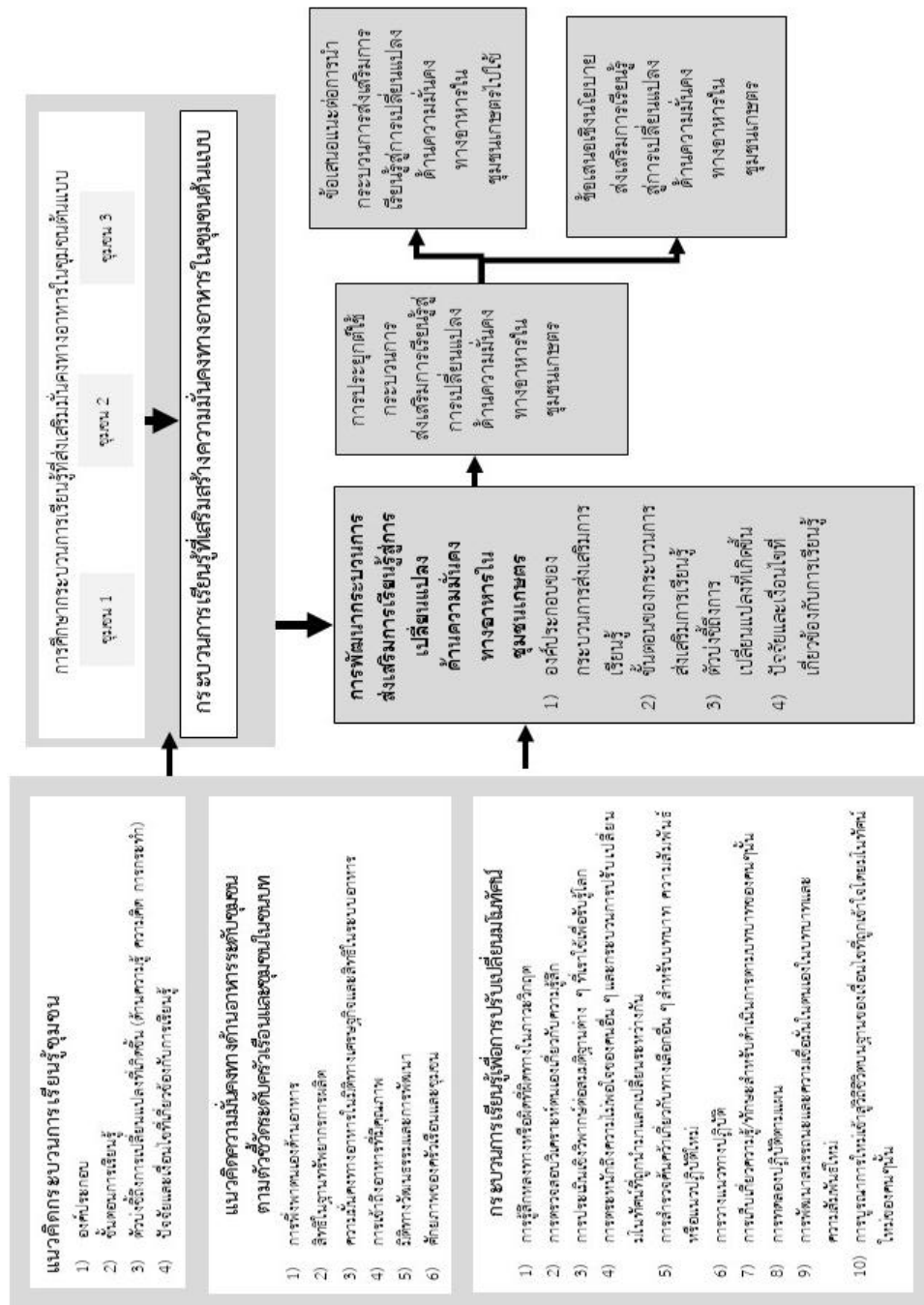
1) กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน โดยผู้วิจัยจะศึกษาประเด็นต่าง ๆ ใน 5 ประเด็น ประกอบด้วย (1) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน (2) องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ (3) ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ (4) ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในชุมชนจากการเรียนรู้ดังกล่าว (5) ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

2) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยผู้วิจัยจะศึกษาประเด็นต่าง ๆ ใน 5 ประเด็น ประกอบด้วย (1) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน (2) องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้ (3) ขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ (4) ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ (5) ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

3) ผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น ประกอบด้วยผลการประยุกต์ใช้กระบวนการเรียนรู้ ข้อคิดเห็น และข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงกระบวนการเรียนรู้ให้สมบูรณ์ขึ้น

4) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่เสนอต่อหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับประเทศและระดับท้องถิ่น ประกอบด้วย จุดมุ่งหมาย ข้อเสนอเชิงนโยบาย และแนวทางปฏิบัติ

กรอบแนวคิดในการวิจัยข้างต้น สามารถสรุปเป็นแผนภาพได้ดังนี้

ภาพที่ 1 แผนภาพแสดงกรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การศึกษาเรื่อง “การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร” เป็นการศึกษาเชิงคุณภาพ ผู้วิจัยกำหนดขั้นตอนการดำเนินการวิจัยแบ่งเป็น 4 ระยะ ดังต่อไปนี้

ระยะที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วยขั้นตอนสำคัญ คือ

ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกกรณีศึกษา

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษา สรุป และสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ

ระยะที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสังเคราะห์และจัดทำร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ที่ได้จากระยะที่ 1

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรโดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ระยะที่ 3 การศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น ประกอบด้วยขั้นตอนที่สำคัญ ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง

ขั้นตอนที่ 2 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ระยะที่ 4 ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ขั้นตอนที่ 1 การจัดทำร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบและปรับปรุงร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย

ขั้นตอนที่ 3 การนำเสนอร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย

โดยมีรายละเอียดของแต่ละขั้นตอน ดังนี้

ระยะที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

การวิจัยในระยะที่ 1 นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ เพื่อศึกษาองค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่ง ประกอบด้วย ขั้นตอนวิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการเรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

การศึกษาระยะนี้เป็นการศึกษาการศึกษาภาคสนาม โดยใช้วิธีการคัดเลือกชุมชนแบบเจาะจง ประกอบด้วย 2 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) การคัดเลือกกรณีศึกษา และ 2) การศึกษา สรุปและสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ

ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้จากการศึกษาในระยะที่ 1 นี้ จะช่วยสร้างความเข้าใจสภาพการณ์ที่เป็นจริงของชุมชนต่าง ๆ ที่มีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน และเชื่อมโยงไปสู่การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ในระยะต่อไป

ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกกรณีศึกษา

ในการคัดเลือกกรณีศึกษา ผู้วิจัยศึกษาข้อมูลจากตำรา เอกสาร รายงาน การวิจัย บทความ วารสาร เพื่อทำความเข้าใจแนวคิด ความหมายเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและแนวทางสร้างความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้ได้ความรู้เกี่ยวกับองค์ประกอบสำคัญเกี่ยวกับการส่งเสริมให้ชุมชนมีการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหาร รวมทั้งแนวคิด ลักษณะ และองค์ประกอบเกี่ยวกับการเรียนรู้ในชุมชน และนำผลการศึกษาที่ได้มาใช้ในการคัดเลือก การศึกษา และการวิเคราะห์กรณีศึกษาในการทำความเข้าใจเกี่ยวกับสภาพการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร โดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา

จากนั้นผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่ข้างต้น มากำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกชุมชนต้นแบบที่จะศึกษา 3 ชุมชน โดยใช้วิธีการเลือกพื้นที่ตามวัตถุประสงค์แบบเจาะจง โดยมีเกณฑ์การคัดเลือกดังนี้ คือ

1) เป็นชุมชนในภาคกลางที่มีสภาพทางนิเวศเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากอาชีพเกษตรกรรมโดยเฉพาะอย่างยิ่งจากการเพาะปลูกข้าวในสัดส่วนที่มากกว่าผลผลิตอื่น เนื่องจากข้าวเป็นพืชที่ถูกนำเข้าไปเชื่อมโยงกับการค้าในระบบเศรษฐกิจระดับโลกที่สำคัญของประเทศไทยในฐานะสินค้าเกษตรมาตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

2) เป็นชุมชนที่เคยประสบปัญหาความมั่นคงทางอาหาร เช่น การพึ่งพาตนเองด้านอาหาร สิทธิในฐานทรัพยากรธรรมชาติหรือทรัพยากรการผลิต ความมั่นคงทางอาหารใน

มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ความเสี่ยงและความเปราะบางจากภัยธรรมชาติหรือนโยบาย เป็นต้น

3) เป็นชุมชนที่มีสมาชิกในชุมชนที่มีการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันมาอย่างต่อเนื่องในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มหรือชุมชน และเป็นแหล่งศึกษาดูงานให้กับผู้สนใจในประเด็นดังกล่าว โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการทบทวนแบบแผนการผลิตร่วมกันของคนในชุมชนให้หันมาให้ความสำคัญกับพึ่งพาตนเองด้านอาหารทั้งด้านการผลิตและการบริโภค และให้ความสำคัญกับความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์

จากเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนข้างต้น ผู้วิจัยนำไปปรึกษากับผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้และประสบการณ์ในการส่งเสริมการเรียนรู้ชุมชนและการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรจากสถาบันการศึกษา 1 ท่าน คือ รศ. บำเพ็ญ เขียวหวาน อาจารย์ประจำสาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ จากองค์กรพัฒนาเอกชน 1 ท่าน คือ คุณสุภา ไยมือง รองประธานกรรมการ มูลนิธิชีววิถี และกรรมการและเลขานุการ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน จากภาครัฐ 1 ท่าน คือ คุณศักดิ์ ทวีชศรี นักวิชาการอิสระและที่ปรึกษางานส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์ รวมจำนวน 3 ท่าน โดยผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัย วัตถุประสงค์การคัดเลือก และเกณฑ์การคัดเลือก จากนั้นผู้วิจัยจึงศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องกับชุมชนต่าง ๆ ที่ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน เสนอมา และนำไปปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์ ทำให้ได้ข้อสรุปของรายชื่อชุมชนสำหรับการทำการศึกษา 3 ชุมชน ดังนี้

1) ชุมชนคู้ยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยศึกษากลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัย จังหวัดฉะเชิงเทรา ซึ่งมีความโดดเด่นในการส่งเสริมการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันของเกษตรกรรายย่อยในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารมากกว่า 30 ปี มีกิจกรรมการเรียนรู้ครอบคลุมตั้งแต่การผลิตถึงการตลาด โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาเป็นวิธีการในการพัฒนาการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน โดยมีประเด็นเรื่องการรักษาและการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารเป็นประเด็นเริ่มต้นที่สำคัญในการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

2) ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ที่มีความโดดเด่นในการนำประเด็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการทั้งในฐานะผู้บริโภคและผู้ผลิต และส่งเสริมให้เกษตรกรและคนในชุมชนมีการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร โดยยกระดับให้เป็นเป้าหมายของการพัฒนาในระดับตำบลมากกว่า 10 ปี

3) ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม โดยศึกษากลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโฉนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ซึ่งเป็นกลุ่มที่ตั้งขึ้นมาได้ไม่ถึง 5 ปี แต่สามารถ

เป็นแหล่งเรียนรู้ดูงานของคนที่สนใจศึกษาแบบแผนการผลิตของเกษตรกรในระบบเกษตรอินทรีย์ที่ให้ความสำคัญกับพึ่งพาตนเองด้านอาหารทั้งด้านการผลิตและการบริโภค และให้ความสำคัญกับความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศน์

ขั้นตอนที่ 2 การศึกษา สรุป และสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ เป็น การวิจัยภาคสนาม เพื่อให้ได้ผลการศึกษเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ขั้นตอนนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสัมภาษณ์กลุ่มกับผู้ให้ ข้อมูลสำคัญ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของชุมชน องค์ประกอบของกระบวนการ เรียนรู้ ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่ง ประกอบด้วย ขั้นตอน วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากกระบวนการ เรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ โดยมีขั้นตอนดังนี้

2.1 การสร้างเครื่องมือเก็บรวบรวมข้อมูลจากชุมชนต้นแบบ

2.1.1 สร้างเครื่องมือการวิจัยก่อนลงพื้นที่ ผู้วิจัยทำการเก็บรวบรวม ข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ โดยใช้แนวคิด และองค์ประกอบกระบวนการเรียนรู้ชุมชน รวมทั้งแนวคิดและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของ ชุมชนชนบท ที่ได้จากการศึกษาเอกสารมากำหนดเป็นประเด็นในการสัมภาษณ์และการสังเกต โดยมี ประเด็นสำคัญ ดังนี้

1) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม การรวมกลุ่มองค์กรชุมชนต่าง ๆ แบบแผนการผลิต แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ รวมทั้ง ข้อมูลเปรียบเทียบก่อนหลังการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

2) องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ เหตุผลที่ทำให้ สมาชิกในชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เนื้อหาสาระเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่มีประสบการณ์เรียนรู้

3) ขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ตั้งแต่ที่ชุมชนเกิดความสนใจ หรือตระหนักถึงสถานการณ์และปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารที่ประสบอยู่ ไปจนถึงการ เรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

4) ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับสมาชิกในชุมชน ด้าน ความรู้ ความคิด และการกระทำของสมาชิกในชุมชน ที่มีต่อการปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตเพื่อ นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

5) ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความ มั่นคงทางอาหารในชุมชน

6) เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทาง

อาหารในชุมชน

จากประเด็นในการสัมภาษณ์และการสังเกตข้างต้น ผู้วิจัยพัฒนาร่างเครื่องมือการวิจัย ประกอบด้วยแบบสัมภาษณ์ จำนวน 3 ชุด ได้แก่

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องข้องในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ที่เป็นกรณีศึกษา แบบสัมภาษณ์แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์ ตอนที่ 2 ประสบการณ์ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน และตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ ต่อการส่งเสริมการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์สมาชิกในครอบครัวที่อาศัยในชุมชนต้นแบบ ซึ่งใช้เก็บข้อมูลจากสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ที่เป็นกรณีศึกษาอย่างต่อเนื่อง แบบสัมภาษณ์แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการจัดการอาหาร ตอนที่ 2 สภาพการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร และ ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ ต่อกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชนต้นแบบเกี่ยวกับผลการเรียนรู้ที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ความคิดเห็นแบบตรวจสอบรายการเกี่ยวกับผลที่ได้รับจากประสบการณ์ที่สมาชิกในชุมชนได้รับจากเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ที่เป็นกรณีศึกษา ในประเด็นเกี่ยวกับการพึ่งพาตนเองด้านอาหาร สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต ความมั่นคงทางอาหารในมิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งปรับจากตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบทของสุภา ไยเมือง (2555)

2.2.2 นำแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาขึ้น ไปปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมและแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ เมื่อผู้วิจัยปรับปรุงแก้ไขตามความเห็นของอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักเรียบร้อยแล้ว ผู้วิจัยจึงเสนอรายชื่อผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน ด้านการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ด้านการศึกษานอกระบบ และด้านการวิจัยทางการศึกษา จำนวน 5 ท่าน ต่ออาจารย์ที่ปรึกษาเพื่อทำการคัดเลือกผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิที่จะทำการตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ ๆ ดังนี้

1) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชน

2) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

3) เป็นผู้ที่มีความรู้และมีผลงานด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ เมื่ออาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักให้ข้อคิดเห็นและได้รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรงตามเกณฑ์ที่กำหนดครบ 5 ท่าน ผู้วิจัยจึงประสานขอความอนุเคราะห์ไปยังผู้เชี่ยวชาญ และสร้างแบบประเมินเพื่อให้ผู้เชี่ยวชาญได้ตรวจสอบความตรงตามเนื้อหาของแบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาขึ้น โดยสร้างรูปแบบขั้วระดับสอดคล้อง (+1) ไม่แน่ใจ (0) และไม่สอดคล้อง (-1)

จากนั้นผู้วิจัยจึงนำแบบสัมภาษณ์ทั้ง 3 ชุดข้างต้นและแบบประเมินความสอดคล้องที่พัฒนาขึ้นไปขอความอนุเคราะห์ให้ผู้ทรงคุณวุฒิจำนวน 5 ท่าน (รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ ปรากฏในภาคผนวก ก) เพื่อประเมินคุณภาพของเครื่องมือ

ผู้ทรงคุณวุฒิช่วยตรวจสอบความเที่ยงตรงด้านเนื้อหา (Content Validity) โดยการหาดัชนีความสอดคล้องระหว่างประเด็นที่ศึกษากับวัตถุประสงค์ ประเด็นย่อยกับประเด็นหลัก (IOC: Index of Item - Objective Congruence) รวมทั้งความถูกต้องเหมาะสมในการใช้ภาษาและให้ข้อเสนอแนะเพื่อการปรับปรุงแก้ไข จากนั้นจึงปรับปรุงแก้ไขประเด็นย่อยที่มีค่า IOC น้อยกว่า 0.5 และปรับปรุงความเหมาะสมของการใช้ภาษาตามข้อเสนอแนะของผู้ทรงคุณวุฒิ

ผลการตรวจสอบความเที่ยงตรงด้านเนื้อหาของเครื่องมือแต่ละฉบับมีดังนี้

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบที่เป็นกรณีศึกษา มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) รวมทั้งฉบับ เท่ากับ 0.84 ผ่านเกณฑ์การประเมิน ถือว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์สมาชิกในครอบครัวที่อาศัยในชุมชนต้นแบบ มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) รวมทั้งฉบับ เท่ากับ 0.86 ผ่านเกณฑ์การประเมิน ถือว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์ผลการเรียนรู้ที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร มีค่าดัชนีความสอดคล้อง (IOC) รวมทั้งฉบับ เท่ากับ 0.67 ผ่านเกณฑ์การประเมิน ถือว่าเป็นเครื่องมือที่ใช้ได้

ทั้งนี้ ผู้เชี่ยวชาญเสนอแนะให้ปรับปรุงด้านภาษาให้ชัดเจนและตัดข้อความบางข้อออกเพราะเพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการวิจัยมากขึ้น และในส่วนของแบบสัมภาษณ์ชุดที่ 3 ซึ่งเป็นแบบสัมภาษณ์ผลการเรียนรู้ที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหารที่เดิมผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ในลักษณะแบบมาตราประมาณค่า 5 ระดับ (Rating Scale) ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญ 1 ท่าน ไม่เห็นด้วยกับการแบบมาตราประมาณค่าดังกล่าว ผู้วิจัยจึงปรึกษากับผู้เชี่ยวชาญท่านอื่นอีก 4 ท่าน และอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลัก และได้รับคำแนะนำให้ปรับแบบสัมภาษณ์ดังกล่าวเป็นแบบตรวจสอบรายการ (checklist) แทน ผู้วิจัยจึงดำเนินการปรับปรุงแก้ไขตามข้อเสนอแนะของผู้เชี่ยวชาญ

2.2. การศึกษาข้อมูลจากชุมชนต้นแบบ

การศึกษากรณศึกษาศึกษาจาก 3 ชุมชนต้นแบบ ผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาภาคสนามโดยใช้แบบสัมภาษณ์ที่พัฒนาขึ้นเป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูลจาก 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนคูยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม โดยมีขั้นตอน ดังนี้

2.2.1 ผู้วิจัยประสานความร่วมมือไปยังผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่มทั้ง 3 กรณศึกษา เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยและขอนัดหมายเพื่อเข้าไปศึกษาชุมชนและกลุ่มองค์กรกรต่าง ๆ พร้อมกับขอความอนุเคราะห์ผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่มแนะนำรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญ สำหรับเก็บข้อมูลต่อไป ขณะเดียวกันผู้วิจัยทำการศึกษาเอกสารและสรุปข้อมูลพื้นฐานของชุมชนทั้ง 3 ชุมชนประกอบด้วยข้อมูลเกี่ยวกับที่ตั้งของชุมชน ที่ตั้งของกลุ่ม สถานการณ์และกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มองค์กรชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับ การส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน และการส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

2.2.2 ผู้วิจัยลงพื้นที่ตามที่นัดหมายไว้กับผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม และผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นทั้งสมาชิกชุมชน สมาชิกกลุ่ม เพื่อดำเนินการสัมภาษณ์เก็บข้อมูลโดยแบ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลเป็น 2 กลุ่ม ดังนี้

1) การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่ม ผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ที่เป็นกรณศึกษา และ แบบสัมภาษณ์ ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์ผลการเรียนรู้ที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลพื้นฐานของผู้นำชุมชนและผู้นำกลุ่ม ประสพการณ์ในการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ และข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ ต่อการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2) การสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มและชุมชน โดยผู้วิจัยใช้แบบสัมภาษณ์ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์สมาชิกในครอบครัวที่อาศัยในชุมชนต้นแบบ และแบบสัมภาษณ์ ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์ผลการเรียนรู้ที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพบ้านเรือน ไร่ นา สวน เพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับข้อมูลทั่วไปของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการจัดการอาหาร สภาพการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร และผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผู้วิจัยดำเนินการเก็บข้อมูลภาคสนามในแต่ละชุมชน ณ เวลาและสถานที่ ดังนี้

1) ชุมชนคู้ยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา โดยดำเนินการสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

วันที่ 24 กันยายน 2558 ที่ตลาดสีเขียวอาคารริแจ้งนทร์ เพื่อสังเกตและสัมภาษณ์กรรมการกลุ่มที่รับผิดชอบนำสินค้าของสมาชิกกลุ่มมาจำหน่าย จำนวน 3 คน ซึ่งเป็นกิจกรรมหนึ่งที่กลุ่มจัดขึ้นเพื่อส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มมีความสามารถในการพึ่งตนเองด้านเศรษฐกิจจากผลผลิตในไร่นาของตน และเข้าถึงระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค

วันที่ 11 ตุลาคม 2558 ที่ประชุมกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต เพื่อสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกที่เข้าร่วมประชุม จำนวน 8 คน รวมทั้งสังเกตกิจกรรมของกลุ่ม ได้แก่ การประชุมประจำเดือนของกลุ่มสมาชิกที่มีรายได้จากการปลูกข้าวเป็นหลัก และการเยี่ยมชมแปลงนาเพื่อเก็บข้อมูลเกี่ยวกับสภาพต้นข้าว วัชพืช และแมลงที่พบในแปลงของสมาชิก

วันที่ 16 ถึง 19 กันยายน 2559 ที่ประชุมกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต ที่ทำการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และครัวเรือนของสมาชิกกลุ่ม ประชาชนที่อาศัยในตำบลคู้ยายหมี เพื่อสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน จำนวน 8 คน พร้อมกับสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกกลุ่มดำเนินการตามเงื่อนไขที่กำหนดและบทบาทที่ได้รับ

2) ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

วันที่ 4 และ 6 กันยายน 2558 ที่ตำบลหนองสาหร่าย เพื่อสังเกตเก็บข้อมูลสภาพแวดล้อมของชุมชน การตั้งบ้านเรือน การเพาะปลูกพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้านและในแปลงนา รวมทั้งสัมภาษณ์ผู้นำกลุ่มและประธานธนาคารความดี องค์การการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง รวมทั้งสัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มและชุมชน จำนวน 5 คน พร้อมกับสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกกลุ่มดำเนินการตามเงื่อนไขที่กำหนดและบทบาทที่ได้รับ

วันที่ 6 และ 8 มีนาคม 2559 ที่ตำบลหนองสาหร่าย โดย สัมภาษณ์สมาชิกกลุ่มและชุมชนเพิ่มเติม จำนวน 6 คน เพื่อให้ได้ข้อมูลที่สมบูรณ์และชัดเจนครบถ้วน ตามวัตถุประสงค์ที่ออกแบบไว้

3) ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

วันที่ 22 - 23 สิงหาคม 2558 ลงพื้นที่สัมภาษณ์และสังเกตเพื่อ รวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพแวดล้อมและการเพาะปลูกของคนในชุมชนลานตากฟ้าและพื้นที่ ใกล้เคียง และสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกของกลุ่ม ณ จำนวน 3 คน ที่ทำการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้าน โฉนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า โดยใช้ประเด็นสัมภาษณ์ตามเครื่องมือที่ออกแบบไว้

วันที่ 5, 10 - 11 กันยายน 2558 ที่ทำการกลุ่มวิสาหกิจชุมชน บ้านโฉนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า โดยวันที่ 5 กันยายน 2558 ผู้วิจัยสังเกตกิจกรรมของกลุ่มใน ฐานะที่เป็นแหล่งเรียนรู้ให้กับบุคคลภายนอก คือ นักศึกษาที่มาเยี่ยมชมเพื่อศึกษาเกี่ยวกับการดำเนิน ธุรกิจของกลุ่ม และวันที่ 10 - 11 กันยายน 2558 ผู้วิจัยสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกกลุ่ม และสังเกต การเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มเพิ่มเติมโดยใช้ประเด็นสัมภาษณ์ตามเครื่องมือที่ออกแบบไว้

2.3 การสรุป วิเคราะห์ และสังเคราะห์ข้อมูลของชุมชนต้นแบบ

การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) เพื่อสรุป วิเคราะห์ และตีความข้อมูลเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคง ทางอาหารในชุมชนต้นแบบ โดยศึกษาและวิเคราะห์แยก 3 กรณีศึกษาที่เป็นชุมชนต้นแบบ ในแต่ละ กรณีผู้วิจัยใช้ข้อมูลจากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ และการสังเกตประกอบกัน การวิเคราะห์ ข้อมูลเพื่อสร้างข้อสรุป โดยมีการจำแนกข้อมูล

1) จำแนกข้อมูลตามลำดับเหตุการณ์สำคัญที่เกิดขึ้นในแต่ละ ช่วงเวลา โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้และการปฏิบัติที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

2) จำแนกข้อมูลตามขั้นตอนของแต่ละเหตุการณ์ที่เกิดขึ้น ก่อนหลัง โดยให้ความสำคัญกับการเกิดขึ้นของสถานการณ์หรือปัญหาที่เกี่ยวกับความมั่นคงทาง อาหาร จุดเริ่มต้นที่คนในชุมชนหันมาให้ความสนใจในประเด็นดังกล่าว จนนำมาสู่การรวมตัวหรือการ ปฏิบัติการเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว และผลที่เกิดขึ้นจากปฏิบัติการนั้น ๆ

3) จำแนกข้อมูลตามขอบเขตเนื้อหาที่กำหนดไว้ คือ กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการจัดการด้านความมั่นคงทาง อาหาร ประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ที่ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง

ทั้งนี้การวิเคราะห์ข้อมูลผู้วิจัยนำข้อมูลที่ได้มาวิเคราะห์ ปรากฏการณ์ ความสัมพันธ์ของข้อมูล ความเป็นเหตุเป็นผลของปรากฏการณ์ ซึ่งดำเนินการไปพร้อม

กับการเก็บข้อมูลและหลังจากการเก็บข้อมูลนั้นสิ้นสุดลง โดยคำนึงถึงมุมมองจากคนในชุมชน โดยผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลและตีความข้อมูลที่ได้จากการศึกษาเอกสารและการศึกษาภาคสนามเพื่อสร้างข้อสรุปของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรของ 3 ชุมชนต้นแบบประกอบด้วยเนื้อหาสำคัญ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ที่ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง

ระยะที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

การวิจัยในระยะที่ 2 นี้ มีวัตถุประสงค์เพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ซึ่งผู้วิจัยดำเนินการในรูปแบบการวิจัยและพัฒนา โดยผู้วิจัยสังเคราะห์และจัดทำร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ที่ได้จากผลการศึกษาระยะที่ 1 เพื่อเสนอผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบรับรองกระบวนการเรียนรู้ที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคล โดยมีรายละเอียดในการดำเนินการวิจัย ดังนี้

ขั้นตอนที่ 1 การสังเคราะห์และจัดทำร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ จาก 3 กรณีศึกษา มาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงกับแนวคิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของ Mezirow (2007b) แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน และแนวคิดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน เพื่อสร้างข้อสรุปและพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยมีประเด็นสำคัญ คือ

- 1) องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ได้แก่ หลักการ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้
- 2) ขั้นตอนในการดำเนินกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 3) ตั้งบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ (ด้านความรู้ ความคิด และการกระทำด้านความมั่นคงทางอาหาร)

4) ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผู้วิจัยเสนอร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น เพื่อปรึกษากับอาจารย์ที่ปรึกษาวิทยานิพนธ์หลักเพื่อตรวจสอบความเหมาะสมและแก้ไขปรับปรุงตามข้อเสนอแนะ จากนั้นผู้วิจัยจึงเสนอรายชื่อผู้เชี่ยวชาญด้านการส่งเสริมการเรียนรู้ในชุมชน และด้านการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จำนวน 3 ท่าน เพื่อคัดเลือกเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความตรงเชิงเนื้อหา โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือกผู้ทรงคุณวุฒิที่จะทำการตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ดังนี้

1) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชน

2) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

3) เป็นผู้ที่มีความรู้และมีผลงานด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ

จากนั้นจึงจัดทำเอกสารประกอบการสัมภาษณ์ผู้ทรงคุณวุฒิเพื่อรับรองร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ซึ่งเป็นการสัมภาษณ์ เพื่อศึกษาข้อคิดเห็นที่มีต่อร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อผู้ทรงคุณวุฒิจะใช้ประโยชน์สำหรับให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอต่อร่างกระบวนการที่จัดทำขึ้น เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ และเสนอแนะความคิดเห็นที่จะเป็นประโยชน์ ในการปรับปรุงแก้ไขกระบวนการให้มีความถูกต้องเหมาะสมและครอบคลุมตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป เอกสารประกอบการสัมภาษณ์ดังกล่าว แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลโดยสรุปเกี่ยวกับการวิจัย

ตอนที่ 2 สรุปผลการศึกษาระบบการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ จาก 3 กรณีศึกษา

ตอนที่ 3 ร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิ

ผู้วิจัยประสานขอความอนุเคราะห์ไปยังผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่

ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 3 ท่าน (รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ ปรากฏในภาคผนวก ก) เพื่อดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์รายบุคคล ซึ่งดำเนินการในช่วงเดือนตุลาคม 2559

ทั้งนี้ผู้วิจัยได้จัดส่งเอกสารทั้งไปพบผู้ทรงคุณวุฒิโดยตรงเพื่อส่งเอกสารและชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัยและทางไปรษณีย์อิเล็กทรอนิกส์ ประกอบด้วย

(1) เอกสารประกอบการสัมภาษณ์เพื่อรับรองการยกเว้นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร และ

(2) แบบการสัมภาษณ์เพื่อตรวจสอบรับรองการยกเว้นกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ดังภาคผนวก จ) ที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้น โดยแบบสัมภาษณ์ดังกล่าว แบ่งเป็น 2 ตอน ได้แก่ ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ทรงคุณวุฒิ ตอนที่ 2 ร่างกระบวนการและประเด็นในการสัมภาษณ์เพื่อสอบถามข้อคิดเห็นที่มีต่อความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหา และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยผู้วิจัยขอนัดหมายเพื่อดำเนินการสัมภาษณ์ถึงผลการตรวจสอบกระบวนการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้นในลำดับต่อไป

ทั้งนี้ ประเด็นในการตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้น ได้แก่

1) ความเหมาะสมของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2) ความเป็นไปได้ของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

3) ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ประโยชน์

สำหรับเกณฑ์เพื่อพิจารณาผลการตรวจสอบร่างกระบวนการเรียนรู้ของผู้ทรงคุณวุฒิในประเด็นต่าง ๆ ผู้วิจัยกำหนดเกณฑ์โดยใช้ความเห็นมากกว่ากึ่งหนึ่งของผู้ทรงคุณวุฒิเป็นเกณฑ์ในการพิจารณา ดังนี้ ประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิเห็นด้วย จำนวน 2 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยยืนยันนำเสนอตามประเด็นเนื้อหาที่นำเสนอ และกรณีประเด็นที่ผู้ทรงคุณวุฒิไม่เห็นด้วย จำนวน 2 ท่านขึ้นไป ผู้วิจัยดำเนินการปรับปรุงและเพิ่มเติมตามที่ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอไว้

การสรุปและการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่ได้จากการสัมภาษณ์มาปรับปรุงและแก้ไขกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาให้มีความถูกต้อง เหมาะสม และมีความเป็นไปได้ในการนำไปประยุกต์ใช้ได้มากยิ่งขึ้น และเพื่อเขียนเป็นข้อสรุปผลการวิจัยต่อไป

ระยะที่ 3 การศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น

การศึกษาในระยะที่ 3 มีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ว่าส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้และการกระทำของสมาชิกในชุมชนหรือไม่ อย่างไร และรวบรวมข้อเสนอแนะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้กับชุมชนเกษตรอื่นต่อไป

การดำเนินงานวิจัยในระยะนี้ เป็นการศึกษาภาคสนามดำเนินการโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) การคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง และ 2) การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น 3) การประเมินผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

ขั้นตอนที่ 1 การคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลอง

การดำเนินงานวิจัยเพื่อคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลอง ผู้วิจัยใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างแบบเจาะจงเพื่อคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลอง โดยมีเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกดังนี้ คือ

- 1) เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่ตั้งในภาคกลางที่มีสภาพทางนิเวศเป็นพื้นที่ราบลุ่ม ซึ่งประชากรส่วนใหญ่มีรายได้จากการประกอบอาชีพทางการเกษตร มีผลผลิตทางการเกษตรหลัก คือ ข้าว ในสัดส่วนที่มากกว่าผลผลิตอื่น
- 2) เป็นเกษตรกรที่อาศัยอยู่ในชุมชนที่ประสบปัญหาหรือมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร
- 3) เป็นเกษตรกรที่ดำเนินชีวิตและมีรายได้จากการเพาะปลูกพืชและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรต่าง ๆ
- 4) เป็นเกษตรกรที่มีความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรมและยินดีให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลเชิงลึก สามารถสละเวลาเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น
- 5) เป็นเกษตรกรที่อาศัยในชุมชนที่ผู้วิจัยสามารถเดินทางเข้าไปได้อย่างต่อเนื่องตลอดระยะเวลาการวิจัย

จากเกณฑ์การคัดเลือกชุมชนข้างต้น ผู้วิจัยได้ประสานความร่วมมือกับเกษตรกรซึ่งเป็นผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ ภาคตะวันตก ช่วงเดือนตุลาคม พ.ศ.2559 เพื่อชี้แจงวัตถุประสงค์การวิจัยและการคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลอง เพื่อศึกษาความเหมาะสม และ

ความเป็นไปได้ในการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่พัฒนาขึ้น ไปใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรอื่นต่อไป

จากนั้นผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ ภาคตะวันตก จึงสอบถามไปยังเกษตรกรในเครือข่าย ในเดือนพฤศจิกายน ในช่วงเวลาดังกล่าวผู้ประสานงานเครือข่าย ฯ ทำให้ได้รายชื่อเกษตรกรที่สนใจซึ่งเป็นผู้นำชุมชนที่สนใจจะส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในพื้นที่ เมื่อได้รายชื่อดังกล่าวจากผู้ประสานงานเครือข่าย ฯ ผู้วิจัยจึงประสานกับเกษตรกรซึ่งเป็นผู้นำชุมชนเพื่อศึกษาข้อมูลสภาพชุมชนเบื้องต้น ในช่วงเดือนพฤศจิกายน และเดือนธันวาคม พ.ศ.2559 โดยวิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและเกษตรกรที่สนใจ รวมทั้งการสังเกตสภาพทั่วไปของชุมชน โดยมีผู้ให้ข้อมูลสำคัญในขั้นตอนนี้คือ ผู้ใหญ่บ้าน เกษตรกรและผู้ประสานงานเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ ภาคตะวันตก โดยผู้วิจัยได้ติดต่อขอประสานความร่วมมือทางโทรศัพท์จากผู้ให้ข้อมูลสำคัญโดยตรง เพื่อขออนุญาตมายังแจ้งวัตถุประสงค์ของการศึกษาวิธีการดำเนินงานวิจัย และทำการศึกษาสภาพชุมชน สถานการณ์เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เพื่อทำความเข้าใจประสบการณ์ ภูมิหลังของผู้นำและเกษตรกรในพื้นที่ นอกจากการเก็บข้อมูลจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญข้างต้น ผู้วิจัยลงพื้นที่สังเกตและสัมภาษณ์ผู้จำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรของตนไปจำหน่ายที่ตลาดนัดในพื้นที่ ซึ่งผู้ใหญ่บ้านและสมาชิกในชุมชนให้ข้อมูลว่าเป็นแหล่งที่มาของอาหารที่สำคัญของคนในชุมชน เพื่อสอบถามเกี่ยวกับที่มาของสินค้าทางเกษตรที่นำมาจำหน่าย

จากนั้นนำข้อมูลได้เก็บรวบรวมมาพิจารณาโดยใช้เกณฑ์การคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลองตามที่กำหนดไว้ พบว่า สภาพชุมชนที่เกษตรกรอาศัยอยู่มีลักษณะตรงตามเกณฑ์ที่กำหนด เป็นชุมชนซึ่งตั้งในตำบลที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ มีระบบชลประทานทั่วถึงทั้งพื้นที่ ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ข้าว รองลงมาคือ ผักและผลไม้ จากการศึกษาเบื้องต้นพบว่า สภาพตำบลที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างอาศัยอยู่นี้ เป็นพื้นที่ที่เผชิญสถานการณ์น้ำท่วมบ่อยครั้ง ทำให้บางครั้งเรือเลือกที่จะหยุดการเสี่ยงจากพืชผลทางการเกษตรเสียหายด้วยการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นแทน หรือเปลี่ยนจากการทำนาไปเพาะปลูกผัก ผลไม้แทน ขณะที่สถานการณ์ที่ดินทำการเกษตรมีแนวโน้มของการขายที่ดินให้กับคนภายนอกชุมชนมากขึ้นโดยเฉพาะพื้นที่ริมน้ำ แม้ว่าสมาชิกในชุมชนจะได้รับการสนับสนุนในโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตอาหารปลอดภัยและการทำเกษตรอินทรีย์ แต่เกษตรกรในพื้นที่ส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรเคมี ใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดวัชพืช และสารกำจัดแมลงศัตรูพืช ซึ่งข้อมูลจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล พบว่า กว่าร้อยละ 80 ของประชากรในตำบลที่ได้รับการตรวจเลือดมีสารพิษตกค้างในเลือดในภาวะเสี่ยงและไม่ปลอดภัย ซึ่งข้อสันนิษฐานหนึ่งน่าจะเป็นผลมาจากการบริโภคอาหารที่ไม่ปลอดภัยจากการปนเปื้อนของสารเคมี

ด้วยเหตุนี้ผู้นำชุมชนซึ่งเป็นเกษตรกรในพื้นที่จึงมีความสนใจที่จะส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีความเข้าใจแนวคิดความมั่นคงทางอาหารและนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน

อย่างไรก็ตามจากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและเกษตรกรในชุมชนที่จะดำเนินการศึกษาในระยษนี้ ผู้วิจัยได้รับฟังข้อกังวลจากผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนว่า ข้อมูลบางอย่างที่จะปรากฏและเผยแพร่ในงานนี้ อาจกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในอนาคต ด้วยเหตุนี้เพื่อเป็นการปกป้องผู้ให้ข้อมูลและผู้เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงใช้ชื่อชุมชน ชื่อตำบล ชื่ออำเภอ ชื่อจังหวัดและชื่อบุคคลต่าง ๆ เป็นนามสมมติทั้งสิ้น

ขั้นตอนที่ 2 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น

ผู้วิจัยนำรูปแบบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่ได้จากการศึกษาในระยษที่ 2 ซึ่งประกอบด้วย องค์ประกอบที่เกี่ยวข้องกับแนวทางการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ได้แก่ หลักการ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ รวมทั้งขั้นตอนในการดำเนินกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มาผนวกกับผลการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชนทดลองเกี่ยวกับลักษณะทั่วไปของชุมชนด้านการเมือง สังคม เศรษฐกิจ แบบแผนการผลิต แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ ในช่วงเดือนธันวาคม พ.ศ. 2559 ถึงเดือนมกราคม พ.ศ. 2560 มาประชุมร่วมกับให้กับผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน และผู้เชี่ยวชาญด้านประเด็นความมั่นคงทางอาหาร เพื่อวางแผนปฏิบัติการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรร่วมกัน ผลการประชุมทำให้ได้ 3 กิจกรรมสำคัญ ได้แก่

กิจกรรมที่ 1 สร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร

กิจกรรมที่ 2 กำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

กิจกรรมที่ 3 ปฏิบัติตามแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เกษตรกรกลุ่มทดลองเป็นผู้กำหนด

แต่ละขั้นตอนมีรายละเอียดดังนี้

กิจกรรมที่ 1 สร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร รายละเอียดของกิจกรรมเป็นผลจากการประชุมวางแผน

ร่วมกันผู้นำชุมชน ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในชุมชน และผู้เชี่ยวชาญด้านประเด็นความมั่นคงทางอาหาร ในวันที่ 23 มกราคม 2560 เพื่อกำหนดรายละเอียดของวัน เวลา และสถานที่ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดขึ้น รวมทั้งตรวจสอบความเป็นไปได้และปรับปรุงก่อนนำไปใช้จริง ซึ่งผลการประชุมดังกล่าวเบื้องต้นจึงกำหนดให้มีการจัดประชุมเพื่อดำเนินกิจกรรมสร้างความรู้และสร้างความตระหนักถึงความสำคัญและแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อยดังนี้

1) กิจกรรมสร้างความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ด้วยวิธีการบรรยาย การระดมความคิด และการเล่าเรื่องราวของกรณีศึกษาที่เกี่ยวข้อง เพื่อแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาและประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

2) กิจกรรมสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ด้วยวิธีการเรียนรู้จากการทำแบบประเมินตนเอง การสนทนากลุ่มร่วมกัน การเล่าเรื่องราวของกรณีตัวอย่างที่สอดคล้องกับประเด็นที่มีความสงสัยหรือมีความเข้าใจไม่ตรงกัน เพื่อทบทวนความเข้าใจเกี่ยวกับความเข้าใจในประเด็นปัญหาต่าง ๆ และวิธีการที่ครัวเรือนและชุมชนเคยใช้ในการแก้ปัญหาดังกล่าว โดยวิทยากรผู้เชี่ยวชาญด้านเนื้อหาและประเด็นความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร และผู้วิจัยในฐานะวิทยากรกระบวนการในการตั้งคำถามและกระตุ้นความคิดให้สมาชิกชุมชนที่เข้าร่วมการสนทนาได้ทบทวนกลยุทธ์หรือวิธีการซึ่งนำมาใช้ในการแก้ปัญหาหรือการส่งเสริมด้านความมั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา โดยใช้แบบตรวจสอบรายการสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน เป็นเครื่องมือในการสนทนา ร่วมกันเพื่อสร้างความเข้าใจและทบทวนสถานการณ์

กิจกรรมสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร จัดขึ้นในวันเสาร์ที่ 4 กุมภาพันธ์ 2560 เวลา 09.00 – 12.00 น. ณ ศาลาอเนกประสงค์ของชุมชน ผู้ใหญ่บ้านในฐานะผู้ประสานงานหลักในชุมชน เชิญผู้นำชุมชน และสมาชิกในหมู่บ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงที่สนใจ มีเกษตรกรที่สนใจเข้าร่วมเป็นเกษตรกรกลุ่มทดลอง 8 คน โดยดำเนินกิจกรรมตามลำดับ ดังนี้

1.1 ผู้วิจัยชี้แจงวัตถุประสงค์ของการวิจัย และนำเสนอกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร และขอให้ผู้เข้าร่วมการประชุมทุกท่านแนะนำตัวทีละคน โดยบอก ชื่อ ตำแหน่งในชุมชน (ถ้ามี) อาชีพหลัก

1.2 เกษตรกรกลุ่มทดลองร่วมกันระดมความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยผู้วิจัยและวิทยากรร่วมกันบันทึกคำตอบที่เกษตรกร

กลุ่มตัวอย่างเสนอลงในบัตรคำ และติดบนกระดานที่จัดให้เป็นหมวดหมู่ตามมิติสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ

1.3 วิทยากรบรรยายความหมายของความมั่นคงทางอาหาร และตั้งคำถามเพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร

1.4 ผู้วิจัยแจกแบบตรวจสอบรายการสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้เกษตรกรกลุ่มทดลองทุกท่านทำการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองรอบที่ 1 โดยประเมินตามความเข้าใจของแต่ละท่าน

1.5 วิทยากรสรุปผลการประเมินรอบที่ 1 จากนั้นจึงให้ที่ประชุมอภิปรายร่วมกันถึงผลการประเมินตนเองเป็นรายข้อ เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดของแต่ละตัวชี้วัด พร้อมกับเชื่อมโยงประสบการณ์ของผู้เข้าร่วมการประชุมมาแลกเปลี่ยนร่วมกัน

1.6 เกษตรกรกลุ่มทดลองทำการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองรอบที่ 2 จากนั้นจึงการสนทนาร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับผลประเมินที่มีการเปลี่ยนแปลงไป

1.7 ร่วมกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็น ความรู้สึกที่มีต่อกิจกรรม

กิจกรรมที่ 2 กำหนดแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เป็นการประชุมเพื่อกำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่เกษตรกรกลุ่มทดลองต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน โดยนำผลการสนทนาเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนข้างต้น มาพิจารณาประกอบ เพื่อให้ที่ประชุมร่วมกันหาข้อสรุปในประเด็นดังนี้ 1) ความต้องการในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน 2) กิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาาร่วมกัน และ 3) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น จากนั้นจึงจัดทำแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนร่วมกัน พร้อมกำหนดช่วงเวลาในการดำเนินการของแต่ละกิจกรรมที่กำหนดขึ้น

การดำเนินกิจกรรมกำหนดแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน จัดขึ้นในวันอาทิตย์ที่ 5 กุมภาพันธ์ 2560 เวลา 10.00 – 14.00 โดยมีเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เข้าร่วมการประชุมทั้งสิ้น 8 คน โดยมีการดำเนินกิจกรรมตามลำดับ ดังนี้

2.1 การกำหนดความต้องการในการแก้ปัญหาหรือพัฒนาโดยเกษตรกรกลุ่มทดลองร่วมกันพิจารณาผลการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองรอบที่ 2 จากกิจกรรมที่ผ่านมา พร้อมกับสนทนาร่วมกันที่ประชุมถึงรายละเอียดของประเด็น ซึ่งที่ประชุมส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ครอบครัวยุคใหม่และชุมชนไม่มีความมั่นคงทางอาหารในประเด็นดังกล่าว

2.2 เกษตรกรกลุ่มทดลองร่วมกันกำหนดกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ตามที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยบางประเด็นที่ตรงกับกรณีศึกษาชุมชนต้นแบบในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นทางเลือกให้เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเพื่อจุดประกายความคิดและเป็นข้อมูลประกอบการพิจารณาตามแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร หรือบางประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ด้านเทคนิควิธีการเกษตรกร โภชนาการ และการตลาด จะมีวิทยากรคอยให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนร่วมกัน นอกจากนี้พบว่ามีบางประเด็นซึ่งที่ประชุมเสนอว่า ข้อมูลที่นำมาแลกเปลี่ยนกันไม่เพียงพอ จึงเสนอว่าควรมีการศึกษาทางเลือกที่เป็นไปได้และควรส่งเสริมให้คนในชุมชนต่อไป

2.3 เกษตรกรกลุ่มทดลองร่วมกันกำหนดหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมที่กำหนดขึ้น โดยระบุผู้รับผิดชอบหลักในแต่ละกิจกรรม และเครือข่ายสนับสนุน

2.4 เกษตรกรกลุ่มทดลองร่วมกันสรุปและทบทวนแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนทดลองร่วมกัน ประกอบด้วย กิจกรรม เป้าหมาย ระยะเวลาที่คาดว่าจะดำเนินการในแต่ละกิจกรรม

กิจกรรมที่ 3 ปฏิบัติตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่กำหนด เกษตรกรกลุ่มทดลองนำผลการจัดกิจกรรมที่ 2 กำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนข้างต้น มาประชุมร่วมกันเพื่อคัดเลือกกิจกรรมที่ระบุในแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อนำไปปฏิบัติทั้งในระดับครัวเรือน กลุ่ม และชุมชน

ขั้นตอนที่ 3 การประเมินผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

การประเมินผลที่เกิดขึ้นจากการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ผู้วิจัยกำหนดให้มีการประเมินผลการปฏิบัติในทุกขั้นตอน โดยผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกิจกรรมในแต่ละขั้นตอน รวมทั้งการสัมภาษณ์ความคิดเห็นของเกษตรกรกลุ่มทดลองผู้เข้าร่วมต่อกิจกรรมที่จัดขึ้นตามกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยผู้วิจัยสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มทดลองในวันที่ 14 – 17 กรกฎาคม พ.ศ. 2560 ในประเด็นต่าง ๆ ดังนี้

- 1) ภูมิหลังของเกษตรกรกลุ่มทดลอง
- 2) เหตุผลที่เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

3) ผลการดำเนินกิจกรรมตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของ
ครัวเรือนและชุมชน

4) ผลการเรียนรู้ที่เกิดจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การ
เปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

5) ข้อเสนอแนะต่าง ๆ เกี่ยวกับการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การ
เปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้

จากนั้นผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการสังเกตและการสัมภาษณ์มาวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อ
สรุปเป็นข้อเสนอแนะต่อกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง
อาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ตามประเด็นที่กำหนด

ระยะที่ 4 ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทาง อาหารในชุมชนเกษตร

การศึกษาในระยะที่ 4 มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการ
เรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วยจุดมุ่งหมายและ
แนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
สำหรับใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการวางแผนและการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง
โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจและการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและ
เป้าหมายที่มีต่อระบบการผลิตและวิถีการบริโภคของครัวเรือนชุมชนเกษตรที่สัมพันธ์กับสถานการณ์
ความมั่นคงทางอาหารมาสู่การพึ่งพาตนเองจากภายในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น ประกอบด้วย 3
ขั้นตอนสำคัญ 1) การจัดทำร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย 2) ตรวจสอบร่างและปรับปรุงข้อเสนอเชิง
นโยบาย และ 3) นำเสนอร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย

**ขั้นตอนที่ 1 การจัดทำร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การ
เปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร** การดำเนินการวิจัยในขั้นตอนนี้ ผู้วิจัยจัดทำ
(ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบาย โดยนำข้อมูลมาจากการวิเคราะห์และสังเคราะห์องค์ความรู้ที่ได้จากการ
วิจัยในขั้นตอนที่ 1 การศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความ
มั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ (วัตถุประสงค์ข้อที่ 1) และการวิจัยในขั้นตอนที่ 3 การศึกษาผล
ของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารใน
ชุมชนเกษตร (วัตถุประสงค์ข้อที่ 3) ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม ร่วมกับ
ผู้นำชุมชน เกษตรกร สมาชิกในชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์

ปัญหาและข้อเสนอแนะที่มีต่อการส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิด และการกระทำของสมาชิกกลุ่มและชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอข้อเสนอแนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมาย และแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เกษตร สำหรับใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้บริหารและของ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

ขั้นตอนที่ 2 การตรวจสอบร่างและปรับปรุงข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ขั้นตอนนี้ใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลและการสัมภาษณ์กลุ่มกับผู้ทรงคุณวุฒิและกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ได้แก่ หน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ นักพัฒนา และผู้แทน ชุมชนทดลอง จำนวน 8 ท่าน เพื่อร่วมให้ข้อคิดเห็น ข้อวิพากษ์ และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มีความเหมาะสมและเป็นไปได้มากขึ้น โดยกำหนดเกณฑ์ในการคัดเลือก ผู้ทรงคุณวุฒิที่จะทำการตรวจสอบร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ดังนี้

- 1) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการ ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการพัฒนาชุมชน
- 2) เป็นผู้ที่มีบทบาททางวิชาการหรือมีประสบการณ์ทำงานในการ ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร
- 3) เป็นผู้ที่มีความรู้และมีผลงานด้านการวิจัยเชิงคุณภาพ

ผู้วิจัยประสานขอความอนุเคราะห์ไปยังผู้เชี่ยวชาญ เพื่อตรวจสอบร่างร่าง ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เกษตรที่ผู้วิจัยจัดทำขึ้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิ จำนวน 8 ท่าน (รายนามผู้ทรงคุณวุฒิ ปรากฏในภาคผนวก ก) เพื่อดำเนินการเก็บข้อมูลด้วยการสัมภาษณ์รายบุคคล จำนวน 4 ท่าน และการสัมภาษณ์กลุ่ม จำนวน 4 ท่าน เก็บข้อมูลช่วงเดือนมีนาคม ถึง เดือนเมษายน พ.ศ.2560

ทั้งนี้ผู้วิจัยจัดเตรียมและนำส่งเอกสารประกอบการสัมภาษณ์เพื่อศึกษา ข้อคิดเห็นของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้าน ความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย

1) ประเด็นการสัมภาษณ์เพื่อสอบถามข้อคิดเห็นที่มีต่อความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งเป็น 4 ประเด็นย่อย ได้แก่

1.1) ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ทรงคุณวุฒิ

1.2) เป้าหมายของข้อเสนอเชิงนโยบาย

1.3) ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

1.4) ผลการประเมินข้อเสนอเชิงนโยบายแต่ละข้อ ด้านความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหา ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ และข้อเสนอแนะเพิ่มเติมต่อข้อเสนอเชิงนโยบายที่ผู้วิจัยร่างขึ้น

2) ผลการวิจัยกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานประกอบการพิจารณา

ขั้นตอนที่ 3 การนำเสนอร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการสัมภาษณ์เพื่อตรวจสอบร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย มาปรับปรุงและนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรในรูปแบบความเรียงให้สมบูรณ์มากขึ้น

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์หลักเพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพเพื่อศึกษาปรากฏการณ์และกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบจากการศึกษากรณีตัวอย่างที่ดี 3 ชุมชน และศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้นในชุมชนทดลอง 1 ชุมชน รวมทั้งพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรด้วยการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลหลัก ในบทนี้ นำเสนอผลการวิจัยโดยแบ่งเป็น 4 ตอน ดังนี้

ตอนที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ แบ่งการนำเสนอเป็น 4 ตอนย่อย ได้แก่

- 1.1 กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนคูยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
- 1.2 กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี
- 1.3 กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
- 1.4 สรุปกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

ตอนที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ตอนย่อย ได้แก่

- 2.1 การสังเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 2.2 ผลการตรวจสอบ (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 2.3 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ตอนที่ 3 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ตอนย่อย ได้แก่

- 3.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนและเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง

3.2 ผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

3.3 ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้

ตอนที่ 4 การศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งการนำเสนอเป็น 3 ตอนย่อย ได้แก่

4.1 ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

4.2 ผลการประเมิน (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

4.3 ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ปรับปรุง)

โดยมีผลการศึกษาดังนี้

ตอนที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ในส่วนนี้นำเสนอผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ โดยผู้วิจัยศึกษากรณีตัวอย่างที่ดีของชุมชนที่มีการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง เป็นชุมชนที่มีสภาพนิเวศเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่มีรายได้หลักจากการผลิตข้าว และเป็นชุมชนที่มีการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันอย่างต่อเนื่องในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จำนวน 3 ชุมชน ได้แก่

- 1) ชุมชนคูยายหมี อำเภอสยามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
- 2) ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี
- 3) ชุมชนลานตากฟ้า ตำบลลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยวิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์รายบุคคล การสัมภาษณ์รายกลุ่ม และการสังเกต โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลักได้แก่ ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ สมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ผู้วิจัยนำเสนอผลการศึกษาเป็นรายชุมชน ประกอบด้วย

- 1) ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน
  - 2) ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
  - 3) กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ 6 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ เป้าหมาย เนื้อหา ขั้นตอน วิธีการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ และผลการเรียนรู้
  - 4) ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ
- โดยมีผลการศึกษาของแต่ละชุมชนตามประเด็นต่าง ๆ ข้างต้น ดังนี้

กรณีศึกษาที่ 1 ชุมชนคู้ยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัย จังหวัดฉะเชิงเทรา สมาชิกของกลุ่มดังกล่าวอาศัยในตำบลคู้ยายหมี ครอบคลุมหมู่บ้านต่าง ๆ 7 หมู่บ้าน ได้แก่ หมู่ที่ 2 บ้านบางพะเนียง หมู่ที่ 6 บ้านยางแดง หมู่ที่ 10 บ้านอ่างทอง หมู่ที่ 12 บ้านป่าอ้อแทน หมู่ที่ 13 บ้านโพธิ์ทอง หมู่ที่ 15 บ้านห้วยกบ และ หมู่ที่ 16 บ้านโพธิ์งาม ซึ่งกลุ่มดังกล่าวเป็นที่รู้จักโดยทั่วไปในฐานะแหล่งศึกษาดูงานที่เกี่ยวข้องกับการขับเคลื่อนงานด้านความมั่นคงทางอาหารและเกษตรกรรมยั่งยืน เพราะมีการเรียนรู้และปฏิบัติการร่วมกันในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารมากกว่า 30 ปี มีกิจกรรมการเรียนรู้ครอบคลุมตั้งแต่การผลิตถึงการตลาด โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาเป็นวิธีการในการพัฒนาการเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน โดยมีประเด็นเรื่องการรักษาและการสร้างพื้นที่แหล่งอาหารเป็นประเด็นเริ่มต้นที่สำคัญในการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยภาคสนามศึกษาด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ประธานและสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง 4 คน คณะกรรมการและสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต 5 คน และนักพัฒนาซึ่งเป็นกรรมการและที่ปรึกษาของกลุ่ม 2 คน เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตวิธีการเรียนรู้และการสื่อสารจากการเข้าร่วมกิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยที่จัดขึ้นในตำบลคู้ยายหมี ได้แก่ การประชุมกลุ่ม การเยี่ยมแปลงนา และกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกของกลุ่มไปเข้าร่วมซึ่งจัดขึ้นภายนอกชุมชน ได้แก่ การประชุมสัมมนาเชิงวิชาการและการออกร้านจำหน่ายสินค้าเกษตร รวมทั้งการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง ผลการศึกษากล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

1.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนคู้ยายหมี

เนื่องจากกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยมีสมาชิกซึ่งเป็นเกษตรกรที่มาจากหลายชุมชนในตำบลคู้ยายหมี ในส่วนนี้จึงขอเสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของตำบลคู้ยายหมีเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทของสภาพพื้นที่ที่สมาชิกกลุ่มอาศัยอยู่

เดิมตำบลคู้ยายหมีเป็นตำบลหนึ่งของอำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทราต่อมาราวปี 2520 มีการแบ่งแยกอำเภอใหม่ จึงเปลี่ยนมาขึ้นอยู่กับเขตการปกครองของอำเภอสนามชัยเขตแทน หมู่บ้านดั้งเดิมของตำบลคู้ยายหมี ได้แก่ บ้านบางมะเฟือง บ้านดอนท่านา บ้านบางพะเนียง บ้านคู้ยายหมี ปัจจุบันตำบลคู้ยายหมีมีพื้นที่ทั้งหมด 159 ตารางกิโลเมตร ตำบลคู้ยายหมี มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 17 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านบางมะเฟือง บ้านบางพะเนียง บ้านดอนท่านา บ้านโพหนองงาม บ้านสระไม้แดง บ้านยางแดง บ้านวังไทร บ้านหนองยาง บ้านท่าม่วง บ้านอ่างทอง บ้านอ่างตาฝั่ง บ้านป่าอิแค้น บ้านโพธิ์ทอง บ้านบึงตะเข้ บ้านห้วยกบ บ้านโพธิ์งาม บ้านเนินทราย ที่ตั้งของตำบลคู้ยายหมีมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลลาดกระทิง อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลท่ากระดาน อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลลาดเกาะขนุน อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา

ลักษณะภูมิประเทศเป็นพื้นที่ส่วนใหญ่อยู่ในเขตป่าสงวนแห่งชาติแควระบม-สียัดสภาพพื้นที่เป็นราบตามเชิงเขาสลับกับพื้นที่เนินลาด สภาพดินเป็นดินลูกรังและดินร่วนปนทราย แหล่งน้ำที่สำคัญ ได้แก่ คลองสียัด คลองระบม และห้วยหนองต่าง ๆ เช่น ห้วยมาบตันยาง หนองยาง หนองแก่น หนองหอย บึงด้วน บึงตะกุด บึงสระไม้แดง บึงโสม อ่างตาฝั่ง เป็นต้น

ข้อมูลจากองค์การบริหารส่วนตำบลคู้ยายหมี ด้านศาสนสถาน มีวัดทั้งหมด 9 แห่ง สำนักสงฆ์ 6 แห่ง และโบสถ์คริสต์ 1 แห่ง สำหรับสถานศึกษามีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 7 แห่ง โรงเรียนขยายโอกาส 2 แห่ง โรงเรียนมัธยม 1 แห่ง ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 9 แห่ง ด้านสาธารณสุขมีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 2 แห่งที่เขาสระไม้แดงและบ้านยางแดง มีโรงพยาบาลสนามชัยเขต 1 แห่ง โดยมีระยะทางจากตำบลคู้ยายหมีถึงที่ว่าการอำเภอสนามชัยเขต ประมาณ 9 กิโลเมตร และมีระยะทางจากตำบลคู้ยายหมีถึงกรุงเทพมหานคร ประมาณ 120 กิโลเมตร

ปัจจุบันประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำสวน ปลูกผัก ผลไม้ ทำไร่ ปลูกเห็ดฟาง เลี้ยงสัตว์ ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ มันสำปะหลัง ยูคาลิปตัส อ้อย ยางพารา ข้าวโพด สับปะรด นอกจากนี้ เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปทั้งในงานเกษตร งานก่อสร้าง และทำงานโรงงานอุตสาหกรรมนอกพื้นที่ หลายครัวเรือนมีสมาชิกที่ทำงานทั้งในและนอกภาคเกษตร ควบคู่กันไป เพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ

พื้นที่บริเวณนี้อยู่ในเขตพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติแควระบบ-สียัด ซึ่งประกาศ เมื่อปี พ.ศ. 2512 เดิมเป็นป่าดงดิบ มีพรรณไม้สำคัญ ได้แก่ ตะแบกแดง กระบก ยางแดง ตะเคียนทอง สมพง ปอ อีเก้ง ค้างคาว กระท้อน ตาเสือ คอแลน เป็นต้น ซึ่งในเวลาต่อมาได้มีการนำพื้นที่ไปปฏิรูป ที่ดินเป็น สปก. มีการสัมปทานตัดไม้ของบริษัทเอกชน และบางส่วนประกาศเป็นเขตรักษาพันธุ์สัตว์ ป่าเขาอ่างฤๅไน มีสวนรุกขชาติ คือ สวนรุกขชาติสมเด็จพระปิ่นเกล้า ซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์ศึกษาการพัฒนาเขาหินซ้อนอันเนื่องมาจากพระราชดำริที่ตำบลเขาหินซ้อน อำเภอพนมสารคาม

ตั้งแต่ต้นศตวรรษ 2500 ที่มีการปฏิรูปที่ดิน การสัมปทานตัดไม้ และการตัดถนน เพื่อสร้างทางหลวงแผ่นดินหมายเลข 304 (สายปากเกร็ด-สะพานต่างระดับนครราชสีมา) ส่งผลให้มีการบุกเบิกจองผืนป่าเสื่อมโทรมบริเวณนี้เพื่อเป็นพื้นที่ทำการเกษตรและตั้งถิ่นฐานเพิ่มมากขึ้น ผู้คน ที่อพยพเข้ามายังชีพด้วยการทำนาปลูกข้าว หาดของป่า เช่น การตัดหวาย ตัดไม้ซุง ตักจับไก่ป่า กระรอก กระแต กระจง หมูป่า เก้ง กวาง มาเป็นอาหารและขาย ต่อมาเมื่อมีนโยบายจากภาครัฐ กำหนดให้พื้นที่บริเวณอำเภอสนมชัยเขตเป็นพื้นที่ปลูกพืชเศรษฐกิจ ได้แก่ มันสำปะหลัง ทำให้มีผู้ ประกอบกิจการตั้งโรงงานและลานรับซื้อมันสำปะหลังจากเกษตรกร จึงทำให้มีการอพยพของผู้คนเข้ามาตั้งรกรากในบริเวณนี้หนาแน่นมากขึ้น มีการบุกเบิกถางป่าเพื่อปรับสภาพพื้นที่ให้เหมาะกับการ เพาะปลูกมันสำปะหลัง สับปะรด ด้วยเหตุที่เดิมเป็นผืนป่าทำให้ในระยะแรกต้นทุนที่ใช้ในการผลิต ค่อนข้างต่ำและผลผลิตต่อไร่ค่อนข้างสูง ทำให้หลายครัวเรือนเข้ามาบุกเบิกถางป่าเพื่อปลูกพืชการค้า เพิ่มมากขึ้น ประกอบกับการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยวโดยขาดการบำรุงดินอย่างต่อเนื่อง ทำให้ความอุดม สมบูรณ์ของผืนดินในอดีตเริ่มลดน้อยลงไป ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง กำจัดวัชพืช ถูกนำมาใช้ในการเกษตร มากขึ้น แหล่งอาหารตามธรรมชาติที่เคยอุดมสมบูรณ์ลดน้อยลงไป หลายครัวเรือนเผชิญปัญหาหนี้สิน นอกกระบบ ความสัมพันธ์ของคนอยู่ในลักษณะต่างคนต่างอยู่ ไม่ค่อยไว้วางใจซึ่งกันและกัน มีความ หวาดระแวงระหว่างหน่วยงานรัฐและชาวบ้าน ระบบสาธารณสุขไม่เข้าถึง เยาวชนมีอาหารไม่เพียงพอ ทุกมือ สถานการณ์ปัญหาดังกล่าวนำมาซึ่งการเรียนรู้ การพัฒนาชุมชนของชาวบ้าน สืบเนื่องมาถึง การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกันในเวลาต่อมา

1.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้ย้ายถิ่น

ผลการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสังเกตการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของคนในตำบลผู้ย้ายถิ่น การสัมภาษณ์นักพัฒนาเอกชนซึ่งอาศัยและทำงานในพื้นที่ การสัมภาษณ์ประธานและสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และการสัมภาษณ์กรรมการและสมาชิกกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัย จังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวโดยสรุปถึงการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารได้ ดังนี้

การรวมตัวกันของเกษตรกรรายย่อยในชุมชนเพื่อร่วมกันวางแผนและดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเริ่มต้นชัดเจนเมื่อ ปี 2528 ที่หมู่บ้านยางแดง โดยนำเอาแนวคิดและการดำเนินงานในลักษณะของกลุ่มออมทรัพย์มาใช้เป็นวิธีการสำคัญในการส่งเสริมให้เกษตรกรรายย่อยในตำบลผู้ย้ายถิ่นได้เรียนรู้ เข้าใจ และตระหนักถึงความสำคัญของการรวมตัวกันเพื่อแก้ปัญหาในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับอาหารปากท้อง จากจุดเริ่มต้นดังกล่าวถึงปัจจุบันผู้คนในตำบลผู้ย้ายถิ่นดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

1.2.1 การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน ได้แก่

การรวมตัวกันตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง ในปี 2528 เพื่อส่งเสริมการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในงานพัฒนาชุมชน มีเป้าหมายสำคัญคือ การใช้กิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อเปิดโอกาสในการพบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นระหว่างสมาชิก เป็นแหล่งระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน ควบคู่ไปกับการออม และการกู้ยืมไปลงทุนในการประกอบอาชีพ เป็นองค์กรในการประสานความร่วมมือระหว่างภาครัฐและภาคเอกชน ที่ต่อมากลายเป็นจุดเริ่มต้นของการแลกเปลี่ยนพูดคุยและร่วมกันวิเคราะห์และแก้ปัญหาของครอบครัวและชุมชนด้านแหล่งอาหารท้องถิ่น การพึ่งตนเองด้านอาหาร และนำไปสู่การเคลื่อนไหวเพื่อรักษาสิทธิในแหล่งอาหารของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

การตั้งกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต ในปี 2544 เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบการผลิตให้มาเป็นเกษตรอินทรีย์ที่มั่นคงทางด้านอาหาร ให้สมาชิกมีรายได้ ควบคู่ไปกับการฟื้นฟูสภาพแวดล้อม โดยมีเมล็ดพันธุ์จำหน่ายให้กับสมาชิก ซึ่งมีเงื่อนไขว่า หมู่บ้านใดสนใจจะเข้าร่วมกลุ่มหรือเป็นเครือข่าย จะต้องตั้งกลุ่มออมทรัพย์ในหมู่บ้านควบคู่ไปด้วย เพื่อลดการพึ่งพาทุนจากภายนอก ดูแลต้นทุนการผลิตให้กับสมาชิกที่มีปัญหาหนี้สินจากการเพาะปลูกต่าง ๆ และมีความกังวลในผลกระทบด้านสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมีในการเกษตร

1.2.2 การเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีมติการมีอาหารเพียงพอสำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี

กิจกรรมการสร้างป่าในบ้าน และการเกษตรแบบผสมผสาน การเพาะเห็ด ของสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงที่มีการระดมทุนจากสมาชิกและมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกเพื่อแก้ปัญหาต่าง ๆ ของครัวเรือนและชุมชน เช่น ปี 2530 ที่ดินในตำบลลูกกวางซื้อจากนายทุน พื้นที่ป่าใกล้บ้านยางแดงถูกแผ้วถางสำหรับปลูกยูคาลิปตัส พี่เชษฐภักดีใหม่ที่มีการส่งเสริมในพื้นที่ จึงมีการจัดกิจกรรมสร้างป่าในบ้าน เพื่อฟื้นฟูอนุรักษ์ผืนป่าอนุรักษ์ป่าไผ่ ด้วยแนวคิดสำคัญ คือ รักษาแหล่งอาหาร ลดการพึ่งพาจากภายนอก โดยการย้ายป่ามาไว้ในบ้าน เอาผืนป่าในบ้านในป่า เช่น แต้ว เสม็ด กระจับปี่ หน่อข้าป่า หวาย ไม้ไผ่ มาปลูกเป็นป่าครอบครัว “ตอนเลี้ยงไก่ ปลูกผักด้วยกัน เราพบว่ามันเป็นไปไม่ได้ บ้านช่องกระจาย ผู้หญิงเขามีลูกเล็กต้องดู เลยเปลี่ยน ไม่เอาแปลงรวมแล้ว เปลี่ยนไปทำบ้านใครบ้านมัน มาทำผัก เอาผักท้องถิ่นมาปลูกในบ้าน ตอนนั้นป่าเริ่มเตียน เราก็ไปหาปลูก ปลูกป่าในบ้าน เอาไผ่ตง ไผ่เลี้ยงมาปลูก” (วาสนา เสนาวงศ์, ประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

การส่งเสริมการเรียนรู้และการทำเกษตรกรรมยั่งยืน โดยกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอเสนามชัยเขต ตั้งแต่กระบวนการผลิต การตรวจและรับรองมาตรฐานฟาร์มเกษตรอินทรีย์ การจัดการผลผลิตสู่ตลาดทั้งระดับท้องถิ่นและระดับสากล เพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาพึ่งพาตนเองด้านอาหาร โดยมีอาหารที่ปลอดภัยทั้งต่อผู้ผลิตและผู้บริโภค ต่อมามีการขยายแนวคิดจากหมู่บ้านยางแดง ไปสู่หมู่บ้านอื่น ๆ ในตำบลคูยวมี่ และขยายไปถึงตำบลใกล้เคียงในอำเภอเสนามชัยเขต

1.2.3 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติสิทธิฐานทรัพยากรการผลิต

โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านปัจจัยที่ดินและฐานทรัพยากรพันธุกรรม พบว่า การเรียนรู้และเคลื่อนไหวในนามของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง เป็นที่รู้จักในการเคลื่อนไหวภาคประชาชนอย่างชัดเจน ในช่วงปี 2539 – 2540 เมื่อกลุ่มเข้าร่วมชุมนุมกับเครือข่ายสมัชชาคนจน เรียกร้องรัฐบาลให้นำประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืนบรรจุในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 8

ต่อมาปี 2550 รัฐบาลมีนโยบายสร้างโรงไฟฟ้าถ่านหินเขาหินซ้อน กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงและกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอเสนามชัยเขต ร่วมกับเครือข่ายเกษตรกรรมยั่งยืน เครือข่ายสมัชชาแปดริ้วยั่งยืน และเครือข่ายนักวิชาการ สร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องผลกระทบของการสร้างโรงงานไฟฟ้าด้วยการทำ CHIA (Community Health Impact Assessment) คือประเมินผลกระทบทางสุขภาพโดยให้คนในชุมชนจัดทำข้อมูลชุมชนด้วยตนเอง โดยนำเสนอประเด็นเรื่องความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญในการเคลื่อนไหว โดยกล่าวถึงพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำบางปะกงในฐานะที่เป็นแหล่งผลิตอาหารที่สำคัญทั้งระดับประเทศและระดับโลก และนำข้อมูลชุดนี้นำเสนอกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทำให้รัฐบาลรับกลับไปศึกษาผลกระทบด้านสิ่งแวดล้อมอีกครั้ง โดยชุมชนตระหนักถึงการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้และมีการร่วมมือกันติดตามสถานการณ์เชิงนโยบายที่จะกระทบต่อแหล่งอาหารของชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง

ปี พ.ศ.2556 มีการจัดกิจกรรมถนนอาหารปลอดภัย ‘304 กินได้ ฤดูข้าวใหม่ปลา มัน’ ขึ้นที่ลานหน้าสำนักงานเทศบาลตำบลพนมสารคาม อำเภอพนมสารคาม จังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อเสนอว่าความอุดมสมบูรณ์และความมั่นคงทางอาหาร ‘จากเขาใหญ่ ผ่านทุ่งข้าว สู่อ่าวไทย’ กำลังตกอยู่ในสภาวะวิกฤต เนื่องด้วยเพราะพื้นที่เกษตรกรรม ป่าไม้ และชายฝั่ง ของลุ่มน้ำบางปะกงที่ครอบคลุมพื้นที่ 5 จังหวัดของภาคตะวันออก ตั้งแต่สระแก้ว ปราจีนบุรี นครนายก ฉะเชิงเทรา และชลบุรี ที่เป็นพื้นที่ผลิตอาหารซึ่งเชื่อมโยงเศรษฐกิจท้องถิ่นและระบบเศรษฐกิจโลกเข้าด้วยกันนั้นกำลังถูกคุกคามจากการพัฒนาที่ไม่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมและไม่คำนึงถึงความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะการขยายตัวของเขตอุตสาหกรรม โรงไฟฟ้า ท่าเรือและอุตสาหกรรมต่อเนื่องมากมาย กิจกรรมดังกล่าวจึงจัดขึ้นเพื่อชักชวนประชาชนทั้งในลุ่มน้ำบางปะกงและผู้บริโภคในกรุงเทพฯ ฯ ได้เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งในการปกป้องแหล่งความมั่นคงทางอาหารใกล้เมืองกรุง เชื่อมโยงผู้ผลิตเข้ากับผู้บริโภคภายใต้เป้าหมายการปกป้องคุ้มครองพื้นที่ผลิตอาหารเพื่อพลเมืองไทยและโลกได้มีความมั่นคงทางอาหารที่ทั้งอร่อย ปลอดภัย และมีโภชนาการสูงไว้บริโภค โดยจังหวัดฉะเชิงเทราตั้งอยู่ในบริเวณกลางน้ำ ถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นแหล่งนาข้าว สวนผักและผลไม้ เลี้ยงสัตว์ และนาเกลือ ซึ่งมีกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตเป็นแหล่งผลิตเกษตรอินทรีย์ในเส้นทางดังกล่าว

1.2.4 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารในระบบตลาด ที่มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตเป็นกลุ่มที่มีการดำเนินงานด้านการตลาดในหลายช่องทาง ได้แก่ การจำหน่ายสินค้าพืชผักสดและแปรรูปในตลาดสีเขียว ซึ่งเป็นตลาดที่ให้ความสำคัญกับการจำหน่ายสินค้าที่มาจากกระบวนการผลิตอินทรีย์ที่ไม่มีการใช้สารเคมี กระบวนการผลิตที่คำนึงถึงความปลอดภัยของผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม เช่นที่ อาคารเรจินท์ โรงพยาบาลสนามชัยเขต ร้านเลมอนฟาร์ม และการออกร้านในงานอาหารปลอดภัย

1.2.5 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ ในปี 2532 มีการรวมตัวกันของเกษตรกรมีสนใจเรียนรู้และปรับปรุงระบบการผลิตอาหารที่ปลอดภัยไม่ใช้สารเคมี ในนามเครือข่ายเกษตรกรทางเลือกจังหวัดฉะเชิงเทรา เพื่อแก้ปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการใช้สารเคมีสังเคราะห์ในกระบวนการผลิต ซึ่งต่อมาในปี 2544 มีลูกค้าจากต่างประเทศสนใจข้าวเหลืองประทิว ข้าวพันธุ์พื้นเมือง แต่ต้องการผลผลิตที่มีมาตรฐานเกษตรอินทรีย์รับรอง จึงมีการรวมตัวกันของสมาชิกผู้ผลิตข้าว เพื่อขึ้นทะเบียนขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จึงมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทราขึ้น โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มได้ปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรเข้าสู่ระบบการผลิตแบบเกษตรทางเลือกอย่างยั่งยืน ภายใต้แนวคิดที่ว่าการทำงานเกษตรอินทรีย์ที่ยั่งยืนไม่ได้ขึ้นอยู่กับพืชชนิดใดชนิดหนึ่ง แต่ควรให้ความสำคัญกับความหลากหลายของพืชอาหารท้องถิ่น จากข้าวจึง

ขยายไปสู่พืชอาหารชนิดอื่นซึ่งปัจจุบันกลุ่มมีรายการผลผลิตเกษตรอินทรีย์ทั้งพืชล้มลุก และไม่ยืนต้น รวม 117 รายการ โดยให้ความสำคัญกับการจัดตั้งระบบควบคุมการผลิตภายในกลุ่มและการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล ควบคู่ไปกับการส่งเสริมให้สมาชิกได้เรียนรู้และพัฒนาศักยภาพในการผลิตพืชผลทางการเกษตร ที่เป็นกระบวนการไม่ใช่สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ ตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองจากสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ (มกท.)

1.2.6 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา ได้แก่ ผลการเปลี่ยนแปลงระบบการผลิตจากพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าและใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตอย่างเข้มข้น หันมาสู่การเพาะปลูกพืชอาหารปลอดภัยมากขึ้น พืชผักสวนครัวในบริเวณบ้านและจากไร่ร่นา นอกจากจะทำให้เกษตรกรมีอาหารที่เพียงพอสำหรับกินและขาย ยังทำให้มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชนมากขึ้น มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน โดยรวบรวมภูมิปัญญาท้องถิ่นจากผู้สูงอายุนในชุมชนเกี่ยวกับการปรุงอาหารและคุณค่าทางโภชนาการสุขภาพจากพืชอาหารท้องถิ่นต่าง ๆ รวมทั้งมีการแลกเปลี่ยนอาหารและวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้านกับผู้บริโภคในเมือง ที่สำคัญความสำเร็จของกลุ่มออมทรัพย์ทำให้คนในชุมชนเห็นความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกันและกันและเชื่อมั่นในพลังความร่วมมือของเกษตรกรรายย่อย ซึ่งเป็นการสร้างระบบความสัมพันธ์ของการช่วยเหลือกันและการพึ่งตนเองของเกษตรกรรายย่อยในชุมชนคู้ยายหมี

1.3 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมี

จากการสัมภาษณ์ประธาน กรรมการ และสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง และกลุ่มเกษตรอินทรีย์อำเภอสนามชัย จังหวัดฉะเชิงเทรา กล่าวโดยสรุปถึงผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมี ประกอบด้วย 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา กระบวนการ และผลการเรียนรู้

1.3.1 ด้านเป้าหมายการเรียนรู้ ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงและกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ให้ความสำคัญกับเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ประการแรก คือ ต้องการรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือน ประการที่สอง คือ เพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารและเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยภายในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจากระบบการผลิตและการตลาดดังกล่าว ประการที่สาม คือ การพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารได้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งมิติของการปรับเปลี่ยนจากภาวะผู้ตาม มาสู่การเป็นผู้นำในการเปลี่ยนแปลงแก้ปัญหาด้วยตนเอง

1.3.2 ด้านเนื้อหา จากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนข้างต้น กล่าวได้ว่า เนื้อหาในการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ ทักษะในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของ

ชุมชน การบริหารจัดการกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต แนวคิด การพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน สิทธิชุมชนในฐานะทรัพยากรการผลิต ระบบการผลิตอาหารที่ปลอดภัยไม่ใช่สารเคมีในระบบเกษตรอินทรีย์ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค

1.3.3 ด้านกระบวนการเรียนรู้ สมาชิกในชุมชนคู้ยายหมีมีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาและช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนคู้ยายหมี จึงเกี่ยวข้องกับการพัฒนาความสามารถในการคิด และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จนทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการตัดสินใจเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน ทั้งมิติของตนเองในฐานะที่เป็นเกษตรกรผู้ผลิตและเป็นผู้บริโภค อาจกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการ วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมีได้ดังนี้

1) ตระหนักและสนใจปัญหาเรื่องปากท้อง ในขั้นตอนนี้ประกอบด้วย การที่สมาชิกในชุมชนเผชิญกับสถานการณ์ปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และรับรู้ไม่พอใจ และอยากเปลี่ยนแปลง

1.1) เผชิญกับสถานการณ์ปัญหาที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร ซึ่งปัญหาที่ชุมชนเผชิญขณะนั้น ได้แก่

ปัญหาความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือนระหว่างรายได้รายจ่าย หนี้สิน และการออม ช่วงปี 2520 ชาวบ้านยางแดงรายได้จากการทำไร่มันสำปะหลังและข้าวโพด ไร่จ้าง เก็บหาของป่าตามที่สาธารณะมากินและขาย หลายรายประสบปัญหาหนี้นอกระบบ ซึ่งกู้จาก “เถ้าแก่” เพื่อไปซื้อปัจจัยการผลิตพืชเศรษฐกิจ คือ มันสำปะหลัง และเป็นค่าใช้จ่ายสำหรับการศึกษา ขณะที่ต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นเรื่อย ๆ แต่ราคาซื้อตกลงเรื่อย ๆ เงินเหลือจากหักเงินต้นและดอกเบี้ยที่กู้มา ไปซื้อข้าวกินได้ไม่มาก จะทำนาไว้กินเองมีแรงงานไม่เพียงพอ ไม่มีเงิน ซื้อควายมาช่วยผ่อนแรง บางรายต้องไปเช่าควายมาทำนา ได้ข้าวมาใช้หนี้ค่าเช่าควาย หนี้ที่มีแต่เพิ่มขึ้นทำให้หลายครัวเรือนถูกยึดที่ดินที่จับจองไว้ทำเกษตรครั้งถัดไปมีต้นทุนค่าเช่านาเพิ่มขึ้นมาอีก ทำให้ชาวบ้านอยู่ในวงจรรายได้ไม่พอ เป็นหนี้ เช่นคำกล่าวที่ว่า “เมื่อก่อนทำนาเสร็จข้าวไปอยู่กับนายทุนหมด เพราะที่นี้เราไม่แหล่งทุน จะกินจะใช้ก็ต้องไปกู้เขามากินมาใช้ก่อน พอทำนามาแระ มาเก็บดอกเบี้ยร้อยละ 3 – 4 ถึง เราเอาเงินเขามา เขาเอาข้าวเราไปเป็นดอกเบี้ย กลายเป็นข้าวไม่อยู่ในมือเรา” (สอิ่ง สุริยา, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

ปัญหาการขาดแคลนอาหาร การลดลงของแหล่งอาหารตามธรรมชาติและการเพาะปลูก ปัญหาความไม่สมดุลทางเศรษฐกิจของครัวเรือนข้างต้น ส่งผลให้

กว่าครึ่งหนึ่งของเด็ก ๆ ที่ไปโรงเรียนไม่มีอาหารกลางวันไปรับประทานที่โรงเรียน พื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านเคยเข้าไปเก็บหา หน่อไม้ ยอดหวาย ชะมวง เสมีด ผักกูด ดอกกระเจียวต่าง ๆ มาเป็นอาหาร และนำไปขายเป็นแหล่งรายได้ที่สำคัญ ค่อย ๆ ลดลง บางแปลงถูกแผ้วถางโดยเกษตรกร แปลงขนาดใหญ่ถูกครอบครองโดยนายทุนทั้งในจังหวัดและต่างประเทศพื้นที่ และการเพิ่มขึ้นของการใช้ประโยชน์จากที่ดินเพื่อการเพาะปลูกพืชเพื่อการค้ามากขึ้น นำมาซึ่งความรู้สึกไม่มั่นคงในแหล่งอาหารและรายได้ของครัวเรือน โดยเฉพาะผู้หญิงซึ่งมีบทบาทสำคัญในการดูแลอาหารของคนในครอบครัว “มันมีที่ดินนะ ที่เขาขาย มันเปลี่ยนมือ แล้วคนซื้อเขาจะปรับพื้นที่เป็นพืชเศรษฐกิจแบบยูคา ที่นี้หมดสิ กระเจียว ไม้ตง ข่า หน่อไม้...ชาวบ้านได้เงิน 300-400 บาท จากขุดหาหน่อไม้ริมคลองนี้แหละ เขาทั้งหมดเลย” (วาสนา เสนาวงศ์, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559) “ตอนนั้นก็เดือดร้อนนะ มันเคยหาได้ เขามาชวนคุยว่า มันจะหายไปเรื่อย ๆ นะ ที่เคยเก็บเคยหามาขายได้ มันจะไม่มี ชวนมาคุยกันว่า จะทำยังไงดี พวกเคยขุดหน่อขายแหละ เราก็เออรูจักไปคุยกับเขา” (สนม สมศิริ, สัมภาษณ์, 16 กันยายน 2559)

1.2) รับรู้ไม่พอใจและอยากเปลี่ยนแปลง ขั้นตอนนี้เป็นเสมือนการแสวงหาสมาชิกในชุมชน ผู้ที่ไม่พอใจกับสถานการณ์ปัญหาการลดลงของแหล่งอาหารปลอดภัย และความสามารถในการพึ่งพาตนเองด้านอาหารเดียวกันที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อนำไปสู่การสร้างความเข้าใจและเกิดความต้องการที่จะแก้ปัญหาร่วมกัน เป็นที่น่าสังเกตว่า ภูมิหลังและประสบการณ์ที่ผ่านมาของกลุ่มแม่บ้านเกี่ยวกับปัญหานี้สิน ปัญหาด้านสุขภาพ สถานการณ์ที่คุกคามต่อแหล่งอาหารในชุมชน รวมทั้งการถูกละเลยจากการพัฒนาที่ผ่านมาส่งผลต่อการรับรู้และความไม่พอใจกับปัญหาเหล่านั้น จนทำให้แม่บ้านเกษตรกรเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหานั้นที่เผชิญอยู่ เช่น “เดิมมีกลุ่มผู้ชาย ผู้นำไปประชุมกับทางอำเภอมา แล้วมาคุยกับพ่อบ้านต่อ แต่ส่วนใหญ่ผู้หญิงทำ เขามาอธิบายเราไม่เข้าใจ เราทำได้บ้างไม่ได้บ้าง เหมือนคนทำไม่ได้ฟัง คนฟังไม่ได้ทำ เราอี๊ดอ๊ด พอเขามาชวนเลยสนใจรวมกลุ่มผู้หญิงเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันบ้าง ดีกว่ารอผู้ชายเขามาบอก..ตอนนั้นเริ่มจากปากท้องของเราก่อน” (วาสนา เสนาวงศ์, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

วิธีการที่ทำให้แม่บ้านในชุมชนสนใจรวมตัวกันดำเนินกิจกรรม คือ การลงพื้นที่ตามบ้านและชวนสนทนารายบุคคลเพื่อสอบถามผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ ของนักพัฒนา การพูดคุยกันในระดับกลุ่มเล็ก ๆ ที่เกิดจากการชักชวนผู้ที่ใช้ประโยชน์จากป่าไม้และมีความรู้จักคุ้นเคยกันอยู่ มาพูดคุยถึงแนวทางที่จะจัดการกับปัญหาดังกล่าวร่วมกัน ทั้งนี้การสนทนาดังกล่าวมีการนำเสนอข้อมูลที่นักพัฒนาและครูในโรงเรียนทำการสำรวจโดยขอความร่วมมือจากแม่และเด็กในหมู่บ้านช่วยบันทึกข้อมูลเกี่ยวกับการใช้ประโยชน์จากป่าไม้ จากนั้นจึงมีการรวบรวมวิเคราะห์ข้อมูลและนำข้อมูลเกี่ยวกับรายได้จากการเก็บหาหน่อไม้ในชุมชนมานำเสนอทั้งในวงสนทนา

และในการประชุมหมู่บ้านทำให้ชาวบ้านรับรู้ได้ว่า ในหนึ่งปีชาวบ้านมีรายได้จากการขายหน่อไม้อย่าง เดียวสูง 20,000 – 30,000 บาท หลายคนเห็นความสำคัญของการมีแหล่งอาหารในชุมชนและรับรู้ว่ามีเพื่อนบ้านหลายคนที่ประสบปัญหาคล้ายคลึงกันทั้งเรื่องหนี้สินและแหล่งรายได้จากการเก็บหาพืชผักของป่ากำลังจะหายไป จึงเกิดความสนใจที่จะรวมกลุ่มกันเพื่อพัฒนากิจกรรมที่สามารถแก้ปัญหาดังกล่าว เช่นที่ วาสนา เสนาวงศ์ ประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงคนที่ 2 เล่าว่า “เมื่อก่อนมันอยู่ใครอยู่มันเนอะ ไม่รู้ว่าจะไปช่วยเหลือกันยังไง บางทีเวลามีเรื่องทุกข์ร้อนเราคิดว่าเราลำบากมาก **พอได้มาร่วมกลุ่มมันได้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กัน เรารู้ว่ามันมีคนอื่นที่เขาทุกข์กว่าเรานะ**” (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

การได้รับรู้ตัวตนได้รับสนใจและมีความสำคัญการพัฒนาทำให้แม่บ้านเกษตรกรกลุ่มหนึ่งรวมตัวกันแลกเปลี่ยนข้อมูลและทบทวนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการพัฒนาที่ผ่านมาและสถานการณ์ด้านอาหารในชุมชน โดยมีนักพัฒนาเป็นผู้อำนวยความสะดวกในการนำประชุม เสนอข้อมูล ตั้งคำถามวิเคราะห์ร่วมกัน ในประเด็นดังนี้ คือ การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานการณ์ปัจจุบันกับอดีต เช่น ความสมบูรณ์ของทรัพยากรต่าง ๆ การใช้ที่ดิน แบบแผนการผลิต โดยมีแนวคำถามสำคัญ ได้แก่ ในอดีตเป็นอย่างไร ชุมชนมีฐานทรัพยากรอะไรบ้าง ปัจจุบันเกิดการเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร และการเปลี่ยนแปลงนั้นผลดีผลเสียอย่างไร เช่น ทุเรียน กล้วย เล่าว่า “เขาชวนเราคุย เราเจออะไร จะทำอะไรให้ดีขึ้น ทำแล้วผลยังไง ชนเราคุยจนเห็นทาง พูดจนเราเข้าใจ อันที่ไม่แน่ใจ ก็พากันไปดูงาน อบรม คุยกันต่อ เราก็มารู้ว่า กลุ่มมันดี มันเหมือนพี่น้อง คนละหมู่บ้านเจอ กันจนเป็นเพื่อนกัน มันเหมือนมีหลักประกันด้วย ตอนมาคุยก็รู้อะไรหลายอย่างนะ เลยสนใจ” (สัมภาษณ์, 17 กันยายน 2559)

อาจกล่าวได้ว่า วิธีการสำคัญที่นำมาใช้เพื่อกระตุ้นให้แม่บ้านเกษตรกรและเกษตรกรเกิดความสนใจและนำไปสู่ความต้องการที่จะแก้ปัญหาดังกล่าว คือ การสนทนาร่วมกันระหว่างเกษตรกรกับนักพัฒนาที่ทำการเยี่ยมบ้านเพื่อสอบถามผลกระทบและปัญหาต่าง ๆ ทำให้รับรู้ว่ามีคนที่สนใจในปัญหาที่ตนเผชิญอยู่ รวมทั้งการพูดคุยกันในระดับกลุ่มเล็ก ๆ ของผู้ที่รู้จักกันและประสบปัญหาเดียวกันมาพูดคุยถึงแนวทางที่จะจัดการกับปัญหาดังกล่าวร่วมกัน โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ การสนทนาเหล่านั้นทำให้สถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องใกล้ตัว เช่น ใช้ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนที่เชื่อมโยงมาถึงครัวเรือนของเกษตรกรที่กำลังสนทนาอยู่ด้วย มีส่วนสำคัญที่ทำให้เกษตรกรพบว่า ปัญหาที่ตนกำลังเผชิญสอดคล้องกับปัญหาของคนอื่น ๆ และหากไม่ทำอะไรบางอย่างย่อมมีผลถึงตนเองและครอบครัวและอยู่ในภาวะดังกล่าวต่อไป ซึ่งสมาชิกกลุ่มสะท้อนว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ตัดสินใจที่จะหาทางออกจากปัญหาต่าง ๆ ที่เผชิญเป็นอยู่

2) ทบทวนความคิด ทำความเข้าใจปัญหา เพื่อนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย การทบทวนความคิด ทำความเข้าใจปัญหา และแสวงหาทางเลือก และแนวปฏิบัติ ดังนี้

2.1) ทบทวนความคิด ทำความเข้าใจปัญหา ขั้นตอนนี้เป็น การทบทวนความคิดและวิถีชีวิตที่ผ่านมาร่วมกันระหว่างเกษตรกร ซึ่งพบว่าที่ผ่านมาให้ความสำคัญกับการทำนาทำไร่เพื่อหารายได้หาเงินมาใช้จ่ายเป็นสำคัญ จึงละเลยการดูแลและใช้ประโยชน์จากทุนทรัพยากร แหล่งอาหารต่าง ๆ ในชุมชน และไม่ได้คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร และเข้าถึงอาหารที่ปลอดภัยของครัวเรือน แต่เมื่อมีการสนทนาร่วมกัน การเรียนรู้จากวิทยากร และการพบปะพูดคุยกันอย่างต่อเนื่อง ทำให้เกิดความคิดที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ หันมาใส่ใจในพลังของเกษตรกรรายย่อยในการกำหนดทิศทางการพัฒนาของตัวเอง และพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากเกษตรเคมีไปสู่เกษตรยั่งยืน สนใจการพึ่งพาตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและสมาชิกกลุ่ม

วิธีการเรียนรู้ที่นำมาสู่การตัดสินใจรวมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาด้วยวิธี ซึ่งแตกต่างไปจากความเคยชิน ความคุ้นเคยที่ผ่านมาของชุมชนค้ายายหมี่ มีดังนี้ การสนทนากลุ่มที่เกิดจากการชักชวนผู้สนใจกลุ่มเล็ก ๆ ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ประสบกับปัญหาดังกล่าวโดยตรง มีความรู้จักคุ้นเคยกันมาก่อน เพื่อพูดคุยถึงแนวทางที่จะจัดการกับปัญหาดังกล่าวร่วมกัน การสนทนาดังกล่าวมีการนำเสนอข้อมูลที่ชัดเจน มีการยกตัวอย่างสถานการณ์ปัญหาโดยเชื่อมโยงกับเรื่องราวใกล้ตัวของเกษตรกรกับผลกระทบของปัญหาหรือสถานการณ์เหล่านั้น โดยมีผู้อำนวยความสะดวกในการนำประชุม เสนอข้อมูล ตั้งคำถามวิเคราะห์ร่วมกัน ในประเด็นดังนี้ คือ การวิเคราะห์เปรียบเทียบสถานการณ์ปัจจุบันกับอดีต และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ดังเช่น คำกล่าวของ สอิ่ง สุริยาที่ว่า “พอที่นั่นมาชวน เขาจะมีขั้นตอนของเขา วิเคราะห์ให้ดู ชี้ให้เห็น เอาปัญหามาคุยกับเรา วิเคราะห์ทุนเราเอง ว่าแต่ก่อนเราปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างเดียว (มันสำปะหลัง) ทำข้าวก็ทำอย่างเดียว ก็มาชวนเรา วิเคราะห์ให้เห็นว่า เงินที่ได้มาเดี๋ยวกี่ใช้ไป ไม่ถาวร มันเป็นวงเวียนบางปีก็ได้บางปีไม่ได้ มันไม่ใช่ทุนถาวร พอเข้าใจประเด็นนี้แกค่อยชวนคุยเรื่องความมั่นคงทางอาหาร ปลูกไว้กิน เหลือขาย ในบ้านเรา กินอะไรบ้าง ผักอะไรกิน อะไรที่เราปลูกกินเหลือไปขายทำตลาดได้ ไม่มีทุนทำกระดุมทุนด้วยการทำ ออมทรัพย์ไปด้วย ปลูกผักกิน เหลือขาย ขายได้มาแบ่งออม พออย่างนี้เราเห็นชัด เห็นว่าเป็นไปได้ ก็ลองชวนกันเข้ามาทำ” (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

การรับฟังบรรยายจากวิทยากร และมีการประชุมร่วมกันเพื่อนำความรู้ที่ได้รับมาเชื่อมโยงกับสถานการณ์ในชุมชน ทำให้เห็นเกิดความเข้าใจสถานการณ์ปัญหา เข้าใจว่าพฤติกรรมที่ผ่านมาของตนมีผลต่อการคงอยู่ของปัญหานั้น รวมทั้งเห็นความเป็นไปได้ในการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น “เขาหาคนนอก(วิทยากร)มาคุยกับเรา มาให้ความรู้ อธิบายให้เราเห็น ระบบ

ตลาดจนเข้าใจว่า ทำไมเราทำนาเคมียังมีหนี้.....พอเขา(วิทยากร)ไป พี่เสมเขาก็จะชวนเราคุยต่อกัน ถ้าไม่ทำแบบที่ผ่านมา สนใจมารวมกลุ่ม ช่วยกันใหม่ เราเห็นไปได้ก็มาทำ” (นุชนารถ แก้วอูย, สัมภาษณ์ , 18 กันยายน 2559)

การเรียนรู้จากการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม เช่น กรณีของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตที่เกิดจากประสบการณ์เดิมจากที่เคยเข้าร่วมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา ทำให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและแก้ปัญหาที่สอดคล้องกับบทบาทของตนเองในฐานะคนดูแลเรื่องอาหารการกินของคนในครอบครัว ขณะเดียวกันการรับรู้ว่ามีคนอื่นพร้อมจะเรียนรู้และเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การบริโภค และการจำหน่ายไปด้วยกัน จึงเกิดความรู้สึกสนใจที่จะนำเสนอปัญหา ความต้องการที่จะเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวในระบบเกษตรเคมี ไปสู่การเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรยั่งยืน

2.2) แสวงหาทางเลือกและวางแนวปฏิบัติ

ขั้นตอนนี้ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลที่ตรงประเด็น โดยในการประชุม นักพัฒนาซึ่งเป็นผู้ส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มในขณะนั้น ใช้คำถามเป็นวิธีการที่จะทำให้เกิดการระดมความคิดและนำไปสู่การวิเคราะห์และตัดสินใจร่วมกัน เช่น จากสถานการณ์ที่แหล่งอาหารตามธรรมชาติและแหล่งรายได้สำคัญกำลังลดน้อยลง แนวคำถามสำคัญที่ถูกถามถึงในที่ประชุมได้แก่ “ถ้าเราจะมีชีวิตอยู่ได้ ควรเริ่มต้นจากอะไร” ชาวบ้านซึ่งส่วนใหญ่เป็นผู้หญิงสะท้อนถึงความต้องการที่ชัดเจนที่สุด คือ อาหารต้องมาก่อน เป้าหมายสำคัญจึงถูกกำหนดขึ้นร่วมกัน คือ การมีอาหารเพียงพอในระยะยาว โดยที่ไม่ได้มาจากการกู้ยืมคนอื่น จากนั้นจึงนำมาสู่คำถามที่สอง คือ “ถ้าจะมีอาหารกินในระยะยาว ในชุมชนมีทุนอะไรบ้าง จากทุนที่เรามีอยู่ ทำอะไรได้บ้างเพื่อแก้ปัญหาในแนวทางเลือกของชุมชนมีอะไรบ้าง” ซึ่งในขณะนั้นมีการเสนอทางเลือกที่หลากหลายตามประสบการณ์ที่แต่ละคนมี ทั้งเลี้ยงไก่เปิดไว้กินไข่ กินเนื้อและขาย บางครอบครัวจะลดพื้นที่ปลูกมันสำปะหลัง เพิ่มพื้นที่ปลูกไม้ผล ปลูกผักไว้กินรอบ ๆ บ้าน รวมทั้งการทำนาปลูกข้าวไว้ทาน

เมื่อเกษตรกรตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหนี้สิน การมีแหล่งอาหารเพียงพอปลอดภัย และกำหนดบทบาทของตนเองในฐานะผู้ดูแลอาหารการกินของคนในครอบครัว โดยการเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวในระบบเกษตรเคมี การหันมาเพาะปลูกข้าว พืชผักเป็นอาหารในครัวเรือน โดยใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นแหล่งทุน จึงมีการเรียนรู้เพื่อสำรวจทางเลือกต่าง ๆ ที่จะช่วยให้บรรลุเป้าหมายและสามารถแสดงบทบาทตามที่กำหนดไว้ ดังที่พบว่าในช่วงก่อตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง มีข้อสรุปร่วมกันจากการสนทนากลุ่มย่อยของแม่บ้านเกษตรกร ประมาณ 10 คน ที่จะรวมกลุ่มผู้หญิงเพื่อแก้ปัญหาและทำงานพัฒนาดูแลเรื่องอาหารของคนในครอบครัว ให้ความสำคัญกับการรักษาแหล่งอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยใช้

กิจกรรมออมทรัพย์กลุ่มในการระดมทุนจากสมาชิก และกำหนดให้มีการประชุมทุกเดือนเพื่อเปิดโอกาสให้ได้พบปะ พูดคุยแลกเปลี่ยนทางความคิดระหว่างสมาชิกด้วยกัน ควบคู่ไปกับการเขียนโครงการเพื่อระดมทุนเพิ่มเติมจากภายนอก แต่เนื่องจากความเชื่อที่ผ่านมามีมุมมองว่า การพัฒนาเป็นบทบาทของผู้ชาย การจะให้ผู้หญิงมาเป็นผู้บริหารงานกลุ่มเพื่อระดมทุนสำหรับออมและทำงานพัฒนา ทำให้ผู้หญิงที่สนใจตั้งกลุ่มไปเรียนรู้ศึกษาเรื่องการบริหารจัดการกลุ่มจากกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาบ้านยางแดงและไปศึกษาดูงาน จากกลุ่มองค์กรอื่น ๆ เพิ่มเติม จากนั้นจึงกลับมาสนทนาร่วมกันกับแม่บ้านที่สนใจตั้งกลุ่มอีกครั้ง โดยในกระบวนการที่ทำให้ตัดสินใจใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นวิธีการในการระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินและแหล่งอาหารร่วมกัน คือ การสนทนากับทางเลือกในการแก้ปัญหาที่มีข้อมูลในพื้นที่และข้อมูลเชิงวิชาการที่เพียงพอและง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในการคิดเชื่อมโยงถึงความเป็นไปได้ที่จะทำสำเร็จ เห็นทางออกเป็นรูปธรรมชัดเจน

กรณีของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา ที่กำหนดเป้าหมายในการตั้งกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินจากการปลูกข้าวเพื่อขาย และการเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวในระบบเกษตรเคมี ไปสู่การเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยในระบบเกษตรยั่งยืน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตที่กระทบต่อแหล่งที่มารายได้ และวิถีการบริโภค กระทบต่อความเชื่อและแนวปฏิบัติที่ผ่านมาของเกษตรกร ด้วยเหตุนี้ กลุ่มจึงมีส่วนสำคัญในการทำให้มีโอกาสเข้าถึงข้อมูลที่เพียงพอและมีโอกาสแลกเปลี่ยนสนทนาร่วมกันที่ทำให้เห็นความเป็นไปได้ในการนำมาปฏิบัติ และเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ศึกษาทางเลือกก่อนจะตัดสินใจกำหนดเป้าหมายจึงเป็นเงื่อนไขสำคัญ โดยมีนักพัฒนาเป็นพี่เลี้ยงให้คำปรึกษา ประสานวิทยากรผู้รู้มาให้ความรู้ ให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาต่าง ๆ และประสานหน่วยงานเพื่อไปศึกษาดูงาน จากนั้นจึงนำมาถ่ายทอดให้สมาชิกต่อไป

นอกจากนี้กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต มีการสร้างข้อตกลงเพื่อทำงานร่วมกันของสมาชิก มีการแบ่งโครงสร้างการเรียนรู้ภายในกลุ่มเป็นสมาชิกผู้ปลูกข้าวและสมาชิกผู้ปลูกผัก โดยกลุ่มมีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้สมาชิกปรับเปลี่ยนระบบเกษตรเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ส่งเสริมการผลิตข้าวปลอดภัยเพื่อกินในครัวเรือนและเพื่อจำหน่าย การต่อราคาข้าว การจัดหาปัจจัยการผลิต รวมทั้งการปลูกพืชผักไว้กินและขายให้กับกลุ่ม มีการทำประวัติฟาร์ม ประชุมจัดทำแผนการผลิตร่วมกันระหว่างสมาชิก โดยนำเอามาตรฐานเกษตรอินทรีย์ของสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์มาเป็นแนวทางในการเรียนรู้และพัฒนาสมาชิก

การทำงานของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต ให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมของเกษตรกรในพื้นที่ในการบริหารจัดการกลุ่มมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ต่าง ๆ ปัจจุบันมีการแบ่งโครงสร้างกลุ่มเป็นฝ่ายต่าง ๆ 5 ฝ่าย (คณะกรรมการรับรองฟาร์ม กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต, 2559) ได้แก่

(1) ที่ปรึกษา ให้คำปรึกษาตามคำร้องขอของกรรมการบริหาร
 (2) คณะกรรมการบริหาร ทำหน้าที่บริหารงานกลุ่ม จัดทำแผนงานของกลุ่ม และแต่งตั้งกรรมการชุดต่าง ๆ

(3) กรรมการควบคุมภายใน ประกอบด้วยกรรมการตรวจฟาร์ม 22 คน และกรรมการรับรองฟาร์ม 5 คน โดยกรรมการตรวจฟาร์ม มีหน้าที่ ตรวจสอบ/ควบคุมการผลิตให้เป็นไปตามมาตรฐาน ทำประวัติฟาร์ม จัดทำแผนการผลิตร่วมกับสมาชิก จัดทำแผนผังแปลง/ต่ออายุและรับสมัครสมาชิก และจัดทำรายงานการตรวจฟาร์ม และกรรมการรับรองฟาร์ม มีหน้าที่ ตรวจสอบรายงานและทำการบ้านรับรองฟาร์มของสมาชิก จัดทำรายงานผลการรับรองและแจ้งผลแก่สมาชิก และปรับปรุงแก้ไขมาตรฐานกลุ่ม

(4) กรรมการฝ่ายจัดการผลผลิตประกอบด้วยกรรมการตรวจคุณภาพผลผลิตและฝ่ายการตลาด กรรมการตรวจคุณภาพผลผลิต โดยกรรมการตรวจคุณภาพข้าว ทำหน้าที่ตรวจประมาณการผลิต ตรวจคุณภาพข้าวในเรื่องการปน ความชื้น เเปอร์เซ็นต์ข้าว และจัดทำรายงาน ขณะที่กรรมการตรวจคุณภาพผักและไม้ผล มีหน้าที่ประสานสมาชิกในการจัดเก็บผลผลิต ตรวจคัด ตัดแต่งก่อนส่งตลาด และจัดทำรายงาน สำหรับกรรมการฝ่ายตลาด มีหน้าที่ในการจัดหาตลาดและนำผลผลิตของสมาชิกออกขาย

(5) สมาชิกผู้ผลิต ประกอบด้วย สมาชิกผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์ เป็นสมาชิกผู้ผลิตที่มีผลผลิตขายให้กับกลุ่มที่ต้องการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์กับองค์กรรับรองมาตรฐานภายนอก และ สมาชิกทั่วไป ได้แก่ สมาชิกผู้ผลิตเกษตรอินทรีย์โดยควบคุมการผลิตด้วยระบบควบคุมภายในของกลุ่ม

สำหรับวิธีการเรียนรู้ที่นำมาใช้ในการแสวงหาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติให้มีความสำคัญกับการเข้าถึงข้อมูลที่เกี่ยวข้องและส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มมีโอกาสแลกเปลี่ยนร่วมกันที่ถึงความเป็นไปได้ที่จะนำไปปฏิบัติ โดยมีนักพัฒนาเป็นที่เลี้ยงให้คำปรึกษา ประธานวิทยากรผู้รู้มาให้ความรู้ ให้คำแนะนำในการแก้ปัญหาต่าง ๆ และประสานหน่วยงานเพื่อไปศึกษาดูงาน จากนั้นจึงนำมาถ่ายทอดให้สมาชิกต่อไป

การประชุมที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลที่ตรงประเด็น โดยในการประชุม นักพัฒนาซึ่งเป็นทีปรึกษาจะใช้คำถามเป็นวิธีการที่จะทำให้เกิดการระดมความคิดและนำไปสู่การวิเคราะห์และตัดสินใจร่วมกัน เป้าหมายเพื่อแก้ปัญหา ให้มีความสำคัญกับการรักษาแหล่งอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยใช้กิจกรรมอ้อมทรัพย์กลุ่มในการระดมทุนจากสมาชิก และกำหนดให้มีการประชุมทุกเดือนเพื่อเปิดโอกาสให้ได้พบปะ พูดคุยแลกเปลี่ยนทางความคิดระหว่างสมาชิกด้วยกัน ควบคู่ไปกับการเขียนโครงการเพื่อระดมทุนเพิ่มเติมจากภายนอก

การศึกษาดูงาน จากกลุ่มองค์กรอื่น ๆ โดยเนื้อหาในการดูงานมาจากสิ่งที่กลุ่มสนใจต้องการเรียนรู้ จากนั้นจึงกลับมาสนทนาร่วมกันกับแม่บ้านที่สนใจตั้งกลุ่มอีกครั้ง โดยในกระบวนการที่ทำให้ตัดสินใจใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นวิธีการในการระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาหนี้สินและแหล่งอาหารร่วมกัน คือ การสนทนาเกี่ยวกับทางเลือกในการแก้ปัญหาที่มีข้อมูลในพื้นที่และข้อมูลเชิงวิชาการที่เพียงพอและง่ายต่อการทำความเข้าใจ ในการคิดเชื่อมโยงถึงความเป็นไปได้ที่จะสำเร็จ เห็นทางออกเป็นรูปธรรมชัดเจน

การได้รับคำแนะนำปรึกษา เกษตรกรหลายคนให้ความเห็นว่าการวางแผนรายบุคคลเป็นอีกเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้มีความมั่นใจในการทดลองปฏิบัติและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามเป้าหมายใหม่ที่กำหนดคือ เช่น ที่ได้รับคำแนะนำจากผู้นำหรือสมาชิกที่เข้าร่วมกลุ่มมาก่อน ช่วยในการวิเคราะห์ต้นทุนปัจจัยการผลิตเป็นรายครัวเรือน และมีการวางแผนระบบการผลิต การบริโภค และการขาย ขณะเดียวกันกลุ่มจะค่อย ๆ สรุบบทเรียนและวางแผนเงื่อนไขให้สมาชิกทำตาม เช่น ต้องปลูกพืชผักสวนครัวอย่างน้อย 10 ชนิดขึ้นไป แบ่งเป็นพืชยืนต้น ไม้กระถาง พืชสวนครัวกินระยะสั้น และทุกเดือนที่มีการประชุมกลุ่มโดยเฉพาะผู้ปลูกผักจะมีการสอบถามและวางแผนการเพาะปลูกร่วมกัน โดยฝ่ายการตลาดจะแจ้งให้ทราบถึงความต้องการของผู้ซื้อ สมาชิกจะแจ้งในที่ประชุมให้ทราบว่า จะปลูกอะไร คาดว่าผลผลิตจะได้เท่าไรในช่วงเวลาใด

3) เรียนรู้และปฏิบัติร่วมกัน

ในขั้นตอนนี้แบ่งเป็นการเรียนรู้วิธีการดำเนินงานและการกำหนดกติกาการทำงานร่วมกัน การวางแผนปฏิบัติการและเรียนรู้ร่วมกัน รวมทั้งการแลกเปลี่ยน ติดตาม และปรับปรุงการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นเสมือนการทบทวนความคิดและทดลองแนวปฏิบัติใหม่ที่กำหนดขึ้น โดยเฉพาะแม่บ้านเกษตรกรซึ่งเปลี่ยนแปลงจากที่เคยเป็นผู้รับการพัฒนา ค่อยดำเนินการตามที่ได้รับรู้จากสามี มาสู่การเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงด้วยตนเอง มีส่วนร่วมในการตัดสินใจ กำหนดแนวทางการพัฒนาของตนเองและสมาชิกกลุ่ม และมีบทบาทสำคัญในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารที่ปลอดภัยและยั่งยืนของคนในครอบครัวและชุมชน และผู้ผลิตอาหารปลอดภัยของชุมชนและผู้บริโภคภายนอกชุมชน ดังที่พบว่าในปี พ.ศ.2528 มีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง มีสมาชิกเป็นผู้หญิง 13 คน มีเงินสะสมเริ่มต้นจากสมาชิกเป็นจำนวน 93 บาท (ปัจจุบันมีสมาชิกประมาณ 300 ราย) มีเป้าหมายสำคัญคือ การใช้กิจกรรมของกลุ่มออมทรัพย์ ฯ เป็นโอกาสในการพบปะพูดคุย แลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นระหว่างสมาชิก เป็นแหล่ง ระดมทุนเพื่อแก้ปัญหาของชุมชนร่วมกัน ควบคู่ไปกับการออม และการกู้ยืมไปลงทุนในการประกอบอาชีพ ต่อมาจึงขยายรับสมาชิกทุกเพศ ทุกวัย โดยสมาชิกแรกเริ่มก่อตั้งได้นำบทเรียนจากการศึกษาดูงานมาเป็นแนวทางในการกำหนดระเบียบข้อตกลงต่าง ๆ โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ การกำหนดให้สมาชิกทุกคนมาประชุมร่วมกันทุก

เดือน โดยวาระในการประชุมจะเป็นการแลกเปลี่ยนพูดคุยถึงปัญหาและความต้องการในการพัฒนา ร่วมกัน ในช่วงแรกสมาชิกส่วนใหญ่เป็นเพื่อนและรู้จักกันมาก่อนรวมทั้งเป็นผู้ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์ จากแหล่งอาหารสาธารณะ

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากปัญหาเกี่ยวกับค่านิยมของคนในชุมชนที่มีต่อ บทบาทชายหญิงกับการพัฒนาทำให้กลุ่มแม่บ้านเผชิญกับแรงกดดันในการปฏิบัติเพื่อบรรลุตามแผนที่ กำหนดไว้ เช่นที่ วาสนา เสนาวงศ์ ประธานกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดง เล่าว่า “พอตั้งกลุ่มออมทรัพย์ของแม่บ้านเกษตรกร มันเหมือนเรา (ผู้นำกับสมาชิกกลุ่ม) ต้องพิสูจน์บางอย่าง หลายคนไม่มั่นใจ เขามองว่างานพัฒนา ผู้นำ เป็นงานของผู้ชาย เวลาหลวงเขามาทำงาน เขามาทาง นั้นทางผู้ชาย แล้วเราไม่ใช่คนมีเงินมารวมกันจะทำได้ ต้องศึกษานะ ไปอบรม ไปดูงาน ประชุม ตลอด เมื่อก่อนเป็นประธานกลุ่มแม่บ้านออมทรัพย์ สมัยนั้นหายไป เอาลูกชายเล็ก ๆ 3 – 4 ขวบ เอา ไปประชุมไปดูงาน 2 วัน 3 วัน ตอนนี้อายุ 25-26 แล้ว” (สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

กรณีของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต มีการดำเนินกิจกรรม ตามที่กำหนดไว้ ดังนี้ การสนับสนุนการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ การพัฒนาและส่งเสริมการกิน พืชผักพื้นบ้าน อาหารท้องถิ่น การส่งเสริมให้สมาชิกเข้าถึงตลาดนัดผลผลิตเกษตรอินทรีย์ใน โรงพยาบาล ตลาดนัดสีเขียว และตลาดนัดในสถาบันการศึกษา นอกจากนี้มีการนำระบบเกษตรกรรม ที่เกื้อกูลโดยชุมชน (Community Supported Agriculture หรือ CSA) มาใช้ในการจำหน่ายผัก อินทรีย์ซึ่งเป็นผลผลิตของสมาชิกในกลุ่ม โดยระบบดังกล่าวเป็นระบบที่มีการเชื่อมระหว่างผู้ผลิตและ ผู้บริโภคที่มีแนวคิดเดียวกัน เป็นระบบที่เกษตรกรจำหน่ายและจัดส่งผลผลิตให้กับผู้บริโภคโดยตรง เช่น เกษตรกรที่ปลูกพืชผักอินทรีย์และผู้ที่อยากบริโภคผักอินทรีย์ที่มีคุณภาพ โดยกำหนดให้มีการทำ ข้อตกลงร่วมกันว่าผู้บริโภคจะจ่ายเงินล่วงหน้าให้กับเกษตรกรผู้ผลิต และเกษตรกรจะวางแผนการ ผลิตและจัดส่งผลผลิตให้กับผู้บริโภคเป็นรายสัปดาห์หรือเดือนละสองครั้ง ซึ่งข้อดีของระบบดังกล่าว คือ ผู้บริโภคจะทราบถึงแหล่งที่มาของอาหารที่ตนบริโภค และเป็นการสนับสนุนเกษตรกรที่ผลิต พืชผักอินทรีย์ให้สามารถวางแผนการผลิตและมีตลาดรองรับผลผลิตที่ตนปลูก

วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญในระยะนี้ได้แก่ **การใช้กิจกรรมกลุ่มได้แก่ การ ประชุมประจำเดือน** ซึ่งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอ สนามชัยเขต มีการกำหนดกติกาการทำงานร่วมกัน การประชุมกลุ่มเป็นโอกาสสำคัญที่ทำให้มีการ พบปะพูดคุยแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ความคิดเห็นระหว่างสมาชิก เป็นแหล่งระดมทุนเพื่อแก้ปัญหา ของชุมชนร่วมกัน ควบคู่ไปกับกิจกรรมการออม และการกั๊ยืมไปลงทุนในการประกอบอาชีพ มีเงื่อนไข สำคัญ คือ การกำหนดให้สมาชิกทุกคนมา**ประชุมร่วมกันทุกเดือน** โดยวาระในการประชุมจะเป็นการ แลกเปลี่ยนพูดคุยถึงปัญหาและความต้องการในการพัฒนาร่วมกัน ในช่วงแรกสมาชิกส่วนใหญ่เป็น เพื่อนและรู้จักกันมาก่อนรวมทั้งเป็นผู้ที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารสาธารณะ ทั้งนี้ความรู้

จากการไปศึกษาดูงานและรับการอบรมเพื่อให้สามารถนำความรู้กลับมาใช้ในชุมชน ที่ดำเนินควบคู่ไปกับการประชุมกลุ่มเดือนละครั้ง ถูกพิจารณาว่าเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกได้เรียนรู้และนำไปสู่การสร้างความมั่นใจในแนวคิดและแนวปฏิบัติในการเพาะปลูกที่ต่างไปจากเดิม

การเรียนรู้จากการแก้ปัญหา เป็นการเรียนรู้จากการแก้ปัญหาที่สมาชิกในกลุ่มพบเพื่อกำหนดเนื้อหาที่จะต้องเรียนรู้ โดยจะมีการประสานวิทยากรแหล่งความรู้มาอบรมให้ เช่น เชิญปศุสัตว์ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมมาอบรมให้ความรู้เพิ่มเติม ควบคู่ไปกับการนำความรู้ที่ได้มาทดลองทำ ระหว่างการทดลองจะมีการแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากเกษตรกรคนอื่น ๆ จากเอกสารเผยแพร่ต่าง ๆ “ทำไปเรียนรู้ไปนะ....เริ่มต้นวิเคราะห์ดิน โรค แมลง แมลงดีแมลงร้าย สมัยก่อนต้นตี 2 ไปลงแปลงศึกษาระบบนิเวศ เราไปเรียนรู้กัน ตั้งใจก็คิดว่าจะเรียนอะไร มาจากปัญหาที่เราเจอ มีปัญหากำจัดวัชพืชนี้แก้ไม่ตก สงสัยต้องกลับไปปักดำมั้ง แต่ ณ ปัจจุบันคนรุ่นใหม่เขามาแลกเปลี่ยนว่า จุลินทรีย์บางชนิดหมักดินก่อนปลูก จะช่วยเมล็ดหมักปุ๋ยมันผุได้ นี่ก็กำลังทดลอง” (สะอิ่ง สุริยา, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

การไปศึกษาดูงานการทำเกษตรทางเลือกจากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ที่มีระบบนิเวศน์ใกล้เคียงกัน เนื้อหาสำคัญที่มีการเรียนรู้ในเวลานี้ คือ การเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารในครัวเรือนและชุมชน ได้แก่ การเลี้ยงสัตว์ การเพาะปลูกพืชผัก การทำนาในระบบเกษตรทางเลือก และการเรียนรู้เรื่องสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากร

การฝึกอบรมให้กับสมาชิกกลุ่ม สำหรับกรรมการได้รับการพัฒนา โดยการเข้ารับการอบรมให้ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับการบริหารจัดการกลุ่ม เช่น กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขตที่ให้ความสำคัญกับการจัดตั้งระบบควบคุมการผลิตภายในกลุ่มและการขอรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์สากล ทำให้เกษตรกรที่เป็นทั้งกรรมการและสมาชิก จำเป็นต้องได้รับการพัฒนาทั้งความรู้และทักษะที่จำเป็น โดยกลุ่มได้มีการประชุมและกำหนดเงื่อนไขให้ผู้สมัครและสมาชิก ต้องได้รับการฝึกอบรม ได้แก่ การฝึกอบรมมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่จะจัดขึ้นอย่างน้อยปีละ 1 ครั้ง หรือตามความจำเป็น เช่น การฝึกอบรมเทคนิคการทำเกษตรอินทรีย์ การขยายพันธุ์พืชเบื้องต้น เป็นต้น

การเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการต่าง ๆ ซึ่งจะมีการเลือกให้ไปเข้าร่วมกิจกรรมสัมมนาทางวิชาการตามบทบาทหน้าที่ที่กำหนด หรือตามความถนัดและความสนใจของสมาชิก โดยมีเงื่อนไขว่าเมื่อกลับมาทุกคนต้องมาเล่าให้ที่ประชุมฟัง ผู้วิจัยพบว่า ในการเข้าร่วมสัมมนาต่าง ๆ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขตจะถูกเชิญให้ไปใน 3 ลักษณะได้แก่ ลักษณะแรก เป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมรับฟังคำบรรยายต่าง ๆ ลักษณะที่สอง คือ เป็นผู้ถ่ายทอดความรู้แลกเปลี่ยนประสบการณ์กับชุมชนอื่น ๆ และลักษณะสุดท้าย เป็นผู้จำหน่ายผลิตภัณฑ์อาหารปลอดภัยซึ่งจะทำหน้าที่อธิบายกระบวนการผลิต การตรวจมาตรฐาน การตลาดต่าง ๆ ให้กับผู้สนใจมาเลือกซื้อผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ

การจัดทำแปลงทดลอง การลงมือทดลองปฏิบัติของเกษตรกร เกษตรกรมีความรู้ของตนเอง การออกแบบทดลองในแปลงเพื่อสร้างความรู้ร่วมกัน โดยมีขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ กำหนดหัวข้อในการเรียนรู้ที่มาจากกรณีปัญหา นำมากำหนดแนวทางแก้ปัญหา ดำเนินการแสวงหาความรู้ด้วยการทดลอง การสำรวจระบบนิเวศน์ในแปลง การบันทึกข้อมูล การอบรมแสวงหาความรู้/อบรมเพิ่มเติมที่เกี่ยวข้องกับหัวข้อวิจัย

4) ประเมินผลและสรุปบทเรียนเพื่อใช้เป็นแนวทางในการทำงานและการดำเนินชีวิต

ขั้นตอนนี้มีแนวทางสำคัญ คือ การประเมินผลการทำงานที่ผ่านมาว่ามีปัญหา อุปสรรคอะไรบ้าง เพื่อวางแผนปฏิบัติร่วมกัน และสรุปบทเรียนเพื่อเผยแพร่แนวคิดและประสบการณ์ของกลุ่มให้กับผู้สนใจ ดังเช่น ผู้นำและสมาชิกกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงได้ สรุปบทเรียนร่วมกันพบว่า การรวมกลุ่มทำให้ผู้นำและสมาชิกมีความเชื่อมั่นในตนเองในการทำงานระดับกลุ่ม ชุมชนมากขึ้น เห็นพลังของการรวมกลุ่มระหว่างเกษตรกรรายย่อย สามารถเพิ่มทุนในการพึ่งตนเอง ไม่รอคอยจากภายนอกเหมือนที่ผ่านมา และกลุ่มช่วยให้ได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ เช่น สามารถไปนำพืชผักพื้นเมืองมาปลูกตามบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา ต่อมาบางครั้งวิ่งเรือขนส่งนอากิจกรรรมที่จะดำเนินร่วมกันต่อไป คือ การทำเกษตรผสมผสาน และขยายไปสู่ประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน ที่สำคัญความสำเร็จจากกิจกรรมต่าง ๆ มีส่วนสำคัญทำให้สมาชิกกลุ่มในขณะนั้นมองเห็นความสำคัญของตนเองในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารของคนในชุมชน เนื่องจากการเข้ากลุ่มทำให้ได้รับข้อมูลข่าวสารหลายประการ ทำให้รู้สิทธิที่ชาวบ้านพึงมี เมื่อในหมู่บ้านมีนายทุนมาซื้อที่ริมคลองทั้งสองด้านและมีการตบหน้าทำทางเชื่อมระหว่างสองฝั่งของคลองระบม สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเห็นว่า จะผิดกฎหมายจึงไปปรึกษานักพัฒนาและแจ้งให้หน่วยงานที่เกี่ยวข้องตรวจสอบ

ปัจจุบันกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงมีสมาชิกกลุ่มมีจำนวน 300-350 ราย การบริหารจัดการการเงินแบ่งเป็น 3 ส่วนหลัก คือ ส่วนแรก ให้สมาชิกได้กู้ยืมเพื่อนำไปลงทุนประกอบอาชีพ ส่วนที่ 2 นำไปฝากไว้กับธนาคารในรูปแบบของการฝากประจำ ส่วนที่สาม เป็นงบประมาณสำหรับแก้ไขปัญหาเรื่องที่ดินทำกินของสมาชิกและสำหรับแก้ไขปัญหาเรื่องเร่งด่วนที่มีความจำเป็นต้องใช้เงินเป็นจำนวนมาก เพื่อดำรงไว้ซึ่งแหล่งอาหาร สิ่งที่ทำให้กลุ่มภูมิใจคือ สามารถนำเงินทุนหมุนเวียนไปใช้แก้ไขปัญหาที่ดินทำกินให้กับสมาชิกที่กำลังจะประกาศขาย ซึ่งมีทั้งหมด 2 แปลง รวม 8 ไร่ มูลค่า 240,000 บาท เพื่อป้องกันไม่ให้ที่ดินของชุมชนกลายเป็นกรรมสิทธิ์ของคนภายนอกชุมชน (นันทวัน หาญดี, สัมภาษณ์, 18 กันยายน 2559)

กรณีของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต กำหนดให้มีการประชุมประจำเดือนเป็นวิธีการสำคัญที่นำมาใช้ในการแลกเปลี่ยนข้อมูล ข่าวสาร ความรู้ และปัญหาของ

สมาชิก โดยสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ฯ แบ่งเป็น 2 ฐานกิจกรรม ได้แก่ ฐานข้าวอินทรีย์ปัจจุบันมีสมาชิก 14 ราย ทั้งปลูกไว้เพื่อกินและขาย มีการประชุมทุกเดือน ในช่วงที่มีการทำนา คือ เดือนกรกฎาคม ถึงเดือนธันวาคม และ ฐานผัก ประชุมเป็นประจำทุกเดือนตลอดทั้งปี สมาชิกส่วนใหญ่จะเป็นผู้ปลูกข้าวและผัก ทุกเดือนจะพบกันอย่างน้อย 2 ครั้ง หากรวมประชุมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา สมาชิกบางคนเข้าประชุมเดือนละ 3 ถึง 4 ครั้ง

กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต มีการสรุปบทเรียนร่วมกัน พบว่า ในระยะแรกเกษตรกรในตำบลไม่ค่อยให้ความสนใจมาสมัครเป็นสมาชิก เพราะยังไม่มั่นใจในบทบาทของกลุ่มที่บริหารจัดการโดยเกษตรกรว่าจะส่งเสริมให้สมาชิกสามารถทำเกษตรอินทรีย์ในชุมชนและสามารถต่อรองกับหน่วยงานภายนอกให้รับซื้อผลผลิตในราคาประกันได้หรือไม่ ทำให้มีการสรุปบทเรียนและนำมาสู่ขอเสนอจากสมาชิกในที่ประชุมว่า กลุ่มควรส่งเสริมการผลิตแบบครบวงจร กล่าวคือ ความรู้ในการผลิตส่งเสริมการเรียนรู้ต่อเนื่อง และมีการกำหนดราคาประกันร่วมกันระหว่างกลุ่มกับสมาชิก เพื่อให้เป็นผลผลิตเกษตรอินทรีย์ที่มีมาตรฐานสากลราคาไม่แพง โดยยังคงให้ความสำคัญกับการสร้างความมั่นคงด้านอาหารและผลิตอาหารที่ปลอดภัย

ดังนั้นจึงมีการพัฒนาเกษตรกรให้มีความสามารถในการจัดการผลผลิตที่มีการวางแผนการผลิตของสมาชิกแต่ละครัวเรือน ควบคู่ไปกับการวางแผนการตลาดของกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ ผ่านที่ประชุมทุกเดือน โดยมีการนำข้อมูลจากฝ่ายการตลาด ได้แก่ ข้อมูลในการจัดการตลาด คุณภาพ ความหลากหลาย ความต่อเนื่อง และความต้องการของผู้บริโภค มาประกอบการวางแผนการผลิตของสมาชิกร่วมกันโดยเฉพาะผลผลิตพืช ผักอายุสั้น

ขณะเดียวกันดำเนินกิจกรรมการตลาดที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้เกษตรกรคำนึงถึงการผลิตเพื่อกิน เหลือแล้วจึงส่งขายในตลาดท้องถิ่นและตลาดภายนอก สำหรับผลผลิตที่เกษตรกรส่งมาที่กลุ่มฯ มีการจัดการ ดังนี้ จำหน่ายโดยตรงให้ผู้บริโภคในระบบสมาชิก จำหน่ายให้ผู้ประกอบการ ส่งผลิตผลให้โรงเรียนทางเลือกสำหรับการปรุงอาหาร ส่งให้กับเลมอนฟาร์มและศูนย์จำหน่ายผลิตภัณฑ์เกษตรอินทรีย์ สำหรับสมาชิกที่รับผิดชอบด้านการตลาด มีการเปลี่ยนแปลงบทบาทของตนเองทั้งผู้ผลิตและประชาสัมพันธ์สร้างความเข้าใจร่วมกันระหว่างผู้บริโภคและผู้ผลิต โดยมีตลาดเป็นพื้นที่สื่อสารแลกเปลี่ยนเพื่อเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค มีการถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้บริโภคเกี่ยวกับวิธีการผลิต วิธีการใช้ประโยชน์หรือการบริโภคผักพื้นบ้านต่าง ๆ ผ่านจัดชุดผักตามเมนูอาหารท้องถิ่น เช่น ชุดต้มยำ ชุดแกงจืด ชุดแกงเลียง ชุดแกงเผ็ด ชุดน้ำพริก

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมกรรมการผลิตและการบริโภค ตลอดจนการปรับปรุงโครงสร้างการผลิต การจัดการทรัพยากรในครัวเรือนและในชุมชน ไม่ใช่เรื่องง่าย ต้องมีความมุ่งมั่น ความอดทน เปลี่ยนวิธีคิดจากเดิม เห็นแมลงเห็นหญ้าขึ้นไปซื้อยามาฆ่ามากำจัด ต้องมานั่งสังเกต คอยสำรวจแมลงในแปลง เรียนรู้และต้องวิเคราะห์สภาพดิน ทำความเข้าใจในโรคพืชต้องไป

ศึกษาวีธีแก่นำมาปรับใช้ สังเกต บันทึกลง ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ต่างไปจากที่เคยปฏิบัติมา แต่ปัจจัยที่ทำให้เกษตรกรสามารถผ่านพ้นอุปสรรคมาได้ คือ การพบปะแลกเปลี่ยนกับสมาชิกคนอื่นและมีนักพัฒนาเป็นพี่เลี้ยง ติดตามให้คำแนะนำอย่างต่อเนื่องโดยเฉพาะอย่างยิ่งเงื่อนไขที่กำหนดให้คณะกรรมการและสมาชิกประชุมร่วมกันทุกเดือน หลายคนทำจนคุ้นเคยเป็นกิจวัตร ที่ทุกเดือนต้องไปพบปะพูดคุยร่วมกัน จนเป็นความเคยชิน พบว่าตนเองเปลี่ยนไปเป็นคนที่สนใจรับรู้เรื่องราวเกี่ยวกับการพัฒนาประเทศ นโยบายและข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ มากขึ้น เช่นที่คุณสะอึก เล่าว่า “กรรมการจากไม่ใช่ญาติกัน ก็สนิทกัน มันเหมือนเสพติด ไปจนชิน ไม่ไปก็ไม่ได้ กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ 3 เดือนครั้ง ถ้าวิกฤตอะไร 6 – 7 คนจะไปจัดตรงคนนโยบาย กรรมการหลักต้องไปอยู่แล้ว มีนโยบายอะไรที่มีปัญหากระทบมาเราก็ต้องประชุม เรามันเกษตรกรรายย่อยนะก็ต้องมารวมกลุ่ม”

วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญในช่วงเวลานี้ ยังคงเป็นการประชุมกลุ่มทุกเดือนในบรรยากาศของการนำข้อมูลข่าวสาร ความรู้ต่าง ๆ มาเล่าสู่กันฟังในที่ประชุมโดยมีการเชื่อมโยงมาวิเคราะห์กับในพื้นที่ เป็นสิ่งที่สมาชิกกลุ่มสะท้อนว่าทำให้ได้รับความรู้และสามารถนำความรู้มาเชื่อมโยงกับสิ่งต่าง ๆ ในหมู่บ้านเพื่อรักษาไว้ซึ่งเป้าหมายที่กลุ่มตั้งไว้ และมีส่วนสำคัญทำให้สมาชิกกลุ่มในขณะนั้นมองเห็นความสำคัญของตนเองในฐานะผู้ดูแลแหล่งอาหารของคนในครัวเรือนและชุมชน ทำให้สมาชิกกลุ่มได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนากิจกรรมกลุ่มอย่างต่อเนื่อง ในระหว่างการประชุมจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิด ความรู้สึก ความรู้และประสบการณ์เกี่ยวกับผลการปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ร่วมกัน เช่น การทำนาอินทรีย์ การปลูกผักอินทรีย์ที่สมาชิกแต่ละคนไปปฏิบัติที่ไร่นาสวนของตน เป็นวิธีการที่สำคัญที่ส่งเสริมความมั่นใจในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมการผลิตและการบริโภค ตลอดจนการปรับปรุงโครงสร้างการผลิต การจัดการทรัพยากรในครัวเรือนและในชุมชน ซึ่งเป็นพฤติกรรมที่ต่างไปจากที่เคยปฏิบัติมา

การเรียนรู้ด้วยตนเองจากสื่อเอกสารเผยแพร่ความรู้ต่าง ๆ ของกลุ่มที่มีการรวบรวมองค์ความรู้ ประสบการณ์ที่ผ่านมาจัดทำออกมาเผยแพร่เป็นสื่อในรูปแบบต่าง ๆ ให้กับสมาชิกเพื่อเป็นแนวปฏิบัติและไว้ศึกษาด้วยตนเอง ได้แก่ เอกสาร แผ่นพับ ใบความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับเทคนิคการเกษตร รวมทั้งมีการจัดทำคู่มือโครงการเกษตรอินทรีย์ที่อธิบายข้อตกลงและแนวปฏิบัติร่วมกันของกลุ่ม ซึ่งสมาชิกกลุ่มจะมีการศึกษาเอกสารเหล่านั้นและใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ “ตอนเข้ากลุ่มใหม่ ๆ เราจะได้เอกสาร ได้คู่มือมาศึกษา สงสัยเราก็ถามคนที่เข้าเป็นสมาชิกมาก่อน บางทีเขาก็มีเอกสารมาแจก เอกสารที่เขาไปอบรม ไปประชุมได้รับแจกมา อันไหนที่สนใจก็เอากลับมาอ่าน มาศึกษาก่อน แล้วก็ลองมาปรับดู พี่สนใจพวกขยายพันธุ์พืช ก็เอามาดู ๆ แล้วก็ลองทำดู” (กาญจนา เข้มพลา, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2559)

การเป็นแหล่งศึกษาดูงาน ทำให้กรรมการกลุ่มและสมาชิกมีโอกาสได้ถ่ายทอดความรู้และประสบการณ์ให้กับผู้สนใจ ทั้งเรื่องการบริหารจัดการ กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการ

พัฒนาและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์สนามชัยเขต แนวคิดการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน การผลิตอาหารที่ในระบบเกษตรอินทรีย์ ระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ซึ่งสมาชิกกลุ่มหลายคนสะท้อนว่า การเป็นแหล่งศึกษาดูงานทำให้ตนเองต้องกลายเป็นวิทยากรถ่ายทอดความรู้แก่ผู้สนใจไปด้วย ทำให้ได้ทบทวนบทเรียนความรู้ของตนเอง ขณะเดียวกันทำให้รู้สึกว่าจะต้องเรียนรู้พัฒนาตนเองตลอดเวลา และแสดงพฤติกรรมให้ตรงกับภาพลักษณ์ของผู้ผลิตอาหารปลอดภัยทั้งต่อผู้บริโภคและสิ่งแวดล้อมที่ถูกลำเลียงออกไป

5) ขยายผลและสร้างเครือข่าย

การรวมกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านยางแดงทำให้มีการแลกเปลี่ยนปัญหาและข้อเสนอแนะต่าง ๆ ทำให้สมาชิกกลุ่มได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ และพัฒนากิจกรรมกลุ่มอย่างต่อเนื่อง เช่น กิจกรรมผักกินยอดอย่างยั่งยืน เพราะหลายครอบครัวปลูกผักสวนครัวในบ้านหรือแปลงใกล้บ้าน เป็นพืชผักท้องถิ่นตามฤดูกาล มีการนำพืชผักพื้นเมืองมาปลูกตามบ้าน ตามหัวไร่ปลายนา มีการทำเกษตรผสมผสาน ทำให้มีผลผลิตทางเกษตร พืชผักที่เป็นอาหารมีจำนวนมากพอที่จะจำหน่าย แต่ขณะเดียวกันพบว่า เกษตรกรในตำบลคู่ยายหมีและพื้นที่ใกล้เคียงยังคงประสบกับปัญหาหนี้สิน ความเสื่อมโทรมของทรัพยากร และปัญหาสุขภาพจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยวที่รุนแรงขึ้น

ด้วยเหตุนี้จึงมีการนำบทเรียนจากบ้านยางแดงไปขยายผลในหมู่บ้านใกล้เคียง และส่งเสริมให้มีการรวมกลุ่มของเกษตรกรในฐานะผู้ผลิตอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์มากขึ้น โดยมีเงื่อนไขสำคัญคือ ในชุมชนที่มีผู้สนใจเข้าร่วมเป็นสมาชิกกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์จะต้องมีการตั้งกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาในชุมชนของตนเองควบคู่กันไป โดยมีแนวทางการดำเนินงานที่สำคัญคือ การพึ่งตนเองด้วยการระดมทุนจากสมาชิกผ่านกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา ควบคู่ไปกับการทำกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ฯ ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาพึ่งพาตนเองด้านอาหารและมีอาหารที่ดีและปลอดภัยให้มากที่สุด ผ่านการสนับสนุนด้านการฝึกอบรมให้สมาชิกผู้ผลิตทั้งด้านเทคนิคการผลิตและการดำเนินการให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ให้บริการปัจจัยการผลิต การประกันราคา และการจำหน่ายผลผลิต กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจึงเกิดขึ้นอีกครั้ง ดังนั้นในปี 2544 จึงมีการตั้งกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทราขึ้น ซึ่งได้รับการสนับสนุนจากโครงการพัฒนาชนบทแควระบบ-สีเขียว และโครงการนำร่องเพื่อพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรรายย่อย ภูมินิเวศน์ฉะเชิงเทรา และมูลนิธิสายใยแผ่นดิน เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้และการทำเกษตรยั่งยืน ตั้งแต่กระบวนการผลิต การตรวจและรับรองมาตรฐานฟาร์มเกษตรอินทรีย์ การจัดการผลผลิตสู่ตลาดทั้งระดับท้องถิ่นและระดับสากล ที่มีวัตถุประสงค์หลักในการส่งเสริมให้สมาชิกได้ปรับเปลี่ยนระบบการเกษตรเข้าสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน

แนวทางการดำเนินงานที่สำคัญ คือ การพึ่งตนเองด้วยการระดมทุนจากสมาชิกผ่านกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนา ควบคู่ไปกับการทำกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ฯ ที่ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาพึ่งพาตนเองด้านอาหารและมีอาหารที่ดีและปลอดภัยให้มากที่สุด ผ่านการสนับสนุนด้านการฝึกอบรมให้สมาชิกผู้ผลิตทั้งด้านเทคนิคการผลิตและการดำเนินการให้เป็นไปตามมาตรฐานเกษตรกรอินทรีย์ ให้บริการปัจจัยการผลิต การประกันราคา และการจำหน่ายผลผลิต ทั้งนี้การประชุมประจำเดือนยังคงเป็นวิธีการสำคัญในการแลกเปลี่ยนข้อมูลข่าวสาร ปัญหาความต้องการในการเรียนรู้ ร่วมทั้งสอบถามสมาชิกเพื่อวางแผนการผลิตผักต่าง ๆ ตามความต้องการตลาดในรอบถัดไป

อย่างไรก็ตามจากการสัมภาษณ์ผู้นำและเกษตรกรในพื้นที่ พบว่าประเด็นความมั่นคงทางอาหาร เป็นเรื่องที่ต้องเรียนรู้ให้เท่าทันตลอดเวลา เพราะชุมชนอาจเผชิญกับความเสี่ยงจากนโยบายรัฐบาล ภัยธรรมชาติ ที่กระทบต่อแหล่งผลิตอาหาร ขาดแรงงานภาคเกษตร ขณะที่ต้นทุนในการบริหารจัดการกลุ่มสูงขึ้น กลุ่มจึงยังคงให้ความสำคัญกับการวางแผนการเรียนรู้ การวางแผนการผลิตรายครัวเรือนที่สัมพันธ์กับระบบตลาดของกลุ่มอย่างต่อเนื่อง

วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญของกลุ่ม นอกจากจะเป็นการประชุม การศึกษาดูงาน จะมีการรวบรวมองค์ความรู้ต่าง ๆ จัดทำออกมาเผยแพร่เป็นสื่อให้กับสมาชิกเพื่อเป็นแนวปฏิบัติ และไว้ศึกษาด้วยตนเอง ได้แก่ เอกสาร แผ่นพับ ใบความรู้ต่าง ๆ เกี่ยวกับเทคนิคการเกษตร คู่มือโครงการเกษตรกรอินทรีย์จะบอกภูมิหลังกลุ่ม โครงสร้างองค์กร ขั้นตอนการตรวจและรับรองฟาร์ม เกษตรอินทรีย์ กิจกรรมสนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ การจัดการผลผลิต และรายชื่อผลิตภัณฑ์ เกษตรอินทรีย์ของโครงการ รวมทั้งกำหนดให้มีการเรียนรู้ในลักษณะของโรงเรียนเกษตรกร ที่มีหลักการสำคัญ คือ เป็นการเรียนรู้ที่ยึดเกษตรกรเป็นศูนย์กลาง วัตถุประสงค์และเนื้อหาในการเรียนรู้มาจากความต้องการของเกษตรกร ความรู้ที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้้นั้นมาจากการลงมือทดลองปฏิบัติของเกษตรกร เกษตรกรมีความรู้ของตนเอง การออกแบบทดลองในแปลงเพื่อสร้างความรู้ร่วมกัน

จากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนผู้ขายหมีข้างต้น อาจกล่าวโดยสรุปถึงวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้ดังนี้ การเยี่ยมบ้าน การสนทนารายบุคคล การสนทนากลุ่ม การรับฟังบรรยายจากวิทยากร การเรียนรู้จากการดำเนินกิจกรรมกลุ่ม การประชุม การเรียนรู้จากการลงมือทำการถ่ายทอด การวิจัย (การสำรวจ) การศึกษาดูงาน การฝึกอบรม การเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ การจัดทำแปลงทดลอง และการเป็นแหล่งศึกษาดูงาน และมี**แหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ** ดังนี้คือ แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ที่ประชุมกลุ่มที่จัดให้มีการประชุมประจำเดือนของกลุ่มต่าง ๆ ที่ทำการกลุ่ม แปลงทดลอง แปลงตัวอย่าง กรรมการของกลุ่มองค์กรในชุมชน นักพัฒนาในพื้นที่ซึ่งเป็นที่ปรึกษาของกลุ่ม แหล่งเรียนรู้นอกชุมชน ได้แก่ วิทยากรที่ให้ความรู้ในการอบรม สัมมนา (เช่น นักพัฒนา

เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ปศุสัตว์ นักวิชาการด้านสิ่งแวดล้อม) และชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ที่สมาชิกกลุ่มได้รับโอกาสให้ไปศึกษาดูงาน

1.3.4 ด้านผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้นำกลุ่ม และสมาชิกของกลุ่ม โดยใช้คำถามว่า “ประสบการณ์เรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารนั้นมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงทางด้านความรู้ ความคิด และการกระทำหรือไม่ อย่างไร และในลักษณะใด” โดยผู้วิจัยนำผลการสัมภาษณ์ที่ได้รับมาผนวกกับผลการสังเกตพฤติกรรมที่ผู้นำและสมาชิกแสดงออก ระหว่างการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของกลุ่มออมทรัพย์เพื่อการพัฒนาแม่บ้านทำยางและกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต และการศึกษาเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่ม พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้นำและสมาชิกกลุ่มใน 3 ประเด็นสำคัญ คือ

1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้

1.1) สมาชิกในชุมชนสะท้อนว่า ได้รับความรู้เกี่ยวกับแนวคิดการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของความสามารถในการเข้าถึงอาหารที่มาจากฐานทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่นและความสามารถในการผลิตอาหารเพื่อบริโภคภายในครัวเรือน และชุมชน สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ

“เข้ากลุ่มได้ไปอบรม ได้รู้ข้อมูลต่าง ๆ รู้ว่าออกแบบสวนในบ้านยังไงให้มันมีกินตลอดปี ปลูกพืชยั่งยืน พอดันนั้นมีหัว อีกต้นกิ่งอก อีกต้นลงไป เวียนเก็บกิน รู้จักพืชตามฤดูกาล ปลูกอะไรอยู่ด้วยกันได้.....มีโอกาไปอบรมเมล็ดพันธุ์ผัก พันธุ์ข้าว เราไปหลายวันเป็นตัวแทน กลับมาต้องมาบอกคนอื่น มาทำเองต่อที่บ้าน เราชอบ ตรงกับนิสัยเรา เราทำเรื่อยมา (ผลิตและจำหน่ายเมล็ดพันธุ์ผัก มีแปลงสวนผักในบริเวณบ้านที่พร้อมเป็นที่ศึกษาดูงานสำหรับผู้สนใจ)” (กาญจนา เข้มพลา, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2559)

1.2) ความรู้เกี่ยวกับการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

“ได้วิเคราะห์ตัวเอง เราฐานเกษตรกรทำไง เรามีทุน มีอะไรบ้าง ทำอะไรให้พอกิน ได้ไปชุดหน่อไม้ ชุดต้นไม่มาปลูกในบ้าน รอบบ้านทำสวนผัก สวนผลไม้ รู้ว่าความมั่นคงทางอาหาร คือ มีอาหารกินหลายชนิด ไม่ต้องไปง้อใคร รอบบ้านมีกิน มีขาย ” (สุนนสมศิริ, สัมภาษณ์ 17 กันยายน 2559)

“เรากลับมาในสภาพแคว้งคว้าง กลับมา 1 ปี ไม่รู้จะทำอะไร น้องสาวเป็นแม่ครัวที่ประชุมกลุ่ม เรามาช่วยได้มาฟัง ได้รู้ข้อมูลดี ๆ เห็นเขาประชุมทุกเดือนวางแผนว่าจะปลูกอะไรจะขายอะไร สมาชิกกลุ่มหลายคนพอรู้จักกัน เลยสนใจมาร่วมกับเขา พอเป็นสมาชิก เขาสอนให้เราวิเคราะห์ตัวเอง ดูสภาพดิน ดูสภาพแปลง แรงงานเรามีไหม ทุนเรามีแค่ไหน มีปัญหาอะไรกระทบทุนที่เรามีไหม คนเก่าๆ เขาก็สอนแนะนำ จนเราเห็นทาง จะอยู่จะกินจะขายอะไร พี่เอง

พอมีเงินเก็บ ไม่คุ้มกับทำเกษตรเคมี เพราะเราไปเป็นแม่บ้านในเมือง อายุพี่ 50 แล้ว ตากแดดนาน ๆ เราก็ไม่ไหว พอได้เป็นตัวแทนไปอบรมการคัดเมล็ดพันธุ์ เราลองมาวิเคราะห์ตัวเอง ก็เลยมาทำเมล็ดพันธุ์ขาย ค่อย ๆ ทำไป งานถูกกับเราด้วย แล้วในกลุ่มคนอื่น ๆ เขามีความจำเป็นต้องใช้จ่าย เขาปลูกพืชระยะสั้นหลายรอบไป พี่ถูกจบทำงานแล้วก็มาทำตรงนี้แทน เมล็ดพันธุ์ก็ส่งให้สมาชิกกลุ่มด้วยขายเครือข่ายด้วย เพราะเขามั่นใจว่าของเราอินทรีย์แน่นอน แล้วถ้าพี่อยากกินผักหลายอย่างที่เราไม่ได้ปลูก ก็มาซื้อของกลุ่มไป เป็นที่ให้คนมาดูงานด้วย แบลงที่บ้านนะ มีงานรณรงค์อะไรเราก็ไปด้วย” (กาญจนา เข้มพลาย, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2559)

2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด

2.1) มีความมั่นใจในการทำสิ่งที่ต่างไปจากสิ่งที่คนในชุมชนส่วนใหญ่เชื่อหรือยึดเป็นแนวปฏิบัติ ได้แก่ การรวมกลุ่มช่วยเหลือกันและกันของเกษตรกรรายย่อย และการมีส่วนร่วมของผู้หญิงในงานพัฒนา “พอเราได้เข้ากลุ่ม มันเหมือนถอนตัวไม่ขึ้น เราจะทำอย่างเก่าไม่อยู่กับกลุ่มมันเหมือนตัวคนเดียว จะออกจากกลุ่มเราทำใจไม่ได้ที่จะไปทำเคมีเหมือนคนส่วนใหญ่ เราคิดนะ แต่เพราะเราไปเห็นผู้บริโภคนะ ไปรู้พิษภัยสารตกค้าง” จึงยังคงปลูกข้าวอินทรีย์ต่อไป (สอิ่ง สุริยา, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2559)

2.2) เห็นความสำคัญของการพึ่งตนเองและการพึ่งพาอาศัยกันของคนในชุมชน ผลการจากการเรียนรู้ที่ใช้กลุ่มออมทรัพย์เป็นวิธีการในการส่งเสริมให้เกิดการทำงานร่วมกันของแม่บ้านเกษตรกรรายย่อย ที่เปิดโอกาสให้ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้และมีการทำกิจกรรมตามทุนและทรัพยากรที่มี และประสบความสำเร็จจึงค่อย ๆ ขยายไปสู่กิจกรรมอื่นต่อไป ทำให้ผู้เข้าร่วมการเรียนรู้ นั้น เกิดความมั่นใจในการพึ่งตนเองและพลังของกลุ่มมากขึ้น

3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ

3.1) มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการผลิตพืชเชิงเดี่ยวไปเป็นการผลิตพืชที่หลากหลาย การผลิตพืชท้องถิ่น มีการลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในการผลิต และการปรับปรุงระบบการผลิตให้ตรงตามระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ โดยจะมีการแจกคู่มือแจกให้สมาชิกทุกคนเป็นแนวทางในการปฏิบัติร่วมกัน

นุชนารถ แก้วอูย เล่าว่า การเข้าร่วมกลุ่มเกษตรอินทรีย์สนามชัยเขต ทำให้ได้ประสบการณ์ ความรู้และทำให้ตนเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตจากที่เคยใช้สารเคมีในการเกษตรอย่างเข้มข้นหันมาทำนาอินทรีย์ “ตอนนั้น กลุ่มชวนกันไปดูงาน ปลูกผัก ทำนาธรรมชาติ ใช้ชีวะ สารสกัดจากสะเดาแทนปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง คือ เดิมเราเคยชิน ข้าวงามไม่งาม เราก็ใส่ ไม่มาดูดินว่าขาดอะไร ต้องเติมอะไร ไม่มีหรอก เห็นหนอนลงก็ไม่ไหวแล้วต้องไปซื้อยามาใส่ ฉีดยาฆ่าหญ้า 4 ถึง 5 ถัง ประจำ ทำไปเรื่อย ๆ ตอนนั้นแขนขามันห้อย (ไม่ค่อยมีแรง)...ไม่คิดหรอกเรื่องสุขภาพ คือเราปลูกข้าวหาเงินนะ เชื่อว่ายังไงก็ต้องได้ข้าวไปขาย ไม่งั้นหนี้มันยังมี เงินใหม่ไม่มา ไม่ได้เลย...แต่

พอเปลี่ยนมาทำนาธรรมชาติ พบว่าที่เราเป็น มันไม่เป็นแล้ว เลยคิดตอนนั้นว่าน่าจะมาจากยาฆ่าแมลง .....ตอนเปลี่ยนมาทำนาธรรมชาติ นาอินทรีย์นะ นาที่บ้านหนองลง เราเข้ากลุ่มไปเจอทุกเดือน เอาไปถาม คุยกั้นทำให้จำได้ว่า ตอนไปอบรมมาเขาแนะนำว่าไม่ต้องไปฆ่า ให้อร่อย แพนเขาทนมไม่ไหวจะเอายาฆ่าหนอน เราว่าต้องคอยใจเย็น ๆ แล้วพอหนอนกินข้าวหมดนา ข้าวมันก็ขึ้นมาใหม่งาม คือถ้าเอายาลง หมดเลยนะที่เตรียมแปลง ที่ทำมา...ที่เรามั่นใจเพราะเราไปเจอ ไปเห็นมา คุยกั้นมีข้อมูลก็อดใจได้...เราเปลี่ยนนิสัยจากใจร้อน ๆ มาทำเกษตรธรรมชาติต้องใจเย็น ๆ คอยสังเกต มันละเอียดขึ้น” (สัมภาษณ์ 17 กันยายน 2559)

3.2) มีการปรับเปลี่ยนวิถีการบริโภค จากการได้รับความรู้อย่างต่อเนื่องเกี่ยวกับพิษภัยและผลกระทบจากสารเคมีสังเคราะห์ที่นำมาใช้ในระบบการผลิตพืชที่นำมาปรุงเป็นอาหารต่าง ๆ ทำให้ผู้นำและสมาชิกหลายท่าน กล่าวไปในทำนองเดียวกันว่า มีผลต่อการเลือกรับประทานอาหารในชีวิตประจำวัน กล่าวคือ หันมากินพืชผักที่ตนเองผลิตหรือจากสมาชิกในกลุ่มมากขึ้นเพราะรู้แหล่งที่มาของอาหารว่ามีความปลอดภัยและเป็นการประหยัดรายจ่าย หลายคนเวลาไปสัมมนาหรือไปศึกษาดูงานหากสะดวกจะนำวัตถุดิบไปปรุงเป็นอาหารด้วยหรือปรุงเสร็จไปจากบ้าน

3.3) มีการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต พบว่า จากการสัมภาษณ์หลายท่านให้ความเห็นว่า การมาร่วมกิจกรรมทำให้ตนมีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้นหลายคนเล่าว่า ทำให้มีเพื่อน มีพื้มีน้อง มีเครือข่ายช่วยเหลือกันมากขึ้น มีความสนใจเรื่องราวของชุมชน ของคนในสังคมมากขึ้น เช่น “สมาชิกกลุ่มเจอกันบ่อย จะคุยกันคนเก่าคนใหม่แลกเปลี่ยนกันให้ความรู้ แนะนำกัน อย่างพื้ นั้น (นักพัฒนา) เขาอยู่มานาน เขารู้ทั้งในทั้งนอก เข้าใจเย็น คนใหม่ ๆ มา แบบไม่เคยทำเกษตร ตั้งใจมาเรียนรู้ทำเกษตรอินทรีย์ง่ายกว่าคนเก่า ๆ ที่เขาคุ่นเคยกับเคมีนะ....คนรุ่นเก่าบางที่เขาเคยทำมาแบบนั้น จะเปลี่ยนทำอินทรีย์ แต่ญาติ ๆ ไม่เอาด้วยก็ลำบากใจกัน พื้มาทำพื้สนใจเพราะเคยเจอตอนอยู่ตอนเมือง น้ำท่วม โหยตอนนั้นเข้าใจเลยมีเงินซื้ออะไรกินไม่ได้มันยังไง พอกลับมาอยู่บ้าน ไปกลุ่มได้ฟัง ได้มาดูตัวเองก็เลยสนใจ อีกร้อยเด็ก ๆ เราเคยผ่านมาไง แม้เคยทำเราเคยช่วยแม่ แม่มีลูก 7 คน ซื้อกินไม่ไหว ก็ทำเองปลูกเป็นอาหาร” (กาญจนา เข้มพลา, สัมภาษณ์ 18 กันยายน 2559)

1.4 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ จากผลการศึกษาจากกล่าวโดยสรุปถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนผู้ยายหมี ได้ดังนี้

1.4.1 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนผู้ยายหมี ได้แก่

1) ภูมิหลังประสบการณ์ของสมาชิกในชุมชน พบว่า ประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนมีความสำคัญต่อความสามารถในการอธิบายแลกละเปลี่ยนความคิดเห็นที่จะนำไปสู่การเปิดกว้างยอมรับมุมมองความคิดที่ต่างไปจากเดิม เช่น เกษตรกรที่มีประสบการณ์ตรงจากการเผชิญกับสถานการณ์อาหารไม่ปลอดภัยและปัญหาสุขภาพ ภาวะไม่สมดุลระหว่างรายรับและรายจ่ายจากการทำเกษตร หรือเกษตรกรที่เคยได้ไปศึกษาดูงาน ไปฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มที่จะรับรู้และความไม่พอใจกับปัญหาที่พุดคุยกัน จนทำให้เกษตรกรเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่

2) ฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ มีผลต่อความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกปรับใช้ข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากความเคยชิน เช่น กรณีของครัวเรือนที่มีฐานะยากจนและเป็นกลุ่มที่เข้าถึงและใช้ประโยชน์จากแหล่งอาหารสาธารณะ จะพบว่าในกรณีนี้ครอบครัวที่มีฐานะยากจนถึงปานกลางจะให้ความสนใจกับการเรียนรู้เพื่อการแก้ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะสิทธิของตนเองในการเข้าถึงและมีส่วนร่วมในการจัดการพื้นที่เหล่านั้นมากกว่าครัวเรือนเกษตรกรที่มีฐานะร่ำรวยซึ่งไม่ได้ใช้ประโยชน์จากพื้นที่ดังกล่าว เพราะการเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากพืชผักท้องถิ่นช่วยลดค่าใช้จ่ายด้านอาหารและเป็นรายได้ของครอบครัว จึงสนับสนุนและสร้างความมั่นใจในการรวมกลุ่มทำกิจกรรมที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าว

3) บรรยากาศการสนทนา เกษตรกรหลายท่านให้ความเห็นว่าบรรยากาศการสนทนาทั้งรายบุคคลและรายกลุ่ม *ที่มีการให้ความรู้และการมีข้อมูลประกอบการตัดสินใจ* ช่วยเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง ทบทวนความคิดเกี่ยวกับที่มาปัญหาหนี้สินจากระบบการผลิตแบบเดิม ทบทวนวิถีชีวิตที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายมีรายได้เป็นเงินสำหรับการใช้จ่าย บางครั้งหลงลืมเรื่องความปลอดภัย เรื่องสุขภาพ นอกจากนี้การนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เข้าใจง่าย เชื่อมโยงกับสิ่งที่เกษตรกรและชุมชนเป็นอยู่ ทั้งในมิติปัญหาและแนวทางแก้ไข ทำให้เกษตรกรสนใจที่จะเปลี่ยนแปลงความคิดและวิถีการผลิตและการบริโภคในครอบครัว พร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้นคือผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ผวนกับการแลกเปลี่ยนสนทนาจนทำให้รับรู้ว่าเป็นชุมชนมีคนประสบกับปัญหาใกล้เคียงกันและมีความไม่พอใจอยากเปลี่ยนแปลงแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าวร่วมกัน จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิธีคิดที่คำนึงถึงการอยู่รอดร่วมกันมากขึ้นกว่าการแข่งขันแย่งชิงกัน

4) นักพัฒนาเอกชนและนักวิชาการจากภายนอก มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้และการประสานงานต่าง ๆ ของกลุ่มมาอย่างต่อเนื่อง เช่น ทำหน้าที่เป็นผู้เอื้ออำนวยให้เกิดการเรียนรู้ ด้านการส่งเสริมให้เกิดการสนทนายาร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชนเพื่อ

วิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาาร่วมกัน ทำหน้าที่ในการประสานงานกับหน่วยงาน องค์กรต่าง ๆ เพื่อให้เกษตรกรเข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มศักยภาพในการผลิตและการจัดการสถานการณ์ต่าง ๆ ในครัวเรือนได้อย่างต่อเนื่อง

5) เครือข่ายการเรียนรู้ ความสามารถในการเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน กลุ่ม องค์กร นักวิชาการ นักพัฒนา หน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ ที่ช่วยส่งเสริมและสนับสนุน ข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ทรัพยากร ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มศักยภาพในการผลิตและการจัดการสถานการณ์ต่าง ๆ มีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

1.4.2 เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนคู้ยายหมี ได้แก่

1) การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง
เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชนคู้ยายหมี มีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและกลุ่มร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง เพราะเงื่อนไขสำคัญ คือ ผู้ริเริ่มและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนที่ประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารได้มาเรียนรู้จากการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและร่วมมือกันแสวงหาทางออกของปัญหาที่สมาชิกสนใจร่วมกัน และส่งเสริมให้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมีส่วนร่วมสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรที่เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาสู่การผลิตที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง ความปลอดภัยด้านสุขภาพ และสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไป พร้อมเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมการผลิต การบริโภคตามแนวคิดที่เปลี่ยนไปได้อย่างต่อเนื่อง

2) การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม กล่าวคือ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมีมีการดำเนินกิจกรรมผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่สนับสนุนให้สมาชิกมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหบางอย่างร่วมกัน มีการทำงานร่วมกัน ประสพปัญหาอุปสรรคและความสำเร็จร่วมกัน ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดให้สมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร เพื่อแลกเปลี่ยนรับฟังความรู้ ข้อมูล รวมทั้งปัญหาและอุปสรรค พุดคุยให้กำลังอย่างต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนพร้อมเปิดใจรับฟัง ยอมรับการแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนคู้ยายหมี ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 2 แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนผู้ย้ายหนี

กรณีศึกษาที่ 2 ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี

จากการศึกษาชุมชนหนองสาหร่าย พบว่า ประเด็นสำคัญที่ถูกกล่าวถึงในฐานะที่เป็นเป้าหมายของการพัฒนาในระดับตำบล คือ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการทั้งในฐานะผู้บริโภคและผู้ผลิต และส่งเสริมให้เกษตรกรและคนในชุมชนมีการพึ่งตนเองด้านอาหารที่มากขึ้น การเก็บรวบรวมข้อมูลผู้วิจัยใช้วิธีการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของตำบลหนองสาหร่าย ใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลโดยสัมภาษณ์ผู้นำชุมชน ได้แก่ นายศิวโรจน์ จิตนิยม ประธานสถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย นายแรม เชียงกา ประธานศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านหนองทราย ซึ่งเป็นผู้ให้ข้อมูลหลัก และสัมภาษณ์สมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ จำนวน 8 คน ในประเด็นสภาพทั่วไปของชุมชน การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและการบริโภค การเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยเป็นการสัมภาษณ์และการสังเกตในระหว่างสมาชิกเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ที่ชุมชนจัดขึ้น ได้แก่ การประชุม การถ่ายทอดความรู้ให้กับผู้มาศึกษาดูงาน การผลิต การเก็บเกี่ยว และการบริโภคอาหารในชีวิตประจำวัน

2.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

ชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ครอบคลุมพื้นที่ในเขตเทศบาลตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี เนื้อที่ประมาณ 15,247 ไร่ หรือประมาณ 26.95 ตารางกิโลเมตร โดยมีระยะทางจากตำบลหนองสาหร่ายถึงที่ว่าการอำเภอพนมทวน ประมาณ 10 กิโลเมตร และมีระยะทางจากตำบลหนองสาหร่ายถึงกรุงเทพมหานคร ประมาณ 100 กิโลเมตร ได้รับการจัดตั้งเป็นเทศบาลตำบลหนองสาหร่าย เมื่อปี 2551 การปกครองแบ่งออกเป็น 9 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านสระลุมพุก บ้านโกรกยาว บ้านหนองปรึก บ้านหนองขุย บ้านปลักเขว้า บ้านหนองทราย บ้านหนองแหน บ้านใหม่พัฒนา และบ้านหนองสาหร่าย ที่ตั้งของตำบลหนองสาหร่ายมีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลพนมทวนและตำบลพังตรุ

ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลตะคร้ำเอน

ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลอุโลกสีห์หมื่น

ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลดอนเจดีย์

ลักษณะภูมิประเทศ สภาพพื้นที่ทั่วไปเป็นที่ราบ สภาพดินเป็นดินปนทราย มีคลองส่งน้ำทั่วถึงทุกหมู่บ้าน มีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ 5 แห่ง สำหรับแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรมีคลองชลประทานตอนพระแท่นที่รับน้ำมาจากเขื่อนท่าม่วงหรือเขื่อนแม่กลอง และมีคูส่งน้ำเข้าพื้นที่การเกษตรทั่วทุกพื้นที่

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ได้แก่ ทำนา ทำไร่ อ้อย ทำสวนผัก และเลี้ยงสัตว์ รองลงมาคือ การรับจ้างทั่วไป ผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว อ้อย ข้าวโพด และพริก นอกจากนี้ เป็นแรงงานรับจ้างทั่วไปทั้งในงานเกษตร งานก่อสร้าง และทำงานโรงงาน อุตสาหกรรมนอกพื้นที่

ข้อมูลจากเทศบาลตำบลหนองสาหร่าย มีสถานที่สำคัญต่าง ๆ ได้แก่ ด้านศาสนสถาน มีวัดทั้งหมด 2 แห่ง การศึกษามีโรงเรียนระดับประถมศึกษา 3 แห่ง โรงเรียนขยายโอกาส 1 แห่ง ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 3 แห่ง ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน 4 แห่ง โรงเรียนมัธยม 1 แห่ง ด้านสาธารณสุขมีโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล 1 แห่ง ด้านเศรษฐกิจ มีปั้มน้ำมัน 6 แห่ง โรงงานอุตสาหกรรมขนาดเล็ก 8 แห่ง และโรงสีข้าว 3 แห่ง

การเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนหนองสาหร่าย เริ่มต้นขึ้นตั้งแต่ปี 2523 เมื่อมีคลองชลประทานตัดผ่านพื้นที่ ทำให้ครัวเรือนต่าง ๆ พากันขุดคูส่งน้ำ เข้าพื้นที่การเกษตรของตน วิธีการผลิตและการบริโภคของคนในชุมชนเริ่มเปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน ในอดีตคนในชุมชนทำการเกษตรเพื่อยังชีพ ทำนาปลูกข้าวปีละครั้งเพื่อเก็บไว้กินเหลือจึงแบ่งขาย มีการลงแขกเกี่ยวข้าว เอาแรงช่วยเหลือกันในงานบุญงานประเพณี เริ่มเปลี่ยนไปทำนาเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นมากขึ้น เมื่อมีเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรเข้ามาส่งเสริมการทำนาว่าสามารถเพาะปลูกข้าวได้ปีละ 2 ครั้ง มีการนำพันธุ์ข้าวมาแจก มีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับการเร่งการเจริญเติบโตของพืชว่าควรใส่ปุ๋ยเคมีอะไรจึงเหมาะสมกับพันธุ์ข้าวที่แจกมา จากเดิมที่เคยใช้ควายไถนา เปลี่ยนไปเป็นรถไถ การลงแขกเกี่ยวข้าวหายไป ข้าวที่เคยเก็บเกี่ยวแล้วนำไปเก็บไว้บนยุ้งเปลี่ยนเป็นขายทันทีหลังเก็บเกี่ยว

การทำเกษตรที่ใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งการเจริญเติบโตมีการใช้สารเคมีเพื่อป้องกันและกำจัดแมลงและวัชพืชต่าง ๆ ทำให้ต้นทุนการผลิตสูง ผลผลิตข้าวส่วนใหญ่ถูกขายให้กับพ่อค้าคนกลางที่เป็นผู้กำหนดราคาซื้อขาย ขณะที่ราคาขายของชาวนั้นไม่แน่นอนขึ้นอยู่กับกลไกตลาด เมื่อสัดส่วนของรายรับและรายจ่ายไม่สมดุล หลายคนเข้าสู่วงจรหนี้สินนอกระบบ กล่าวคือ ในการเพาะปลูกจะมีการกู้ยืมเงินจากพ่อค้าคนกลางหรือนายทุนต่าง ๆ เพื่อนำเงินไปซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูก ปุ๋ยเคมี สารเคมี กำจัดศัตรูพืช และยาฆ่าแมลง เมื่อผลิตในปริมาณมากมากจำเป็นต้องจ้างแรงงานหรือใช้เครื่องจักรช่วยในการเก็บเกี่ยว หากไม่มีโรงสีข้าวและยุ้งฉาง เกษตรกรต้องขายข้าวเปลือกให้กับพ่อค้าคนกลาง เงินที่ได้มาแบ่งไปใช้หนี้ ใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน และสำหรับการศึกษาของลูกหลาน เงินไม่พอต้องไปกู้ยืมนอกระบบดอกเบี้ยสูงมาก เมื่อแปลงนาเต็มไปด้วยสารเคมี ปลา กบ สัตว์ที่เคยเก็บหาได้จากแปลงนาก็หายไปด้วย การซื้อหาอาหารจากภายนอกเพิ่มขึ้นตามมา สถานการณ์ดังกล่าวทำให้ชาวนาหนองสาหร่ายหลายคนรู้สึกไม่พอใจ รู้สึกว่าถูกเอาเปรียบจากพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากถูกกดราคา จึงมีการรวมกลุ่มของเกษตรกรผู้ปลูกข้าวขาย มีเป้าหมายเพื่อเพิ่มอำนาจในการต่อรองกับพ่อค้า

คนกลาง โดยกำหนดให้มีกิจกรรมตลาดกลางรับซื้อข้าวเปลือกขึ้น เชิญพ่อค้าที่สนใจมาประมูล ต่อมา ปี 2542 มีการรวมกลุ่มตั้งโรงสีข้าวชุมชน-ลานค้าข้าวชุมชน เพื่อแก้ปัญหาราคาข้าวตกต่ำ

ปี 2535 ชุมชนบ้านหนองสาหร่ายได้มีการแบ่งเขตการปกครองใหม่แยกออกมาจาก ตำบลดอนเจดีย์ ตั้งเป็นตำบลหนองสาหร่ายในปัจจุบัน ผู้นำหมู่บ้านต่าง ๆ ในหนองสาหร่ายต่างมีความกระตือรือร้นที่จะเปลี่ยนแปลงพัฒนาหมู่บ้านของตน จนเกิดการกระทบกระทั่งทางความคิดระหว่างผู้นำและชาวบ้านที่สนับสนุนผู้นำเหล่านั้น ขณะที่ชาวบ้านในชุมชนเข้าสู่วงจรของการปลูกข้าวเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นมากขึ้น การช่วยเหลือเอารัดเอาแรงแรงกันเริ่มน้อยลง เปลี่ยนไปเป็นแข่งขันกันเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมาก โดยไม่คำนึงถึงต้นทุนและผลกระทบที่จะเกิดขึ้นตามมา ความขัดแย้งแตกแยกกันของคนในชุมชนเพิ่มขึ้นถึงขั้นที่งานบุญงานประเพณีแต่ละหมู่บ้านต่างคนต่างจัด ต่างคนต่างทำ ด้วยเหตุนี้ช่วงต้นทศวรรษ 2540 จึงมีการพูดคุยร่วมกันระหว่างผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำกลุ่มองค์กรในชุมชน เพื่อแก้ปัญหาการขาดความสามัคคีของคนในชุมชนและผลกระทบต่อการทำงานพัฒนาที่ผ่านมา ได้ข้อสรุปของปัญหา คือ “เดิมใช้เงินเป็นเป้าหมาย ทะเลาะกัน ยิ่งพัฒนายิ่งไม่มีความสุข คนยิ่งแตกความสามัคคี” (สัมภาษณ์, ศิวโรจน์ จิตนิยม, 5 กันยายน 2558)

ช่วงเวลาเดียวกันนั้นมีการส่งเสริมให้ชุมชนและตำบลต่าง ๆ จัดทำแผนแม่บทชุมชนราวปี 2542 – 2544 ผู้นำชุมชนในตำบลหนองสาหร่ายจึงร่วมกันไปศึกษาดูงานจากชุมชนต้นแบบเกี่ยวกับการจัดทำแผนชุมชน เช่น ตำบลไม้เรียง จังหวัดนครศรีธรรมราช ตำบลเขาคราม จังหวัดกระบี่ ได้สรุปสำคัญจากการศึกษาดูงานครั้งนั้น คือ กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นวิธีการสำคัญที่ทำให้ชุมชนต่าง ๆ รู้จักตนเอง เรียนรู้การจัดการตนเอง การแก้ปัญหาและดำเนินการพัฒนาด้วยตนเอง โดยส่งเสริมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการกำหนดชีวิต กำหนดอนาคตตนเอง บนฐานของการค้นหาปัญหา สาเหตุ เสนอแนวทางในการแก้ปัญหาที่สอดคล้องวิถีชีวิตของหมู่บ้านตน กำหนดทิศทางการพัฒนาหมู่บ้านจากฐานทรัพยากรของชุมชน กระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชนจึงเกิดขึ้น โดยได้รับการสนับสนุนจาก สาธารณสุข พัฒนาชุมชน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยราชภัฏหลายแห่ง และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน

ด้วยเหตุนี้ในปี พ.ศ. 2545 จึงมีการออกแบบสำรวจชุมชนใช้การสำรวจและสถิติเป็นวิธีการสำคัญในการส่งเสริมให้คนในชุมชนเรียนรู้ที่จะวิเคราะห์ตนเอง โดยมีเจ้าหน้าที่จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาให้คำแนะนำปรึกษาและให้อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านเป็นผู้เก็บข้อมูลทำการสำรวจรายได้ รายจ่าย หนี้สิน ตลอดทั้งปีของคนทั้งตำบลหนองสาหร่าย แม้จะพบข้ออุปสรรคสำคัญในการเก็บข้อมูลคือจาก 900 ครัวเรือน มีผู้ให้ข้อมูลเพียง 500 ราย ข้อมูลที่นำมาใช้ได้มีเพียงข้อมูลจาก 200 กว่าครัวเรือน จึงนำเสนอในที่ประชุมและวิเคราะห์ร่วมกันเริ่มจากในระดับหมู่บ้าน จากนั้นจึงนำผลการประชุมที่ได้มาพูดคุยร่วมกันในระดับตำบล พบว่า รายได้ของคนในตำบลรวมแล้วประมาณ 76 ล้านบาทต่อปี มีรายจ่าย 72 ล้านบาทต่อปี ขณะที่หนี้สินทั้งในและนอกระบบ

ประมาณ 86 ล้าน จึงมีการตั้งคำถามร่วมกันในขณะนั้นว่า จะจัดการอย่างไรกับหนี้สินของคนรุ่นปัจจุบัน จะนิ่งเฉยกลายเป็นมรดกตกทอดถึงรุ่นลูก รุ่นหลาน หรือร่วมกันจัดการหนี้สินเหล่านี้ คนรุ่นปัจจุบันต้องยุติการสร้างหนี้และหาทางปลดหนี้ จึงนำไปสู่การจัดทำแผนแม่บทชุมชนเป็นการวางแผนร่วมกันเพื่อแก้ปัญหาคนในตำบล

ในช่วงแรกของความพยายามที่จะทำให้เกิดการจัดทำแผนแม่บทในระดับตำบลร่วมกันนั้น พบปัญหาอุปสรรคค่อนข้างมาก เนื่องจากความไม่เข้าใจในแนวคิดการจัดทำแผนเพื่อการพึ่งตนเองว่ามีความสำคัญอย่างไร เหตุใดต้องมีการประชุมหลายครั้งหลายครา ในเมื่อมีผู้นำชุมชนแล้วทำไมชาวบ้านต้องเข้าร่วมกระบวนการดังกล่าว แต่เนื่องจากการตั้ง **สภาองค์กรชุมชนตำบลหนองสาหร่าย** ที่มาจากผู้นำ ตัวแทนทุกกลุ่มในตำบลถึง 79 คน (สภา 79) โดยมีองค์การบริหารส่วนตำบลหนองสาหร่าย (อบต.) เป็นกลไกหนุนเสริมที่สำคัญยิ่งของชุมชน ร่วมกันระดมความคิด กำหนดแนวทาง และทำงานร่วมกัน จึงทำให้การจัดทำแผนแม่บทชุมชนสำเร็จลุล่วงได้ นอกจากนี้ได้มีการกำหนด **“ปฏิทินชุมชน”** เป็นปฏิทินการประชุมประจำเดือนของชุมชนหนองสาหร่าย ซึ่งกำหนดวันประชุมประจำเดือนของทั้ง 9 หมู่บ้าน และวันประชุมระดับตำบล ที่ประกอบด้วยสภาองค์กรชุมชน คณะกรรมการบริการองค์กรการเงินต่าง ๆ เพื่อเป็นกลไกส่งเสริมการมีส่วนร่วม โดยใช้การประชุมเป็นเวทีในการพูดคุยให้เกิดความรู้ ความเข้าใจเรื่องการพัฒนาชุมชน เป็นเวทีปรึกษาหารือเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของคนในชุมชน

ต่อมา ปี 2548 จึงมีการกำหนด **ยุทธศาสตร์ชุมชน “อยู่ดีมีสุข”** ตำบลหนองสาหร่าย โดยมีการกำหนดเป้าหมายในระดับตำบล คือ สร้างความสามัคคี พัฒนาชุมชน และสร้างความสุขร่วมกัน แก้ปัญหาชุมชน 7 ด้าน ได้แก่ ปัญหาหนี้สิน ปัญหาวัฒนธรรมประเพณีหายไป ปัญหาอาชีพและรายได้ทางการเกษตรไม่มั่นคง ปัญหาการเมืองผู้นำ ปัญหาด้านการศึกษา ปัญหาสุขภาพ และปัญหาสิ่งแวดล้อม จากนั้นผู้นำได้ประสานกับเจ้าหน้าที่ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์มาช่วยวิเคราะห์ปัญหาดังกล่าว โดยใช้แนวคิดที่ว่าชุมชนเหมือนตุ่มน้ำ ปัญหาคือรูรั่ว รั่วจุดใด ทางแก้ปิดรูรั่วนั้น เปลี่ยนจากให้เงินออกจากชุมชนมาเป็นเงินไหลเวียนในชุมชนโดยสร้างผลิตภัณฑ์หรือกิจกรรมชุมชนทดแทน มีการสำรวจข้อมูลชุมชนอีกครั้ง พบว่า ชาวบ้านหนองสาหร่ายทั้งตำบล 900 กว่าครอบครัว มีรายได้ปีละ 185 ล้านบาท ในขณะที่มีรายจ่าย 123 ล้านบาท และมีหนี้ 101 ล้านบาท ดังนั้นจึงมีการกำหนดแนวทางแก้ปัญหาร่วมกันในระดับตำบล โดยพิจารณาตัวเลขรายจ่ายสาเหตุของปัญหานั้น และนำจุดเด่นของแต่ละหมู่บ้านมากำหนดเป็นโครงการ/กิจกรรมในการแก้ปัญหานั้น ๆ ได้แก่ (1) ปัญหารายจ่ายจากการซื้อปุ๋ยเคมีปีละ 35 ล้านบาท ให้หมู่ที่ 1 รับผิดชอบผลิตปุ๋ยอินทรีย์บริการทั้งตำบล (2) รายจ่ายจากการซื้อน้ำดื่มปีละ 5 ล้านบาท ส่งเสริมหมู่ที่ 2 รวมกลุ่มผลิตน้ำดื่ม (3) รายจ่ายจากการซื้อแกงถุง ส่งเสริมหมู่ที่ 3 ผลิตพริกแกง (4) ปัญหาด้านหนี้สินการเงิน ให้หมู่ที่ 4 รับผิดชอบ (5) รายจ่ายจากการซื้อน้ำยาซักผ้า น้ำยาล้างจาน มอบหมายหมู่ที่ 5 รวมกลุ่มน้ำยาซักผ้า

น้ำยาล้างจาน (6) ปัญหาเกี่ยวกับการเกษตร หมู่ที่ 6 รับผิดชอบเรื่องตลาดกลางรับซื้อข้าวเปลือก มีโรงสีข้าว โรงเรียนชานา และศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง และ หมู่ 7 รับผิดชอบเรื่องดินปลูกต้นไม้ (7) รายจ่ายจากการซื้อขนมถักริม ส่งเสริมหมู่ 8 ผลิตกล้วยฉาบขายภายหลังเป็นกลุ่มเบเกอรี่ สุดท้าย (8) รายจ่ายด้านสิ่งแวดล้อม การจัดการขยะ โดยส่งเสริมผู้สูงอายุผลิตไม้กวาด ควบคู่ไปกับการออกกำลังกายเพื่อดูแลสุขภาพ

ทั้งนี้จากข้อเสนอในที่ประชุมเกี่ยวกับปัญหาและแนวทางแก้ไขหนี้สินของคนในชุมชน ประการหนึ่ง พบว่า ชุมชนมีกลุ่ม กองทุนต่าง ๆ เช่น กองทุนชมรม อสม. เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน กองทุนฌาปนกิจ กองทุนสวัสดิการบ้านหนองซุย ที่จัดสวัสดิการแก่สมาชิก แต่ยังไม่ครอบคลุมทุกกลุ่มคน ไม่ครบทุกเรื่องที่เกี่ยวข้องกับชีวิต ปี 2545 จึงมีการประชุมและกำหนดแนวทางแก้ไขโดยการนำผลกำไรจากกลุ่มออมทรัพย์และกองทุนหมู่บ้าน และจากการสมทบเพิ่มของสมาชิกมาจัดสวัสดิการเพื่อตั้งเป็น**กองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลหนองสาหร่าย** จัดสวัสดิการดูแลสมาชิกตั้งแต่แรกเกิด ทุนการศึกษา กีฬา ทุนประกอบอาชีพ แต่งงาน ตั้งครรภ์ เจ็บป่วย ผู้พิการ ผู้สูงอายุ และเสียชีวิต ซึ่งต่อมาภายหลังมีการเชื่อมโยงกับธนาคารความดี เช่น จัดสรรที่ดินทำกินครอบครัวละ 2 ไร่ ให้กับผู้ผ่านเกณฑ์คนดีศรีสังคม จัดสวัสดิการผู้นำชุมชน การทำดีเป็นทุน การปลอดหนี้โดยใช้คุณธรรมความดีคำประกัน

ปี 2548 มีการประชุมร่วมกันของสภาองค์กรชุมชน ผู้แทนชุมชนกว่า 100 คน เพื่อกำหนด**เกณฑ์ความสุขและตัวชี้วัดความดีหรือคนดีของชุมชนตำบลหนองสาหร่าย** ภายใต้อุทธศาสตร์ชุมชน “อยู่ดีมีสุข” ตำบลหนองสาหร่าย ซึ่งพัฒนาจากการเปลี่ยนวิธีคิดที่มีต่อปัญหาต่าง ๆ ที่พบในขณะนั้น ด้วยการนำความดีแก้ไขความทุกข์หรือปัญหาที่พบ จึงกำหนดเป้าหมายความดีที่ต้องการให้เกิดขึ้นในชุมชน 9 ข้อ ได้แก่ ผู้นำและผู้ตามดี สุขภาพดี อาชีพดี ครอบครัวดี สามัคคีดี องค์กรดี เรียนรู้ดี สวัสดิการดี วัฒนธรรมดี จากเป้าหมาย 9 ความดี นำไปสู่เกณฑ์ความดี 22 ข้อ 63 ตัวชี้วัด (ปี 2554 ถึงปัจจุบัน เพิ่มขึ้นเป็น 23 ข้อ 67 ตัวชี้วัด) ซึ่งความดีตามนิยามของหนองสาหร่าย คือ 1) เป็นสิ่งที่เราทำแล้วเป็นประโยชน์ต่อตัวเรา ครอบครัว กลุ่ม สังคมและชุมชน 2) ต้องไม่เบียดเบียนผู้อื่นและทำลายสิ่งแวดล้อม 3) ยิ่งทำยิ่งมีความสามารถ

ปี 2549 มีการบูรณาการองค์กรการเงินตั้งเป็น**สถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย** การพัฒนาชุมชนโดยใช้แผนแม่บทชุมชนและการรวมกลุ่มตั้งเป็นองค์กรชุมชนดำเนินการมาอย่างต่อเนื่อง มีการน้อมนำแนวทางปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 9 มาประยุกต์ใช้ในการบริหารจัดการสถาบันการเงินชุมชน ส่งเสริมให้คนในตำบลเรียนรู้การออม การประหยัด การลดรายจ่ายเพิ่มรายได้ การบูรณาการองค์กรการเงินเกิดขึ้นเนื่องจากในการจัดทำแผนแม่บทชุมชนมีการวิเคราะห์ต้นทุนชุมชนโดยเฉพาะด้านองค์กรการเงินพบว่า ในตำบลมีกองทุนต่าง ๆ รวมกันทั้งหมด 93 กลุ่ม มีเงินทุนรวมประมาณ 14 ล้านบาท จึงมีการประชุมร่วมกัน

ระหว่างคณะกรรมการองค์การการเงินต่าง ๆ และผู้นำชุมชนในขณะนั้น จัดตั้งสถาบันการเงินชุมชนขึ้น โดยมีแนวคิดสำคัญในช่วงแรกที่ก่อตั้ง คือ “ไม่ต้องเอาเงินออกมาจากรายได้ แต่ให้ถอดออกมาจากรายจ่าย” เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันด้วยการลดค่าใช้จ่าย โดยการปลูกพืชผักสวนครัวรั้วกินได้ อย่างน้อย 3 ชนิดต่อหนึ่งหลังคาเรือน และทำบันทึกรายรับรายจ่าย ซึ่งเป็นตัวชี้วัดความดีและคนดี ภายใต้ยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุขตำบลหนองสาหร่าย

สถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่ายให้บริการรับฝากเงินและให้กู้ยืม มีการคัดเลือกตัวแทนจากทุกหมู่บ้านเป็นคณะกรรมการทำหน้าที่กำกับดูแลการบริหารจัดการ และติดตามผลการดำเนินงาน และมีคณะกรรมการบริหาร ทำหน้าที่เป็นสภาผู้นำองค์กรชุมชน ค้นหาและรับรองคนดี ความดี และติดตามผลการใช้ทุนของสมาชิก โดยมีหลักเกณฑ์ในการพิจารณาเงินกู้ ดังนี้ ประการแรก เป็นสมาชิกสถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ประการที่สอง จัดทำบันทึกบัญชีรายรับ-จ่ายครัวเรือน ประการที่สาม มีการออมทรัพย์ประจำเดือน ประการที่สี่ เป็นสมาชิกกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ประการที่ห้า ปลูกผักสวนครัวอย่างน้อย 5 ชนิด (ปัจจุบันเพิ่มเป็น 7 ชนิด) และประการที่หก ปฏิบัติตามแผนการแก้ปัญหาความยากจนและหนี้สินของตำบล ด้านการจัดสรรผลกำไรมีการสนับสนุนกองทุนสวัสดิการชุมชนตำบลหนองสาหร่ายร้อยละ 30 นอกจากนั้นนำไปปลดหนี้ธนาคารความดีและส่งเสริมผลิตภัณฑ์/กิจกรรมชุมชน 9 หมู่บ้าน

ปี 2550 มีการก่อตั้ง**ธนาคารความดีชุมชนตำบลหนองสาหร่าย** หลังจากตัวชี้วัดความดีถูกนำไปส่งเสริมคนในชุมชนใช้เป็นแนวทางปฏิบัติแนวทางในการดำเนินชีวิตร่วมกัน ต่อมาในการทำประชาคมร่วมกันมีข้อเสนอว่า ควรมีแหล่งรวบรวมความดีของคนในชุมชน และนำมาใช้ประโยชน์ในการพัฒนาคนในชุมชนต่อไป จึงมีการตั้งธนาคารความดีขึ้น เน้นการ “ฝากความดี พัฒนาคุณธรรมชุมชน ใช้ความดีเข้าถึงแหล่งทุน” มีการจัดบันทึกความดีให้กับคนที่ทำความดีเป็นประจำ เพื่อเป็นศูนย์ข้อมูล เป็นที่รวบรวมเอกสารความดีของบุคคล กลุ่มองค์กรในชุมชน และเพื่อส่งเสริมให้คนดีเข้าถึงแหล่งทุนได้ ควบคู่ไปกับการพัฒนาคุณธรรมชุมชน เป็นการสร้างคุณค่าความเป็นคนผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมคนในชุมชน ด้วยการสร้างเกณฑ์ความดี 22 ข้อ 63 ตัวชี้วัด จากกระบวนการมีส่วนร่วมที่คนในชุมชนออกแบบเกณฑ์ความดีและตัวชี้วัดภายใต้บริบทชุมชนด้วยตนเอง ดังคำกล่าวที่ว่า “ความดีต้องกินได้ ความดีปลดหนี้ได้” โดยใช้ความดีเป็นหลักค้าประกันในการเข้าถึงแหล่งทุนหรือกู้เงินจากองค์การการเงินในชุมชนได้

ปัจจุบันตำบลหนองสาหร่ายมีกลุ่มที่ยังคงมีการดำเนินกิจกรรมของสมาชิกร่วมกันอย่างต่อเนื่องในด้านต่าง ๆ เช่น ด้านการเกษตร เช่น กลุ่มเกษตรกรทำนาตำบลหนองสาหร่าย กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด กลุ่มเลี้ยงสัตว์ กลุ่มปลูกข้าวปลอดสารพิษ กลุ่มปลูกอ้อย กลุ่มปลูกข้าวโพดฝักอ่อน กลุ่มตลาดกลางข้าว กลุ่มกองทุนซื้อปุ๋ย กลุ่มผลิตน้ำหมักชีวภาพและสารชีวภัณฑ์ กลุ่มปลูกพืชพลังงานทดแทน กลุ่มผลิตพันธุ์ข้าว โรงสีข้าวชุมชน ด้านการเงิน เช่น สถาบันการเงินชุมชนตำบล

หนองสาหร่าย กองทุนหมู่บ้านตำบลหนองสาหร่าย กองทุน กขคจ. กลุ่มออมทรัพย์ กองทุนสวัสดิการชุมชน กองทุนเพื่อการศึกษา กองทุนเงินล้าน กลุ่มฅาปนกิจหมู่บ้านตำบลหนองสาหร่าย ด้านกลุ่มทางสังคมและวัฒนธรรม เช่น ธนาคารความดี กลุ่มเยาวชนตำบลหนองสาหร่าย กลุ่ม อสม. กลุ่มแม่บ้านและสตรีตำบลหนองสาหร่าย กลุ่มสตรีอาสาพัฒนาหมู่บ้านตำบลหนองสาหร่าย กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มวัฒนธรรมตำบลหนองสาหร่าย กลุ่มต่อต้านยาเสพติด กลุ่มออกกำลังกาย ด้านเศรษฐกิจ กลุ่มอาชีพ กลุ่มสาธิตร้านค้าชุมชน กลุ่มสินค้าชุมชนต่าง ๆ เช่น กลุ่มผลิตน้ำดื่ม กลุ่มค้าขาย กลุ่มเย็บผ้า กลุ่มรับจ้าง กลุ่มจักสาน กลุ่มธนาคารรีไซเคิล กลุ่มน้ำยาเอนกประสงค์ โรงงานปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด โรงงานผลิตน้ำดื่ม โรงงานเบเกอรี่ บัมน้ำมันชุมชน

2.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผลการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้อง การสังเกต และการสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนและสมาชิกชุมชน อาจกล่าวโดยสรุปถึงการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของตำบลหนองสาหร่ายได้ ดังนี้

2.2.1. การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ

1) ด้านสุขภาพ ชุมชนหนองสาหร่ายมีความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารด้านความปลอดภัยเพราะนิยมซื้อพืชผัก อาหารสำเร็จรูปมากกว่าผลิตและปรุงอาหารในครัวเรือน พิจารณาจากผลกระทบด้านสุขภาพของคนในชุมชนที่เกิดจากอาหาร ได้แก่ ปี 2549 อาสาสมัครสาธารณสุขมีการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับปัญหาและวิธีการป้องกันเกี่ยวกับการปนเปื้อนของสารเคมีในพืชผลทางการเกษตรที่นำมาเป็นอาหาร โดยเฉพาะข้าวและพืชผักต่าง ๆ มีการตรวจสอบสารเคมีในเลือดของคนในชุมชนซึ่งพบว่า ส่วนใหญ่มีสารเคมีตกค้างในเลือดอยู่ในระดับไม่ปลอดภัย ขณะเดียวกันพบว่า คนในชุมชนมีปัญหาจากพฤติกรรมบริโภคและโภชนาการที่ไม่เหมาะสมได้รับสารอาหารบางอย่างไม่เพียงพอและมากเกินไป ขาดการออกกำลังกาย ส่งผลกระทบต่อสุขภาพในระยะยาว ดังที่พบได้จากอัตราผู้ป่วยเรื้อรังมากขึ้น เช่นที่พบว่ากว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนผู้สูงอายุในตำบลเป็นโรคเบาหวานความดันโลหิตสูง จึงกำหนดตัวชี้วัดความดีของคนหนองสาหร่ายใน ข้อที่ 2 ว่า ต้องมีสุขภาพดี มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง มีการบริโภคอาหารให้เป็นไปตามน้ำหนักตามเกณฑ์ อายุ และส่วนสูง รวมทั้งมีการออกกำลังกายสม่ำเสมอ และกำหนดมาตรการสนับสนุนให้ครัวเรือนปลูกผัก ไร่รับประทาน สร้างเครือข่ายผลิตอาหารภายในชุมชน เพื่อให้สามารถตรวจสอบแหล่งที่มาของอาหารที่จะนำมาจำหน่ายในชุมชน

2) ด้านกระบวนการผลิต เผชิญกับความเสี่ยงจากการพึ่งพาภายนอกสูงตั้งแต่เมล็ดพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และการขายให้กับพ่อค้าคนกลาง จึงมีความพยายามที่จะสนับสนุนให้

เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญกับการทำเกษตรที่ปลอดภัยทั้งต่อเกษตรกรและผู้บริโภค ลดการใช้สารเคมีในการเกษตรและส่งเสริมให้เกษตรกรผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์มากขึ้น แม้ว่าเกษตรกรส่วนใหญ่ยังคงไม่ได้ปรับเปลี่ยนไปสู่การทำเกษตรอินทรีย์ แต่มีการส่งเสริมให้หันมาผลิตในระบบที่ปลอดภัยจากสารเคมีให้มากที่สุด และให้ความสำคัญกับการเพาะปลูกพืชอาหารเพื่อบริโภคในครัวเรือนมากขึ้น โดยผลจากการจัดทำแผนแม่บทตำบลกำหนดให้หมู่ที่ 6 และหมู่ที่ 7 ส่งเสริมองค์ความรู้และพัฒนาผลิตภัณฑ์ที่สนับสนุนการทำเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ปุ๋ยอินทรีย์ สารไล่แมลง และมีการจัดทำโครงการรณรงค์การปลูกข้าวปลอดภัย ตามมาตรฐานสินค้าเกษตรการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice - GAP)

ต่อมาในปี 2554 มีการนำข้อมูลการสำรวจสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารเสนอในการกระบวนการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ทำให้มีการเพิ่มความดีข้อที่ 23 โดยมีตัวชี้วัดสำคัญ 4 ข้อ ได้แก่ 1) การใช้สารเคมีอย่างเหมาะสม ลดการใช้สารเคมี 2) ปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้ ช่วงปีแรก ๆ กำหนดให้ทุกครัวเรือนปลูกพืชผักอย่างน้อย 3 ชนิด เพิ่มเป็น 5 ชนิด ปัจจุบันเพิ่มเป็น 7 ชนิด 3) ส่งเสริมการคัดแยกขยะ และ 4) การไม่เผาตอซัง

2.2.2) การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน โดยมีการเชื่อมโยงกับมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา โดยพบว่า ชุมชนหนองสาหร่ายมีการพัฒนาระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่าง ๆ ในระดับตำบล ได้แก่ สถาบันการเงินชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ธนาคารความดี กองทุนสวัสดิการชุมชน ตำบลหนองสาหร่าย ส่งเสริมให้คนเรียนรู้และนำไปปฏิบัติ ผ่านการสร้างเงื่อนไขและกำหนดเป็นบรรทัดฐานบูรณาการเข้าสู่ชีวิต เป็นแนวปฏิบัติสำหรับคนในชุมชน ผ่านตัวชี้วัดความดี เรื่องกลุ่มองค์กรดี ที่ประกอบด้วยตัวชี้วัด ได้แก่ 1) มีการรวมกลุ่มกันทำงานและสามารถแก้ไขปัญหาได้ 2) มีโครงสร้างการบริหารและมีคณะกรรมการ 3) มีระเบียบข้อบังคับที่ชัดเจน และ 4) ผ่านการยอมรับของชุมชน รวมทั้งมีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน ผ่านกิจกรรมตลาดนัดความรัก เพื่อเป็นเงื่อนไขที่ใช้ในการนำเสนอและติดตามความหลากหลายของผลผลิต พืชผักที่ส่งเสริมให้มีการเพาะปลูก ตามตัวชี้วัดการปลูกผักสวนครัวรั้วกินได้

2.3 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนหนองสาหร่าย

จากการศึกษาเอกสาร สัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกในตำบลหนองสาหร่าย พบว่า กระบวนการที่ทำให้คนในตำบลหนองสาหร่ายหันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และปฏิบัติการที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา กระบวนการ และผลการเรียนรู้ ดังนี้

2.3.1 ด้านเป้าหมายการเรียนรู้ ของตำบลหนองสาหร่าย ให้ความสำคัญกับเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ดังนี้ คือ

ประการแรก คือ การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ โดยเฉพาะด้านความปลอดภัยและโภชนาการ โดยเชื่อมโยงกับมิติการส่งเสริมสุขภาพ

ประการที่สอง การพึ่งตนเองด้านอาหารในมิติของการเพิ่มสัดส่วนของอาหารที่มาจากการผลิตเพื่อบริโภคในครัวเรือนที่เชื่อมโยงกับการลดรายจ่ายด้านอาหารของครัวเรือน และ

ประการที่สาม การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหา และช่วยเหลือกันด้านอาหารปลอดภัย

2.3.2 ด้านเนื้อหา จากกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนข้างต้น กล่าวได้ว่า เนื้อหาในการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่

2.1) การจัดทำแผนชุมชนแบบบูรณาการ เพื่อสร้างระบบการช่วยเหลือกันของคนในชุมชนโดยใช้องค์กรชุมชนเป็นฐาน

2.2) ความรู้เกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ ได้แก่ กระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยลดการใช้สารเคมี มาตรฐานการผลิตอาหารปลอดภัย ด้านสุขภาพเรียนรู้เรื่องโรคและความเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องกับอาหาร

2.3.3 ด้านกระบวนการเรียนรู้

อาจกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการ วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนหนองสาหร่าย ได้ดังนี้

1) **รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความปลอดภัยด้านอาหาร**

เริ่มต้นจากผู้นำชุมชนนำเอาเหตุการณ์ที่สมาชิกในชุมชนที่สังเกต พบว่าพืชผักในท้องตลาดซึ่งเคยเชื่อว่าน่าจะปลอดภัยกว่าผลผลิตที่ตนเองเพาะปลูก (ซึ่งใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นจึงไม่กล้ากินผักของตน) ไม่เป็นความจริงเพราะผักที่ตนซื้อจากตลาดในหมู่บ้านเป็นผักที่ตนเพิ่งส่งขายไปเมื่อวาน โดยมีการนำข้อมูลดังกล่าวไปเล่าสู่ให้ผู้นำชุมชนคนอื่น และนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้าน โดยเชื่อมโยงกับข้อมูลการเจ็บป่วยเรื้อรังจากพฤติกรรมบริโภคที่ไม่เหมาะสม และข้อมูลสารเคมีตกค้างในกระแสดเลือดที่อยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัยของคนในชุมชน ปัญหาหนี้สิน และข้อมูลตัวเลขรายรับและรายจ่ายของคนในตำบล โดยเฉพาะรายจ่ายด้านต้นทุนการผลิตที่เป็นปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช

ดั่งที่นายศิวโรฒ จิตนิยม (สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2558) เล่าให้ฟังว่า หลังจากที่ชุมชนมีการเรียนรู้และจัดทำแผนแม่บทชุมชน มีการพัฒนาและประกาศใช้เกณฑ์ความสุข และตัวชี้วัดความดีหรือคนดีของชุมชนตำบลหนองสาหร่ายไปแล้ว ตนในฐานะประธานอาสาสมัครสาธารณสุขระดับตำบล จึงรับรู้ว่ามีนอกจากปัญหาด้านเศรษฐกิจและปัญหาด้านสุขภาพเป็นอีกปัญหาที่ควรได้รับความสนใจ เพราะมีข้อมูลเกี่ยวกับอัตราการเจ็บป่วยเรื้อรังจากพฤติกรรมบริโภคที่ไม่เหมาะสม ผลกระทบจากการทำนาแบบเร่งรีบผลิตมีปริมาณใส่ทั้งปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ทำให้ละเลยสุขภาพทั้งคนปลูกและคนกิน แม้ที่ผ่านมาชุมชนได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตลดการใช้สารเคมี ลดรายจ่ายจากการผลิต แต่พบว่ายังคงให้ความสำคัญกับมิติทางเศรษฐกิจคือต้องการลดรายจ่ายจากการพึ่งพาภายนอกทั้งพันธุ์ ปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลง และพ่อค้าคนกลาง ไม่ได้มีการสนทนาร่วมกันจริงจังในมิติอาหารมากนัก

ต่อมาในปี 2549 ขณะที่นายศิวโรฒกำลังใช้หอกระจายข่าวให้ความรู้ข่าวสารกับชาวบ้านตามปกติ มีชาวบ้านคนหนึ่งเดินมาหา พร้อมผักหนึ่งกำในมือ และพูดว่า “ไม่ได้แล้วไม่ได้แล้ว ผักก้านี้ ฉันทิ้งมัดส่งไป เมื่อวานเย็น เมื่อเข้าไปซื้อผัก(จากร้านค้าในหมู่บ้าน) ผักก้านี้มาอยู่ในบ้านเราแล้ว” เมื่อสอบถามจึงได้ความว่า ปกติผู้หญิงคนดังกล่าวมีรายได้หลักจากการปลูกผักตามท้องตลาดต้องการขาย ซึ่งเป็นการปลูกเพื่อการค้าใส่ปุ๋ย ยาฆ่าแมลง เพื่อส่งผลผลิตไปขายที่ตลาดกลางรับซื้อในกรุงเทพฯ ซึ่งหญิงคนดังกล่าวจำวัสดุและวิธีการมัดผักของตนเองได้ ในทำนองเดียวกับเกษตรกรหลายรายที่ขายผลผลิตทางการเกษตรของตนทั้งหมด(ไม่เก็บไว้บริโภคเอง) เพราะกังวลว่าพืชผักเหล่านั้นจะไม่ปลอดภัยจากสารเคมี เมื่อขายได้เงินมา จึงนำเงินเหล่านั้นไปซื้อผักที่ตลาดในหมู่บ้านเพื่อนำไปปรุงเป็นอาหารแทน

จุดเริ่มต้นของการสร้างความตระหนักถึงปัญหาความปลอดภัยในอาหาร จึงเกิดขึ้นโดย นายศิวโรฒ ในฐานะประธานอาสาสมัครสาธารณสุขและสมาชิกสภาองค์กรชุมชน ผู้นำชุมชนที่รับรู้และมีความต้องการจะแก้ปัญหาด้านสุขภาพของคนในชุมชน นำเอาเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นกับคุณป้าปลูกผักซื้อผักทาน เป็นกรณีตัวอย่างไปนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านและตำบล ซึ่งกำหนดให้มีทุกเดือน ควบคู่ไปกับข้อมูลด้านสุขภาพของเกษตรกรผู้ปลูกและสมาชิกในชุมชนผู้บริโภคที่มีสารเคมีตกค้างในกระแสเลือดอยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัย

วิธีการที่สำคัญที่ทำให้ชุมชนรับรู้และตระหนักถึงปัญหาดังกล่าว คือ การประชุมหมู่บ้านที่มีการแลกเปลี่ยนข้อมูลในประเด็นดังกล่าว โดยมีประธานอาสาสมัครสาธารณสุขตำบลเป็นผู้นำเสนอข้อมูลและนำการสนทนาให้สมาชิกคนอื่น ๆ ในชุมชนสนใจและตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว การเรียนรู้จากการวิเคราะห์กรณีตัวอย่างทำให้เกิดการเชื่อมโยงกับประสบการณ์ที่ผ่านมา ทำให้เกิดความลังเลและเริ่มตั้งคำถามกับความเชื่อที่ผ่านมาที่เคยเชื่อว่า พืชผักจากตลาดปลอดภัยจากสารเคมีมากกว่าพืชผักของตน

2) สร้างความตระหนักในปัญหา วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน

จากสถานการณ์ข้างต้น นายศิวโรดม ได้ปรึกษาร่วมกับผู้นำชุมชน และประชุมร่วมกันชาวบ้าน เพื่อร่วมกันทบทวนความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในฐานะคนปลูก และคนกิน เหตุการณ์ดังกล่าวถูกนำมาเป็นประเด็นกระตุ้นให้คนในชุมชนตระหนักถึงความปลอดภัยของอาหารที่รับประทาน มีการตรวจสอบสุขภาพของคนในชุมชนพบสารเคมีตกค้างในเลือดอยู่ในระดับไม่ปลอดภัยทั้งคนปลูกและคนกิน ทำให้ประเด็นดังกล่าวถูกนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้าน และการจัดทำแผนแม่บท ได้ข้อสรุปว่า รายได้สำคัญของชุมชน คือ การขายผลผลิตทางการเกษตรได้แก่ ข้าวและผัก แต่ข้อมูลสำรวจชุมชนสะท้อนว่า การทำอย่างต่อเนื่องทำให้หนี้สินเพิ่มมากขึ้น ขณะที่สุขภาพตกอยู่ในภาวะไม่ปลอดภัยเสี่ยงกับการเจ็บป่วยที่เป็นผลจากการได้รับสารเคมีในกระบวนการผลิตและจากการบริโภคที่เกินมาตรฐาน สิ่งแวดล้อมได้รับผลกระทบ ความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความปลอดภัยและที่มาของแหล่งอาหารต่าง ๆ ที่ว่า พืชผักที่ซื้อตามท้องตลาดปลอดภัยกว่าพืชผักจากไร่นาของตน ผลผลิตจากไร่นาทั้งหมดถูกนำไปขายเพื่อนำเงินไปซื้อข้าวสาร พืชผัก เนื้อสัตว์มารับประทานเป็นอาหาร ความเชื่อดังกล่าวถูกหักล้างด้วยเรื่องเล่าของคุณป้าปลูกผักที่ซื้อผักมาทาน และผลการตรวจสอบสารเคมีในเลือดของคนในชุมชนที่อยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัย จากนั้นผู้นำจึงทบทวนให้เห็นว่า “สิ่งที่เราขายไม่ใช่แค่ข้าวและผัก แต่เป็นอาหาร เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นเพราะเราเป็นผู้ผลิตอาหารที่ไม่ปลอดภัย ทำให้ภัยนั้นกลับมาที่ตัวเรา มุมมองใหม่เกี่ยวกับผลผลิตที่เกิดจากแปลงของเกษตรกรในชุมชนจึงเริ่มต้นขึ้น ถ้าจะผลิตอาหารที่ปลอดภัยและสามารถพึ่งตนเองในชุมชนได้ เกษตรกรอย่างเราต้องผลิตกินเอง ขายไปด้วย แต่ต้องขายอาหารที่ปลอดภัย”

การเชื่อมโยงสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชนกรณีของคุณป้าขายผัก ข้อมูลด้านสุขภาพ ผนวกกับข้อมูลตัวเลขรายรับและรายจ่ายของคนในตำบล นำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านตามปฏิทินชุมชน (กำหนดการประชุมประจำเดือนของทุกหมู่บ้าน) เป็นวิธีการสำคัญที่นำมาใช้ในการส่งเสริมให้คนในชุมชนได้แลกเปลี่ยนและตรวจสอบสาเหตุที่ทำให้ต้องอยู่ในความเสี่ยงด้านอาหารไม่ปลอดภัย ผ่านการตั้งคำถามกับความคิดที่ผ่านมา เพื่อสร้างความตระหนักและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาดังกล่าวโดยนำบทเรียนที่ได้รับจากการทำแผนแม่บทชุมชนมาใช้ “จากประสบการณ์ตอนทำแผนแม่บทชุมชน เราเห็นว่า วิธีแก้ปัญหาที่ดีที่สุด คือ การฝึกคนให้คิดได้ ก็จะมีจิตสำนึก คนมีจิตสำนึก มีความคิดดี ๆ เขาจะเปลี่ยนพฤติกรรม...เราเป็นชาวนา แต่เรากลับทำนาแล้วซื้อข้าวกิน เอาเงินไปซื้อ ก็ไปซื้อข้าว ผัก ปลาไม่ปลอดภัย ต้องลุกมาหาวิธี จัดการตนเอง” (ศิวโรดม จิตนิยม, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2559) “ชวนกันดูปัญหาวิเคราะห์ว่ายังทำนา ยังแข่งขัน ยิ่งจน โองน้ำรั่วตรงไหน เราอุดตรงนั้น เราปลูกของกินได้ แต่ขายหมด และไปซื้อมาอีกที่ รั่วหลายทาง ตรงนี้ต้องชวนวิเคราะห์ตนเองสำคัญ” (แรม เชียงกา, สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2559)

ผลจากการทบทวนความคิดทำความเข้าใจปัญหาาร่วมกัน จึงนำมาสู่การทบทวนเป้าหมายการพัฒนาและความมั่นคงทางอาหารที่คนหนองสาหร่ายต้องการ โดยใช้ประสบการณ์ในการทำแผนแม่บทชุมชน ร่วมกันทบทวนการพัฒนาที่ผ่านมา ในที่ประชุมสรุปว่า ที่ผ่านมาระบุว่า เงินมีความสำคัญสามารถสร้างความสุขให้เราได้ แต่เรายังไม่มีความสุข ผลผลิตที่เกิดจากไร่นาของตน ไม่ใช่แค่สินค้าข้าวหรือผัก แต่เป็นอาหาร ดังนั้นการผลิตที่มุ่งเป้าหมายได้ผลผลิตในปริมาณมาก ๆ ในเวลาอันสั้น จนละเลยความปลอดภัยและผลกระทบที่อาจเกิดจากกระบวนการผลิตดังกล่าว ทำยที่สุดแล้วก็นั้นกลับมาที่ตัวเกษตรกรในฐานะผู้บริโภคได้เช่นกัน และเชื่อมโยงไปสู่เป้าหมายและกติกาของชุมชนตามที่ยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุขที่ได้กำหนดไว้ร่วมกัน คือ ถ้าหากคนในชุมชนมีการผลิตอาหารที่ปลอดภัยและมีความสามารถในการพึ่งตนเองลดรายจ่ายด้านอาหารลงได้ จะทำให้คนในชุมชนมีความสุขมากขึ้น โดยมีหลักคิดสำคัญคือ “เราเปลี่ยนแปลงสิ่งที่ไม่ดีของเรา ให้กลายเป็นสิ่งดี ด้วยการเปลี่ยนวิถีคิดและลงมือทำ โดยเฉพาะเรื่องอาหารไม่ปลอดภัย แทนที่จะวิเคราะห์หว่าใครผิด จึงหันมาชวนกันตั้งคำถามว่า ถ้าจะผลิตอาหารที่ปลอดภัยเรา(แต่ละคน แต่ละครัวเรือน องค์กรชุมชน) จะทำอย่างไร เพื่อสร้างความสุขในตำบล”

วิธีการที่นำมาใช้เพื่อส่งเสริมการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและตรวจสอบความคิด คือ การประชุมหมู่บ้านที่มีการนำเสนอข้อมูลที่อ้างอิงกับประสบการณ์การจัดทำแผนแม่บทชุมชน คือการวิเคราะห์ข้อมูลของตนเอง เพื่อกำหนดทางแก้ไขที่เหมาะสม พร้อมกับการยกตัวอย่างสถานการณ์ปัญหาใกล้ตัวที่ขัดแย้งกับความเชื่อเดิม มีผู้นำชุมชนซึ่งมีข้อมูลทั้งด้านสุขภาพ การเกษตร และการจัดทำแผนชุมชน

3) แสวงหาแนวทางแก้ไขและกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกัน

จากการกำหนดเป้าหมายร่วมกัน คือ การผลิตอาหารที่ปลอดภัย และเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยการปลูกพืชอาหารไว้กินในครัวเรือนมากขึ้น ซึ่งเป็นข้อสรุปจากการประชุมและการจัดทำแผนแม่บทชุมชนที่มีการวิเคราะห์ศักยภาพตนเองของชุมชนเพื่อแสวงหาแนวทางแก้ปัญหาด้วยการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในครัวเรือนเพื่อมีอาหารที่ปลอดภัยกิน ช่วยลดรายจ่ายในครัวเรือนทั้งลดรายจ่ายค่าอาหาร ลดต้นทุนการผลิต รวมถึงลดค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลลงได้ เพราะมีอาหารดี ๆ และสิ่งแวดล้อมดี ๆ ทำให้ร่างกายแข็งแรง

จากนั้นมีการกำหนดแนวทางแก้ไขและจัดทำเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้าน แผนพัฒนาตำบลภายใต้ยุทธศาสตร์ “อยู่ดีมีสุข” ตำบลหนองสาหร่าย โดยคำนึงถึงกลุ่ม องค์กรที่มีในชุมชน ช่วยสนับสนุนการเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมดังกล่าว ได้แก่ ประเด็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารปลอดภัย ด้วยการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมด้านสุขภาพ เป็นบทบาทของอาสาสมัครสาธารณสุข โดยให้ความสำคัญกับการ

ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีส่วนร่วมในการดูแลสุขภาพของตนเองและคนอื่นในชุมชน ภายใต้แนวคิด “อยู่ดี กินดี อย่างยั่งยืน” “อยู่ดี” หมายถึง สิ่งแวดล้อมในชุมชนดี นำมาอง รักษาความสะอาด ปราศจากแหล่งน้ำเพาะพันธุ์ยุงลาย “กินดี” หมายถึง การกินอาหารปลอดภัย ส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ออกกำลังกายด้วยความเต็มใจ เหมาะสมกับวิถีชีวิต และ “อย่างยั่งยืน” หมายถึง การมีส่วนร่วมในชุมชนในการแก้ปัญหาสุขภาพชุมชน จากการกำหนดกติกาโดยชุมชน สร้างกลไกการตรวจสอบจากคนในชุมชน ทำให้เกิดการดูแลสุขภาพชุมชนอย่างต่อเนื่องยั่งยืน

ด้านการเพิ่มสัดส่วนในการพึ่งตนเองด้านอาหารและการผลิตอาหารปลอดภัย มีการนำแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง มากำหนดเป็นแนวทางในการแก้ปัญหา พิจารณาจากรายได้กับรายจ่ายที่ไม่สมดุลกัน ภาวะหนี้สินทั้งในระบบนอกระบบที่ทำให้เงินดอกเบี้ยไหลออกจากชุมชนซึ่งมีแนวโน้มสูงขึ้นทุกวัน ชุมชนจึงหันมาค้นหาวิธีการ “ลดรายจ่าย เพิ่มรายได้ ส่งเสริมการออมจากการจ่าย” โดยมีแนวปฏิบัติคือ 1) การลดรายจ่าย เน้นการลดรายจ่ายในชีวิตประจำวันโดย ถือคติว่า “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ปลอดภัยพอเพียง” โดยการเริ่มต้นจากต้นจากตัวเอง ปลูกผักสวนครัวในบ้าน ใครชอบกินอะไรก็ปลูกสิ่งที่ตัวเองชอบ ปลอดภัยและมี ใช้ชีวิตอย่างพอเพียงรู้เท่าทัน ความเปลี่ยนแปลงของสังคม ไม่หลงไปตามการบริโภคนิยมที่เน้นการจับจ่ายใช้สอยในสิ่งที่ไม่จำเป็น 2) การเพิ่มรายได้ เน้นการหมุนเวียนเงินในชุมชน บริโภคสินค้าที่ผลิตในชุมชน “ผลิตเองใช้” เช่น น้ำดื่มชุมชน ขนมขบเคี้ยว ไม้กวาด น้ำยาอเนกประสงค์ โรงผลิตปุ๋ยอินทรีย์ เป็นต้น 3) การออมจากการจ่าย เป็นการออมเงินจากรายจ่ายที่สามารถลดได้ เช่น การลดการซื้อเหล้า ซื้อบุหรี่ ลดการซื้อผักที่สามารถปลูกเองได้ เป็นต้น โดยมีศูนย์การเรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านหนองทราย หมู่ที่ 6 เป็นแหล่งการเรียนรู้และจัดฝึกอบรมที่สำคัญ นอกจากนี้เป็น หมู่ 7 ที่ให้การสนับสนุนความรู้ปุ๋ยอินทรีย์ การผลิตน้ำหมักชีวภาพและสารชีวภัณฑ์

ขณะเดียวกันได้มีการประชุมร่วมกันโรงเรียนในตำบล ซึ่งผู้บริหารสถานศึกษา และครู เป็นคณะทำงานในสภาองค์กรชุมชนตำบลหนองทรายและผู้นำชุมชนเป็นกรรมการสถานศึกษาด้วยเช่นกัน จึงมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นร่วมกัน โดยประสานความร่วมมือคนในชุมชนทุกเพศทุกวัยทั้งเด็กและผู้ใหญ่ผ่านกระบวนการส่งเสริมการมีส่วนร่วมท้องถิ่นสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่เด็กและเยาวชน ให้ความสำคัญกับการ “เรียนรู้ชีวิตจากประสบการณ์จริง” ให้เด็กและเยาวชนได้เรียนรู้ชีวิตตนเอง เรียนรู้ชุมชน เรียนรู้สังคม ผ่านประสบการณ์ของบุคคลต้นแบบ ทั้งในครอบครัว ภายในชุมชน และภายนอกชุมชน นำมาพัฒนาตนเองเพื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ที่มีคุณภาพในอนาคต ประกอบด้วย 5 หลักสูตร ได้แก่ หลักสูตรวัฒนธรรมชุมชน หลักสูตรบันทึกรายรับ-รายจ่าย หลักสูตรบันทึกความดี หลักสูตรโรงเรียนวิถีพุทธ และหลักสูตรเศรษฐกิจพอเพียง โดยเฉพาะหลักสูตรที่ 5 เศรษฐกิจพอเพียง เน้นการลดรายจ่าย สร้างนิสัยการออม ผ่านการปลูกผักสวนครัวในบ้าน สร้างการมีส่วนร่วมในครอบครัว โรงเรียนให้การบ้านนักเรียนปลูกผักสวนครัวเพื่อการลดรายจ่ายซึ่งเป็น

การบ้านที่ผู้ปกครองมีความเข้าใจดีอยู่แล้ว สามารถสอนและให้แนวความคิดการออมจากรายจ่ายสร้างนิสัยการออมได้อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต

นอกจากนี้ได้มีการชี้แจงทางเลือกข้างต้นในที่ประชุมหมู่บ้านถึงรูปธรรมของเป้าหมายความดี 9 ประการ และเกณฑ์ตัวชี้วัดความดี 22 ข้อ 63 ตัวชี้วัด ที่เชื่อมโยงกับธนาคารความดี และสถาบันการเงินชุมชน ซึ่งทางเลือกต่าง ๆ ที่กำหนดสอดคล้องกับตัวชี้วัดต่าง ๆ หากสมาชิกในครอบครัวใดต้องการเข้าถึงแหล่งทุน สามารถทำความดีและนำความดีนั้นเป็นหลักค้ำประกันในการกู้เงินจากสถาบันการเงินชุมชนหนองสาหร่ายได้อีกด้วย ได้แก่ 1) ความดี ข้อที่ 2 สุขภาพดี มีร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง จิตใจผ่องใส ร่างกาย เครื่องแต่งกายและบ้านเรือนสะอาด บริโภคอาหารเหมาะสมตามเกณฑ์ อายุ วัยส่วนสูง และออกกำลังกายสม่ำเสมอ 2) ความดี ข้อที่ 10 เรียนรู้ดี มีการเรียนรู้ในชุมชนอย่างน้อย 2 เรื่อง และมีการเพิ่มเติมหลักสูตรท้องถิ่นสอนในโรงเรียน 3) ความดี ข้อที่ 14 ประหยัด/อยู่แบบพอเพียง ไม่ใช้จ่ายฟุ่มเฟือยโดยจัดบันทึกรายจ่าย และสามารถลดการใช้จ่ายฟุ่มเฟือยลงได้ไม่น้อยกว่าร้อยละ 5 ของรายจ่ายเดิม และ 4) ความดีข้อที่ 22 การมีส่วนร่วมดี เข้าร่วมประชุมหมู่บ้านอย่างน้อยปีละ 8 ครั้ง และเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนอย่างน้อยปีละ 12 ครั้ง

อาจกล่าวได้ว่า จากเป้าหมายที่กำหนด คือ การผลิตอาหารที่ปลอดภัย และการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยการปลูกพืชอาหารไว้กินในครัวเรือนมากขึ้น ผู้นำชุมชนได้ใช้วิธีการระดมความคิดเห็นถึงทางออกของปัญหาร่วมกันระหว่างผู้นำและสมาชิกในชุมชนผ่านที่ประชุมหมู่บ้านและตำบล โดยเชื่อมโยงกับยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุข ตำบลหนองสาหร่าย มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ได้แก่ ผู้นำที่มีประสบการณ์ศึกษาดูงานและการพัฒนาชุมชน วิทยากรจากศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงในตำบล ผู้นำกลุ่มองค์กรต่าง ๆ เจ้าหน้าที่จากหน่วยงานราชการระดับตำบลซึ่งเป็นสมาชิกสภาองค์กรชุมชน ร่วมเสนอความคิดเห็นและให้ข้อมูลพื้นฐานต่าง ๆ เพิ่มเติมในระหว่างการประชุมระดมความคิดเห็นในที่ประชุม และกำหนดเป็นแผนแม่บทของชุมชน แผนงาน โครงการของกลุ่มองค์กรต่าง ๆ

4) ปฏิบัติตามแนวทางและแนวปฏิบัติที่กำหนดไว้

ขั้นตอนนี้ให้ความสำคัญกับการดำเนินตามแผนแม่บทชุมชน คือ ครัวเรือนต่าง ๆ มีการบริโภคอาหารปลอดภัยโดยคำนึงถึงแหล่งที่มาของอาหาร และมีการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยการหันมาผลิตอาหารที่ปลอดภัยในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้น โดยหมู่ที่ 1 ดำเนินการผลิตและจำหน่ายปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด เพื่อส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัย หมู่ที่ 4 ดำเนินการเรื่องสถาบันการเงินชุมชน ธนาคารความดี และกองทุนสวัสดิการชุมชน ให้ความรู้สร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับตัวชี้วัดความดีและการเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชน หมู่ที่ 6 จัดอบรมและให้คำแนะนำเกี่ยวกับการลดรายจ่ายเพิ่มรายได้

ผ่านกิจกรรมของศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านหนองทราย มีเนื้อหาเรียนรู้สำคัญ การออมและการจดบัญชีครัวเรือน ธนาकारพันธุข้าว การปลูกข้าวอินทรีย์ น้ำหมักอินทรีย์ชีวภาพ แปลงเกษตรผสมผสาน การเลี้ยงหมูต้นทุนต่ำ บ่อแก๊สชีวภาพจากมูลโค ขณะที่หมู่ที่ 7 ผลิตน้ำหมักชีวภาพและสารชีวภัณฑ์ สนับสนุนทั้งแจกฟรี โดยของบประมาณสนับสนุนจากแผนพัฒนาตำบลขององค์การปกครองส่วนท้องถิ่น

ในระยะแรกที่ชาวบ้านแต่ละครอบครัวมีความสามารถและข้อจำกัดไม่เท่ากัน เช่น กรณีที่หลายคนไม่เชื่อว่าน้ำหมักชีวภาพและปุ๋ยอินทรีย์จะให้ผลดีกว่าปุ๋ยเคมีและยาฆ่าหญ้า สารเคมีกำจัดศัตรูพืชที่ตนเคยใช้ วิธีการที่นำมาใช้เพื่ออธิบายข้อเท็จจริงแก่คนในชุมชน คือ การทำวิจัยชุมชนเปรียบเทียบระหว่างแปลงที่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงตามที่ชาวบ้านเคยชิน ในพื้นที่ 1 ไร่ กับแปลงที่ใช้น้ำหมักและปุ๋ยอินทรีย์ ในพื้นที่ 1 ไร่เท่ากัน มีการบันทึกข้อมูลขั้นตอนการผลิต รายจ่ายตลอดกระบวนการผลิต และรายรับจากการขายผลผลิต และเสนอผลการศึกษารูปแบบเปรียบเทียบให้เห็นอย่างชัดเจนในที่ประชุมพบว่า แปลงที่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงมีผลผลิตต่อไร่มากกว่า และต้นทุนการผลิตที่สูงกว่า เมื่อเปรียบเทียบแล้วแปลงที่ใช้น้ำหมักและปุ๋ยอินทรีย์มีกำไรมากกว่าที่สำคัญปลอดภัยกว่าทั้งต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อม

นอกจากนี้มีการประสานงานกับสาธารณสุขในการอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงและการป้องกันความเสี่ยงจากอันตรายที่เกิดจากการปนเปื้อนของสารเคมีในอาหาร ประสานงานกับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและสถาบันการศึกษาในการอบรมให้ความรู้และสนับสนุนการรณรงค์การปลูกข้าวปลอดภัย มีการควบคุมเพาะปลูกให้เป็นไปตามมาตรฐานสินค้าเกษตรการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice - GAP) เพื่อเป็นหลักประกันด้านการผลิตอาหารปลอดภัยสำหรับผู้บริโภค ผู้ผลิต และสิ่งแวดล้อม โดยควบคุมตั้งแต่การปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การปฏิบัติหลังเก็บเกี่ยว การบรรจุ การขนส่งและการจำหน่าย โดยมีกลุ่มเกษตรกรทำนาหนองสาหร่ายเป็นกลุ่มส่งเสริมการเรียนรู้ จัดอบรม ให้คำแนะนำ และสนับสนุนการทำนาให้กับเกษตรกรและผู้สนใจ

จากการสัมภาษณ์ผู้นำและสมาชิกในชุมชนทำให้ทราบว่า ครัวเรือนเกษตรกรรายย่อยมีที่นาไม่มาก ต้องประกอบอาชีพเสริม คือ รับจ้างทั่วไปในการเกษตร ให้ความสนใจ รับผิดชอบ และตระหนักถึงความสำคัญของการหันมา “ปลูกทุกอย่างที่กิน กินทุกอย่างที่ปลูก ปลอดภัยพอเพียง” มีการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปตามแนวปฏิบัติที่ถูกกำหนดขึ้น ส่วนหนึ่งเป็นเพราะกลุ่มดังกล่าวมีหนี้ในระบบ เมื่อได้รับรู้ข้อมูลที่วิเคราะห์ให้เห็นถึงปัญหาความไม่สมดุลระหว่างรายรับรายจ่าย และเห็นแนวทางแก้ปัญหาที่ไม่ยากเกินความสามารถของครัวเรือน รวมทั้งรับรู้ว่าการปรับพฤติกรรมดังกล่าว กลายเป็นความดีที่สามารถนำไปค้าประกันเพื่อเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชนได้ หลายครัวเรือนจึงเริ่มปลูกผักสวนครัวในบ้านมากขึ้น และมีการแบ่งผลผลิตข้าวไว้ทานในครัวเรือน

มากขึ้น ขณะเดียวกันในกลุ่มผู้นำชุมชนได้มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนเพื่อเป็นแบบอย่าง ทำให้แนวโน้มการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในชุมชนเปลี่ยนแปลงไปจากเดิมที่มีการปลูกข้าวใช้สารเคมีเข้มข้น ตามคำกล่าวที่ว่า “*ในน้ำมีปลา (สารเคมี ยาฆ่าแมลง) ในนามีหนี้*” มีแนวโน้มลดลง เพราะการใช้สารเคมีเพาะปลูกมีแนวโน้มลดลง คนปลูกข้าวในระบบเกษตรปลอดภัยมากขึ้น พืชผักและสัตว์น้ำตามธรรมชาติกลับมาเป็นแหล่งอาหาร และลดรายจ่ายในส่วนนี้ไปได้มากขึ้น

วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญในขั้นตอนนี้ คือ การเรียนรู้จากการฝึกอบรมให้
ความรู้และการสนับสนุนปัจจัยการผลิตอาหารปลอดภัยจากศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียงบ้านหนองทรายและกลุ่มผลิตปุ๋ยอินทรีย์ การอบรมให้ความรู้เกี่ยวกับความเสี่ยงและการป้องกันความเสี่ยงจากอันตรายที่เกิดจากการปนเปื้อนของสารเคมีในอาหารจากสาธารณสุข การอบรมให้ความรู้และสนับสนุนการรณรงค์การปลูกข้าวปลอดภัย มีการควบคุมการเพาะปลูกให้เป็นไปตามมาตรฐานสินค้าเกษตรการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี จากกลุ่มเกษตรกรทำนาหนองสาหร่าย เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และสถาบันการศึกษา รวมทั้งนำ**การทำวิจัย**เปรียบเทียบระหว่างแปลงที่ใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลงตามที่ชาวบ้านเคยชินมาใช้เพื่ออธิบายข้อเท็จจริงแก่คนในชุมชน

5) ติดตาม ประเมินผล ปรับปรุงแนวปฏิบัติ และบูรณาการเข้าสู่วิถีชุมชน

เมื่อแนวคิดการส่งเสริมการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมให้ความสำคัญกับการเรียนรู้จากการปฏิบัติ ดังนั้นการส่งเสริมให้คนเห็นความสำคัญของการบริโภคอาหารปลอดภัยโดยคำนึงถึงแหล่งที่มาของอาหาร และการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยการหันมาผลิตอาหารที่ปลอดภัยในสัดส่วนที่เพิ่มขึ้นต้องใช้เวลาในการทำความเข้าใจและดำเนินการร่วมกันผ่านการวางแผนและแนวปฏิบัติข้างต้น ชุมชนจึงมีการติดตาม ให้คำแนะนำ และประเมินผลการดำเนินงานดังกล่าวผ่านวิธีการต่าง ๆ ดังนี้ การติดตามระดับครัวเรือน โดยพิจารณาจากบันทึกรายรับรายจ่าย บันทึกความดี การติดตามโดยกรรมการสถาบันการเงินและธนาคารความดี ดังที่ นายจรัส เสือภู, คณะอนุกรรมการสถาบันการเงินชุมชนหนองสาหร่าย (สัมภาษณ์, 8 มีนาคม 2559) เล่าว่า คนที่เอาความดีมาค้าประกันเพื่อกู้เงินจากสถาบันการเงิน ส่วนใหญ่เขาไม่มีทุนไปค้าประกันกู้เงินจากธนาคารได้ เป็นทุกข์กับหนี้ในระบบ มาพึ่งพาสถาบันการเงินชุมชน ซึ่งการเชื่อมโยงข้อความดีของคนหนองสาหร่าย กับสถาบันการเงิน กับธนาคารความดี เพื่อให้เขาเรียนรู้ วิธีการแก้ปัญหาเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตเขา ปลอดภัยได้ด้วยการหันมาลดรายจ่าย ปลูกผักกินเอง อีกประการหนึ่งที่สถาบันการเงินชุมชนต่างจากธนาคารทั่วไปคือ “*เรามีคณะอนุกรรมการ มีหน้าที่ให้กำลังใจ เยี่ยม กับคนที่ใช้ความดีเข้าถึงแหล่งทุนแล้ว ไปเยี่ยม ไปดูว่า พอเขาเอาเงินไปแล้ว เขามีปัญหาอะไรไหม ประสบปัญหาอะไร หรือไม่ เราไปช่วย ไปให้คำแนะนำ*”

การติดตามระดับหมู่บ้าน ตำบล ดำเนินผ่านการประชุมหมู่บ้านและประชุม ตำบลโดยสภาองค์กรชุมชน ประกอบกับทุกครั้งที่มีการประชุมตำบล จะมีการถ่ายทอดสดผ่านเสียง ตามสายที่ครอบคลุมทุกหมู่บ้านในตำบล ทำให้ผู้ที่ไม่มีโอกาสเข้าประชุมสามารถรับรู้ข้อมูลต่าง ๆ ร่วมกัน ทำให้รับรู้ว่ามีใครบ้างที่เข้าร่วมกิจกรรมโครงการใด คนเหล่านั้นมีพฤติกรรมสอดคล้องกับ กฎเกณฑ์ที่องค์กรชุมชนกำหนดไว้หรือไม่ เป็นอีกช่องทางสำคัญในการส่งเสริมและตรวจสอบ พฤติกรรมที่พึงประสงค์ เช่นที่พบว่า “ในสภา 79 หรือสภาองค์กรชุมชน มีกลุ่มเยาวชนเป็นตัวแทน ด้วย เด็ก ๆ เป็นสมาชิกชุมชนเข้าประชุมหมู่บ้านรับรู้เป้าหมายความดี 9 ข้อ เป็นสมาชิกธนาคาร ความดี และเรียนรู้ที่โรงเรียน เขาจะได้ยินบ่อย ๆ พอกลับบ้านไปเจอพ่อแม่ เขาจะช่วยพ่อแม่ ช่วยจด บันทึกรายบัญชี ช่วยปลูกดูแลผักสวนครัว ช่วยเตือนพ่อแม่เขาได้...เด็ก ๆ จะมาบอกตาโรดม ลุงโรดม (คิวโรดม) พ่อแม่ที่บ้านทำหรือไม่ทำ เขามีส่วนร่วมตรวจสอบความดีกันด้วย เช่นเดียวกับชาวบ้านใน ตำบลหนองสาหร่าย” (สมาชิกชุมชนหนองสาหร่าย คนที่ 1 (ไม่ประสงค์ออกนาม), สัมภาษณ์, 6 กันยายน, 2558)

นอกจากนี้ยังมีกิจกรรมตลาดนัดความรัก ที่กำหนดขึ้นเพื่อเผยแพร่ความดี ความรัก ของคนในชุมชน โดยมีท้องถื่นและท้องที่ทำงานร่วมกัน ทั้งอาสาสมัครสาธารณสุข ชมรมกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ทำงานประสานกันในงานกำหนดให้แต่ละครัวเรือนนำสิ่งของที่ตนปลูก ผลิต หรือประดิษฐ์ เอง ที่มีอยู่แล้วในครัวเรือนมาแลกเปลี่ยนกัน ทั้งอาหารสด อาหารแห้ง นำผลผลิตพืชผักอาหารที่ ปลอดภัยจากบ้านของตน (จะมีการบันทึกข้อมูลของชนิดพืชผักที่นำมา) มาแลกเปลี่ยนกับคนอื่น ๆ ในชุมชน ครัวเรือนฐานะยากจน ฐานะปานกลางสามารถนำพืชผักที่ปลูกเองมาให้สำหรับปรุงเป็น อาหารเลี้ยงคนที่มาร่วมงาน หรือนำต้นพริก ต้นกล้วยมาแบ่งปัน ไม้กวาด จักสาน มาวางไว้ในงาน แม้ จะมีการบันทึกว่าครัวเรือนใดนำอะไรมา แต่เมื่อนำไปวางในที่จัดเตรียมไว้สำหรับการแลกเปลี่ยนหรือ นำไปประกอบอาหารจะไม่มีการประกาศ เพราะอยากให้เกิดการแบ่งปันอย่างแท้จริง ตลาดนัดความ รักจึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่สร้างขึ้นเพื่อส่งเสริมและติดตามการทำความดีของคนในชุมชน ตามเกณฑ์ ตัวชี้วัดความดีที่กำหนดไว้ และมีการจดบันทึกความหลากหลายของพืชพันธุ์ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านนำมา แลกเปลี่ยนกัน พันธุ์พืช พันธุ์ผักใหม่ ๆ ถูกนำมาแบ่งปันในตลาดนัดนี้

ชุมชนต้องมีการประเมินผลการดำเนินงานที่ผ่านและทุกปีจะมีการสำรวจข้อมูล เพื่อนำไปประกอบการจัดทำแผนแม่บทชุมชน ในช่วงปี 2553 จึงมีการสำรวจและวิเคราะห์ความ มั่นคงทางอาหารของชุมชนหนองสาหร่ายร่วมกันระหว่างเจ้าหน้าที่มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน คุณคิวโรดม จิตนิยม และอาสาสมัครในชุมชน ซึ่งพบว่า แหล่งที่มาของอาหารในชุมชนมาจาก 3 แหล่งสำคัญ คือ จากกระบวนการผลิตของครัวเรือน ได้แก่ ข้าว พืชผักสวนครัว ไข่และเป็ดพื้นบ้าน (กระเพรา ตะไคร้ มะกรูด มะนาว ข่า กล้วย) จากแหล่งธรรมชาติ ได้แก่ บ่อน้ำ คลองส่งน้ำ ผักบุ้ง ตำลึง ย่านาง ปลา

ช่อน ปลาตาก กบ นก หอย ปู อึ่ง และสดทำจากตลาดนัด ร้านค้าโดยการซื้อ (ข้าว ผัก เนื้อสัตว์ อาหารสำเร็จรูป เครื่องปรุง ขนม)

นอกจากนี้พบว่า ทั้งที่ตำบลหนองสาหร่ายเป็นตำบลที่ประชากรส่วนใหญ่มีอาชีพจากการทำนาปลูกข้าวขาย แต่พบว่าจากกลุ่มตัวอย่างที่ศึกษามีผู้ที่ไม่มีการปลูกข้าวไว้บริโภคสูงถึงร้อยละ 66 จากครัวเรือนทั้งหมดที่ศึกษา ขณะที่สัดส่วนการพึ่งตนเองด้านอาหารของคนในชุมชนอยู่ที่ร้อยละ 36.14 โดยเป็นอาหารจากการผลิตเองร้อยละ 27.76 หาได้จากธรรมชาติร้อยละ 8.3 ขณะที่แหล่งที่มาของอาหารร้อยละ 63.86 มาจากการซื้อโดยมีการซื้อเนื้อสัตว์มากที่สุด รองลงมา คือ ขนม เครื่องดื่ม อาหารปรุงสำเร็จรูปและเครื่องปรุง เมื่อแบ่งตามกลุ่มอาชีพในชุมชน ได้แก่ ทำนา/ทำไร่ รับจ้าง ค้าขาย และรับราชการ พบว่า กลุ่มที่มีอาชีพการเกษตร ทำนา/ทำไร่ มีที่ดินเป็นของตนเองมีสัดส่วนการพึ่งตนเองด้านอาหารน้อยกว่าครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้าง เพราะครัวเรือนที่มีอาชีพรับจ้างมีวิถีชีวิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติและพึ่งตนเองสูงกว่า เนื่องจากต้องการลดรายจ่ายในครัวเรือน ให้เพียงพอต่อรายได้ที่ครัวเรือนสามารถหาได้ (สุภา ไยเมือง, 2555)

ข้อมูลข้างต้นนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านและที่ประชุมตำบล มีการวิเคราะห์ร่วมกันพบว่า การส่งเสริมของชุมชนที่ผ่านมา ทำให้มีผู้ผลิตข้าวไว้บริโภคมากขึ้น จำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและจำหน่าย มีความหลากหลายมากขึ้น แต่ยังคงพบว่าเราพึ่งตนเองด้านอาหารจากฐานการผลิตและฐานธรรมชาติที่มีอยู่น้อยมาก เมื่อเทียบกับอาหารที่ซื้อมา ด้านความปลอดภัยของอาหารแม้ว่าหลายครัวเรือนจะปลูกพืชผักบริโภค แต่พบว่าส่วนใหญ่ยังไม่ทราบถึงแหล่งที่มาของอาหารที่บริโภค โดยยังคงเชื่อว่าของที่ซื้อมาจากภายนอกปลอดภัยกว่าการกินอาหารที่ตนเองผลิตเอง เพราะผลผลิตของตนเองส่วนใหญ่ยังคงปลูกโดยใช้สารเคมีไม่ปลอดภัย สัตว์น้ำและพืชผักจากแหล่งอาหารตามธรรมชาติอาจมีการปนเปื้อนจากสารเคมีเหล่านั้น ผนวกกับจำนวนสมาชิกครัวเรือนที่น้อยลง วิถีชีวิตที่เร่งรีบต่างคนต่างต้องออกไปทำงาน ไปเรียนหนังสือ เวลาในการรับประทานอาหารพร้อมหน้ากันน้อยลง หลายครัวเรือนจึงหันมานิยมซื้ออาหารสำเร็จรูป เช่น แกง ผัด ผัก น้ำพริก จากตลาด ร้านค้าแทนการปรุงอาหารเอง จึงทำให้ชุมชนหนองสาหร่ายยังคงมีความเสี่ยงกับการรับประทานอาหารที่ไม่ปลอดภัยอยู่

อย่างไรก็ตามการเชื่อมโยงกิจกรรมเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งด้านการผลิตและการบริโภคอาหารปลอดภัยข้างต้นเข้ากับยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุข ตัวชี้วัดความดีเพื่อสร้างความสุข การดำเนินงานของธนาคารความดีและสถาบันการเงินชุมชน มีส่วนสำคัญในการสร้างแรงจูงใจทำให้คนในชุมชนเปลี่ยนแปลงความคิดและพฤติกรรมกรดำเนินชีวิตที่คำนึงถึงการแก้ปัญหา โดยใช้ข้อมูลเชิงตัวเลข มาช่วยในการวิเคราะห์ทบทวนพฤติกรรมที่ผ่านมา เรียนรู้วางแผนปรับพฤติกรรมที่คำนึงถึงการช่วยเหลือ การพึ่งพากันและกัน การมีความสัมพันธ์ที่ดีภายใต้กติกา ตัวชี้วัดที่กำหนดขึ้นร่วมกัน ช่วยเสริมสร้างความเชื่อมั่นต่อวิถีคิดและแนวปฏิบัติใหม่ จากต่างคนต่างอยู่มา

เป็นเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน มีความสัมพันธ์ของคนในชุมชนที่ใกล้ชิด มีการช่วยเหลือ ดูแลกันมากขึ้น “ตั้งแต่เขาบอกว่า การมีกลุ่มองค์กรดี เป็นความดีข้อหนึ่ง เราเห็นเขาโยงกิจกรรมกลุ่มนั้นเข้ากลุ่มนี้ เราทำเรื่องหนึ่ง มันโยงไปกลุ่มอื่นด้วย ปรึกษาคนอื่นได้ เขาทำให้เพราะมันกำหนดว่าเขาต้องช่วย พอเราไปช่วยได้รู้ว่ามีการทำอะไรอีก ก็ไปทำอีก กลายเป็นว่ามีกิจกรรมอะไร ก็ช่วยกัน มีที่ไหนก็ไปช่วย คนก็เห็นหน้ากันมากขึ้น สามัคคีขึ้น เปลี่ยนไปจากก่อนนี้ต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทุกข์เพราะหนี้มันเยอะ ทวงเข้า ทวงเย็น ทำนาก็ทำกันไป หมดยาปรับจ้าง หาเงินใช้หนี้ ไม่สนใจใคร เดียวนี้ดีขึ้น สามัคคีขึ้น” (สมาชิกชุมชนหนองสาหร่าย คนที่ 2 (ไม่ประสงค์ออกนาม), สัมภาษณ์, 6 กันยายน, 2558)

ด้วยเหตุนี้ ปลายปี 2554 จึงมีการนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับความเสี่ยงจากการรับประทานอาหารที่ไม่ปลอดภัย ในที่ประชุมตำบลเพื่อระบุในยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุข ชาวหนองสาหร่าย โดยเชื่อมโยงกับ เกณฑ์ความสุข ตัวชี้วัดความดี/คนดี เดิมมี 22 ความดี 63 ตัวชี้วัด และเป็นเสมือนการกำหนดบรรทัดฐานให้คนในชุมชนรับรู้และถือปฏิบัติร่วมกันต่อไป ซึ่งได้ข้อสรุปร่วมกันว่า ปัญหาด้านความปลอดภัยเรื่องอาหารและการพึ่งตนเองด้านอาหารนั้น ควรมองเชื่อมโยงไปถึงความยั่งยืนของธรรมชาติสิ่งแวดล้อมและความสัมพันธ์ที่ดีของคนในชุมชน ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการนำไปสู่ความสุขของชุมชนร่วมกัน ซึ่งต้องมีทั้งมิติสังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม และเป็นที่มาของตัวชี้วัดความดี ตัวที่ 23 คือ สิ่งแวดล้อมดี พิจารณาว่าคนในชุมชนจะมีความสุขมากขึ้น ถ้า 1) มีการผลิตอาหารปลอดภัย ลดการใช้สารเคมีร้อยละ 10 ทุกปี 2) มีการปลูกผักสวนครัวไว้กินเอง ไม่น้อยกว่าครัวเรือนละ 7 ชนิด 3) ไม่เผาตอซังข้าว หันไปปรับปรุงดิน ด้วยวิธีการที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้น และ 4) มีการคัดแยกขยะ ใช้ขยะสร้างสุขภาพ ทำให้คนมีเงินออม และนำไปทำบุญอินทรีย์ ผลิตแก๊สชีวมวล

ในขั้นตอนนี้ใช้การประชุมหมู่บ้านและการประชุมตำบล และการเรียนรู้จากการเข้าร่วมกิจกรรมขององค์กรชุมชน เป็นวิธีการสำคัญที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชนการบูรณาการเข้ากับเงื่อนไขในการเข้าถึงแหล่งทุนในชุมชน ทำให้สมาชิกในชุมชนได้ทบทวนการดำเนินชีวิตที่ผ่านมา และมีโอกาสแลกเปลี่ยนปัญหาและความสำเร็จกับคณะกรรมการองค์การการเงินต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง ในระหว่างการเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรม ชุมชนจึงมีการติดตาม ให้คำแนะนำ และประเมินผลการดำเนินงานดังกล่าวผ่านวิธีการต่าง ๆ ได้แก่ การกำหนดให้ **บันทึกรายรับรายจ่าย บันทึกความดีรายบุคคล/ครัวเรือน** โดยมีคณะกรรมการธนาคารความดีและการประชุมหมู่บ้านและประชุมตำบลโดยสภาองค์กรชุมชนกำกับ มีการจัดกิจกรรมตลาดนัดความรัก เพื่อเป็นพื้นที่แสดงผลการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามที่กำหนดไว้ รวมทั้งการวิจัยสำรวจและวิเคราะห์ความมั่นคงทางอาหารร่วมกันมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนและสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ

กล่าวโดยสรุปวิธีการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้ดังนี้ การสังเกต การเล่าสู่กันฟัง การประชุม หมู่บ้าน การยกตัวอย่างด้วยสถานการณ์ใกล้ตัว การระดมความคิดเห็น การใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากการปฏิบัติตามข้อตกลงร่วมกัน การอบรมให้ความรู้ การวิจัยชุมชน การเรียนรู้จากการสังเกต การบันทึกทรายรับรายจ่าย การบันทึกความดี การให้คำปรึกษาคำแนะนำ จากผู้นำและผู้รู้ในชุมชน โดยมีแหล่งการเรียนรู้ที่สำคัญ ดังนี้คือ แหล่งเรียนรู้ในชุมชน ได้แก่ ที่ประชุมหมู่บ้าน ผู้นำชุมชน สภาองค์กรชุมชน กลุ่มองค์กรในชุมชน ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง แหล่งเรียนรู้นอกชุมชน ได้แก่ วิทยากรที่ให้ความรู้ในการอบรม เช่น เจ้าหน้าที่สาธารณสุข เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เจ้าหน้าที่มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน

2.3.4 ด้านผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้นำและสมาชิกในชุมชน มาผนวกกับผลการศึกษาเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับการดำเนินงานของชุมชน พบว่าการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้นำและสมาชิกกลุ่มใน 3 ประเด็นสำคัญ คือ

1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้

1.1) สมาชิกในชุมชน รับรู้และมีความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับการบูรณาการยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุข กับการดำเนินชีวิต และการดำเนินกิจกรรมขององค์กรการเงินในหมู่บ้าน และกลุ่มต่าง ๆ เพราะมีการนำยุทธศาสตร์มาใช้และสอดแทรกกับการดำเนินชีวิตของคนในชุมชน ด้วยเงื่อนไขของการกู้ยืมที่ต้องใช้ประชาคมหมู่บ้านหรือเวทีประชุมหมู่บ้านทุกเดือนในการตรวจสอบและรับรอง ทำให้ทุกคนรับฟัง ทบทวนร่วมกันทุกเดือน โดยเฉพาะผู้ที่สนใจจะเข้าถึงแหล่งทุนต่าง ๆ ในชุมชน

1.2) มีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารในมิติอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่เคยเข้าใจว่าเป็นเรื่องการมีอาหารเพียงพอต่อการรับประทานในแต่ละมื้อ เช่นที่ผู้นำและสมาชิกในชุมชนสะท้อนว่า ตอนที่มีการรวบรวมข้อมูลสำรวจสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชนโดยมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน มีการให้ข้อมูลเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน ว่าความมั่นคงทางอาหารมีความสัมพันธ์กับความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรทั้งด้านวิถีชีวิตในฐานะผู้บริโภคและผู้ผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารว่าต้องพิจารณาถึงสัดส่วนของอาหารที่ได้มาจากการผลิตด้วยตนเอง การหาจากธรรมชาติ และการซื้อจากตลาด การสนทนาเกี่ยวกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชนทำให้ความคิด ความเชื่อ และบทบาทของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าวได้รับการวิเคราะห์และสนทนาให้มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความตระหนักในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของเกษตรกรในลำดับต่อไป

2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด

2.1) มีการเปลี่ยนแปลงความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความปลอดภัยและที่มาของแหล่งอาหารต่าง ๆ ที่ว่า พืชผักที่ซื้อตามท้องตลาดปลอดภัยกว่าพืชผักจากไร่นาของตน ซึ่งความเชื่อดังกล่าวถูกตั้งคำถามด้วยเรื่องเล่าของคุณป้าในชุมชน และผลการตรวจสอบเคมีในเลือดที่อยู่ในระดับเสี่ยงและไม่ปลอดภัย รวมทั้งทบทวนบทบาทของตนเองว่าไม่ใช่เพียงเกษตรกรที่ปลูกพืชผักเป็นสินค้าขายเท่านั้น แต่คือ ผู้ปลูกอาหาร ดังนั้นควรคำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่คำนึงถึงความปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

2.2) เห็นความสำคัญของตนเองและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาและการพัฒนาร่วมกัน โดยใช้ยุทธศาสตร์ชุมชนอยู่ดีมีสุข “การมีกิจกรรมเชื่อมโยงข้อความดีที่เราคิดขึ้น กับสถาบันการเงิน กับธนาคารความดี ทำให้คนที่เข้ามาร่วม ต้องรู้จักรักษาลัทธิจะ ปลูกผัก ออมเงิน เข้าประชุม เรามีธนาคารช่วย แต่เขาได้รู้จักจัดการตัวเอง ปรับพฤติกรรมตัวเองด้วย ต้องออกจากวงจร(หนี้)เดิมนั้นด้วย หลายคนต้องเปลี่ยนแปลงตัวเอง เปลี่ยนความคิดด้วย อยากให้ชุมชนช่วย เขาต้องช่วยชุมชนด้วย มาทำงานเพื่อชุมชน หลายคนเปลี่ยนไป” (พลนริศ วรรณะ, ผู้ใหญ่บ้านหนองซุย, สัมภาษณ์, 6 กันยายน 2558)

3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ พบว่า ชุมชนมีการผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนมากขึ้น มีจำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและจำหน่าย ที่มีความหลากหลายมากขึ้น และมีจำนวนของสมาชิกในชุมชนที่เปลี่ยนแปลงจากต่างคนต่างอยู่มาเป็นเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกัน มีการช่วยเหลือ ดูแลกัน ใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ กลุ่ม องค์กรในชุมชนมากขึ้น

2.4 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ อาจกล่าวโดยสรุปถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนหนองสาหร่าย ได้ดังนี้

2.4.1 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนหนองสาหร่าย ได้แก่

1) ผู้นำชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้คนในชุมชนหันมาสนใจเรียนรู้ร่วมกัน เช่น (1) ผู้นำมีศักยภาพในการสื่อสารและนำการสนทนาที่ทำให้ผู้นำคนอื่นและสมาชิกในชุมชน ได้แสดงความคิดเห็นและตรวจสอบความคิดร่วมกัน ในบรรยากาศของการให้เกียรติทุกเพศทุกวัย (2) ผู้นำสามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ตนมีมาแลกเปลี่ยน สนทนาร่วมกับคนอื่นในชุมชน นำการวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์ของตนกับสถานการณ์และผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารให้สมาชิกคนอื่นในชุมชนได้ ดังที่พบว่าผู้นำมีโอกาสไปศึกษาดูงาน ไปสัมมนา ทำให้ได้ความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหาร เช่น สารพิษตกค้างในพืชผักกับอันตรายต่อสุขภาพ

หรือได้รับการอบรมและมีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง เกษตรอินทรีย์ เมื่อได้รับรู้ปัญหาของชุมชนที่สอดคล้องกับประเด็นเหล่านั้น จึงนำไปสู่การจัดประชุมเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์และแก้ปัญหาร่วมกัน

2) **บรรยากาศการสื่อสารสนทนาที่เปิดโอกาสให้คนในชุมชนได้ประเมินตนเอง** ตรวจสอบความคิด และพร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเอง ได้แก่ การประชุมหมู่บ้านและการประชุมตำบลตามปฏิทินชุมชน ที่เปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนรับรู้ ตรวจสอบ ความคิดและทำความเข้าใจสถานการณ์ที่กระทบต่อความไม่ปลอดภัยในอาหาร การสนทนาที่ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนสามารถคิดเชื่อมโยงสถานการณ์ แนวโน้ม และผลกระทบที่จะเกิดขึ้น รวมทั้งมีการให้คำแนะนำปรึกษา ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน

3) **เครือข่ายการเรียนรู้** การเชื่อมโยงแหล่งเรียนรู้ทั้งในชุมชนและนอกชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน กลุ่ม องค์กร ศูนย์เรียนรู้ในชุมชน ที่ช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชน เข้าถึงและแลกเปลี่ยนข้อมูล ความรู้ ประสบการณ์ ที่เป็นประโยชน์ต่อการแก้ปัญหาหรือเพิ่มศักยภาพในการผลิตและการจัดการสถานการณ์ต่าง ๆ ทำให้สมาชิกในชุมชนพบว่า ช่วงเวลาของการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง จะได้รับคำแนะนำ ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้ และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการสนับสนุนทางวิชาการจากหน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ ที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร เช่น ความรู้ เทคโนโลยีในการการเพิ่มผลิตภาพการผลิตอาหารปลอดภัย การจัดทำแผนแม่บทชุมชน

4) **การบริหารจัดการองค์กรชุมชนที่ดี** ชุมชนหนองสาหร่ายมีการบริหารจัดการเพื่อบูรณาการการทำงานระหว่างองค์กรชุมชนต่าง ๆ ในตำบล ภายใต้ยุทธศาสตร์ชุมชน “อยู่ดี มีสุข” ตำบลหนองสาหร่าย โดยใช้เกณฑ์ความสุขและตัวชี้วัดความดีหรือคนดีของชุมชนตำบลหนองสาหร่าย ในการกำหนดค่านิยมและพฤติกรรมที่พึงประสงค์ โดยมีการเชื่อมโยงประเด็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในยุทธศาสตร์และเกณฑ์ความสุขดังกล่าว เป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนที่มาอย่างต่อเนื่อง

2.4.2 เจาะลึกที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างด้านความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนหนองสาหร่าย ได้แก่

1) **การมีข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหาร** การมีข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างเพียงพอ มีส่วนสำคัญที่

กระตุ้นให้คนในชุมชน ใช้เป็นข้อมูลในการทำความเข้าใจตนเองเชื่อมโยงกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์ เปรียบเทียบประสบการณ์ความเชื่อในอดีตกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จนนำไปสู่การตั้งคำถามและตรวจสอบความคิดความเชื่อเดิม และเปิดใจพร้อมเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่ เช่น ในที่นี้คือผู้นำชุมชนนำเหตุการณ์ที่สมาชิกในชุมชน พบว่า พืชผักในท้องตลาดซึ่งเคยเชื่อว่าน่าจะปลอดภัยกว่าผลผลิตที่ตนเองเพาะปลูก (ซึ่งใช้สารเคมีอย่างเข้มข้นจึงไม่กล้ากินผักของตน) ไม่เป็นความจริงเพราะผักที่ตนซื้อจากตลาดในหมู่บ้าน เป็นผักที่ตนเพิ่งส่งขายไปเมื่อวาน โดยมีการนำข้อมูลเชิงสถิติรายรับรายจ่ายที่เกี่ยวข้องกับการผลิต และการบริโภคอาหารของครัวเรือน และข้อมูลด้านสุขภาพ มาใช้ในการประชุมเพื่อการวิเคราะห์กรณีตัวอย่างเพื่อวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารร่วมกัน และนำไปสู่การกระตุ้นการรับรู้และสร้างความตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาความไม่ปลอดภัยด้านอาหารในชุมชน และนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในเวลาต่อมา

2) การปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน ดังพบว่า ชุมชนหนองสาหร่ายมีการดำเนินงานพัฒนาในระดับชุมชนมาอย่างต่อเนื่อง แต่เมื่อผู้นำรับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชนจึงมีการปรับปรุงและพัฒนากลไกต่าง ๆ เช่น การเชื่อมโยงกับการประชุมหมู่บ้าน การจัดทำแผนพัฒนาหมู่บ้าน แผนพัฒนาตำบลภายใต้ยุทธศาสตร์ “อยู่ดีมีสุข” ตำบลหนองสาหร่าย เชื่อมโยงกับกิจกรรมของธนาคารความดีและสถาบันการเงินชุมชน เพื่อส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้และปฏิบัติด้านความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชน โดยเฉพาะประเด็นการผลิตอาหารที่ปลอดภัย และการเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารด้วยการปลูกพืชอาหารไว้กินในครัวเรือนมากขึ้น ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลให้กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

อาจกล่าวโดยสรุปกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนหนองสาหร่าย ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 3 แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนหนองสาหร่าย

กรณีศึกษาที่ 3 ชุมชนลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ตั้งอยู่ที่หมู่ 2 บ้านลานตากฟ้า ตำบลลานตากฟ้า อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ผู้วิจัยดำเนินการวิจัยภาคสนามศึกษาด้วยวิธีการสัมภาษณ์ ประธาน คุณนนทา ประสารวงษ์ และสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า จำนวน 7 คน และสมาชิกในตำบลลานตากฟ้า 2 คน เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปของชุมชนและกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน นอกจากนี้ผู้วิจัยใช้วิธีการสังเกตกระบวนการเรียนรู้และการแสดงออกของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้าระหว่างการเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ได้แก่ การประชุม การเยี่ยมแปลงนา การบรรยายและการจัดกิจกรรมให้กับผู้มาศึกษาดูงานของกลุ่ม และกิจกรรมต่าง ๆ ที่สมาชิกของกลุ่มไปเข้าร่วมซึ่งจัดขึ้นภายนอกชุมชน ได้แก่ การประชุมสัมมนาเชิงวิชาการและการออกร้านจำหน่ายสินค้าเกษตร รวมทั้งการศึกษาเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง กล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

3.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชนลานตากฟ้า

เนื่องจากกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า มีสมาชิกซึ่งเป็นเกษตรกรที่มาจากหลายชุมชนในตำบลลานตากฟ้า ในส่วนนี้จึงขอนำเสนอข้อมูลสภาพทั่วไปของตำบลลานตากฟ้าเพื่อทำความเข้าใจเกี่ยวกับบริบทของสภาพพื้นที่ที่สมาชิกกลุ่มอาศัยอยู่

เดิมตำบลลานตากฟ้าเป็นส่วนหนึ่งของตำบลจั่ววาย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม ได้รับการจัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลลานตากฟ้าตามประกาศกระทรวงมหาดไทย ปี 2539 ปัจจุบันตำบลลานตากฟ้ามีพื้นที่ทั้งหมด 18.78 ตารางกิโลเมตร มีการแบ่งการปกครองออกเป็น 5 หมู่บ้าน ได้แก่ บ้านคลองเจ๊ก บ้านลำทหาร บ้านลานตากฟ้า บ้านท้ายวัด บ้านบางเก็ง ที่ตั้งของตำบลลานตากฟ้า มีอาณาเขตติดต่อ ดังนี้

ทิศเหนือ	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลบางแก้วฟ้าและตำบลห้วยพลู อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
ทิศใต้	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลจั่ววาย อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันออก	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลคลองโยงและตำบลมหาสวัสดิ์ อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม
ทิศตะวันตก	มีอาณาเขตติดต่อกับ ตำบลดอนแฝก ตำบลวัดสำโรง อำเภอนครชัยศรี จังหวัดนครปฐม

ลักษณะภูมิประเทศ สภาพพื้นที่โดยทั่วไปเป็นที่ราบลุ่มเหมาะสำหรับทำการเกษตรกรรม ผังเมืองถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สีเขียว มีแม่น้ำนครชัยศรีไหลผ่าน ได้รับการพัฒนาระบบชลประทาน ระบบคูคลอง ทำให้มีน้ำอุดมสมบูรณ์ตลอดทั้งปี

ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกร ได้แก่ การทำนา การทำสวน แบ่งเป็นสวนผลไม้ เช่น ฝรั่ง ชมพู่ ส้มโอ ขนุน มะม่วง มะพร้าว สวนผัก สวนไม้ดอกไม้ประดับ จำพวกกล้วยไม้ และอาชีพการประมง เช่น การเลี้ยงกุ้ง และปลา รองลงมาประกอบอาชีพค้าขายและรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม หลายครัวเรือนมีสมาชิกที่ทำงานทั้งในและนอกภาคเกษตรควบคู่กันไป เพื่อให้มีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพ

ในอดีตพื้นที่บางส่วนถูกจับจองโดยพระบรมวงศานุวงศ์ การพัฒนาระบบชลประทานทำให้ชาวนาสามารถนาได้ปีละ 2 ถึง 3 ครั้ง ต่อมา ต้นทศวรรษ 2520 มีการจัดตั้งนิคมสหกรณ์เพื่อดำเนินการเช่าซื้อที่ดินและให้ชาวบ้านค่อย ๆ ผ่อนส่งเงินคืนแก่กองทุนหมุนเวียน ซึ่งรู้จักในชื่อสหกรณ์เช่าที่ดินคลองโยง ช่วงเวลาดังกล่าวการทำนามีความเข้มข้นมากขึ้นมีการใช้เครื่องจักร รถนวดแทนแรงงานจากควาย เปลี่ยนจากการทำนาดำเป็นการทำนาหว่าน ต่อมาราวปี 2549 กรมส่งเสริมสหกรณ์ได้ส่งมอบที่ดินคืนกรมธนารักษ์ตามนโยบายของรัฐบาลที่ต้องการทวงคืนที่ดินจากหน่วยงานราชการต่าง ๆ เมื่อชาวบ้านรับรู้จึงมีการเรียกร้องให้รัฐบาลดำเนินการแก้ไข การต่อสู้ในปัญหาที่ดินทำกินของคลองโยงคลี่คลายเมื่อต้นปี 2554 รัฐบาลขณะนั้นมีมติให้ ชาวบ้านสามารถอาศัยและทำการเกษตรได้เช่นเดิมแต่ต้องอยู่ในรูปแบบโฉนดชุมชน ซึ่งมีเงื่อนไขว่า การใช้ประโยชน์ที่ดินต้องเพื่อประโยชน์ในการเกษตรและที่อยู่อาศัย และห้ามมีการซื้อขายและโอนที่ดินยกเว้นตกทอดให้ลูกหลาน

ตั้งแต่ปี 2540 การทำนาที่เปลี่ยนแปลงไปทำให้ชาวนากลายเป็น “ผู้จัดการนา” กล่าวคือ การปรับสภาพแปลงนาโดยล้มหัวคันนาที่เป็นแปลงเล็ก ๆ ให้กลายเป็นนาผืนใหญ่เพื่อให้เครื่องจักรเข้าไปสู่นาได้ มีการนำเครื่องดำนามาใช้แทนการลงแขกเกี่ยวข้าวจากเพื่อนบ้าน ใช้เครื่องฉีดพ่นยาฆ่าแมลง รถเกี่ยวข้าวแบบเครื่องนวด เครื่องจักรกลท่อนแรงเหล่านี้ ทำให้เจ้าของนาใช้เวลาอยู่ในนาประมาณ 10 – 15 วันเท่านั้น แต่ค่าใช้จ่ายด้านต้นทุนการผลิตสูงมาก เฉลี่ยไร่ละ 2,500 ถึง 3,000 บาท ซึ่งโดยเฉลี่ยครัวเรือนส่วนใหญ่จะปลูกข้าวประมาณ 10 ไร่ ค่าใช้จ่ายมีตั้งแต่ ค่าข้าวปลูก ค่าปุ๋ยเคมี ค่าจ้างใส่ปุ๋ย ค่าไถและตีดิน ค่าคราด ค่ายาฆ่าแมลง ค่ายาคุมหญ้าวัชพืช ค่าฮอโรมอน ค่าจ้างฉีดยา ค่าเกี่ยว ค่าน้ำมัน(ในการไถ การคราด การวิดน้ำ การเกี่ยว) ค่าขนส่ง ซึ่งยังไม่รวมค่าเช่าที่ดิน ค่าแรงงานในครอบครัว ผลผลิตข้าวทั้งหมดขายให้โรงสี ในขณะที่ราคาผลผลิตหรือการขายข้าวเปลือกไม่แน่นอน ทำให้เมื่อหักต้นทุนการผลิตแล้ว ไม่พอกับรายจ่ายหลายครัวเรือนจึงต้องไปกู้ยืมทั้งกับธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ กู้ยืมกับเจ้าของโรงสี

3.2 ข้อมูลทั่วไปเกี่ยวกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนลานตากฟ้า

ผลการศึกษาเอกสารที่เกี่ยวข้องและการสังเกตการดำเนินกิจกรรมร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม รวมทั้งการสัมภาษณ์ประธานและสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโหนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า กล่าวโดยสรุปถึงการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมาของกลุ่มที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารได้ ดังนี้

การรวมตัวกันของครัวเรือนต่าง ๆ ในตำบลลานตากฟ้า เพื่อร่วมกันดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารเริ่มต้นชัดเจนเมื่อ ปี 2554 โดยดำเนินงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อให้ครัวเรือนที่สนใจได้เรียนรู้ เข้าใจ และหันมาให้ความสำคัญกับการผลิต บริโภค และจำหน่ายข้าวอินทรีย์ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโหนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ประกอบด้วย การดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังต่อไปนี้

3.2.1 การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหาร โดยการตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโหนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ให้คำแนะนำช่วยเหลือสมาชิกตั้งแต่วางแผนการเพาะปลูกการเก็บเกี่ยว สนับสนุนเมล็ดพันธุ์และปัจจัยการผลิต ถึงการขายผลผลิตสู่ตลาด

3.2.2 การเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีมติการผลิตอาหารให้เพียงพอ ปลอดภัย สำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม ปลูกข้าว พืชผัก เลี้ยงสัตว์ไว้กิน เพื่อลดรายจ่ายค่าอาหาร และเพิ่มรายได้ โครงการขยายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในแปลงทดลองของกลุ่ม เช่น ข้าวหอมนครชัยศรี ข้าวพญาชม เหลืองหอม ช่อราตรี

3.2.3 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิต ที่เป็นกระบวนการไม่ใช้สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย โดยชักชวนให้ชาวบ้านรวมกลุ่มกันผลิตข้าวอินทรีย์

3.2.4 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารในระบบตลาดที่มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค กลุ่มใช้แนวคิดขายเฉพาะตลาดที่กลุ่มสามารถกำหนดราคาได้ ส่วนใหญ่เป็นตลาดอาหารปลอดภัย ได้แก่ ร้านค้ากลุ่ม ตลาดสุขใจ ตลาดนัดในสถานศึกษาและหน่วยงานราชการต่าง ๆ และผ่านเว็บไซต์กลุ่มผูกปิ่นโตข้าว

3.2.5 การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชนและต่างพื้นที่ และมีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน เช่น การจัด

ผ้าป่าเมล็ดพันธุ์และธนาคารเมล็ดพันธุ์เพื่อฟื้นฟูวิถีชีวิตชุมชน การบริจาคข้าวสารเพื่อช่วยเหลือผู้ประสบอุทกภัยภาคใต้ร่วมกับกลุ่มผูกปิ่นโตข้าว

3.3 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนลานตากฟ้า

จากการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์ประธานและสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า พบว่า กระบวนการที่ทำให้สมาชิกกลุ่มหันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และปฏิบัติที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง ประกอบด้วย 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา กระบวนการ และผลการเรียนรู้ ดังนี้

3.3.1 ด้านเป้าหมายการเรียนรู้ พบว่า ให้ความสำคัญกับ 4 ประเด็น ได้แก่ ประการแรก การเพิ่มศักยภาพครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหาร โดยการตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ประการที่สอง การเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองในการผลิตข้าวให้เพียงพอ ปลอดภัย สำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี ประการที่สาม การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ และประการที่สี่ การเข้าถึงระบบตลาดที่มีความหลากหลายและเป็นธรรม มีความเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค

3.3.2 ด้านเนื้อหา เนื้อหาในการเรียนรู้ที่สำคัญ ได้แก่ การบริหารจัดการกลุ่มวิสาหกิจชุมชน วิธีการทำเกษตรอินทรีย์ ทั้งข้าว พืชผัก ผลไม้ การผลิตปุ๋ยและสารชีวภาพสำหรับบำรุงต้นข้าว พืชผักต่าง ๆ และป้องกันแมลงให้แก่สมาชิก การจัดการผลผลิต (ตั้งแต่ระยะเก็บเกี่ยว เก็บรักษา รัชื้อ) มาตรฐานอาหารอินทรีย์ การตลาดเป็นธรรม

3.3.3 ด้านกระบวนการเรียนรู้

จากการสัมภาษณ์ ประธานและสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า และสมาชิกในชุมชนลานตากฟ้า พบว่า กระบวนการเรียนรู้ในชุมชนที่ทำให้คนในชุมชนลานตากฟ้า หันมาให้ความสำคัญกับการเรียนรู้และปฏิบัติที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารควบคู่ไปกับความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรรมของครัวเรือนต่าง ๆ ผ่านการดำเนินงานของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า อาจกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการวิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ได้ดังนี้

1) ตระหนักและเข้าใจสถานการณ์ปัญหา จนเกิดความสนใจที่จะแก้ไข

ตั้งแต่ ปี 2540 เป็นต้นมา การทำเกษตรเคมีเพื่อการค้าอย่างเข้มข้น แม้จะมีการทำนาปีละ 2 – 3 ครั้ง แต่เมื่อเก็บเกี่ยวแล้วผลผลิตที่ได้ทั้งหมดส่งให้กับพ่อค้าคนกลางหรือเจ้าของโรงสีต่าง ๆ โดยเผชิญกับความเสียดังเรื่องราคาข้าวไม่แน่นอน จากนั้นชาวบ้านแบ่งรายได้ส่วนหนึ่งใช้หนี้ เป็นรายจ่ายในครอบครัว และซื้อปัจจัยผลิตสำหรับการทำนาในรอบถัดไป บางครั้งกู้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ไปคืนเจ้าของโรงสี กู้โรงสีมาคืนธนาคารหรือผู้ปล่อยเงินกู้ หลายครอบครัวหารายได้เพิ่มเติมด้วยการปลูกผักทำสวนผลไม้ แบ่งสมาชิกในครัวเรือนไปทำงานรับจ้างทั่วไปทั้งในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรม แต่เกษตรกรส่วนใหญ่ก็ยังไม่อาจหลุดจากวงจรหนี้สินเหล่านี้ได้

ดั่งที่ คุณนันทา ประสานวงศ์ ประธานกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ฯ เล่าว่า ตนเหมือนชาวบ้านทั่วไปที่เคยเชื่อว่า ความสุขคือการมีรายได้ที่มั่นคง มีชีวิตที่ดี จึงไปทำงานรับจ้างในเมือง ผ่าลูกชายให้พ่อแม่ช่วยดูแล กระทั่งวันหนึ่งลูกชายถามขึ้นว่า “เมื่อไหร่เราจะได้กินข้าวพร้อมหน้าพร้อมกัน” จึงตัดสินใจลาออกจากบริษัทกลับมาทำการเกษตรที่บ้านควบคู่ไปกับรับงานบัญชีเล็กน้อย ๆ กลับไปทำที่บ้าน ระหว่างนั้นก็สนใจหาความรู้เกี่ยวกับการทำเกษตรจากการช่วยงานในไร่ นา การไปร่วมอบรมเรียนรู้ตามที่หน่วยงานมาส่งเสริม และดูรายการโทรทัศน์ต่าง ๆ ที่นำเสนอเกี่ยวกับปัญหาเกษตรกรและเกษตรกรต้นแบบ เมื่อกลับมาอยู่บ้านได้สังเกตพบว่า วิถีชาวนาของพ่อแม่และคนในหมู่บ้านไม่มั่นคงเต็มไปด้วยหนี้สิน นาเต็มไปด้วยสารเคมีและยาฆ่าแมลง พืชผลอื่น ๆ ปลูกตามที่ตลาดต้องการ เมื่อนำผลผลิตเหล่านั้นไปขายจะถูกพ่อค้าคนกลางกดราคา “เรากลับมาเจอแบบนี้ ก็อึดอัด อยากเปลี่ยนนะ แต่ไม่รู้จะทำยังไง”

จนถึงปี 2554 ภายหลังจากต่อสู้เรื่องปัญหาที่ดินทำกินของชาวบ้านในตำบลคลองโยงสิ้นสุดลงโดยรัฐบาลออกโฉนดชุมชน คุณนันทา ซึ่งดำรงตำแหน่งเป็นเลขานุการสภาองค์การบริหารส่วนตำบลลานตากฟ้าในขณะนั้น ได้เข้าร่วมการเคลื่อนไหวเพื่อเรียกร้องให้รัฐบาลแก้ปัญหาดังกล่าวและทำให้ได้รู้จักกับ รศ. ดร.ประภาส ปิ่นตบแต่ง อาจารย์คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งอาจารย์และครอบครัวอาศัยในตำบลลานตากฟ้ามาตั้งแต่รุ่นปู่ย่า และเป็นผู้นำการต่อสู้ร่วมกับชาวบ้านเรื่องโฉนดชุมชน โดยอาจารย์ได้ชักชวนคุณนันทาพูดคุยถึงสถานการณ์และปัญหาของการทำนาในชุมชน และเสนอให้ลองทำนาลดต้นทุนโดยไม่ใช้สารเคมี และหันมาปลูกข้าวแบ่งไว้กินเองในครัวเรือนแทนที่จะขายข้าวทั้งหมดให้โรงสีหรือพ่อค้าคนกลาง

คุณนันทา จึงนำเสนอแนวคิดดังกล่าวให้กับชาวบ้านตามโอกาสต่าง ๆ แต่พบว่า ข้อจำกัดเรื่องหนี้สินและความไม่มั่นใจกับระบบการผลิตแบบอินทรีย์ ขาดความรู้ที่สามารถนำไปใช้ปฏิบัติจริง จึงทำให้ผู้นำและชาวบ้านส่วนใหญ่ไม่สนใจ คุณนันทาจึงปรับแนวทางใหม่เป็นเริ่มจากคนกลุ่มเล็ก ๆ ที่เข้าใจก่อนค่อยขยายออกไป “เคยมี ค่ายกันในที่ประชุม เราเสนอว่า ทำนาอินทรีย์ได้อะไรบ้าง ตามที่เรารู้มา ลดต้นทุนนะ ที่สำคัญได้กินของที่ปลอดภัยด้วย แคะแบ่งที่นาบางส่วนมาทำ

อินทรีย์ปลูกข้าวกินเอง อธิบายไป ชาวบ้านถามว่า ลดต้นทุนลดเท่าไร? ขายได้จริงหรือ... ที่กินไม่ปลอดภัยอย่างไร ก็กินกันมาตั้งนาน ไม่เห็นตาย เจอแบบนี้ เราชะงัก กลับมาตั้งหลัก คิดว่า ทำกับกลุ่มใหญ่ไม่น่าจะไปได้ เลยค่อย ๆ มาทำกลุ่มเล็ก ๆ ก่อน” (สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2558)

วิธีการสำคัญที่นำมาใช้เพื่อส่งเสริมให้คนอื่น ๆ ในชุมชนรับรู้ถึงสถานการณ์ และสนใจแก้ปัญหาดังกล่าวคือ การพูดคุยแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับปัญหาและแนวทางแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ เช่น หนี้สินจากการเกษตร การลดต้นทุนการผลิต การปลูกข้าวไว้รับประทานในครัวเรือน อย่างไรก็ตามช่วงเวลาดังกล่าวพบว่า มีเพียงผู้นำกลุ่มและสมาชิกในครัวเรือนที่ตระหนักและเข้าใจสถานการณ์ต่าง ๆ ขณะที่คนในชุมชนยังลังเลไม่แน่ใจในการเปลี่ยนแปลงที่ผู้นำชักชวน สมาชิกในชุมชนเรียนรู้จากการสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับแปลงอินทรีย์ การเรียนรู้จากสื่อทางโทรทัศน์

2) ขยายความคิด หาแนวร่วม และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน

เนื่องจากการทำเกษตรอินทรีย์เป็นการทำเกษตรที่ให้ความสำคัญกับธรรมชาติ การปรับปรุงดินและการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศน์ ซึ่งพื้นที่เกษตรในตำบลที่ใช้สารเคมีอย่างเข้มข้น ต้องใช้เวลาในการฟื้นฟูปรับสภาพดิน ต้องใช้แรงงานคนถอนหญ้าแทนยาฆ่าหญ้า ผลผลิตที่ได้รับอาจมีปริมาณน้อยกว่าตอนใช้สารเคมี คุณนั่นทาจึงเปลี่ยนจากการใช้เวทีประชุมใหญ่เพื่อขยายความคิดและหาแนวร่วม ไปเป็นการทำให้เห็นเป็นรูปธรรมแทน อาจารย์ประภาสจึงเสนอวิธีการทำให้ดู ให้ชุมชนเห็นเป็นตัวอย่าง เริ่มจากแปลงนา 6 ไร่ ของอาจารย์เอง มีการปรับสภาพแปลง ยกคันนา ปรับปรุงดิน ในระหว่างที่ทำนาก็มีการจ้างกลุ่มรับจ้างฉีดยาเคมีในหมู่บ้านให้มาฉีดยาหมัก สารชีวภัณฑ์ต่าง ๆ โดยหวังว่าจะให้ชาวบ้านกลุ่มนั้นช่วยในการประชาสัมพันธ์ เล่าให้คนอื่น ๆ ในชุมชน พบว่า กลุ่มรับจ้างเล่านี้ถูกชาวบ้านถามว่าแปลงอาจารย์ใช้(สาร)อะไร ราคาเท่าไร ส่วนสภาพความสมบูรณ์ของต้นข้าวชาวบ้านคนทำนาสังเกตเห็นเมื่อเก็บเกี่ยวผลผลิต จะมีการสรุปข้อมูลไว้ประกอบการสนทนาร่วมกับชาวบ้านในชุมชนเพื่อขยายความคิดต่อไป

จากความคิดของอาจารย์ประภาสและคุณนั่นทาที่ต้องการให้เกษตรกรในหมู่บ้านตระหนักถึงปัญหาของเกษตรกรเคมีที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก จนทำให้วิถีการผลิตและวิถีชีวิตซึ้นลงตามพ่อค้าคนกลางและเหวี่ยงไปตามนโยบายรัฐบาล จึงมีการขยายความคิดโดยเริ่มจากเครือข่ายดี และเพื่อน ๆ ชักชวนมาตั้งงานข้าวด้วยกันที่บ้าน ผนวกกับปลายปี 2554 เกิดเหตุการณ์น้ำท่วม ผลผลิตของเกษตรกรในพื้นที่ได้รับความเสียหาย หลายครัวเรือนขาดรายได้ทำให้ไม่มีเงินทุนสำรองสำหรับทำเกษตรในรอบถัดไป ขณะที่สินค้าข้าวอินทรีย์เริ่มเป็นที่ต้องการในท้องตลาด เมื่อคุณนั่นทามาชักชวนให้รวมกลุ่มเพื่อปลูกข้าวลดต้นทุน และนำไปขายในนามกลุ่มซึ่งสามารถ

กำหนดราคาเองได้ จึงทำให้คุณพิกุล และคุณยุวรีย์ พรหมสูงวงศ์ ตัดสินใจเข้าร่วมกลุ่มและลองปรับเปลี่ยนพื้นที่บางส่วนหันมาทำเกษตรอินทรีย์แทน “ช่วงปี 54 น้ำท่วม เลยเปลี่ยนมาทำอินทรีย์ แต่ก่อนทำนาเคมีนะ ที่เปลี่ยนเพราะ ได้คุย ได้ฟัง เราทำเคมี(ขาย)ได้เยอะจริง แต่(ราคา)มันถูก พอรู้ว่ามียุโรปเลยอยากมาร่วมกับเขา” (คุณยุวรีย์ พรหมสูงวงศ์, สัมภาษณ์, 23 สิงหาคม 2558)

นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มหลายคนสะท้อนให้ฟังว่า การชักชวนของคุณนั้นแตกต่างจากการส่งเสริมของหน่วยงานภาครัฐที่ผ่านมา เพราะมีตัวอย่างให้ดู คือ แปลงที่อาจารย์ประกาศแปลงของครอบครัวคุณนั้นนาที่ปลูกข้าวอินทรีย์ ซึ่งทุกคนที่ผ่านไปมาจะสังเกตเห็นความสมบูรณ์ของต้นได้ นอกจากนี้คุณนั้นนาซึ่งเคยทำงานเป็นพนักงานบัญชีมาก่อน ได้ชวนให้วิเคราะห์ข้อมูลของตัวเอง เป็นขั้นเป็นตอน (สัมภาษณ์กลุ่ม, 10 กันยายน 2558) “ที่มาทำเพราะนั้น (หลาน) มาชวนให้ลองทำเกษตรอินทรีย์...นั่งคุยกันเย็น ๆ เขาอธิบายคร่าว ๆ ทำยังไง ค่อย ๆ ทำ ไม่ต้องทำหมด (แปลงเกษตร) ก็ ได้เห็นแปลงของอาจารย์ด้วย ก็มองว่าพอได้อยู่ เลยมาลองทำดู” (คุณชะลอ พรหมสูงวงศ์, สัมภาษณ์, 5 กันยายน 2558) สอดคล้องกับที่คุณนั้นนา อธิบายถึงแนวทางในส่งเสริมของตนว่า “เราอยากให้กลุ่มเกิดจากคนที่เข้าใจร่วมกันจริง ๆ ไม่ได้มาเพราะถูกบังคับ เลยใช้วิธีทำให้ดูเป็นตัวอย่างให้เขาเห็น แล้วถ้าสนใจ จนเขาอยากเปลี่ยนแปลงเอง”

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าจากความตระหนักถึงปัญหาของเกษตรกรเคมีที่พึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก และหันมาพึ่งพาตนเองของผู้ชุมชน จึงมีการขยายความคิดไปสู่คนอื่น ๆ โดยใช้วิธีการสำคัญ ดังนี้ การพบปะพูดคุยกันระหว่างกินข้าวเย็น โดยมีการนำสถานการณ์ปัญหาและเสนอทางออกเชื่อมโยงกับแปลงที่ผู้นำทดลองทำ กับการวิเคราะห์ข้อมูลของแต่ละคน การใช้แปลงสาธิตเพื่อส่งเสริมให้คนในชุมชนได้เรียนรู้จากการสังเกตแปลงทดลองของอาจารย์ประกาศเพื่อเปรียบเทียบผลที่เกิดขึ้นจากแปลงดังกล่าวกับประสบการณ์ที่ผ่านมาของชาวบ้าน การใช้กลยุทธ์การบอกต่อโดยให้กลุ่มรับจ้างฉีดยาเคมีในหมู่บ้านเป็นผู้บอกเล่าถึงสารชีวภัณฑ์ที่ใช้ในกระบวนการผลิตและการเรียนรู้จากการแนะนำของผู้นำที่ตอบข้อซักถามหรือความสงสัยเกี่ยวกับความแตกต่างระหว่างวิธีการและประโยชน์ของการทำนาเคมีกับการทำนาอินทรีย์

3) วางแผนและกำหนดแนวทางการดำเนินงานร่วมกัน

แนวทางแก้ไขปัญหาของกลุ่มหลังจากการเริ่มต้นด้วยการเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหาร โดยการตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ให้คำแนะนำช่วยเหลือสมาชิกในการทำนาลดต้นทุน ตั้งแต่วางแผนการเพาะปลูกการเก็บเกี่ยว สนับสนุนเมล็ดพันธุ์และปัจจัยการผลิต ถึงการขายผลผลิตสู่ตลาด โดยคาดหวังว่าการจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชน จะช่วยสมาชิกให้เข้าถึงตลาดสามารถทำผลิตภัณฑ์

ขายในนามกลุ่มได้ และช่วยให้เข้าถึงแหล่งทุน การสนับสนุนทั้งด้านความรู้ และทรัพยากรต่าง ๆ ด้วยเหตุนี้กลุ่มจึงจดทะเบียนเป็นวิสาหกิจชุมชนในปี พ.ศ. 2556 โดยมีสมาชิก 20 กว่าคน

นอกจากนี้มีการกำหนดข้อตกลงร่วมกัน คือ การเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร ทุกครัวเรือนที่เป็นสมาชิกจะต้องกินข้าวที่ตัวเองปลูกหรือกินข้าวที่สมาชิกในกลุ่มปลูก “ส่งเสริมให้หันมากินอะไรที่เรามี กินอะไรที่เราปลูกได้ เลี้ยงได้ คงไม่ได้ปลูกทุกอย่างที่อยากกินเพราะพืชผักเนื้อสัตว์บางอย่าง ไม่เหมาะกับพื้นที่ ไม่เหมาะกับวิถีชีวิตของเรา” ที่คุณนันทากล่าวว่าเป็นแนวทางที่กลุ่มกำหนดร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีการผลิตอาหารให้เพียงพอ ปลอดภัย สำหรับการบริโภคตลอดทั้งปีบนฐานของการเชื่อมโยงกับทรัพยากรที่มีในชุมชนทั้งดิน น้ำ อากาศ และความรู้ที่สมาชิกในชุมชนมี ไม่ปลูกสิ่งที่คนตลาดอยากกินหากไม่มีความรู้และสภาพดิน น้ำ อากาศ ไม่เหมาะสม มีการวางแผนฟื้นฟูพันธุ์ข้าวพื้นเมืองและจัดทำโครงการขยายพันธุ์ข้าวพื้นเมืองในแปลงทดลองของกลุ่ม เช่น ข้าวหอมนครชัยศรี ข้าวพญาชม เหลืองหอม ช่อราตรี

ทั้งนี้พบว่า แนวคิดสำคัญของกลุ่มที่นำเสนอให้กับผู้มาศึกษาดูงาน คือ การเชื่อมโยงประเด็นการทำนาอินทรีย์กับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ โดยให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิต ที่เป็นกระบวนการไม่ใช้สารเคมี ทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ ผนวกกับประเด็นการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ควบคู่ไปกับแนวทางการปลดหนี้โดยมีการวิเคราะห์ข้อมูลแต่ละครัวเรือน โดยมีหลักสำคัญที่แนะนำกันในกลุ่มสมาชิก คือ ประการแรก “ไม่สร้างหนี้เพิ่ม” หากกู้ไว้กับแหล่งทุนใด ต้องระวังไม่กู้มาเพิ่มประการที่สอง “ค่อย ๆ ลดหนี้” เนื่องจากกลุ่มมีสมาชิกจำนวนไม่มาก จึงพยายามหาทางออกโดยการประสานกับกลุ่มผูกปิ่นโตข้าว หรือไปสนทนากับผู้บริโภคโดยตรง เพื่อให้ผู้บริโภคให้เงินทุนมาทำนาเมื่อได้ผลผลิตจะส่งไปตามรายการสั่งซื้อล่วงหน้า โดยกลุ่มจะช่วยในการประสานกับผู้บริโภค ประการที่สาม “หารายได้เพิ่ม” ส่งเสริมให้ปลูกพืชเลี้ยงสัตว์เพื่อบริโภคเป็นการลดรายจ่ายและนำผลผลิตไปจำหน่ายนำเงินมาใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน

โดยสรุป กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโฉนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ถูกตั้งขึ้นเพื่อเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหาร การผลิตอาหารให้เพียงพอ ปลอดภัย สำหรับการบริโภคตลอดทั้งปี ให้ความสำคัญกับกระบวนการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี ผลผลิตที่ได้มานำไปขายในระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค ควบคู่ไปกับแนวทางการปลดหนี้ จึงมีวิธีการและแหล่งเรียนรู้สำคัญยังคงเป็นคุณนันทาและอาจารย์ประภาส โดยใช้วิธีการพบปะพูดคุยแบบไม่เป็นทางการในการสนทนาและกำหนดแนว

ทางแก้ไขร่วมกัน โดยมีการเชื่อมโยงกับประสบการณ์ในการเข้ารับการฝึกอบรมให้ความรู้ที่ผ่านมานำมาประกอบการตัดสินใจ

4) ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนดไว้

กลุ่มมีการกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ ตามแนวทางการดำเนินงานที่กำหนดไว้ร่วมกัน ดังนี้

(1) ส่งเสริมการทำนาอินทรีย์ ทั้งด้านเทคนิควิธีการเพาะปลูก การดูแลผลผลิตในนา และการตลาด โดยจะมีการวางแผนการผลิตร่วมกัน จากสมาชิกทั้งหมดต้องปลูกข้าวที่ไว้ เพื่อมีข้าวเพียงพอสำหรับการบริโภคของสมาชิก ที่เหลือจะนำมาจำหน่ายในนามกลุ่ม สมาชิกกลุ่มที่มีความชำนาญในการทำนาจะรับบทบาทในการให้คำปรึกษาต่าง ๆ และหัวหน้ากลุ่มหรือคุณนันทา และอาจารย์ประสานในฐานะที่ปรึกษากลุ่ม จะช่วยประสานกับหน่วยงานต่าง ๆ ในการให้ความรู้กับสมาชิก สมาชิกต้องเรียนรู้และนำความรู้ไปปรับปรุงใช้กับระบบการผลิตของตนที่กลุ่มรับซื้อ ได้แก่ ข้าว พืชผัก อาหารต่าง ๆ โดยมีการวางแผนการผลิตร่วมกัน มุ่งเพิ่มสัดส่วนอาหารที่สามารถผลิตได้ในครัวเรือนหรือแลกเปลี่ยนกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม

(2) จัดหาและสนับสนุนปุ๋ยและสารชีวภาพสำหรับบำรุงต้นข้าว พืชผักต่าง ๆ และป้องกันแมลงให้แก่สมาชิก สมาชิกที่รับผิดชอบในด้านนี้ จะไปอบรมและศึกษาดูงานจากภายนอกเพื่อนำความรู้กลับมาประยุกต์ใช้และผลิตสารชีวภาพให้สมาชิกกลุ่มใช้

(3) รับซื้อพืชผักและผลผลิตจากสมาชิกและนำไปขายในนามกลุ่ม โดยมีประธานกลุ่มเป็นผู้ประสานแหล่งจำหน่ายสินค้าเกษตรอินทรีย์ รับผิดชอบการสั่งซื้อมาพิจารณาศักยภาพของสมาชิกกลุ่มเพื่อวางแผนการผลิตร่วมกัน ทำบัญชีรายรับรายจ่ายของกลุ่ม และกำหนดให้สมาชิกกลุ่มหมุนเวียนไปขายผลผลิตภัณฑ์ของกลุ่มที่ตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ที่ประสานไว้ เพื่อเป็นรายได้เสริมและให้สมาชิกได้พบกับผู้บริโภค ได้เรียนรู้เกี่ยวกับการสื่อสารเพื่อสร้างความเข้าใจในที่มาของผลผลิต วิธีการนำข้าว พืช ผักไปปรุง ปัจจุบันกลุ่มมีผลิตภัณฑ์ที่จำหน่าย ดังนี้ ข้าวหอมมะลิ ข้าวหอมนิล ข้าวไรซ์เบอร์รี่ ข้าวหอมมณครชัยศรี และปลายข้าว โดยมีแหล่งจำหน่ายพืชผักส่วนใหญ่เป็นตลาดอาหารปลอดภัย ได้แก่ ร้านค้ากลุ่ม ตลาดสุขใจ ตลาดนัดในสถานศึกษาและหน่วยงานราชการต่าง ๆ และผ่านเว็บไซต์กลุ่มผูกปิ่นโตข้าว

(4) ตั้งโรงสีข้าวของกลุ่มสำหรับข้าวอินทรีย์โดยเฉพาะ เพื่อพัฒนาความสามารถในการผลิตข้าวให้มีคุณภาพ ให้บริการการตากข้าว การสีข้าว การบรรจุข้าวใส่ถุงเพื่อจำหน่าย เดิมไม่ได้มีการระบุน้ำที่ดังกล่าวไว้ ทำให้เครื่องมีปัญหาบ่อย ๆ ต่อมาจึงมีการกำหนดสมาชิกที่รับผิดชอบหลัก และต้องประสานกับฝ่ายการตลาดและการผลิต เพื่อกำหนดช่วงเวลาในการสีข้าวให้สอดคล้องกับช่วงเวลาที่จะนำไปจำหน่าย

(5) ประชาสัมพันธ์ให้ภายนอกกรับรู้ข่าวสารของกลุ่มผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ (Facebook) เนื้อหาได้แก่ ประชาสัมพันธ์ระบบการผลิต มาตรฐานผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม ช่องทางการซื้อสินค้าของกลุ่ม กิจกรรมที่กลุ่มจัดให้ผู้สนใจเข้าร่วม เยี่ยมชม การมาศึกษาดูงานของผู้สนใจ การเรียนรู้และพัฒนาตนเองของสมาชิกกลุ่มระหว่างปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้ ส่วนใหญ่สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ของสมาชิกตามที่ได้รับมอบหมายตามกิจกรรมสำคัญของกลุ่ม และมีการเรียนรู้พัฒนาตนเองแตกต่างกันไปตามบทบาทที่ได้รับ เช่น

ฝ่ายส่งเสริมการผลิตแบบอินทรีย์ จะมีแหล่งเรียนรู้บุคคล คือ สมาชิกกลุ่มที่มีความชำนาญในการทำนาจะรับบทบาทในการให้คำปรึกษาต่าง ๆ และหัวหน้ากลุ่มหรือคุณนันทา และอาจารย์ประภาสในฐานะที่ปรึกษากลุ่ม สมาชิกเรียนรู้จากการปฏิบัติในแปลงเกษตร

ฝ่ายจัดหาและสนับสนุนปุ๋ยและสารชีวภาพสำหรับบำรุงต้นข้าวเรียนรู้จากการอบรมและศึกษาดูงานจากภายนอกเพื่อนำความรู้กลับมาประยุกต์ใช้และผลิตสารชีวภาพให้สมาชิกกลุ่มใช้

ฝ่ายการตลาดเรียนรู้จากการทำไปเรียนรู้ไป จากการสังเกต เพื่อนำความรู้มาวางแผนการตลาดและการผลิต การสื่อสาร

การพบปะพูดคุยกับหลังเลิกงานยังคงเป็นช่องทางสำคัญสำหรับสมาชิกในการบอกเล่าสิ่งที่พบ ปัญหา ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ให้กับสมาชิกคนอื่นฟัง

นอกจากนี้การเรียนรู้จากการเป็นสถานที่ดูงานสำหรับผู้สนใจ มีส่วนสำคัญที่ส่งเสริมให้ผู้นำและสมาชิกกลุ่มได้ทบทวนผลการทำงานที่ผ่านมา เพื่อนำเสนอเป็นบทเรียนให้คนอื่น ซึ่งท้ายที่สุดเมื่อกลายเป็นวิทยากร หลายคนสะท้อนว่า มีผลให้เปลี่ยนแปลงความคิด ควบคุมพฤติกรรมตัวเองเข้มข้นมากขึ้น ไม่เช่นนั้นจะกลายเป็นว่าความรู้ ประสบการณ์ของตนเองและกลุ่มไม่น่าเชื่อถือ

5) ประเมินผล สรุปบทเรียน ปรับปรุงแนวปฏิบัติ

กลุ่มวิสาหกิจชุมชนบ้านโหนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า มีการติดตามและสรุปบทเรียนร่วมกันตลอดระยะเวลาของการดำเนินกิจกรรม ตามแนวทางทำไปเรียนรู้ไปปรับปรุง พัฒนาไป เช่น เมื่อตั้งใจทำเกษตรอินทรีย์แปลงของเกษตรกรที่กำหนดว่าจะผลิตข้าวและพืชผักอินทรีย์ ประสบปัญหาไม้หญาขึ้นในแปลงนาซึ่งจะผลกระทบต่อจำนวนผลผลิตต่อไร่ จึงมีการเรียนรู้และพัฒนาเทคโนโลยีในการจัดการหญ้า

การทดลองและพัฒนาระบบการผลิตข้าวด้วยการทำนาโยนเพื่อควบคุมหญ้าและการใช้น้ำเพื่อการทำนา เพื่อได้ความรู้มาปรับปรุงระบบการผลิตต่อไป หรือในระหว่างการพัฒนากระบวนการผลิตอาหารเพื่อการพึ่งตนเอง ผู้นำกลุ่มได้รับรู้ถึงประเด็นความสำคัญในการพึ่งตนเอง

ด้านเมล็ดพันธุ์จึงมีความสนใจและมีการศึกษาและพัฒนาข้าวพันธุ์พื้นถิ่นของทุ่งนานครชัยศรี เพื่อนำกลับมาปลูกในพื้นที่อีกครั้ง เช่น ข้าวพันธุ์หอมนครชัยศรี และพันธุ์ข้าวที่เก็บไว้โดยศูนย์วิจัยข้าวปทุมธานี ซึ่งกลุ่มนำโดยอาจารย์ประสาทได้ประสานมาทดลองเพาะปลูก เพื่อขยายพันธุ์ได้สำเร็จ

นอกจากนี้การติดต่อสื่อสารกันอย่างต่อเนื่องในบรรยากาศของการพบปะพูดคุยกันในช่วงเย็น ๆ หลังจากเสร็จงานในไร่นา ณ ที่ทำการกลุ่มซึ่งอยู่ในบริเวณบ้านของคุณนั้นทา กลายเป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิต เป็นความเคยชินที่พร้อมจะเรียนรู้และแก้ปัญหาของตนเอง เพื่อให้มีอาหารดี ๆ ที่มีประโยชน์ และสามารถจัดการหนี้สินของครัวเรือน จนนำมาสู่ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร ควบคู่ไปกับการมีรายได้และอาหารดี ๆ กิน ดังข้อความหนึ่งที่ผู้นำและสมาชิกกลุ่มสะท้อนให้ผู้มาศึกษาดูงานที่กลุ่มฟังในทำนองว่า ทุกวันนี้แม้จะเหนื่อยเพราะงานในไร่นามีให้ทำ ตั้งแต่เช้าจนค่ำ แต่ก็มีความสุข เพราะเป็นความเหนื่อยที่รู้ว่าจะนำมาซึ่งความสามารถในการปลดหนี้ในอนาคต และทุกวันนี้มีรายได้จากการขายพืชผักอร่อย ๆ ได้กินอาหารที่ดี ๆ มีคุณภาพ ได้แลกเปลี่ยนฟังพากันในกลุ่มสมาชิกและมีเพื่อนจากต่างชุมชนต่างพื้นที่มาร่วมกินอาหารดี ๆ ที่มีประโยชน์ปลอดภัยมากขึ้น และทำให้สมาชิกกลุ่มมีรายได้ที่แน่นอนขึ้น

3.3.4 ผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยสัมภาษณ์ประสบการณ์การเรียนรู้ของผู้นำและสมาชิกกลุ่ม มาผนวกกับผลการศึกษาเอกสารเผยแพร่เกี่ยวกับการดำเนินงานของกลุ่ม พบว่า การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับผู้นำและสมาชิกกลุ่มใน 3 ประเด็นสำคัญ คือ

1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้

1.1) สมาชิกรับรู้และมีความเข้าใจมากขึ้นเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ ดังที่พบว่าสมาชิกสามารถอธิบายขั้นตอนการทำอินทรีย์ การปลูกผักอินทรีย์มีว่ากระบวนการผลิตอย่างไรบ้าง แตกต่างจากการเกษตรที่ยังคงใช้สารเคมีอย่างไร โดยสามารถถ่ายทอดความรู้ให้กับสมาชิกที่เข้ามาใหม่ ผู้ที่มาศึกษาดูงาน และผู้บริโภค

1.2) มีความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารในมิติอื่น ๆ นอกเหนือไปจากที่เคยเข้าใจว่าเป็นเรื่องการขาดอาหาร แต่ครอบคลุมไปถึงความสมดุลของรายรับรายจ่ายในฐานะเกษตรกรผู้ผลิตอาหารด้วย

2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด มีการเปลี่ยนแปลงความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความมั่นคงในชีวิต หลายคนสะท้อนว่า ก่อนจะมาเข้าร่วมกลุ่ม คิดเหมือนเกษตรกรทั่วไปว่า ความมั่นคงคือ การมีเงิน การมีรายได้ จึงพากันทำเกษตรเคมีเข้มข้น ละเลยการทำความเข้าใจในรายละเอียดด้านอื่น ๆ ของชีวิต โดยเฉพาะด้านความสุข ความสบายใจ ความปลอดภัย ความสัมพันธ์ดี ๆ เพราะแม้ว่าทำยที่สุดแล้วเมื่อคำนวณต้นทุนเปรียบเทียบกับระหว่างการทำเกษตรแบบเคมีและการ

ทำเกษตรอินทรีย์อาจไม่ต่างกันมากนัก แต่ความแตกต่างสำคัญ คือ การมีอาหารดี ๆ รับประทาน ความสามารถที่จะพบเจอกับคนที่กินอาหารของเรา

ในการทำงานเดียวกับที่ คุณนันทา ประธานกลุ่มสะท้อนความคิดอย่างชัดเจนว่า จากการดำเนินงานที่ผ่านมาของกลุ่ม ทำให้เรามั่นใจในความคิดที่ว่า “เราต้องผลิตเพื่อตัวเราอยู่ได้ ก่อน ผลพลอยได้ คือ ผู้บริโภค เรามองสิ่งที่เราขายเป็นอาหารเพราะเราเจอคนกิน เราเหมือนไปให้ความรู้ด้วย ข้าวอะไรควรหุงอย่างไร...เวลาขายเราเอาผักพื้นบ้านไปก็ต้องแนะนำว่าเอาไปทำอะไรได้บ้าง เราให้เบอร์โทรศัพท์ไป เขาก็โทรกลับมาถามเราใหม่....กลับมาคุยกันในกลุ่มก็แลกเปลี่ยนความคิดกันว่า เราขายของเหมือนได้เพื่อน เรากินคนแรกก็ต้องคิดเรื่องประโยชน์ของพืชผักที่จะกิน พอเอาไปขาย เราก็บอกเขาได้ด้วย”

3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ พบว่า จากเดิมที่ผู้นำและสมาชิกกลุ่มทำนาปลูกข้าวด้วยการทำเกษตรเคมีเข้มข้น เมื่อได้ผลผลิตจะขายทั้งหมดไม่มีการแบ่งไว้กินในครัวเรือน ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มมีการแบ่งพื้นที่ทำการเกษตรบางส่วนเป็นเกษตรอินทรีย์ปลูกข้าวและพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน สมาชิกกลุ่มเรียนรู้การทำงานกลุ่มร่วมกันสามารถแสดงบทบาทตามที่ได้รับมอบหมายได้ และมีความผูกพันช่วยเหลือดูแลกันเหนียวแน่นขึ้น

3.4 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ อาจกล่าวโดยสรุปถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในตำบลลานตากฟ้าและกลุ่มวิสาหกิจชุมชน บ้านโนนดงชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า ได้ดังนี้

3.4.1. ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ได้แก่

1) ผู้นำชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่จะช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และเปิดใจยอมรับฟังวิธีคิดทางเลือกใหม่ ๆ ที่ต่างไปจากความเคยชิน โดยผู้นำเหล่านั้น 1) มีความสามารถออกแบบกิจกรรมที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน และ 2) สามารถทำหน้าที่เป็นเสมือนพี่เลี้ยงหรือผู้ให้คำปรึกษาในการวางแผนการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคเป็นรายครัวเรือน เช่น วิเคราะห์หนี้สินที่มีอยู่ เพื่อวางแผนการผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภค และเล็งเห็นช่องทางการจำหน่ายสินค้าที่เหลือจากการบริโภค

2) บรรยากาศการสื่อสารภายในกลุ่ม พบว่า บรรยากาศของการสื่อสารที่ส่งเสริมให้คนปฏิบัติสัมพันธ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่องในบรรยากาศที่เป็นกันเอง ช่วยให้กำลังใจและสร้างความเชื่อมั่นในการเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมตามแนวทางปฏิบัติและบทบาทใหม่ที่ได้รับ เช่น การพบปะเพื่อทานข้าวพูดคุยร่วมกันเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนรับรู้ แลกเปลี่ยน ติดตาม ให้กำลังใจ ให้คำปรึกษา เพื่อสามารถเข้าถึงความรู้และนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้ได้อย่างเหมาะสม และ

ต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมาย

3) ฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชน มีผลต่อความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเปิดรับข้อมูล ความรู้ใหม่ๆ และการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภค เนื่องจากการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต ทำให้เกษตรกรที่มาจากครอบครัวที่มีที่ดินทำการเกษตรเพียงพอเป็นของตนเองจะมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจว่าจะเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงได้เร็วขึ้น เพราะการเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรเคมี เกษตรเชิงเดี่ยวมาสู่การทำเกษตรอินทรีย์ จำเป็นต้องมีการจัดเตรียมแปลง ปรับสภาพพื้นที่ วางแผนการผลิตและบริโภคใหม่ แต่ถ้าเป็นเกษตรกรที่ต้องเช่าพื้นที่ทำกิน และมีหนี้สินเป็นจำนวนมาก การปรับปรุงสภาพพื้นที่ทำการเกษตรอาจหมายถึงการมีรายได้ที่ลดลงและรายจ่ายที่สูงขึ้นในระยะเวลาหนึ่ง จะมีผลต่อการเปิดใจรับข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกปรับใช้ข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากความเคยชิน

4) การสนับสนุนทางวิชาการจากหน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ ที่ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร เช่น ความรู้ เทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิต การผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดการทรัพยากรดินและน้ำ การจัดการตลาดที่เป็นธรรม การฟื้นฟู ปรับปรุง พัฒนาพันธุ์พืช มีส่วนสำคัญในการสนับสนุนความสามารถในการประเมินข้อมูลและสนับสนุนหลักฐานต่าง ๆ ที่จะเป็นโยบายต่อการสร้างประสบการณ์ที่จะนำมาใช้ในการวิพากษ์ทำความเข้าใจ การตั้งคำถามกับปัญหาและวิธีการจัดการกับปัญหาในอดีต เพื่อนำไปสู่การมองหาทางเลือกใหม่ ๆ ที่เป็นไปได้

3.4.2 เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ได้แก่

การมีสัมพันธภาพที่ดีระหว่างสมาชิกและภายนอกชุมชน กล่าวคือ กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชน บ้านโฉนดชุมชน คลองโยง-ลานตากฟ้า เกิดขึ้นจากการรวมตัวกันของเครือข่ายและเพื่อนที่มีความใกล้ชิด มีความสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน และเมื่อมีการรวมกลุ่มยังคงมีการพูดคุยร่วมกันหลังจากเสร็จงานในไร่นา ณ ที่ทำการกลุ่ม หรือทานอาหารร่วมกันเป็นประจำ โดยจะมีการพูดคุยแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล ปัญหา และอุปสรรค มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนพร้อมเปิดใจรับฟัง ยอมรับการแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ขณะเดียวกันผู้นำที่ริเริ่มกระบวนการเรียนรู้มีสัมพันธภาพที่ดีกับหน่วยงาน องค์กร ภายนอก ซึ่งมีส่วนสำคัญในการสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ให้เป็นไปอย่างราบรื่น เสริมสร้าง

ความเชื่อมั่นและการยอมรับของสมาชิกในการเปิดใจรับรู้ข้อมูล และทดลองเรียนรู้เพื่อประเมินแนวคิด แนวทางในการพึ่งตนเองด้านอาหารต่อไป

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนลานตากฟ้า ได้ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 4 แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนลานตากฟ้า

กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ผลการศึกษาชุมชนต้นแบบ 3 กรณีศึกษาที่นำเสนอไปข้างต้น สรุปเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย 5 ประเด็นสำคัญ ได้แก่ เป้าหมาย เนื้อหา กระบวนการเรียนรู้ วิธีการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ และปัจจัยที่สนับสนุนการเรียนรู้ ดังนี้

4.1 เป้าหมายของการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร พบว่า เป้าหมายของการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตรที่พบใน 3 ชุมชน มีดังนี้ 1) การเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของสมาชิกกลุ่มและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือกันด้านอาหารทั้งในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค 2) การเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร 3) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัย ขณะที่เป้าหมายของการเรียนรู้ที่พบใน 2 ชุมชนต้นแบบเหมือนกัน คือ การเข้าถึงระบบตลาดที่มีความหลากหลายและเป็นธรรม

4.2 เนื้อหาการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร แก้ปัญหาและช่วยเหลือกัน 2) กระบวนการผลิตพืชอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม 3) การบริโภคอาหารที่ปลอดภัย เนื้อหาการเรียนรู้ที่พบใน 2 ชุมชนต้นแบบ คือ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ ระบบตลาดที่เป็นธรรม

4.3 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร จากการศึกษากระบวนการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน เป็นที่น่าสังเกตว่า ในชุมชนคู้ยายหมี และชุมชนลานตากฟ้าเริ่มต้นขึ้นเมื่อชุมชนประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจซึ่งกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร ขณะที่ชุมชนหนองสาหร่ายเกิดจากการตระหนักถึงความไม่ปลอดภัยของอาหาร และทั้ง 3 ชุมชนพบว่า ในระยะเริ่มต้นมีสมาชิกในชุมชนเพียงไม่กี่รายที่ตระหนักถึงสถานการณ์ดังกล่าวที่ได้รับประสบการณ์บางประการที่ทำให้เกิดการตั้งคำถามกับสถานการณ์ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา จนทำให้สมาชิกในชุมชนเหล่านั้นเปิดใจที่จะแสวงหาเทคนิค วิธีการใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหาด้านเศรษฐกิจและด้านอาหารที่เผชิญอยู่ ซึ่งต่อมาคนเหล่านั้นได้กลายเป็นแกนหลักในการดำเนินการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เช่นที่พบว่า ชุมชนคู้ยายหมีเกิดจากนักพัฒนาเอกชนไปกระตุ้นให้แม่บ้านในชุมชนรับรู้ปัญหาการขาดแคลนอาหารของลูกหลานและแหล่งอาหารตามธรรมชาติ ชุมชนหนองสาหร่ายเริ่มต้นจากประธานอาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบลนำปัญหาความไม่ปลอดภัยของอาหารที่กระทบต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมไปประชุมร่วมกับคนในชุมชน และชุมชนลานตากฟ้าเริ่มจากบุคคลเพียง 2 คน ที่ต้องการพึ่งตนเองด้านอาหารและเข้าถึงอาหารปลอดภัย จึงขยายแนวคิดไปสู่คนอื่น ๆ ในชุมชนเพื่อร่วมกันแก้ปัญหานั้น ๆ

ทั้งนี้พบว่ากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการทำงานเป็นกลุ่มถูกนำมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ของชุมชนคู้ยายหมีและชุมชนลานตากฟ้า หรือ

การเชื่อมโยงกับองค์กรชุมชนที่มีอยู่เดิมของชุมชนหนองสาหร่าย ทั้งนี้วิธีการที่ชุมชนนำมาใช้เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ปัญหาจนนำไปสู่การวางแผนร่วมกัน คือ การประชุมซึ่งมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการอภิปรายถึงปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา โดยเฉพาะการเชื่อมโยงความคิดความหมายที่มีต่อผลผลิตทางการเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตและวิถีการบริโภคที่คล้ายคลึงกันใน 3 ชุมชน กล่าวคือ มีการกำหนดเป้าหมายและวางแผนปฏิบัติการที่เปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นจนทำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน (พันธุ์ ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง) และพึ่งพาพ่อค้าคนกลางเป็นอย่างมาก มาสู่การผลิตที่ให้ความสำคัญกับความสามารถในการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิตควบคู่ไปกับผลตอบแทนที่เหมาะสม และลดปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสารเคมีตกค้างทั้งในตัวเกษตรกรและอาหาร ซึ่งพบว่ากระบวนการกลุ่ม ผู้นำ และเครือข่ายการเรียนรู้มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการเปลี่ยนแปลงความคิดและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามแนวปฏิบัติดังกล่าว

กล่าวโดยสรุปถึงกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ประกอบด้วย 5 ชั้น ได้แก่

- 1) รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร
- 2) ทบทวนสถานการณ์ วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมายร่วมกัน
- 3) แสวงหาแนวทางแก้ไขและกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกัน
- 4) ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด
- 5) สรุปทบทวนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

ตารางที่ 3 สรุปกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ

ชุมชนคู้ยายหมี	ชุมชนหนองสาหร่าย	ชุมชนลานตากฟ้า	สรุป
1) ตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง 1.1 เผชิญกับสถานการณ์ปัญหาที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร 1.2 รับรู้ไม่พอใจและอยากเปลี่ยนแปลง	1) รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความปลอดภัยด้านอาหาร	1) ตระหนักและเข้าใจสถานการณ์ปัญหาจนเกิดความสนใจที่จะแก้ไข	1) รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร

ชุมชนผู้ยายหมี่	ชุมชนหนองสาหร่าย	ชุมชนลานตากฟ้า	สรุป
2) ทบทวนความคิด ทำความเข้าใจ ปัญหา เพื่อนำไปสู่ การกำหนด เป้าหมายร่วมกัน	2) สร้างความตระหนัก ในปัญหา วิเคราะห์ สาเหตุของปัญหา และกำหนด เป้าหมายร่วมกัน	2) ขยายความคิด หา แนวร่วม และ กำหนดเป้าหมาย ร่วมกัน	2) ทบทวนสถานการณ์ วิเคราะห์สาเหตุของ ปัญหา และกำหนด เป้าหมายร่วมกัน
	3) แสวงหาแนวทาง แก้ไขและกำหนด แนวปฏิบัติร่วมกัน	3) วางแผนและกำหนด แนวทางดำเนินงาน ร่วมกัน	3) แสวงหาแนวทาง แก้ไขและกำหนด แนวปฏิบัติร่วมกัน
3) เรียนรู้และปฏิบัติ ร่วมกัน	4) ปฏิบัติตามแนวทาง และแนวปฏิบัติที่ กำหนดไว้	4) ปฏิบัติตามทางที่ กำหนดไว้	4) ปฏิบัติตามแนวทาง ที่กำหนด
4) ประเมินผลและสรุป บทเรียนเพื่อใช้เป็น แนวทางในการ ทำงานและดำเนิน ชีวิต	5) ติดตาม ประเมินผล ปรับปรุงแนวปฏิบัติ บูรณาการเข้าสู่วิถี ชุมชน	5) ประเมินผล สรุป บทเรียน และ ปรับปรุงแนวปฏิบัติ	5) ประเมินผล สรุป บทเรียนและบูรณา การเข้าสู่วิถีชีวิต
5) ขยายผลและสร้าง เครือข่าย			

4.4 วิธีการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

จากการศึกษาพบว่า วิธีการเรียนรู้ที่มีการนำมาใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน อย่างน้อย 2 ชุมชน ได้แก่ การเรียนรู้จากการประชุม การเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการฝึกอบรม การเรียนรู้จากการเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ การจัดทำแปลงทดลอง การเรียนรู้จากการวิจัย การได้รับคำแนะนำปรึกษาจากผู้นำ/ผู้รู้ และการเรียนรู้จากการเป็นแหล่งศึกษาดูงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิธีการเรียนรู้เน้นหลักการสำคัญ ได้แก่ (1) การทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้พัฒนาความรู้จากประสบการณ์การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น (2) การส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (3) วิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน

4.5 แหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร แบ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน แหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนที่พบใน 3 ชุมชน ต้นแบบ ได้แก่ ที่ประชุมกลุ่ม/ชุมชน ผู้นำกลุ่ม/ชุมชน แปลงทดลอง และแหล่งเรียนรู้นอกชุมชน ได้แก่ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐ

4.6 ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ ทั้ง 3 กรณีศึกษา หรืออย่างน้อย 2 กรณีศึกษามีอยู่ ประกอบด้วย

4.6.1 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้

1) **ผู้นำชุมชน** ผลการศึกษาพบว่า เป็นปัจจัยสำคัญที่กระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และเปิดใจยอมรับฟังวิถีคิดทางเลือกใหม่ ๆ ที่ต่างไปจากความเคยชิน และส่งเสริมให้สมาชิกร่วมกันดำเนินกิจกรรมพัฒนาตนเองอย่างต่อเนื่อง ดังนี้

1.1) สามารถออกแบบกลไกที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันได้

1.2) สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ตนมีมาแลกเปลี่ยน สนทนา ร่วมกับคนอื่นในชุมชน นำการวิเคราะห์เชื่อมโยงประสบการณ์ของตนกับสถานการณ์และผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารให้สมาชิกคนอื่นในชุมชนได้

1.3) สามารถทำหน้าที่เป็นเสมือนพี่เลี้ยงหรือผู้ให้คำปรึกษาในการวางแผนการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคเป็นรายครัวเรือน เช่น วิเคราะห์หนี้สินที่มีอยู่ เพื่อวางแผนการผลิตให้เพียงพอต่อการบริโภค และเล็งเห็นช่องทางการจำหน่ายสินค้าที่เหลือจากการบริโภค

2) **บรรยากาศการสนทนาและทำงานร่วมกัน**มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมายเช่น การสนทนา การพบปะ พูดคุย การประชุมกลุ่ม การประชุมหมู่บ้าน ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้

2.1) บรรยากาศการสนทนาทั้งรายบุคคลและรายกลุ่ม ที่มีการให้ความรู้และข้อมูลประกอบการตัดสินใจ ช่วยเปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง ทบทวนความคิดเกี่ยวกับที่มาปัญหาหนี้สินจากระบบการผลิตแบบเดิม ทบทวนวิถีชีวิตที่ผ่านมาที่ให้ความสำคัญกับการปลูกพืชเศรษฐกิจเพื่อขายมีรายได้เป็นเงินสำหรับการใช้จ่าย บางครั้งหลงลืมเรื่องความปลอดภัย เรื่องสุขภาพ

2.2) บรรยากาศการสนทนาที่มีการนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เข้าใจง่าย เชื่อมโยงกับสิ่งที่เกษตรกรและชุมชนเป็นอยู่ เรื่องใกล้ตัว ทั้งในมิติปัญหาและแนวทางแก้ไข ทำให้เกษตรกรสนใจที่จะเปลี่ยนแปลงความคิดและวิถีการผลิตและการบริโภคในครอบครัว พร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้นคือผู้ผลิตอาหารปลอดภัย

2.3) บรรยากาศที่ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกัน ได้มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน ทำให้รู้ว่าในชุมชนมีคนประสบกับปัญหาใกล้เคียงกันและมีความไม่พอใจอยากเปลี่ยนแปลงแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าวร่วมกัน

3) ภูมิหลังและประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน

3.1) ประสบการณ์ที่ผ่านมาของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน มีส่วนสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ เช่น เกษตรกรที่มีประสบการณ์ตรงจากการเผชิญกับสถานการณ์อาหารไม่ปลอดภัยและปัญหาสุขภาพ ภาวะไม่สมดุลระหว่างรายรับและรายจ่ายจากการทำเกษตร และ เกษตรกรที่เคยได้ไปศึกษาดูงาน ไปฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มที่จะรับรู้และเกิดความไม่พอใจกับปัญหาที่พุดคุยกัน

3.2) ฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ มีผลต่อความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกปรับใช้ข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากความเคยชิน

4) **กลุ่มหรือองค์กรชุมชน** กล่าวคือ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือการใช้องค์กรชุมชนเพื่อแก้ปัญหาหรือทำงานร่วมกันมีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน

4.1) ทำให้เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาสู่การผลิตที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง ความปลอดภัยด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น พร้อมเรียนรู้ และดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายได้อย่างต่อเนื่อง

4.2) สามารถทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษา ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน

5) **เครือข่ายการเรียนรู้** กล่าวคือ การมีผู้รู้ วิทยากร หน่วยงาน องค์กร สถาบันการศึกษา แหล่งความรู้ที่สนับสนุนความรู้ ข้อมูลข่าวสารที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้

5.1) สนับสนุนในการเป็นผู้อำนวยความสะดวกสนทนาหรือการประชุมกลุ่ม ตั้งคำถามชวนวิเคราะห์สถานการณ์ ทบทวนความคิด กำหนดทางเลือก ระหว่างการระดมความคิดของคนในชุมชน

5.2) สนับสนุนองค์ความรู้ ให้ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการประเมินข้อมูล และสนับสนุนหลักฐานต่าง ๆ ที่จะเป็ประโยชน์ต่อการสร้างประสบการณ์ที่จะนำมาใช้ในการวิพากษ์ทำความเข้าใจ การตั้งคำถามกับปัญหาและวิธีการจัดการกับปัญหาในอดีต เพื่อนำไปสู่การมองหาทางเลือกใหม่ ๆ ที่เป็นไปได้

5.3) ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้เชิงเทคนิควิธีการที่เหมาะสม เช่น ความรู้เทคโนโลยีในการการเพิ่มผลผลิตอาหารปลอดภัย การจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งจะมีส่วน

สำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

4.6.2 เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

1) การมีข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหาร การมีข้อมูลพื้นฐานที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์และความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างเพียงพอ มีส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้คนในชุมชน ใช้เป็นข้อมูลในการทำความเข้าใจตนเองเชื่อมโยงกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่น ซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์ เปรียบเทียบประสบการณ์ความเชื่อในอดีตกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จนนำไปสู่การตั้งคำถามและตรวจสอบความคิดความเชื่อเดิม และเปิดใจพร้อมเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่

2) การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชน มีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและกลุ่มร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง เพราะเงื่อนไขสำคัญ คือ ผู้ริเริ่มและส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนที่ประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารได้มาเรียนรู้จากการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและร่วมมือกันแสวงหาทางออกของปัญหาที่สมาชิกสนใจร่วมกัน และส่งเสริมให้มีการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อแก้ปัญหาดังกล่าวมีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรที่เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาสู่การผลิตที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง ความปลอดภัยด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไป พร้อมเรียนรู้ และดำเนินกิจกรรมการผลิต การบริโภคตามแนวคิดที่เปลี่ยนไปได้อย่างต่อเนื่อง

3) การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม กล่าวคือ การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนค้ำยันให้มีการดำเนินกิจกรรมผ่านกระบวนการเรียนรู้ที่สนับสนุนให้สมาชิกมีการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาบางอย่างร่วมกัน มีการทำงานร่วมกัน ประสพปัญหาอุปสรรคและความสำเร็จร่วมกัน ภายใต้เงื่อนไขที่กำหนดให้สมาชิกมีการติดต่อสื่อสาร เพื่อแลกเปลี่ยนรับฟังความรู้ ข้อมูล รวมทั้งปัญหาและอุปสรรค พุดคุยให้กำลังอย่างต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนพร้อมเปิดใจรับฟัง ยอมรับการแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

4) การปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สนับสนุนความรู้ ทรัพยากร เสริมสร้างความเชื่อมั่นในแนวคิดความเชื่อใหม่ที่ต่างไปจากสิ่งที่สมาชิกเคยชิน มีผลให้

กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารได้รับการยอมรับและดำเนินไปได้
อย่างต่อเนื่อง

จากผลการสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน
ต้นแบบทั้ง 3 ชุมชนข้างต้น ออานำเสนอโดยสรุปได้ ดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 5 แผนภาพกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ตอนที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ในชุมชนเกษตร

ในส่วนนี้เป็นการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยผู้วิจัยสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ จาก 3 ชุมชนต้นแบบ มาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงกับแนวคิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของ Mezirow (2007b) แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน และแนวคิดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน เพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จากนั้นจึงให้ผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะ เพื่อนำมาปรับปรุงและแก้ไขรูปแบบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาให้มีความถูกต้องเหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการนำไปประยุกต์ใช้ได้มากยิ่งขึ้น โดยแบ่งการนำเสนอเป็น 3 ส่วน ได้แก่

- 1) การสังเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 2) การนำเสนอและการตรวจสอบ (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 3) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2.1 การสังเคราะห์กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ในการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ผู้วิจัยทำการสังเคราะห์ในประเด็นต่าง ๆ ประกอบด้วย 4 ประเด็นสำคัญ ได้แก่

- 1) แนวคิดพื้นฐานของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร
- 2) (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา กระบวนการ วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้
- 3) ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

4) ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2.1.1 แนวคิดพื้นฐานของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรมีแนวคิดพื้นฐาน 3 ประการในการดำเนินการ ได้แก่

2.1.1.1 แนวคิดกระบวนการเรียนรู้ชุมชน

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือกันด้านอาหารบนฐานของการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กันทั้งระหว่างสมาชิกในชุมชนและจากบุคคลภายนอกชุมชน ที่นำไปสู่การพัฒนาความสามารถในการคิด และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จนทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการตัดสินใจเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน ทั้งในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค

2.1.1.2 แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ผลการศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ พบว่า การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับ

- 1) การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน
- 2) การเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน
- และ 3) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ เป็นประเด็นที่ทั้ง 3 ชุมชนกำหนดขึ้นเพื่อดำเนินการร่วมกัน ขณะที่ 4) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนาเกี่ยวข้องกับ
  - 4.1) การสร้างระบบการช่วยเหลือกันของชุมชนในรูปของกองทุนเพื่อระดมทุน ช่วยเหลือ และพึ่งพาอาศัยกันและกันของเกษตรกรรายย่อยในชุมชน
  - 4.2) การฟื้นฟูและถ่ายทอดวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน รวบรวมองค์ความรู้เกี่ยวกับการนำพืชผักพื้นบ้านมาใช้ปรุงอาหารต่าง ๆ
  - 4.3) มีแบ่งปันอาหารระหว่างกันในชุมชนและคนนอกชุมชน โดยมี 2 ชุมชนที่ดำเนินกิจกรรมประเด็นเกี่ยวกับ
  - 5) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารในระบบตลาด ที่มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย ผ่านระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค และ
  - 6) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติสิทธิฐานทรัพยากรการผลิต ได้แก่ ด้านปัจจัยที่ดิน ให้ความสำคัญกับการดูแลปกป้อง

พื้นที่อาหาร ด้านฐานทรัพยากรพันธุกรรม มีการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มสามารถเข้าถึงและมีพันธุ์พืชที่ไร้สารเคมีเพื่อนำมาผลิตอาหารปลอดภัย รวมทั้งให้ความสำคัญกับการฟื้นฟูพันธุ์พืชท้องถิ่น

ประเด็นความมั่นคงทางอาหารจึงเป็นทั้งเป้าหมายและเนื้อหาในการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนซึ่งเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนความคิดและวิถีการผลิตและวิถีการบริโภคในประเด็นนี้คือ ประการแรก การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตในแบบแผนเกษตรที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นจนทำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน (พันธุ์ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง) และพึ่งพาพ่อค้าคนกลางเป็นอย่างมาก มาสู่การผลิตที่ให้ความสำคัญกับความสามารถในการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต เพิ่มอำนาจในการต่อรองในการผลิตและการจำหน่าย ควบคู่ไปกับผลตอบแทนที่เหมาะสม และประการที่สอง คือ การปรับเปลี่ยนความคิดและแนวปฏิบัติเกี่ยวกับสุขภาพ จากเดิมที่เพิกเฉยหรือละเลยต่อประเด็นดังกล่าว มาสู่การตระหนักถึงปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสารเคมีตกค้างทั้งในสิ่งแวดล้อมและอาหารมากขึ้น และประการที่สาม การเปลี่ยนแปลงในการพึ่งตนเองด้านอาหาร ด้วยการเพิ่มที่มาของแหล่งอาหารจากผลผลิตในไร่นาสวนของตนเองเพิ่มขึ้นและซื้ออาหารจากภายนอกลดลง

แต่เนื่องจากสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่มีการเปลี่ยนแปลงไม่หยุดนิ่งและมีผลต่อครัวเรือนและชุมชนที่ต่างกันไปตามความสามารถ ทรัพยากรระดับความรุนแรง รวมทั้งระยะเวลาที่สมาชิกในชุมชนเหล่านั้นเผชิญอยู่ การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตและวิถีการบริโภคที่เกิดขึ้นจากการมีความรู้ความสามารถเชิงเทคนิคเพียงอย่างเดียวเพื่อแก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นเป็นรายประเด็น โดยขาดการทำความเข้าใจแนวคิดความหมายความมั่นคงทางอาหารและผลกระทบจากความเข้าใจในประเด็นต่าง ๆ ว่ามีผลกระทบต่อวิถีการและกลยุทธ์ที่ผ่านมาในภาพรวมอย่างไร อาจทำให้การเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิต การบริโภค และวิถีชีวิตดังกล่าว ขาดความต่อเนื่องได้ ดังนั้นการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจึงควรคำนึงถึงการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ควบคู่ไปกับการพัฒนาความรู้ความสามารถและเทคนิคในการผลิต การบริโภค และการจำหน่าย

2.1.1.3 แนวคิดการส่งเสริมการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์

การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ที่จะนำมาใช้เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนหันมาสนใจเกี่ยวกับปัญหาที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน รวมทั้งมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นเพื่อแก้ปัญหาชุมชนร่วมกัน เกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ที่มีเป้าหมายเพื่อการปฏิบัติการและการสื่อสาร การสนับสนุนการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ต่อเงื่อนไขปฏิบัติการ รวมทั้งกรอบคิดที่ใช้ในการอ้างอิงทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ ตามที่เคยเชื่อถือ ซึ่งอาจบิดเบือนหรือจำกัดการเรียนรู้และการสื่อสาร ในบริบทของครอบครัว กลุ่ม องค์กร หรือชุมชน

ดังนั้นการจัดสภาพแวดล้อมการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความรู้สึกลดตภัย เปิดกว้าง และไว้วางใจกันเพื่อส่งเสริมให้ผู้เรียนเรียนรู้จากการสนทนาร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพเพื่อนำไปสู่ปฏิบัติการแก้ไขปัญหาาร่วมกันจึงมีความสำคัญ โดยส่งเสริมให้ผู้เรียนได้เข้าใจถึงความเป็นจริงในสังคม และให้ความสำคัญกับประสบการณ์ของผู้เรียนโดยคำนึงถึงเนื้อหากระบวนการแก้ปัญหา การกำหนดเป้าหมายในการอภิปรายร่วมกัน รวมทั้งกำหนดวิธีการเรียนรู้เงื่อนไขการเรียนรู้ เพื่อช่วยให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ได้อย่างเหมาะสม กิจกรรมการเรียนรู้ จึงควรประกอบด้วยกิจกรรมที่ส่งเสริมให้ผู้เรียนได้ทบทวนไตร่ตรอง สะท้อนความคิด วิพากษ์ประสบการณ์ของตนเองทั้งด้านความเข้าใจหรือปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ไปสู่การค้นพบว่ามีความรู้ ทักษะบางประการที่ยังไม่รู้ จนนำไปสู่การเปิดใจยอมรับเรียนรู้สิ่งใหม่ ๆ ผ่านการคิดวิเคราะห์ทฤษฎีหรือวิธีการต่าง ๆ ที่เคยใช้แก้ปัญหาหรือจัดการกับสถานการณ์ที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา จนนำไปสู่การตัดสินใจว่าจะเรียนรู้และมีการแสวงหาความรู้ ทักษะ เทคนิคใหม่ๆ และทำให้สามารถแสดงพฤติกรรมที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารที่มากขึ้น

2.1.2 (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2.1.2.1 เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้

เป้าหมายของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรเกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของสมาชิกกลุ่มและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือกันด้านอาหารทั้งในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค บนฐานของการพัฒนาความสามารถในการคิด และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เป็นการเรียนรู้เพื่อเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร และการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัย

เมื่อพิจารณาจากแนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ชุมชนและการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์อาจกล่าวได้ว่า เป้าหมายของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เป็นแนวทางในการดำเนินการจัดประสบการณ์เรียนรู้สำหรับสมาชิกในชุมชนเกษตร เพื่อพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งด้านเนื้อหาหรือประเด็นสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และด้านวิธีการหรือกลยุทธ์ที่ชุมชนเคยใช้ในการจัดการกับประเด็นปัญหานั้น ๆ จนทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการร่วมกันแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมซึ่งเป็นผลจากการวิเคราะห์ข้างต้น และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันและการพัฒนาตนเองที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน

2.1.2.2 เนื้อหา

เนื้อหาของการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ 3 ชุมชน เกี่ยวข้องกับประเด็นดังนี้ 1) การบริหารจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่ตั้งขึ้นเพื่อแก้ปัญหาและช่วยเหลือกัน 2) กระบวนการผลิตพืชอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม 3) การบริโภคอาหารที่ปลอดภัย เนื้อหาการเรียนรู้ที่พบใน 2 ชุมชนต้นแบบ คือ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ ระบบตลาดที่เป็นธรรม หากพิจารณาตามแนวคิดเกี่ยวกับความสนใจและความรู้ที่มนุษย์ต้องการ ซึ่งเสนอโดยฮาเบอร์มาส ที่ว่า มนุษย์ต้องการความรู้ 3 ประเภท ได้แก่ ความรู้เชิงเทคนิค ความรู้เพื่อการปฏิบัติการในการอยู่ร่วมกับผู้อื่น และความรู้เพื่อความเป็นไท

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่าเนื้อหาของการเรียนรู้ในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารสัมพันธ์กับสถานการณ์ ปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน รวมทั้งความต้องการของผู้ที่ร่วมตัวกันเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว อย่างไรก็ตามจากการศึกษา 3 ชุมชนต้นแบบ พบว่า เนื้อหาในการเรียนรู้ที่เกี่ยวกับ 2 ประเด็นสำคัญ ซึ่งอาจปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมภายใต้กรอบเนื้อหาดังต่อไปนี้

1) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การพึ่งตนเองด้านอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ (กระบวนการผลิต โภชนาการ สุขภาพ) สิทธิชุมชนในฐานทรัพยากรการผลิต การเข้าถึงระบบตลาดที่มีความหลากหลายและเป็นธรรม การบริหารจัดการกลุ่ม องค์กร ชุมชนที่ส่งเสริมการช่วยเหลือกันด้านอาหาร

2) ความรู้และทักษะในการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์ ตีความสถานการณ์ปัญหาที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเข้าใจกันและกัน และส่งเสริมให้เกิดการกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกัน

2.1.2.3 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้

ผลการศึกษารายการประกอบด้านกระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ จากการศึกษาระยะที่ 1 ประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร 2) ทบทวนสถานการณ์ วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมายร่วมกัน 3) แสวงหาแนวทางแก้ไขและกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกัน 4) ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด และ 5) สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต เป็นที่น่าสังเกตว่าจุดเริ่มต้นของการเรียนรู้เรื่องความมั่นคงทางอาหารเกิดขึ้นเมื่อชุมชนประสบปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารที่กระทบต่อการดำเนินชีวิตประจำวันและรายรับรายจ่ายในครอบครัว ทำให้สมาชิกในชุมชนเพียงไม่กี่รายตระหนักถึงปัญหาเชิงประจักษ์ดังกล่าว ประกอบกับการได้รับรู้ข้อมูลจากแหล่งเรียนรู้

รอบตัว เช่น บุคคล ได้แก่ นักพัฒนา วิทยากร นักวิชาการ หรือ สื่อ ได้แก่ รายการข่าว เอกสาร รายการทางโทรทัศน์ ซึ่งมีส่วนสำคัญต่อการตั้งคำถามกับสถานการณ์ปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา และนำไปสู่ความสนใจที่จะเผชิญกับปัญหาดังกล่าว ด้วยวิธีการที่ต่างไปจากที่เคยปฏิบัติ จนทำให้สมาชิกในชุมชนเหล่านั้นเปิดใจที่จะเรียนรู้ร่วมกันเกี่ยวกับเทคนิค วิธีการใหม่ ๆ เพื่อแก้ปัญหา ด้านเศรษฐกิจและด้านอาหาร

เมื่อพิจารณาตามแนวคิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของ เมซีโรว์ กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จึงควรให้ความสำคัญกับการเปิดโอกาสให้สมาชิกในชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ วิพากษ์ ประเด็นปัญหาต่าง ๆ ที่จะกระทบต่อความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือน รวมทั้ง วิพากษ์วิธีการ กลยุทธ์ที่แต่ละครัวเรือนและชุมชนนำมาใช้จัดการกับสถานการณ์ปัญหาที่ผ่านมาว่ามีผลกระทบต่อข้อกำหนดบทบาทและพฤติกรรมทั้งมิติการผลิต การบริโภค การกระจายอาหาร ที่นำไปสู่การเพิ่มหรือลดศักยภาพของตนในการแก้ปัญหาความไม่มั่นคงทางเศรษฐกิจและความไม่มั่นคงทางอาหารหรือไม่อย่างไร โดยในช่วงแรกของกระบวนการเรียนรู้วิธีการต่าง ๆ ที่นำมาใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้จึงควรให้ความสำคัญกับวิธีการที่ทำให้สมาชิกเกิดความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับมุมมองที่มีต่ออาหารตั้งแต่การผลิต การบริโภค และการกระจาย ซึ่งเชื่อมโยงกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารทั้งมิติ ความพอเพียง การเข้าถึง การใช้ประโยชน์ และเสถียรภาพ โดยคำนึงถึงบรรยากาศของการสื่อสารที่ทำให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกัน มีการทบทวนความรู้ ความคิดที่ผ่านมามาด้วยการตั้งคำถามกับสถานการณ์ปัญหา มุมมองที่มีต่อผลผลิตทางการเกษตร บทบาทของตนเองในกระบวนการผลิต และวิธีการที่นำมาใช้ในการจัดการสถานการณ์ที่เคยทำในอดีตที่ผ่านมา เพื่อนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายและแสวงหาทางเลือกใหม่ที่ต่างไปจากเดิม

ในการสร้างการรับรู้และกระตุ้นให้เกิดรู้สึกไม่พอใจกับสถานการณ์ปัญหานี้ ผู้ที่จะอำนวยความสะดวกการเรียนรู้ให้เกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชน เป็นได้ทั้งบุคคลที่เป็นผู้นำองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เป็นสมาชิกในชุมชน และนักพัฒนาจากภายนอก จากการศึกษาพบว่า ในกรณีที่ผู้จุดประกายความคิดจนนำไปสู่ระยะที่ 2 คือ การทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ กำหนดเป้าหมายร่วมกันนั้น มีหลายวิธี เช่น ผู้นำชุมชนสามารถเชื่อมโยงเข้ากับกิจกรรมของชุมชนได้ผ่านการประชุมหมู่บ้านและบูรณาการเข้าสู่แผนชุมชน หรือจากนักพัฒนาภายนอก จะต้องมีการกระบวนการสื่อสารและสนทนาเพื่อสร้างผู้นำในชุมชนหรือเกิดการรวมตัวกันของคนในชุมชนเพื่อร่วมกันวิเคราะห์และแก้ปัญหาร่วมกัน โดยกิจกรรมการเรียนรู้ที่นำมาใช้ควรส่งเสริมให้เกิดการตั้งคำถามให้เกิดการคิด การแลกเปลี่ยนประสบการณ์หรือความรู้ระหว่างกัน และกระตุ้นให้มีการวิพากษ์อย่างมีเหตุผล ในขั้นตอนนี้อาจจะมีนักวิชาการจากภายนอกมาช่วยในการดำเนินการแลกเปลี่ยนสนทนาหรือให้ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการอภิปรายร่วมกัน เพื่อให้เกิดการ

อภิปรายร่วมกันอย่างเป็นระบบและเป็นเหตุเป็นผล ประกอบกับประเด็นความมั่นคงทางอาหาร ครอบคลุมทั้งมิติสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม เทคโนโลยี การทำเกษตรเกี่ยวข้องตั้งแต่ กระบวนการผลิตถึงการจำหน่ายและการบริโภค การมีความรู้เชิงวิชาการ เทคนิค และการสื่อสาร จึง มีความสำคัญมากในขั้นตอนนี้ ที่จะทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนเกิดความตระหนักและพร้อมจะเรียนรู้ พัฒนาตนเองเพื่อรับมือหรือจัดการกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารได้

ระยะของการปฏิบัติจะเป็นวิธีการเรียนรู้ที่ทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้พัฒนาความรู้จากประสบการณ์การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น ขณะเดียวกันควรส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนในลักษณะของการสะท้อนความคิด ความรู้สึกที่มีต่อประสบการณ์การทำงานที่ผ่านมาระหว่างสมาชิกกลุ่มหรือชุมชนอย่างต่อเนื่อง ในบรรยากาศที่ผ่อนคลาย เป็นการสร้างสัมพันธ์ภาพที่ดีระหว่างกัน เพื่อแบ่งปันความรู้ประสบการณ์ ควบคู่ไปกับการเพิ่มความเชื่อมั่นในตนเองให้กับสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อ จัดการกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารต่าง ๆ

ด้วยเหตุนี้จึงนำมาสู่ (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

ระยะที่ 1 กระตุ้นการรับรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นที่ 1 สร้างความเข้าใจในสถานการณ์และแนวคิด

ความมั่นคงทางอาหาร สมาชิกในชุมชนประสบกับสถานการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนที่กระทบ ต่อความมั่นคงทางอาหาร เช่น ปัญหาหนี้สินจากการเกษตร ปัญหาสุขภาพจากการทำเกษตรเชิงเดี่ยว และการทำเกษตรเคมีที่รุนแรงขึ้น ความเสื่อมโทรมทรัพยากร ปัญหาสุขภาพจากพฤติกรรม การบริโภคและโภชนาการที่ไม่เหมาะสม จากนั้นจึงมีการเรียนรู้แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจสถานการณ์ไปในทิศทางเดียวกัน และช่วยให้เกิดการอภิปรายใน ประเด็นดังกล่าวได้ครอบคลุมและเป็นระบบขึ้น

ขั้นที่ 2 วิเคราะห์และประเมินความต้องการในการ

เปลี่ยนแปลงสถานการณ์ด้วยตนเอง การนำสถานการณ์ปัญหาของชุมชนและแนวคิดความมั่นคงทาง อาหารมาสื่อสารและพิจารณาร่วมกันอย่างเป็นระบบในระดับกลุ่มหรือชุมชน โดยมีการเชื่อมโยง ปัญหาเชิงประจักษ์ที่อาจนำมาซึ่งภาวะไม่มั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนและครอบครัว เพื่อ กระตุ้นให้เกิดการเปิดใจพร้อมที่จะทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และประเมินตนเอง เพื่อนำไปสู่การ เรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารร่วมกันต่อไป

ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนด เป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นที่ 1 ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน เป็นการขยายความคิดจากกลุ่มคนที่มีความต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจาก ระยะที่ 1 ไปสู่คนอื่น ๆ ในชุมชน ซึ่งวิธีการที่นำมาใช้เพื่อกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึง สถานการณ์มีหลากหลายวิธี เช่น ผู้นำชุมชนนำเสนอในที่ประชุมหมู่บ้านเพื่อนำเสนอถึงสถานการณ์ ดังกล่าว เพื่อจุดประกายให้สมาชิกในชุมชนและร่วมกันวิเคราะห์ วางแผนแก้ไขในลำดับต่อไป ซึ่งเป็น การนำหลักการหลักการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ให้สมาชิกในชุมชนได้วิเคราะห์ตนเองและพัฒนาตนเองได้ อย่างเหมาะสม มาเลือกใช้วิธีการที่จะกระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์ประเด็นปัญหาด้านความมั่นคงทาง อาหารที่เกิดขึ้นนั้น ๆ

ขั้นที่ 2 วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา เป็นการส่งเสริมให้เกิดการสนทนาถึงประสบการณ์ ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ ผ่านมาด้วยคำอธิบายที่ต่างไปจากที่คนในชุมชนเคยเชื่อ เคยเข้าใจ จนเกิดสภาวะสับสน ไม่แน่ใจ จากนั้นจึงนำมาเป็นประเด็นในการคิดทบทวนร่วมกัน โดยตั้งคำถามเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจด้วย การตีความสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารที่สมาชิกในชุมชนเผชิญอยู่ร่วมกันใหม่

ขั้นที่ 3 กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการ แก้ปัญหา/พัฒนาร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้ได้ข้อสรุปของเป้าหมายที่ ต้องการแก้ไข/พัฒนาร่วมกัน เช่น มิติการพึ่งตนเองด้านอาหาร หรือการเข้าถึงอาหารปลอดภัย โดย คำนี้ถึงการสร้างบรรยากาศที่ส่งเสริมให้ผู้ที่ร่วมการประชุมหรือสนทนาได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็น เพื่อหาข้อสรุปที่สอดคล้องกับวิถีชีวิตของเกษตรกรเป้าหมายและบริบทชุมชนให้มากที่สุด

ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแผนทางปฏิบัติ

ขั้นที่ 1 สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้ เป็นขั้นตอนของ การศึกษาและวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงความ เหมาะสมของแนวทางแก้ไขกับสถานการณ์ปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในขณะนั้น ทรัพยากรชุมชน รวมทั้งประสบการณ์การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน/กลุ่ม กับทรัพยากรที่แต่ละ ครัวเรือนมี เช่น ปัญหาภาระหนี้สิน หรือทุนทางทรัพยากรการผลิต ที่ดิน แรงงาน

ขั้นที่ 2 วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน หลังจากการกำหนดเป้าหมาย และทางเลือกในระดับชุมชน หรือกลุ่มแล้ว การวางแผน ปฏิบัติการรายครัวเรือนและบุคคลมีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นใจให้กับสมาชิกในชุมชน เกี่ยวกับการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพื่อสามารถเปลี่ยนแปลงได้ทั้งความรู้ ความคิด และการกระทำ

ตามเป้าหมายใหม่ที่กำหนดไว้ร่วมกัน เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อวิถีการผลิต วิถีการบริโภค และวิถีชีวิต ซึ่งกิจกรรม ต่างกันไปตามเงื่อนไขของแต่ละครัวเรือนและชุมชนในขณะนั้น

ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ขั้นตอนนี้เป็น การดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 1 ปฏิบัติตามแผน สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ซึ่งมีทั้งที่ต้องมาทำงานร่วมกันตามบทบาทหน้าที่ที่กลุ่มมอบหมาย และต่างคนต่างไปปฏิบัติในครัวเรือนและแปลงเกษตรของตน

ขั้นที่ 2 แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่าง ต่อเนื่อง ควรส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ความรู้สึกระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้กำลังใจ เพิ่มความเชื่อมั่นในตนเองให้กับสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อจัดการกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารต่าง ๆ

ระยะที่ 5 สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

ขั้นที่ 1 ติดตามและประเมินผลการดำเนินการตามแผนอย่างต่อเนื่อง เป็นการแลกเปลี่ยน ติดตาม และปรับปรุงการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นเสมือนขั้นตอนของการตรวจสอบความคิดและแนวปฏิบัติใหม่ที่กำหนดขึ้น อาจใช้การประชุมอย่างเป็นทางการ หรือ การพบปะพูดคุย เพื่อแลกเปลี่ยนผลการปฏิบัติงาน ความรู้ ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งควรมีการดำเนินการติดตามในลักษณะของการให้กำลังใจ ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ในทุก ๆ กิจกรรมการเรียนรู้ วิธีการประเมินผล ได้แก่ การสังเกตระหว่างการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ และการประเมินจากผลงานที่ได้จากการปฏิบัติ เช่น ผลผลิตทางการเกษตร ความหลากหลายของพืชพันธุ์ การลดลงของรายจ่ายด้านอาหาร เป็นต้น

ขั้นที่ 2 ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้ เป็นการทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมาและสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในด้านความคิดและความรู้สึก ตรวจสอบความเชื่อมั่นของตนเองในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง การทำงานร่วมกับผู้อื่น

ขั้นที่ 3 ประเมินแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่เพื่อบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต จากการประเมินผลและทบทวนตนเอง พบว่ากิจกรรมต่าง ๆ สามารถ บรรเทา แก้ไข หรือเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในประเด็นที่กำหนดไว้ได้ และสมาชิกในกลุ่มหรือชุมชนเกิดการยอมรับแนวคิดและแนวปฏิบัติที่สอดคล้องการดำเนินชีวิตหรือกิจกรรมมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และทำงานกลายเป็นความคุ้นเคย จะทำให้การบูรณาการความคิดและแนวปฏิบัติใหม่กับการดำเนินชีวิตประจำวันได้

2.1.2.4 วิธีการเรียนรู้

ผลการสังเคราะห์องค์ประกอบด้านวิธีการที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร พบว่ามีหลากหลายวิธี โดยพบว่าวิธีการที่ถูกนำมาใช้ใน 2 ชุมชนต้นแบบขึ้นไป คือ การเรียนรู้จากกิจกรรมของกลุ่ม (การประชุม การสนทนากลุ่ม) การเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการฝึกอบรม การเรียนรู้จากการเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ การจัดทำแปลงทดลอง การเรียนรู้จากการปรึกษาผู้นำและผู้รู้ในชุมชน และการเรียนรู้จากการเป็นแหล่งศึกษาดูงาน

ข้อควรพิจารณา ในการเลือกวิธีการเรียนรู้ควรคำนึงถึงเป้าหมายของการเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้

(1) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์ ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการทำกิจกรรมกลุ่ม

(2) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้เรียนรู้จากทำงานร่วมกัน เป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น เช่น การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากการทำแปลงทดลองร่วมกัน

(3) สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากการสังเกตเห็นสภาพสังคมวิถีชีวิต

(4) ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนสะท้อนความคิด ความรู้ ความรู้ระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการเสวนา ที่มีการยกกรณีตัวอย่างที่ใกล้เคียงหรือตรงกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในชุมชน เพื่อนำมาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของสมาชิกส่วนใหญ่ ซึ่งจะช่วยให้สมาชิกในชุมชนตีความ วิเคราะห์กรณีตัวอย่างดังกล่าวและเข้าใจการปฏิสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยต่าง ๆ ซึ่งมีส่วนช่วยให้สมาชิกชุมชนเข้าใจความหมายและเกิดการเรียนรู้สร้างความเข้าใจใหม่ได้ดีขึ้น

2.1.2.5 แหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ในปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร มีทั้งแหล่งเรียนรู้จากภายในและภายนอกชุมชน ที่ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชน ได้พัฒนาทักษะการวางแผน การแก้ปัญหา และการพัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นกับครัวเรือนและชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง เช่น แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน ผู้รู้ กรรมการกลุ่ม สมาชิกกลุ่ม เพื่อน นักวิชาการ นักพัฒนา วิทยากร ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นกลุ่ม องค์กรชุมชน ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ กลุ่มเกษตรอินทรีย์ ฯ สภาพองค์กรชุมชน ธนาคารชุมชน สถาบันองค์กรการเงินชุมชน กลุ่มวิสาหกิจชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ ได้แก่ ศูนย์เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง ชุมชนที่ประสบ

ความสำเร็จ ที่ประชุมกลุ่ม ที่ประชุมหมู่บ้าน แปลงทดลอง แปลงตัวอย่าง แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสื่อต่าง ๆ ได้แก่ หอกระจายข่าว โทรศัพท์ เครือข่ายสังคมออนไลน์

2.1.2.6 ตัวอย่างการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ มีดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ได้แก่ 1.1) มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนเผชิญและดำเนินการแก้ไข เช่น สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ วิธีการทำเกษตรอินทรีย์ การผลิตอาหารปลอดภัย ความเสี่ยงด้านความปลอดภัยของพืชอาหาร การตลาดเป็นธรรม 1.2) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานเป็นกลุ่ม

2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด

2.1) มีการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหาร เช่นจากเดิมที่เคยเชื่อว่า ตนเองจะไม่ได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากผลผลิตที่ตนเองปลูก ซึ่งใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชอย่างเข้มข้นและเสี่ยงที่จะกินผลผลิตเหล่านั้น โดยการจำหน่ายผลผลิตทั้งหมด จากนั้นจึงนำเงินที่ได้มาซื้อข้าวและพืชผักที่ขายในตลาดมากินเพราะเชื่อว่าปลอดภัยกว่า เมื่อผ่านกระบวนการเรียนรู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงมาให้ความสำคัญกับการพิจารณาถึงแหล่งที่มาของอาหารที่รับประทานมากขึ้น คำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

2.2) มีการเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจกับความมั่นคงทางอาหาร กล่าวคือ จากเดิมเชื่อว่า ความมั่นคงคือการมีรายได้มากมายจากการผลิตพืชเศรษฐกิจ (พืชที่พ่อค้าคนกลางหรือตลาดต้องการ) ในปริมาณมาก ๆ เพื่อขายได้เงินในจำนวนมาก ๆ ความมั่นคงทางอาหารจึงถูกมองเพียงด้านของการมีเงินซื้ออาหารกินเพียงพอกับความ ต้องการ แต่กระบวนการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ ทำให้เปลี่ยนความคิดมาให้ความสำคัญกับชีวิตในมุมอื่น ๆ เช่น สุขภาพ ความปลอดภัย ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.3) มีการเปลี่ยนแปลงความคิดที่คำนึงถึงความรับผิดชอบต่อผู้อื่นมากขึ้น โดยเฉพาะเกษตรกรในฐานะผู้ผลิตอาหาร เพราะการเข้าร่วมกลุ่มทำให้มีโอกาสรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับพิษภัยจากสารเคมีตกค้างในพืชผักที่ส่งผลกระทบต่อสุขภาพของคนมาอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งได้มีโอกาสเห็นคนใกล้ชิดได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากสารเคมีทางการเกษตร จึงหันมาให้ความสนใจและเปลี่ยนมาทำเกษตรอินทรีย์ ประกอบกับที่เกษตรกรหลายคนสะท้อนว่า การได้รับมอบหมายจากกลุ่มให้นำพืชผักของสมาชิกไปขายทำให้ได้พบกับคนซื้อ ซึ่งคือผู้บริโภค ไม่ใช่พ่อค้า ความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบต่อผู้บริโภค ในฐานะผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ยิ่งมีความชัดเจนมากขึ้น

2.4) มองเห็นบทบาทของตนเองในระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมคือ ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลาง มองพืชผักในไร่นาเป็นที่มา

รายได้เพื่อใช้หนี้หรือลงทุนในรอบต่อไป มาสู่การมองเห็นความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกันและกัน ระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค โดยเฉพาะอย่างยิ่งในกลุ่มที่มีการรวมตัวกันนำผลผลิตไปขายในตลาด เกษตรอินทรีย์หรือโอกาสต่าง ๆ ด้วยตัวเอง ทำให้ได้พบกับผู้ซื้อซึ่งเป็นผู้บริโภคโดยตรง มีผลต่อการ เปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อผลผลิตในไร่นาว่าไม่ใช่เพียงสินค้าแต่เป็นอาหาร และมองผู้ซื้อด้วยความสัมพันธ์ที่ดี บางรายมองว่าเป็นเพื่อน

2.5) มีความสนใจเรียนรู้และพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง หลายคนสะท้อนว่า การเข้าร่วมกลุ่มและทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกับคนอื่น ๆ มีผลให้ต้องสนใจเรื่อง รอบตัวมากขึ้น ได้พบปะคนมากขึ้น ได้รับรู้เรื่องราวทุกซอกทุกนอกรวมของคนอื่นมากขึ้น เรื่องบางเรื่องที่เคยคิดว่า ไกลตัวกลายเป็นว่ามากระทบต่อชุมชนได้ทั้งหมด โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มที่สนใจประเด็นสิทธิฐาน ทรัพยากร ซึ่งจะต้องเผชิญกับผลกระทบจากนายทุนและนโยบายรัฐบาล

3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ

3.1) มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ได้แก่ (1) ผลิตพืชที่ หลากหลายและพืชท้องถิ่น (2) ลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในการผลิต (3) ปรับปรุงระบบการผลิตให้ตรงตามระบบเกษตรกรรมอินทรีย์

3.2) การปรับเปลี่ยนวิธีการบริโภค ได้แก่ (1) มีการผลิต ข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนมากขึ้น (2) มีจำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและ จำหน่ายที่มีความหลากหลายมากขึ้น (3) มีแหล่งอาหารทั้งข้าวและพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคใน ครัวเรือน ทั้งจากการเพาะปลูกด้วยตนเองและการแบ่งปันกับสมาชิก

3.3) การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต (1) มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคน ในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้น (2) มีเครือข่ายช่วยเหลือกันมากขึ้น (3) มีความสนใจเรื่องราวของ ชุมชน ของคนในสังคมมากขึ้น (4) มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ กลุ่ม องค์กรในชุมชนมากขึ้น

2.1.3 ปัจจัยและเงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การ เปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2.1.3.1 ปัจจัยที่สนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ร่วม

1) **ผู้นำชุมชน** สามารถแสดงบทบาทดังต่อไปนี้ ได้ 1.1) สามารถ ออกแบบกลไกที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันได้ 1.2) สามารถ นำความรู้และประสบการณ์ที่ตนมีมาแลกเปลี่ยน สนทนาร่วมกับคนอื่นในชุมชน นำการวิเคราะห์ เชื่อมโยงประสบการณ์ของตนกับสถานการณ์และผลกระทบจากความไม่มั่นคงทางอาหารให้สมาชิก คนอื่นในชุมชนได้ 1.3) สามารถทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือผู้ให้คำปรึกษาในการวางแผนการเรียนรู้และการ ปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการบริโภคเป็นรายครัวเรือน

2) บรรยากาศการสนทนาและทำงานร่วมกันมีส่วนสำคัญต่อการ ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมายเช่น การสนทนา การพบปะพูดคุย การประชุมกลุ่ม การประชุมหมู่บ้าน ที่มีลักษณะดังต่อไปนี้ 2.1) บรรยากาศการสนทนาที่มีการให้ความรู้และข้อมูลประกอบการตัดสินใจชัดเจนครบถ้วน 2.2) บรรยากาศการสนทนาที่มีการนำเสนอข้อมูลข่าวสารที่เข้าใจง่าย เชื่อมโยงกับสิ่งที่เกษตรกรและชุมชนเป็นอยู่ เรื่องใกล้ตัว ทั้งในมิติปัญหาและแนวทางแก้ไข 2.3) บรรยากาศที่ส่งเสริมให้เกิดการรวมตัวกันของผู้ที่ประสบปัญหาเดียวกันได้มาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ วิเคราะห์ปัญหาาร่วมกัน ทำให้รับรู้ว่าเป็นชุมชนมีคนที่ประสบกับปัญหาใกล้เคียงกันและอยากเปลี่ยนแปลงแก้ไขสถานการณ์ดังกล่าวร่วมกัน

3) ภูมิหลังและประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน มีส่วนสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ เช่น เกษตรกรที่มีประสบการณ์ตรงจากการเผชิญกับสถานการณ์อาหารไม่ปลอดภัยและปัญหาสุขภาพ ภาวะไม่สมดุลระหว่างรายรับและรายจ่ายจากการทำเกษตร และ เกษตรกรที่เคยได้ไปศึกษาดูงาน ไปฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มที่จะรับรู้และเกิดความไม่พอใจกับปัญหาที่พูดคุยกัน รวมทั้งฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งมีผลต่อความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกปรับใช้ข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากความเคยชิน

4) กลุ่มหรือองค์กรชุมชน กล่าวคือ การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือการใช้ องค์กรชุมชนเพื่อแก้ปัญหาหรือทำงานร่วมกันมีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน 4.1) ทำให้เห็นความสำคัญของการพัฒนาตนเองและการดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายได้อย่างต่อเนื่อง 4.2) สามารถทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษา ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน

5) เครือข่ายการเรียนรู้ 5.1) สนับสนุนการเสวนาที่เอื้ออำนวยให้เกิดการวิเคราะห์ วิพากษ์สถานการณ์และวิธีการแก้ปัญหากลุ่มร่วมกัน และสนับสนุนความรู้ ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการประเมินข้อมูลและสนับสนุนหลักฐานต่าง ๆ ที่จะเป็นประโยชน์ต่อการสร้างประสบการณ์ที่จะนำมาใช้ในการวิพากษ์ทำความเข้าใจ การตั้งคำถามกับปัญหาและวิธีการจัดการกับปัญหาในอดีต เพื่อนำไปสู่การมองหาทางเลือกใหม่ ๆ ที่เป็นไปได้ 5.3) ส่งเสริมและสนับสนุนความรู้เชิงเทคนิควิธีการที่เหมาะสม เช่น ความรู้ เทคโนโลยีในการการเพิ่มผลิตภาพการผลิตอาหารปลอดภัย การจัดทำแผนแม่บทชุมชน ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง

2.1.3.2 เงื่อนไขที่สนับสนุนกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้

1) การมีข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร มีส่วนสำคัญที่กระตุ้นให้คนในชุมชน ใช้เป็นข้อมูลในการทำความเข้าใจตนเองเชื่อมโยงกับปัญหาของชุมชนท้องถิ่นซึ่งมีส่วนสำคัญในการพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์ เปรียบเทียบประสบการณ์ความเชื่อในอดีตกับสถานการณ์ที่เกิดขึ้นในปัจจุบัน จนนำไปสู่การตั้งคำถามและตรวจสอบความคิดความเชื่อเดิมและเปิดใจพร้อมเรียนรู้และปรับเปลี่ยนพฤติกรรมใหม่

2) การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชน มีการรวมกลุ่มเพื่อดำเนินกิจกรรมเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและกลุ่มร่วมกันมาอย่างต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรที่เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาสู่การผลิตที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง ความปลอดภัยด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไป พร้อมเรียนรู้ และดำเนินกิจกรรมการผลิต การบริโภคตามแนวคิดที่เปลี่ยนไปได้อย่างต่อเนื่อง

3) การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม ความสัมพันธ์ของผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้และการรักษาความสัมพันธ์อันดีระหว่างการรวมกลุ่มกันเพื่อแก้ปัญหาร่วมกัน ทำงานประสบปัญหาอุปสรรคและความสำเร็จร่วมกัน มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างบรรยากาศการเรียนรู้ที่สมาชิกในชุมชนพร้อมเปิดใจรับฟัง ยอมรับการแสดงความคิดเห็นซึ่งเป็นเงื่อนไขที่จำเป็นต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

4) การปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน เป็นเงื่อนไขสำคัญที่สนับสนุนความรู้ ทรัพยากร เสริมสร้างความเชื่อมั่นในแนวคิดความเชื่อใหม่ที่ต่างไปจากสิ่งที่สมาชิกเคยชิน มีผลให้กระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารได้รับการยอมรับและดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

2.2 ผลการตรวจสอบ (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

หลังจากที่ผู้วิจัยได้พัฒนา (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ผู้วิจัยเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิที่เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร ด้านการส่งเสริมการเกษตร และด้านกระบวนการเรียนรู้ชุมชน 3 ท่าน เพื่อประเมินความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหาและความเป็นไปได้ในการปฏิบัติ

ผู้วิจัยขอแนะนำเสนอข้อคิดเห็นโดยสรุปของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อ (ร่าง) กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยลำดับตามประเด็นการประเมิน ดังนี้

ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน พิจารณาเห็นว่า องค์ประกอบและกระบวนการเรียนรู้ ๆ มีความเหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการนำไปประยุกต์ใช้กับชุมชนที่ประสบกับสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร อย่างไรก็ตามผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 3 ท่าน แนะนำไปในทำนองเดียวกันว่า ประเด็นความมั่นคงทางอาหารมีความหลากหลาย กรณีศึกษาทั้ง 3 ชุมชนเผชิญและแก้ปัญหาความมั่นคงทางอาหารด้วยวิธีการต่างกันไป ใช้เวลามากน้อยแตกต่างกัน ดังนั้นการสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของคนในชุมชนร่วมกันจึงเป็นสิ่งสำคัญในการนำกระบวนการเรียนรู้ดังกล่าวไปใช้

ข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิต่อองค์ประกอบของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผู้ทรงคุณวุฒิมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและแก้ไขข้อความเพิ่มเติมเพื่อให้ องค์ประกอบของกระบวนการเรียนรู้ ๆ สมบูรณ์ขึ้นดังนี้

1) ข้อเสนอแนะในภาพรวม ผู้ทรงคุณวุฒิให้ข้อคิดเห็นเห็นว่า ควรนำเสนอให้เห็นชัดเจนขึ้นว่า การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ การเรียนรู้ไม่ใช่การบอกให้ชุมชนทำ แต่เป็นพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์สถานการณ์และความคิดที่ผ่านมา

2) กระบวนการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง ควรคำนึงถึงบริบทของชุมชน กระบวนการเรียนรู้ควรเชื่อมโยงกับวิถีปกติของชุมชน มากกว่าตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ น่าจะเหมาะสมและเป็นไปได้

3) ผู้ทรงคุณวุฒิทั้ง 2 ท่าน มีความเห็นว่าควรเพิ่มหลักการของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อประโยชน์ต่อการนำไปใช้ในการวางแผนการเรียนรู้จากกระบวนการที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น

4) ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ ผู้ทรงคุณวุฒิ เสนอว่า ปัจจัยด้านผู้นำ หากจำแนกให้เห็นชัดเจนว่า มีบทบาท หน้าที่อย่างไรบ้างกับการส่งเสริมการเรียนรู้ จะเป็นประโยชน์ต่อการจัดทำข้อเสนอแนะเพื่อการเตรียมความพร้อมหรือพัฒนาผู้นำหรือผู้ทำหน้าที่ดังกล่าวในชุมชนต่อไป

ปัจจัยเครือข่ายการเรียนรู้ ควรใส่ให้เห็นว่า ควรทำหน้าที่ขอบเขตแค่ไหน เพื่อให้ไม่ขัดกับหลักการมีส่วนร่วมและหลักการพึ่งตนเองที่เสนอไว้

ข้อคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ ต่อกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผู้ทรงคุณวุฒิมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและแก้ไขข้อความเพิ่มเติมเพื่อให้กระบวนการเรียนรู้ ฯ สมบูรณ์ขึ้นดังนี้

1) ข้อเสนอแนะในภาพรวม ผู้ทรงคุณวุฒิ เสนอว่า

สิ่งที่น่าสนใจคือ ทำอย่างไรให้คนในชุมชนเกิดความล้มเหลวไม่แน่ใจกับสิ่งที่เชื่อในปัจจุบัน “กินข้าวโรงสีมาตั้งนาน ไม่เห็นตาย” ซึ่งชุมชนต้นแบบใช้ กรณีของเกษตรกรปลูกผักขาย ผักแต่ซื้อผักข้างนอกมากิน มาเดินเรื่องกระตุ้นให้คนในชุมชนคิด ผู้วิจัยควรระบุวิธีการและแหล่งเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอนจะทำให้งานน่าสนใจขึ้น

ในแต่ละขั้นตอน ควรระบุวิธีการเรียนรู้ที่นำมาใช้ และควรแยกให้เห็นความแตกต่างระหว่าง กลุ่มที่เริ่มต้นด้วยผู้นำที่มีอำนาจหน้าที่ในการพัฒนา และกลุ่มที่เริ่มต้นด้วยสมาชิกในชุมชน เพราะในข้อมูลของชุมชนต้นแบบสะท้อนความแตกต่างนี้ไว้

การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์น่าจะต้องเน้นการสะท้อนให้ตระหนักถึงสถานการณ์จริงที่มีอันตรายต่อตัวเองและครอบครัวก่อน จึงขยายไปสู่คนที่มีปัญหาร่วมกัน จึงควรให้ความสำคัญกับกระบวนการในระยะแรก ๆ ประกอบกับการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงแผนการผลิต ต้องใช้ระยะเวลาาน อาจมีคนใหม่สนใจเข้าร่วม มาบ้างบางช่วง ผู้วิจัยควรอธิบายส่วนนี้เพิ่ม

2) ระยะรับรู้และไม่พอใจ ผู้ทรงคุณวุฒิเสนอว่าระยะนี้เป็นการสร้างความตระหนักถึงการเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยควรเพิ่มในปัจจัยแหล่งเรียนรู้ในชุมชน ว่าควรมีอะไรบ้างที่จะนำมาช่วยในการทำให้สมาชิกในชุมชนสนใจ เกิดความรู้สึกดังกล่าวในใจด้วยตนเอง แล้วเมื่อพบว่าหลายคนสนใจ จึงเข้าร่วม หรือในกรณีชุมชนต้นแบบพบว่า ในช่วงแรกบุคคลที่ตระหนักถึงสถานการณ์ปัญหาเพียงคนกลุ่มเล็ก ๆ บางชุมชนเริ่มโดยนักพัฒนาภายนอก ที่ทำหน้าที่จุดประกายให้คนอื่น ๆ ในชุมชนหันมาสนใจในประเด็นเดียวกัน ดังนั้นในการเขียนถึงข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการไปใช้ ควรคำนึงถึงการพัฒนากลุ่มดังกล่าว ให้มีความสามารถในการจัดประชุมสร้างบรรยากาศที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนสนทนาร่วมกันของคนในชุมชน ในการวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ

3) ระยะที่ 3 ขั้นวางแผนปฏิบัติ ควรระบุ แผนเป็นรายบุคคล รายครัวเรือน รายกลุ่ม ชุมชน เพราะเป็นจุดเด่นของกรณีศึกษาที่ผู้วิจัยพบว่า เป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้คนที่เข้าร่วมกิจกรรมนั้น มั่นใจและยังคงอยู่ในกระบวนการ

4) ระยะการแสวงหาทางเลือกและวางแผนปฏิบัติ ผู้ทรงคุณวุฒิ 3 ท่าน เสนอว่า ประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่ผู้วิจัยนำมาใช้ในการศึกษามีหลายมิติ ความรู้เทคนิคเฉพาะมีความจำเป็น บางปัญหาชุมชนอาจต้องใช้เวลาในการแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสม ดังนั้นประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่ชุมชนเผชิญอยู่มีความสำคัญต่อการตัดสินใจเลือกวิธีแก้ปัญหา เช่นกัน จะเห็นว่าทั้ง 3 ชุมชน มีเครือข่ายทางวิชาการสนับสนุน ดังนั้นความสามารถในการประสานเครือข่ายจะเป็นอีกปัจจัยสำคัญที่ทำให้กระบวนการเรียนรู้ดำเนินไปได้ซ้ำ เร็ว ความต่อเนื่อง ต่างกันไป

5) ระยะที่ 4 ชั้นเรียนรู้และปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ชั้นที่ 2 ทดลองปฏิบัติตามแผน ผู้วิจัยควรใช้คำว่า “ปฏิบัติตามแผน” เข้าใจว่าผู้วิจัยใช้คำว่าทดลองนั้นอาจหมายถึงตรวจสอบความคิด แนวปฏิบัติใหม่ มากกว่า ทดลองในมุมของการทำเกษตรเท่านั้น

6) การติดตามและให้กำลังใจระหว่างการทำดำเนินงานร่วมกันเป็นอีกขั้นตอนสำคัญที่กรณีศึกษาสะท้อนขึ้นมา ผู้วิจัยควรลงละเอียดการติดตามว่า เป็นไปในลักษณะใด หากเป็นตามข้อค้นพบจากการศึกษา การติดตามดังกล่าวเป็นการติดตามแบบเสริมพลังให้กับเกษตรกร เพื่อให้คำแนะนำ คำปรึกษาได้ทันสถานการณ์ เช่น ที่เกี่ยวข้องกับการประสบปัญหาหระหว่างเพาะปลูก

7) การประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ ผู้ทรงคุณวุฒิ เสนอว่าประเด็นดังกล่าว ควรระบุประเด็นการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารและด้านที่สะท้อนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารคืออะไร ความสามารถทักษะในการคิดวิเคราะห์จะประเมินอย่างไร

8) ข้อเสนอแนะต่อกระบวนการเรียนรู้ในขั้นสุดท้าย ผู้ทรงคุณวุฒิ เสนอว่า ชั้นที่ 5 สรุปบทเรียนและใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต ควรใช้เป็นคำว่า บูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต และในขั้นสุดท้ายควรเขียนให้ชัดเจนว่า ผลจากการวิจัยใช้กลยุทธ์ได้บ้าง และรู้ได้อย่างไร

2.3 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ปรับปรุงตามข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิ)

ผู้วิจัยนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่ได้จากผู้ทรงคุณวุฒิข้างต้นมาปรับปรุงและนำเสนอ “กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร” ประกอบด้วย หลักการ วัตถุประสงค์ กระบวนการ วิธีการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ และปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้

2.3.1 หลักการของกระบวนการเรียนรู้

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีหลักการสำคัญ ดังนี้

1) หลักการเรียนรู้ร่วมกัน เป็นการเรียนรู้ที่เกิดขึ้นจากการดำเนินกิจกรรมร่วมกันระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน กับองค์กรชุมชน แหล่งเรียนรู้ นักวิชาการ หรือหน่วยงานภายนอก เพื่อได้มาซึ่งความรู้ ความคิด เทคนิคและวิธีการจัดการกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหาร โดยมีเงื่อนไขสำคัญ คือ การสร้างบรรยากาศให้เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความคิด ความรู้สึก ร่วมกันของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน ภายในความสัมพันธ์อันดีระหว่างกัน

2) หลักการส่งเสริมให้รู้จักตนเองและพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสม เป็น การเรียนรู้พื้นฐานของการวิเคราะห์ตนเอง วิเคราะห์ชุมชน ทำความเข้าใจปัญหาและแสวงหา วิธีการแก้ไขหรือพัฒนาที่เหมาะสมกับตนเองได้ เพื่อกระตุ้นให้เกษตรกรได้ทบทวน ผ่านการวิเคราะห์ สถานการณ์ปัญหาที่เผชิญอยู่ร่วมกัน โดยมีข้อมูลเพียงพอสำหรับการตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลง ตนเองตั้งแต่ความคิดถึงพฤติกรรมที่จะนำไปสู่วิธีการผลิต วิธีการบริโภค และวิถีชีวิตที่ส่งเสริมความ มั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นในครัวเรือนและชุมชน

3) หลักการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต จะมีส่วนสำคัญใน การส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนได้พัฒนาความรู้และทักษะที่จำเป็นต่อการนำไปปรับใช้ใน ชีวิตประจำวัน โดยพิจารณาการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นหนึ่งของการเสริมสร้าง ความมั่นคงในอาชีพเกษตรกรในฐานะผู้ผลิตและผู้บริโภค

2.3.2 เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งด้านเนื้อหาหรือประเด็น สถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และด้านวิธีการหรือกลยุทธ์ที่ชุมชนเคยใช้ในการ จัดการกับประเด็นปัญหานั้น ๆ จนทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการร่วมกัน แสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมซึ่งเป็นผลจากการวิเคราะห์ข้างต้น และมีการดำเนินกิจกรรม ร่วมกันและการพัฒนาตนเองที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน

2.3.3 เนื้อหาการเรียนรู้ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมภายใต้กรอบ ของเนื้อหา ดังต่อไปนี้

1) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การพึ่งตนเองด้านอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ (กระบวนการผลิต โภชนาการ สุขภาพ) สิทธิชุมชนในฐานทรัพยากรการผลิต การเข้าถึงระบบตลาดที่มีความหลากหลายและเป็นธรรม การ บริหารจัดการกลุ่ม องค์กร ชุมชนที่ส่งเสริมการช่วยเหลือกันด้านอาหาร

2) ความรู้และทักษะในการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์ ตีความสถานการณ์ปัญหา ทบทวนวิธีการทำงานที่ผ่านมาที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทาง อาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเข้าใจกันและกัน และส่งเสริมให้เกิด การกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกัน

2.3.4 กระบวนการเรียนรู้ กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้าน ความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

ระยะที่ 1 กระตุ้นการรับรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นที่ 1 สร้างเข้าใจในสถานการณ์และแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร สมาชิกในชุมชนประสบกับสถานการณ์บางอย่างที่เกิดขึ้นในชุมชนที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร จากนั้นจึงมีการเรียนรู้แนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชนร่วมกัน เพื่อให้เกิดความเข้าใจไปในทิศทางเดียวกัน และช่วยให้เกิดการอภิปรายในประเด็นดังกล่าวได้ครอบคลุมและเป็นระบบขึ้น

ขั้นที่ 2 วิเคราะห์และประเมินความต้องการในการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ด้วยตนเอง การส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนนำสถานการณ์ปัญหาของชุมชนและแนวคิดความมั่นคงทางอาหารมาสื่อสารและพิจารณาร่วมกันอย่างเป็นระบบในระดับกลุ่มหรือชุมชน โดยมีการเชื่อมโยงปัญหาเชิงประจักษ์ที่อาจนำมาซึ่งภาวะไม่มั่นคงทางอาหารของตนเองและครอบครัว เพื่อกระตุ้นให้เกิดการเปิดใจพร้อมที่จะทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารร่วมกันต่อไป

ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่

ขั้นที่ 1 ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน เป็นการขยายความคิดจากกลุ่มคนที่มีความต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงจากระยะที่ 1 ไปสู่คนอื่น ๆ ในชุมชนซึ่งควรนำหลักการหลักการส่งเสริมให้รู้จักตนเองและพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสม มาเลือกใช้วิธีการที่จะกระตุ้นให้เกิดการวิพากษ์ประเด็นปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นนั้น ๆ

ขั้นที่ 2 วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา เป็นการส่งเสริมให้เกิดการสนทนาร่วมกันถึง ประสบการณ์ ปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่ผ่านมา ด้วยคำอธิบายที่ต่างไปจากที่คนในชุมชนเคยเชื่อ เคยเข้าใจ จนเกิดสภาวะสับสน ไม่แน่ใจ จากนั้นจึงนำมาเป็นประเด็นในการคิดทบทวนร่วมกัน โดยตั้งคำถามเพื่อให้เกิดความรู้ความเข้าใจด้วยการตีความสถานการณ์ที่เผชิญอยู่ร่วมกันใหม่

ขั้นที่ 3 กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการแก้ปัญหา/พัฒนา ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เพื่อให้ได้ข้อสรุปของเป้าหมายที่ต้องการแก้ไข/พัฒนา ร่วมกัน เช่น มิติการพึ่งตนเองด้านอาหาร หรือการเข้าถึงอาหารปลอดภัย โดยคำนึงถึงการสร้างบรรยากาศที่ส่งเสริมให้ผู้ร่วมการประชุมหรือสนทนาได้แลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อหาข้อสรุป ร่วมกัน

ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแนวทางปฏิบัติ

ขั้นที่ 1 **สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้** เป็นขั้นตอนของการศึกษาและวิเคราะห์ทางเลือกในการแก้ไขตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยคำนึงถึงความเหมาะสมของแนวทางแก้ไขกับสถานการณ์ปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนในขณะนั้น ทรัพยากรชุมชน รวมทั้งประสบการณ์การเรียนรู้ของสมาชิกในชุมชน/กลุ่ม กับทรัพยากรที่แต่ละครัวเรือนมี

ขั้นที่ 2 **วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน** หลังจากการกำหนดเป้าหมาย และทางเลือกในระดับชุมชน หรือกลุ่มแล้ว การวางแผนปฏิบัติการรายครัวเรือนและบุคคลมีความสำคัญต่อการสร้างความมั่นใจให้กับสมาชิกในชุมชน เกี่ยวกับการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพื่อสามารถเปลี่ยนแปลงได้ทั้งความรู้ ความคิด และการกระทำตามเป้าหมายใหม่ที่กำหนดไว้ร่วมกัน เพราะเป็นการเปลี่ยนแปลงที่กระทบต่อวิถีการผลิต วิถีการบริโภค และวิถีชีวิต ซึ่งกิจกรรม ต่างกันไปตามเงื่อนไขของแต่ละครัวเรือนและชุมชนในขณะนั้น

ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ขั้นตอนนี้เป็นการดำเนินการตามแนวทางที่กำหนดไว้

ขั้นที่ 1 **ปฏิบัติตามแผน** สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนดำเนินการตามแผนที่กำหนดไว้ซึ่งมีทั้งที่ต้องมาทำงานร่วมกันตามบทบาทหน้าที่ที่กลุ่มมอบหมาย และต่างคนต่างไปปฏิบัติในครัวเรือนและแปลงเกษตรของตน

ขั้นที่ 2 **แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง** ควรส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนความรู้ ความคิด ความรู้สึกระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เพื่อให้กำลังใจ เพิ่มความเชื่อมั่นในตนเองให้กับสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนในการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมเพื่อจัดการกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารต่าง ๆ

ระยะที่ 5 สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

ขั้นที่ 1 **ติดตามและประเมินผลการดำเนินตามแผนอย่างต่อเนื่อง** เป็นการแลกเปลี่ยน ติดตาม และปรับปรุงการดำเนินกิจกรรม ซึ่งเป็นเสมือนขั้นตอนของการตรวจสอบความคิดและแนวปฏิบัติใหม่ที่กำหนดขึ้น อาจใช้การประชุมอย่างเป็นทางการ หรือการพบปะพูดคุย เพื่อแลกเปลี่ยนผลการปฏิบัติงาน ความรู้ ปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ซึ่งควรมีการดำเนินการติดตามในลักษณะของการให้กำลังใจ ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างต่อเนื่อง ในทุก ๆ กิจกรรมการเรียนรู้ วิธีการประเมินผล ได้แก่ การสังเกตระหว่างการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ตามแผนปฏิบัติการที่กำหนดไว้ และการประเมินจากผลงานที่ได้จากการปฏิบัติ

ขั้นที่ 2 **ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้** เป็นการทบทวนกิจกรรมที่ผ่านมาและสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน ตรวจสอบความเชื่อมั่นของตนเองในการแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง การทำงานร่วมกับผู้อื่น

ขั้นที่ 3 ประเมินแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่เพื่อบูรณาการเข้าสู่วิถี

ชีวิต จากการประเมินผลและทบทวนตนเอง พบว่ากิจกรรมต่าง ๆ สามารถบรรเทา แก้อา หรือเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในประเด็นที่กำหนดไว้ได้ และกลุ่มมีแนวปฏิบัติที่สอดคล้องการดำเนินชีวิตหรือกิจกรรมมีการดำเนินการอย่างต่อเนื่อง และทำงานกลายเป็นความคุ้นเคย จะทำให้การบูรณาการความคิดและแนวปฏิบัติใหม่กับการดำเนินชีวิตประจำวันได้

2.3.5 วิธีการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จึงควรคำนึงถึงเป้าหมายของการเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ (1) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการทำกิจกรรมกลุ่ม (2) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้เรียนรู้จากทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น เช่น การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากการทำแปลงทดลองร่วมกัน (3) สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากการสังเกตเห็นสภาพสังคมวิถีชีวิต (4) ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนสะท้อนความคิด ความรู้ ความรู้ระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการเสวนา ที่มีการยกกรณีตัวอย่างใกล้ตัว

2.3.6 แหล่งเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ภายในและภายนอกชุมชน เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มหรือชุมชนได้พัฒนาความรู้ ทักษะการวางแผน การแก้ปัญหา และการพัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นกับครัวเรือนและชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง อาทิ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นกลุ่มองค์กรชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ ได้แก่ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ที่ประชุมกลุ่ม ที่ประชุมหมู่บ้าน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสื่อต่าง ๆ ได้แก่ หอกระจายข่าว โทรทัศน์ เครือข่ายสังคมออนไลน์

2.3.7 ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ มีดังนี้

1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ได้แก่ 1.1) มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนเผชิญและดำเนินการแก้ไข 1.2) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานเป็นกลุ่ม

2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด

2.1) เปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารจากที่เคยละเลย เปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการพิจารณาถึงแหล่งที่มาของอาหารที่รับประทานมากขึ้น คำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น

2.2) เปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจกับความมั่นคงทางอาหาร จากเดิมเชื่อว่า ความมั่นคงคือ มีรายได้จากการผลิตพืชขายได้เงินในจำนวนมาก ๆ ความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องของการมีเงินซื้ออาหารกินเพียงพอกับความต้องการ เปลี่ยนความคิดมาให้มีความสำคัญกับชีวิตในมุมอื่น ๆ มากขึ้น เช่น สุขภาพ ความปลอดภัย ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น

2.3) เปลี่ยนแปลงความคิดจากละเลยมาสู่การคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อผู้อื่นมากขึ้น ความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบต่อผู้บริโภค ในฐานะผู้ผลิตอาหารปลอดภัยมากขึ้น

2.4) มองเห็นบทบาทของตนเองในระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมคือความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลาง มาสู่การมองเห็นความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อผลผลิตในไร่นาว่าไม่ใช่เพียงสินค้าแต่เป็นอาหาร และมองผู้ซื้อด้วยความสัมพันธ์ที่ดี บางรายมองว่าเป็นเพื่อน

2.5) มีความสนใจเรียนรู้และพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง

3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ

3.1) มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ได้แก่ (1) ผลิตพืชที่หลากหลายและพืชท้องถิ่น (2) ลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในการผลิต (3) ปรับปรุงระบบการผลิตให้ตรงตามระบบเกษตรกรรมอินทรีย์

3.2) การปรับเปลี่ยนวิธีการบริโภค ได้แก่ (1) มีการผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนมากขึ้น (2) มีจำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและจำหน่ายที่มีความหลากหลายมากขึ้น (3) มีแหล่งอาหารทั้งข้าวและพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน ทั้งจากการเพาะปลูกด้วยตนเองและจากการแบ่งปันกับสมาชิก

3.3) การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต (1) มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้น (2) มีเครือข่ายช่วยเหลือกันมากขึ้น (3) มีความสนใจเรื่องราวของชุมชน ของคนในสังคมมากขึ้น (4) มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ กลุ่ม องค์กรในชุมชนมากขึ้น

นอกจากนี้การนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ ควรคำนึงถึงปัจจัยและเงื่อนไขที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการเรียนรู้ร่วมกัน ดังนี้ 1) ปัจจัยด้านผู้นำชุมชน สามารถออกแบบกลไกที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันได้ สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ตนมีมาแลกเปลี่ยน สนทนา ร่วมกับคนอื่นในชุมชน สามารถทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือผู้ให้คำปรึกษาในการวางแผนการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการบริโภคเป็นรายครัวเรือน 2) ปัจจัยด้านบรรยากาศการสนทนาและทำงานร่วมกันที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเสริมความ

มั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมาย

3) ปัจจัยด้านภูมิหลัง ประสบการณ์ และฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน มีส่วนสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ 4) ปัจจัยด้านกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ทำให้สมาชิกเห็นความสำคัญของพัฒนาตนเองและการดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษา ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน 5) ปัจจัยด้านเครือข่ายการเรียนรู้ ที่สนับสนุนการเสวนาที่เอื้ออำนวยให้เกิดการวิเคราะห์ วิพากษ์สถานการณ์และวิธีการแก้ปัญหากลุ่มร่วมกัน และสนับสนุนความรู้ ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการประเมินข้อมูลและสนับสนุนหลักฐานต่าง ๆ เครือข่ายส่งเสริมและสนับสนุนความรู้เชิงเทคนิควิธีการที่เหมาะสม ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง และเงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ 1) การมีข้อมูลที่เพียงพอต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อ 2) การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง 3) การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม 4) การปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน

สรุปกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ปรับปรุงตามข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิ) ได้ตั้งแผนภาพต่อไปนี้

ภาพที่ 6 กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร
ในชุมชนเกษตร (ปรับปรุงตามข้อเสนอของผู้ทรงคุณวุฒิ)

ตอนที่ 3 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น

ในส่วนนี้นำเสนอผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ใช้วิธีการศึกษาภาคสนามดำเนินการโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการกับเกษตรกรกลุ่มทดลอง โดยมีเป้าหมายเพื่อตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารที่พัฒนาขึ้นตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 2 ว่าส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ และการกระทำของสมาชิกในชุมชนหรือไม่ อย่างไร และรวบรวมข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ไปใช้กับชุมชนเกษตรอื่นต่อไป

ผลการศึกษาในตอนที่ 3 แบ่งเป็น 3 ประเด็น ได้แก่

ประเด็นที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

ประเด็นที่ 2 ผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ประเด็นที่ 3 ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้

ทั้งนี้จากการลงพื้นที่สัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้านและเกษตรกรกลุ่มทดลอง ผู้วิจัยได้รับฟังข้อกังวลจากผู้นำชุมชนและสมาชิกในชุมชนว่า ข้อมูลบางอย่างที่จะปรากฏและเผยแพร่ในงานนี้ อาจจะกระทบต่อความสัมพันธ์ของคนในชุมชน การประสานงานกับหน่วยงานภายนอกเพื่อสนับสนุนการดำเนินงานพัฒนาชุมชนในอนาคต ด้วยเหตุนี้ เพื่อเป็นการปกป้องผู้ให้ข้อมูลและผู้เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยจึงใช้ชื่อชุมชน และชื่อบุคคลต่าง ๆ เป็นนามสมมติ โดยมีผลการศึกษาดังนี้

3.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน

สภาพชุมชนที่เกษตรกรกลุ่มทดลองอาศัยอยู่ตั้งในตำบลที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ มีระบบชลประทานทั่วถึงทั้งพื้นที่ จึงเหมาะกับการทำเกษตร พื้นที่ทั้งตำบลประมาณ 20,000 ไร่ ประชากรที่อาศัยในพื้นที่จริงประมาณ 4,000 คน ส่วนใหญ่มีอายุระหว่าง 35 – 60 ปี ประกอบอาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาคือรับจ้างทั่วไปทั้งในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมและบริการ พืชเศรษฐกิจที่สำคัญได้แก่ ข้าว รองลงมาคือ ผลไม้ เช่น กล้วย มะละกอ มะม่วง มะพร้าว และพืชผักเศรษฐกิจ เช่น ผักบุ้ง กระบี่ ผักกาดหอม ผักกวางตุ้ง ผักชี

การทำเกษตรในพื้นที่ พบว่า คราวเรือนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญกับการทำนาปลูกข้าว เพื่อเป็นรายได้หลักของครอบครัว การทำนาเป็นการทำนาในลักษณะนาปรังซึ่งเป็นการทำนาหว่าน

บางครัวเรือนทำนาปีละ 2 ครั้ง แปลงนาจะถูกปรับให้เป็นแปลงขนาดใหญ่เพื่อความสะดวกในการไถนาและเก็บเกี่ยวโดยใช้รถไถ รถเกี่ยวข้าว แทนการใช้แรงงานคนซึ่งเดิมจะมีการลงแขกเกี่ยวข้าวแต่ปัจจุบันใช้เครื่องจักรกลทางการเกษตรแทน ในตำบลจะพบว่าสัดส่วนของการทำนา กว่าร้อยละ 90 ทำนาใช้ปุ๋ยและสารเคมี โดยใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อเร่งการเจริญเติบโตและจำนวนผลผลิต และใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและวัชพืชโดยเฉพาะหญ้า พบว่า เกษตรกรที่ทำนาในระบบเกษตรปลอดภัยยังคงใช้สารเคมีกำจัดหญ้า เช่น หญ้าเต๋อย หญ้าเซ่ง (หญ้าเหล่านี้หากขึ้นในแปลงนาจะแย่งสารอาหารจากข้าว) เพราะขาดแคลนแรงงานในการถอน ทำให้มีรายจ่ายในทุกขั้นตอนการผลิต กล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้ การเตรียมดิน มีค่าใช้จ่ายเชื้อเพลิง ค่าซ่อมบำรุงรถไถ หากไม่มีรถไถต้องเสียค่าเช่ารถไถ จ่ายค่าปุ๋ยสำหรับปรับสภาพดินและจ่ายค่ายาคุมหญังก่อนหว่านข้าว ช่วงหว่านข้าวมีรายจ่ายพันธุ์ข้าวปลูก ค่าปุ๋ยเคมีและสารเคมีกำจัดศัตรูพืช ค่าจ้างใส่ปุ๋ยเคมีและฉีดยา การจัดการน้ำมีค่าน้ำมัน ค่าซ่อมบำรุงเครื่องสูบน้ำ การเก็บเกี่ยวข้าวจากรถเกี่ยวเกี่ยว ส่วนใหญ่นิยมขายให้พ่อค้าคนกลางทั้งหมด ที่แบ่งบางส่วนไว้รับประทานมีไม่มากนัก จากนั้นจึงนำเงินที่ได้ซื้อข้าวสารมาทานในครอบครัว หลายครัวเรือนเมื่อประสบกับปัญหาน้ำท่วมทำให้รายได้ไม่คุ้มกับที่ลงทุนทำให้มีหนี้สินเพิ่มขึ้น ต้องกู้ยืมโรงสีที่รับซื้อข้าวมาลงทุนในรอบถัดไป และเผชิญกับภาวะต้นทุนการผลิตที่สูงขึ้นขณะที่ราคาข้าวไม่แน่นอนและมีแนวโน้มลดลง ทำให้หลายครัวเรือนมีอัตราการเป็นหนี้เพิ่มสูงขึ้นเรื่อย ๆ (สัมภาษณ์กลุ่ม, 12 เมษายน 2560)

อย่างไรก็ตามครัวเรือนส่วนใหญ่ยังคงพยายามสร้างช่องทางในการหารายได้เพิ่มขึ้นด้วยการปลูกพืชผักอายุสั้น เช่น ผักบุ้ง กระบี่ ผักกวางตุ้งที่จะมีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงแปลงและเพื่อให้เพียงพอต่อความต้องการของพ่อค้า ครัวเรือนส่วนใหญ่จะใช้ปุ๋ยเคมีเร่งการเจริญเติบโตและใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชเพื่อให้ได้ผลผลิตจำนวนมากและรวดเร็วตามที่พ่อค้าคนกลางต้องการ นอกจากนี้หลายครัวเรือนมีที่ดินในการทำเกษตรลดลง ทำให้มีการแบ่งสมาชิกในครัวเรือนไปทำงานรับจ้างทั้งในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมควบคู่ไปกับการทำนา เนื่องจากชุมชนตั้งไม่ไกลจากเมือง ทำให้สมาชิกในชุมชนมีโอกาสในการหารายได้ด้วยการรับจ้างรายวันในช่วงเวลาที่ว่างจากการทำเกษตร เช่น ระหว่างพักแปลงหรือรอเก็บเกี่ยวผลผลิต

สถานที่สำคัญในพื้นที่ มีศูนย์เด็กเล็ก 1 แห่ง โรงเรียนเปิดสอนระดับอนุบาลถึงระดับมัธยมศึกษาตอนต้น 2 แห่ง มีตลาดสด 1 แห่ง ตลาดนัดเสาร์ อาทิตย์ 1 แห่ง รวมทั้งหอกระจายข่าวกระจายในตำบลทั้งหมด 10 จุด มีโรงงานผลิตสารเคมีทางการเกษตร 1 แห่ง

แหล่งเรียนรู้ ในตำบลมีแหล่งเรียนรู้ประกอบด้วย แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล ได้แก่ ผู้รู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ ด้านหลักปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ เช่น แปลงสาธิตการเกษตร จุดเรียนรู้เกษตรผสมผสาน สถาบันจัดการ

เงินทุนชุมชน ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการพัฒนาที่ดิน ศูนย์เรียนรู้ชุมชน และศูนย์ช่วยเหลือเกษตรกร ประจำตำบล

สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร พบว่า มีประเด็นสำคัญ ดังนี้

1) ระบบการผลิตส่วนใหญ่อยู่ในระดับอาหารปลอดภัย ถึงแม้ว่าเกษตรกรในตำบลได้รับการสนับสนุนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น กรมส่งเสริมการเกษตร ในการดำเนินส่งเสริมและผลิตพันธุ์ข้าวเพื่อแก้ปัญหาพันธุ์ข้าวเสื่อม การส่งเสริมและผลิตสินค้าเกษตรปลอดภัยจากสารพิษเพื่อคุ้มครองผู้บริโภคปลอดภัยจากสารพิษ การผลิตปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ดและการผลิตสารชีวภาพกำจัดแมลงเพื่อลดต้นทุนการผลิตของเกษตรกร การทำนาแบบลดต้นทุนการผลิตและปลอดภัยโดยใช้การบำรุงดินและสารชีวภัณฑ์ แต่พบว่า เกษตรกรในตำบลส่วนใหญ่ยังคงทำการเกษตรที่ใช้สารเคมี โดยเฉพาะการทำนา แต่ผลจากการสัมภาษณ์เกษตรกรที่นำผลผลิตมาขายในตลาดประจำตำบล (สัมภาษณ์, 22 มกราคม 2560) เล่าว่า พืชผักในพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพืชที่ปลูกในระดับอาหารปลอดภัย หรือเรียกสั้น ๆ ว่า ผักปลอดภัยหรือผักปลอดสารพิษ ตามมาตรฐานสินค้าเกษตรการปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี (Good Agricultural Practice - GAP) ที่รับผิดชอบโดยกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ การปฏิบัติทางการเกษตรที่ดี หมายถึง แนวทางการทำเกษตร การปฏิบัติเพื่อป้องกันหรือลดความเสี่ยงของอันตรายที่เกิดขึ้นระหว่างการเพาะปลูก การเก็บเกี่ยว และการจัดการหลังการเก็บเกี่ยว หรือให้ได้ผลผลิตที่มีคุณภาพ ปลอดภัย และเหมาะสมต่อการบริโภค ซึ่งการผลิตระบบมาตรฐาน GAP เกษตรกรสามารถใช้สารเคมีในกระบวนการผลิตได้ แต่ให้ใช้ตามคำแนะนำหรืออ้างอิงคำแนะนำของกรมวิชาการเกษตร หรือ ตามฉลากที่ขึ้นทะเบียนกับกรมวิชาการเกษตร กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ต้องใช้สารเคมีให้สอดคล้องกับรายการ และห้ามใช้วัตถุอันตรายที่ระบุในทะเบียนวัตถุอันตรายทางการเกษตรที่ห้ามใช้

เกษตรกรซึ่งผลิตและจำหน่ายผักที่ตลาดนัด เล่าให้ฟังไปในทางเดียวกันว่า หลายนครว์เรือนได้ทดลองปลูกพืชผักอินทรีย์ แต่ก็ล้มเลิกไปโดยให้เหตุผลว่า พื้นที่บริเวณนี้เป็นทุ่งกว้างแปลงส่วนใหญ่ยังคงเป็นแปลงเกษตรเคมี ทำให้แรงลมและน้ำจะนำเอาสารเคมีจากแปลงใกล้เคียงมาปะปนในไร่นาสวนของตน ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่ทำนาทำสวนผักครวัเรือนละ 10-20 ไร่ ขึ้นไป การทำนาอินทรีย์ในพื้นที่ขนาดใหญ่หากผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์จะต้องใช้แรงงานคนจำนวนมากในการดูแลและจัดการงานในไร่นา โดยเฉพาะการจัดการกับหญ้าและวัชพืชยังคงใช้ยาฆ่าหญ้าส่วนใหญ่จึงทำเกษตรปลอดภัย

“ผมทำมาแล้วนะ นาอินทรีย์ ลองมาแล้ว ผมไปหาเลย ใครทำนาอินทรีย์ เก่ง ๆ ไม่เผาตอซัง ไม่เผา ให้หมักฟางก็หมัก ใช้สารชีวภาพแทน ทำตามทุกอย่าง ขาดทุนครับ ลองอีกปี ทำอีกข้าวไม่ได้เหมือนที่เขา เลยกเล็ก มาทำนาปลูกผักปลอดสารแทน ผสมใช้น้ำหมักชีวภาพบ้าง เพราะผักเราปลูกกินเองด้วย” (นายหนึ่ง, สัมภาษณ์ 22 มกราคม 2560)

“พวกข้าว ผักใบเขียวเนี่ย มันต้องใส่นะ (สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและวัชพืช) แปลงแถวนี้ใครบอกปลูกอินทรีย์ ไม่ใช้สารเคมี ป้าไม่เชื่อหรอก ยิ่งพวกแปลง 10 ไร่ 20 ไร่..... อยู่ที่ว่า เขาใช้ตัวไหน อันตรายไหม แล้วเวลาเก็บไม่ใช่ เพิ่งใส่ (ปุ๋ยหรือสารเคมี) ไปวันนี้ เก็บวันรุ่งเลย... แบบนี้ก็มี” (ป้าศรี, สัมภาษณ์ 22 มกราคม 2560)

“ถ้าจะปลูกขาย บอกว่าเป็นอินทรีย์ มันยุ่งยากนะ มาตรฐานเยอะมาก ต้องควบคุมหลายอย่าง ดิน น้ำ หญ้า มันไม่แน่นอน แล้วเวลาขายบางทีคนซื้อก็ไม่รู้จริงนะ คิดว่าผักปลอดสาร คือ ผักออแกนิก เลยปลูกแบบปลอดภัยขายดีกว่า” (ป้าน้อย, สัมภาษณ์ 22 มกราคม 2560)

2) เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจเชิงเทคนิคหรือไม่ตระหนักถึงความปลอดภัยของตนเองและผู้บริโภค ผลการสัมภาษณ์ผู้นำเกษตรกรในพื้นที่ (สัมภาษณ์, 20 มกราคม 2560) ซึ่งเป็นวิทยากรอบรมการปลูกผักในระบบเกษตรอินทรีย์ ได้เล่าถึงความเชื่อและพฤติกรรมของเกษตรกรในพื้นที่ว่า เกษตรกรส่วนใหญ่มองข้าวและผักในพื้นที่เป็นแหล่งรายได้ ส่วนใหญ่จึงสนใจหาวิธีการที่จะทำให้ได้ผลผลิตเป็นจำนวนมากเพื่อจำหน่าย ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับการใช้สารเคมีในการเกษตรของชาวบ้านในพื้นที่ พบว่า เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดความเข้าใจหรือไม่ตระหนักถึงความปลอดภัยของตนเองและผู้บริโภค เช่นที่เชื่อว่า 1) การใช้สารเคมีจะช่วยเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรได้ 2) การผสมผสานเคมีหลายชนิดเข้าด้วยกันจะมีประสิทธิภาพมากกว่าชนิดเดียว 3) ถ้าใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชในปริมาณปกติไม่ได้ผล จะเพิ่มปริมาณการใช้ให้มากขึ้น หรือเพิ่มรอบในการฉีดพ่น นอกจากนี้พบว่า เกษตรกรหลายคนสะท้อนว่า การปลูกผักและข้าวในระบบเกษตรอินทรีย์มีค่าใช้จ่ายสูงกว่า และมีความเสี่ยงต่อการได้ผลผลิตที่ไม่แน่นอนมากกว่าการทำเกษตรเคมี

3) การลดลงของพื้นที่ทำการเกษตร ขณะเดียวกันพบว่า พื้นที่ทำการเกษตรในตำบลมีการเปลี่ยนมือถูกขายให้กับคนนอกหมู่บ้านตำบลมากขึ้น โดยเฉพาะที่ดินริมน้ำ และดงที่ผู้ใหญ่บ้านและเกษตรกรในพื้นที่สะท้อนความกังวลว่า พื้นที่บริเวณนี้ถูกกำหนดการใช้ประโยชน์จากการวางผังเมืองให้เป็นพื้นที่สีเขียว แต่ก็พบว่ามีความโน้มที่เกษตรกรจะขายที่ดินของตนเองให้คนนอกและเช่าที่ดินเหล่านั้นเพื่อทำการเกษตรต่อ รวมทั้งมีการขยายตัวเข้ามาตั้งโรงงานอุตสาหกรรมต่าง ๆ ในพื้นที่มากขึ้น พื้นที่สาธารณริมคลองบางจุดอยู่ในระหว่างการก่อสร้างอู่พิพาท ผนวกกับพื้นที่บริเวณนี้เป็นพื้นที่ประสบภัยน้ำท่วมบ่อยครั้ง ชาวบ้านจึงต้องปรับตัวรับมือกับสถานการณ์ดังกล่าว ตั้งแต่ปลูกพืชผักในกระถางหรือเตรียมกักตุนพืชผักอาหารเมื่อฟังข่าวแล้วรับรู้ว่ามีน้ำหลากกลับมาทางตำบลของตน หลายครัวเรือนเลือกที่จะหยุดการเสี่ยงจากพืชผลทางการเกษตรเสียหายด้วยการไปทำงานรับจ้างต่างถิ่นแทน หรือเปลี่ยนจากการทำนามาปลูกพืชเศรษฐกิจเช่น พืชไร่ระยะสั้นแทน

4) ผลเล็ดมีสารเคมีตกค้างในระดับไม่ปลอดภัย ผลการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลของชุมชนทดลอง พบว่า ทางโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล มีโครงการตรวจสุขภาพของประชาชนในชุมชน เพื่อหาสารพิษตกค้างในเลือด ที่ดำเนินการต่อเนื่องมา

เป็นเวลา 3 ปี โดยใช้เงินกองทุนของสำนักงานหลักประกันสุขภาพแห่งชาติ (สปสช.) เป็นเงินกองทุนสำหรับชุมชนสามารถนำมาใช้ในการดำเนินงานเกี่ยวกับสุขภาพของชุมชนได้ เพราะคำนึงถึงสภาพพื้นที่ที่ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม และมีการใช้สารเคมีในการเกษตรมาโดยตลอด จึงทำการตรวจหาสารพิษในร่างกายกับประชาชนในพื้นที่ ผลการตรวจพบว่า กว่าร้อยละ 80 ของประชากรที่ได้รับการตรวจเลือดมีสารพิษตกค้างในเลือดในระดับไม่ปลอดภัย โดยทางโรงพยาบาล ฯ ได้มีการแจ้งข้อมูลดังกล่าวให้ผู้นำชุมชน อาสาสมัครสาธารณสุข และชาวบ้านในชุมชนรับรู้ มาอย่างต่อเนื่อง แต่ที่ผ่านมาชุมชนยังไม่มีกิจกรรมดำเนินการต่อในพื้นที่ มีเพียงกิจกรรมกับกลุ่มผู้สูงวัย ที่เป็นโครงการร่วมกับสถาบันการศึกษาแห่งหนึ่งเพื่อให้ผู้สูงวัยได้มีสุขภาพที่ดี ในโครงการมีกิจกรรมการดูแลสุขภาพของผู้ป่วยและคำนึงถึงอาหารที่ปลอดภัยสำหรับการบริโภคอีกด้วย แต่แหล่งอาหารปลอดภัยยังไม่ได้ดำเนินการร่วมกันในลักษณะของการรวมกลุ่มหรือกำหนดเป็นทิศทางร่วมกันในระดับชุมชน เป็นเพียงการแก้ไขปัญหาเฉพาะบุคคล ด้วยการปลูกไว้กินเองในครัวเรือน ซึ่งยังขาดการมองภาพรวมทั้งชุมชนที่เข้ามาจัดการระบบอาหารปลอดภัยร่วมกัน

5) ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารจากการบริโภคอาหารที่ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือนมีน้อย เมื่อเทียบกับสัดส่วนของอาหารที่ได้มาจากการซื้อจากตลาด โดยส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการทำเกษตรที่ยังคงใช้สารเคมีในการกำจัดศัตรูพืช ทำให้พืชผักตามหัวไร่ปลายนาลูกมองข้ามละเลยไป อาหารหลักที่เป็นข้าวและเนื้อสัตว์มาจากการซื้อมากกว่าผลิตด้วยตนเอง ขณะที่พืชผักจำพวกผักใบเขียวส่วนใหญ่เลือกที่จะซื้อพืชผักจากตลาดนัดใกล้บ้านแทนเพราะเชื่อว่าปลอดภัยกว่าพืชผักที่ตนเองเพาะปลูก ขณะที่พืชผักที่เป็นเครื่องปรุง เช่น พริก ตะกวด ตะไคร้ มีปลูกตามบ้านเรือนอยู่บ้าง และมะละกอ ตำลึง มะเขือ พืชที่ขึ้นตามธรรมชาติ

ในประเด็นการเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร จากการสัมภาษณ์ผู้ใหญ่บ้าน วิทยากรประจำศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการพัฒนาที่ดิน และเกษตรกรในชุมชน เกี่ยวกับคำว่าความมั่นคงทางอาหาร ส่วนใหญ่สะท้อนว่า เคยได้ยินคำว่าความมั่นคงทางอาหารผ่านทางโทรทัศน์ในลักษณะของข่าวเกี่ยวกับโครงการต่าง ๆ ของรัฐบาล และได้ยินได้ฟังจากไปประชุมสัมมนาต่าง ๆ แต่ไม่เคยมีการทำความเข้าใจในประเด็นดังกล่าวอย่างจริงจัง อย่างไรก็ตามหลายคนสะท้อนว่า คุณเคยกับคำว่า อาหารปลอดภัยและพืชผักปลอดภัย มากกว่าโดยมีเกษตรกรรายหลายที่ประสบความสำเร็จจากการเปลี่ยนแปลงจากการทำเกษตรเคมีอย่างเข้มข้นมาสู่การทำเกษตรลดการใช้สารเคมี และเป็นที่รู้จักของคนนอกชุมชนเข้ามาศึกษาดูงาน รวมทั้งในพื้นที่มีเกษตรกรหลายคนเข้าร่วมโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ ทำให้มีเครือข่ายที่เป็นเกษตรกรรุ่นใหม่ ที่จะสามารถแลกเปลี่ยนความรู้ ทักษะที่จำเป็นระหว่างกัน

อาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า สภาพชุมชนที่เกษตรกรกลุ่มทดลองอาศัยอยู่ประสบกับสถานการณ์ที่อาจกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารในประเด็นสำคัญ ดังนี้ 1) มิติการเข้าถึงอาหารที่มี

คุณภาพ คือ ความเสี่ยงต่อการได้รับผลกระทบด้านสุขภาพจากการผลิตและการบริโภคอาหารที่ไม่ปลอดภัย 2) มิติการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยส่วนใหญ่มีการบริโภคอาหารที่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือน น้อยเมื่อเทียบกับที่ซื้อจากตลาด 3) มิติสิทธิฐานทรัพยากรการผลิต คือ เสี่ยงต่อการมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองไม่เพียงพอต่อการผลิต อย่างไรก็ตาม ชุมชนมีปัจจัยที่เอื้อต่อการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยน มโนทัศน์ด้านมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคลที่สามารถให้ความรู้ในการผลิตอาหารปลอดภัยได้ และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลที่พร้อมให้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นประโยชน์และพร้อมสนับสนุนการส่งเสริมให้สมาชิกในตำบลเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ รวมทั้งมีผู้นำที่สนใจในการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

3.2 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

.การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรนี้ ผู้วิจัยนำผลการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่งได้จากการผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 มาเป็นกรอบแนวคิดในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรให้กับเกษตรกรกลุ่มทดลอง ดังนี้

ระยะที่ 1 กระตุ้นการรับรู้สถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ 1) สร้างความเข้าใจในสถานการณ์และแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร 2) วิเคราะห์และประเมินความต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์

ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ 1) ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน 2) วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา 3) กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการแก้ปัญหา/พัฒนา ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 1) สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้ 2) วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน

ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด 1) ปฏิบัติตามแผนหรือแนวทางที่กำหนด 2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง

ระยะที่ 5 สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต 1) ติดตามและประเมินผลการดำเนินงานตามแผนอย่างต่อเนื่อง 2) ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้ 3) ยอมรับแนวคิด และแนวปฏิบัติใหม่เข้าสู่วิถีชีวิต

จากนั้นผู้วิจัยประชุมชี้แจงวัตถุประสงค์ แนวทางการดำเนินงานวิจัย และขั้นตอนในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรข้างต้นให้กับผู้ใหญ่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน และผู้เชี่ยวชาญด้านประเด็นความมั่นคงทางอาหาร เพื่อกำหนดรายละเอียดของกิจกรรมต่าง ๆ ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรร่วมกัน ซึ่งมีข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะต่อขั้นตอนในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่ความมั่นคงทางอาหารข้างต้น กล่าวโดยสรุปได้ดังนี้

เหตุผลที่สนใจเป็นเกษตรกรกลุ่มทดลองในครั้งนี้ว่า เพราะประเด็นความมั่นคงทางอาหารกำลังเป็นประเด็นที่หลายหน่วยงานให้ความสนใจและกล่าวถึง ซึ่งตนเองและเกษตรกรในพื้นที่มีความสนใจในประเด็นเกี่ยวกับการเกษตรปลอดภัยและการดูแลสุขภาพของคนในชุมชนมาก่อน เมื่อทราบจากสมาชิกเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่จึงสนใจ เพราะที่ผ่านมาประเด็นดังกล่าวยังขาดความชัดเจนบางหน่วยงานกล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารที่เกี่ยวกับการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรเพื่อส่งออกเป็นแหล่งอาหารของโลก บางครั้งความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นเกี่ยวกับความยั่งยืนของสิ่งแวดล้อมที่ต้องทำเกษตรปลอดภัยเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม สิ่งเหล่านี้สร้างความสับสนให้กับเกษตรกรและคนในชุมชน จึงมีข้อเสนอต่อการให้ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารอยากให้อาจารย์ให้ความสำคัญกับการสร้างความชัดเจนร่วมกันระหว่างเกษตรกรที่เข้าร่วมกิจกรรม เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการกำหนดแผนงาน โครงการต่าง ๆ ต่อไป

การให้ความรู้ไม่ควรเป็นวิชาการมากเกินไป แต่อยากให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเพื่อจะรับรู้ว่ามีผู้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมส่วนใหญ่มีความคิดเห็นอย่างไรกับความมั่นคงทางอาหาร และควรให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงสิ่งที่เรียนรู้กับประสบการณ์ของคนในชุมชน และควรเริ่มจากกลุ่มคนที่สนใจ ไม่เน้นปริมาณของผู้เข้าร่วม แต่อยากให้คนที่มาเรียนรู้เป็นผู้ที่พร้อมจะนำความรู้ไปใช้ในการส่งเสริมการเรียนรู้เกี่ยวกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารต่อไป

ในการดำเนินกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ในพื้นที่ มีการแบ่งบทบาทร่วมกันในการดำเนินการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน ไว้ดังนี้ (1) การประสานงานกับเกษตรกรในพื้นที่ เพื่อชี้แจงและประชาสัมพันธ์ ทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ เพื่อรวมกลุ่มคนสนใจเรียนรู้ร่วมกันเป็นเกษตรกรกลุ่มทดลองในการศึกษาครั้งนี้ คือ ผู้ใหญ่บ้าน (2) ผู้วิจัยทำหน้าที่เป็นผู้จัดกระบวนการเรียนรู้และประสานงานกับวิทยากรภายนอกชุมชน เพื่อดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

ในการคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มทดลอง ผู้ใหญ่บ้านจึงประชาสัมพันธ์กับเกษตรกรในพื้นที่ เพื่อเชิญเข้าร่วมเป็นเกษตรกรกลุ่มทดลอง ตามเกณฑ์ในการคัดเลือกดังนี้ คือ เป็นเกษตรกรที่ดำเนิน

ชีวิตและมีรายได้จากการเพาะปลูกพืชและจำหน่ายผลผลิตทางการเกษตรต่าง ๆ เป็นเกษตรกรที่มีความสมัครใจเข้าร่วมกิจกรรมและยินดีให้ความร่วมมือในการเก็บข้อมูลเชิงลึก สามารถสละเวลาเข้าร่วมกิจกรรมที่จัดขึ้น โดยมีผู้สนใจเข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่งเป็นเกษตรกรกลุ่มทดลองในการศึกษาครั้งนี้รวมทั้งสิ้น 8 คน แบ่งเป็นชาย 3 คน และหญิง 5 คน ประกอบด้วย ผู้นำชุมชน ผู้นำกลุ่ม สมาชิกในหมู่บ้าน ส่วนใหญ่เป็นผู้ที่ทำงานร่วมกันในการส่งเสริมการทำเกษตรปลอดภัยและลดต้นทุนการผลิต และเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน นอกจากนี้ในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ครั้งนี้ จะมีเกษตรกรจากภายนอกซึ่งทำงานร่วมกับเกษตรกรในพื้นที่เกี่ยวกับการส่งเสริมการผลิตและการตลาดสินค้าเกษตรปลอดภัย 1 คน เข้าร่วมสังเกตการณ์ตลอดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ฯ

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรของเกษตรกรกลุ่มทดลอง ประกอบด้วย 4 กิจกรรมสำคัญ ได้แก่

1) การสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อยดังนี้

1.1) กิจกรรมสร้างความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1.2) กิจกรรมสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของของแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

2) การกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เป็นการประชุมเพื่อกำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกันในประเด็นดังนี้

2.1) ความต้องการในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

2.2) กิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาร่วมกัน

2.3) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น

3) การปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ประกอบด้วย

3.1) การจัดทำแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนร่วมกัน

3.2) การทดลองจัดกิจกรรมตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายร่วมกันพัฒนาขึ้น

4) การสรุปและประเมินผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยกำหนดให้มีการประเมินผลการดำเนินกิจกรรมตลอดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

โดยมีแผนการและผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรในแต่ละกิจกรรมดังนี้

3.2.1) การสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร

กิจกรรมการสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อย ได้แก่ การสร้างความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และการสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยมีแผนและผลการจัดกิจกรรม ดังนี้

3.2.1.1) การสร้างความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

1) วัตถุประสงค์ของกิจกรรม ได้แก่ 1.1) เพื่อสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 1.2) เพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

2) เนื้อหา ได้แก่ แนวคิดความมั่นคงทางอาหาร

3) กิจกรรมการเรียนรู้

3.1) ชี้แจงกิจกรรมและให้เกษตรกรกลุ่มทดลองทุกท่านแนะนำตัวทีละคน โดยบอก ชื่อ ตำแหน่งในชุมชน (ถ้ามี) อาชีพหลัก

3.2) ระดมความคิดเห็นของเกษตรกรกลุ่มทดลองเกี่ยวกับความหมายของคำว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เขียนคำตอบลงในบัตรคำ และติดบนกระดานที่จัดให้เป็นหมวดหมู่ตามมิติสำคัญของความมั่นคงทางอาหาร

3.3) บรรยายเรื่องแนวคิดความมั่นคงทางอาหารโดยวิทยากร พร้อมยกกรณีศึกษาที่ใกล้เคียงกับปรากฏการณ์ในพื้นที่มาประกอบคำอธิบาย

4) ระยะเวลา 1.30 ชั่วโมง

5) ทรัพยากรการเรียนรู้ ใบความรู้ แนวคิดและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบท และประสบการณ์ของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

6) การประเมินผล การสนทนาและการอภิปรายร่วมกันระหว่างเกษตรกรกลุ่มทดลอง การสังเกตปฏิกิริยาของผู้เข้าร่วมกิจกรรม

7) ผลการจัดกิจกรรม

การเรียนรู้แลกเปลี่ยนร่วมกันของเกษตรกรกลุ่มทดลอง เกี่ยวกับคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” ส่วนใหญ่จะตอบคล้ายคลึงกันว่า “เคยได้ยิน” โดยรับรู้จากข่าวทางโทรทัศน์ จากการเข้าร่วมประชุมต่าง ๆ เช่นประชุมหมู่บ้านที่กล่าวถึงนโยบายของรัฐบาล แต่ไม่เคยเข้าร่วมกิจกรรมที่กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารโดยตรง ผลการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับความหมายของคำว่าความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้ข้อสรุป ดังนี้

(1) การมีกินตลอดปี เมื่อถามถึงความหมายของคำดังกล่าวตามความเข้าใจทั่วไปของเกษตรกรที่เข้าร่วมการประชุมส่วนใหญ่ กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหารว่า หมายถึง การมีอาหารกินตลอดปี เป็นคำตอบแรกที่ทุกคนนึกถึง เช่นคำกล่าวของเกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 1 กล่าวว่า “คิดว่า หมายถึง การมีกินตลอด ไม่เดือดร้อนถึงขั้นอดอยาก” “คนไม่มั่นคง เขาจะเลือกไม่ได้ มีอะไรเขาก็ต้องกิน แต่ถ้ามั่นคง เขาอยากกินไร ก็ซื้อมากินได้” (เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 4, การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560)

(2) การมีอาหารที่ปลอดภัย เป็นประเด็นที่สองที่ถูกกล่าวถึง ดังคำกล่าวของเกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 2 ที่ว่า “เคยได้ยิน เกี่ยวกับความปลอดภัยของอาหาร แบบมีพิษ มีพวกตกค้าง ของที่กินสะอาดปลอดภัย” (การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560) หลายท่านให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า ประเด็นดังกล่าวเคยได้ยินได้ฟังจากรายการโทรทัศน์ โดยเฉพาะรายการข่าว สารคดีต่าง ๆ และหลายท่านรับรู้เพราะเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน จึงมีโอกาสดำเนินการประชุมและรับรู้ข้อมูลเกี่ยวกับผลกระทบจากความไม่ปลอดภัยของอาหารต่าง ๆ

(3) การมีอาหารกินแม้ว่าจะอยู่ในสถานการณ์วิกฤต เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 4 แลกเปลี่ยนในที่ประชุมว่า “ความมั่นคงทางอาหาร เกี่ยวกับว่า บ้านเรามีน้ำท่วม น้ำหลากมาแล้วเรายังอยู่ได้ไหม” (การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560) จากนั้นวิทยากรได้สอบถามว่า “เมื่อเกิดเหตุน้ำท่วมดังกล่าว มีกี่ครอบครัวที่อยู่ได้ และอยู่ได้ด้วยวิธีใด” เกษตรกรที่เข้าร่วมการประชุมอธิบายเพิ่มเติมซึ่งอาจกล่าวโดยสรุปได้ว่า พื้นที่ตำบล เป็นพื้นที่ซึ่งประสบกับปัญหาน้ำท่วม น้ำหลากซ้ำซาก เป็นประจำทุกปี เมื่อใกล้เวลาที่น้ำจะหลากมาท่วม ชาวบ้านจะต้องคอยติดตามฟังข่าว ถ้ามีการคาดการณ์ว่าน้ำจะมามากเท่าใดและท่วมเป็นระยะเวลากี่วัน จะมีการเตรียมตัว เช่น การซื้ออาหารมาเก็บไว้ ปลูกพริก ผักสวนครัวในกระถาง เป็นต้น ดังคำกล่าวของเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 ที่กล่าวว่า “คิดว่า หมายถึง มีกินตลอด น้ำท่วม น้ำมาเรายังอยู่ได้ มีกินไม่เดือดร้อน อย่างที่บ้านรู้ว่าช่วงไหนจะมีน้ำหลากมาทุกปี ฟังข่าวว่าปีนี้มาเยอะแน่ เราก็เตรียมไว้ คิดแล้วว่าคนในบ้านเรามีคนกินข้าวเท่าไร ผัก หมูเท่าไร เตรียมตุ๋นอาหารไว้ ปลูกผักในกระถางก็มี เพราะที่บ้านคนเยอะ คนแก่เด็ก คนป่วยก็เยอะ ต้องดูแล” (การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560)

(4) การกินอาหารหลากหลาย ประเด็นถัดมาที่ “น่าจะหมายถึง มีอาหารหลายอย่างกิน แบบหลากหลาย...อยากกินหมู กินผัก มีกินหลายอย่าง” (เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 7, การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560)

(5) การพึ่งตนเอง หมายถึงความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการบริโภคพืชอาหารที่ปลูกเองในปริมาณที่มากกว่าการซื้อจากตลาดสด เช่น คำกล่าวของเกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 3 ที่ว่า “คล้าย ๆ กับเศรษฐกิจพอเพียง ตรงที่เราพึ่งตัวเองได้ ไม่พึ่งตลาดมากนัก อยากกินอะไรปลูกกินเองได้ ปลูกเองมากกว่าซื้อกิน” (การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560)

(6) การมีรายรับรายจ่ายที่สมดุล เป็นประเด็นสุดท้ายที่ถูกกล่าวถึง “นอกจากมีกินตลอด ปลอดภัย มันเกี่ยวกับรายได้ รายจ่าย เหมือนเราเป็นเกษตรกร เราหาเงินได้ ขายผักเราปลูก มีเงินพอจ่าย ซื้อกิน” (เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 6, การประชุม, 4 กุมภาพันธ์ 2560)

จากนั้นวิทยากรและเกษตรกรกลุ่มทดลองแลกเปลี่ยนร่วมกันเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารตามนิยามขององค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ ที่กล่าวถึงความมั่นคงทางอาหาร 4 มิติสำคัญ ได้แก่ 1) ความพอเพียง คือ การมีอาหารพอเพียงทั้งปริมาณและคุณภาพที่เหมาะสม ไม่ขาด ไม่เกิน ซึ่งอาจได้มาจากการผลิต การซื้อ หรือ การแลกเปลี่ยนแบ่งปัน 2) การเข้าถึง คือ การที่คนทุกคนเข้าถึงอาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการได้เพียงพอกับความต้องการรวมทั้งเข้าถึงทรัพยากรแหล่งที่มาของอาหาร (เช่น ดิน น้ำ ป่า) 3) การใช้ประโยชน์ การใช้และการบริโภคอาหารเพื่อสุขภาพที่ดี ถูกหลักโภชนาการ ปลอดภัย หลากหลาย และ 4) เสถียรภาพ คือ ความสามารถในการเข้าถึงอาหารได้ทุกเมื่อโดยไม่เสี่ยงต่อการขาดแคลนหรือความอดอยาก ไม่ว่าจะในยามปกติหรือในยามวิกฤติ ซึ่งพบว่าผู้ที่เข้าร่วมการประชุมสามารถเชื่อมโยงข้อความในบัตรคำกับนิยามใน 4 มิติได้ถูกต้อง

3.2.1.2) การสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของของแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

1) วัตถุประสงค์ของกิจกรรม ได้แก่ 1.1) เพื่อสร้างความตระหนักถึงความสำคัญของแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 1.2) เพื่อร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

2) เนื้อหา ได้แก่ ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร

3) กิจกรรมการเรียนรู้

3.1) ทำความเข้าใจวัตถุประสงค์ของกิจกรรม

3.2) ให้เกษตรกรกลุ่มทดลองทุกท่านทำการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองรอบที่ 1 ตามความเข้าใจของแต่ละท่าน

3.3) ร่วมกันสรุปผลการประเมินตนเองรอบที่ 1 และอภิปรายร่วมกันถึงผลการประเมินตนเองเป็นรายข้อ เพื่อสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับรายละเอียดของแต่ละตัวชี้วัด พร้อมกับเชื่อมโยงประสบการณ์ของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เข้าประชุมมาแลกเปลี่ยนร่วมกัน

3.4) เกษตรกรกลุ่มทดลองทำการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองรอบที่ 2 จากนั้นจึงการสนทนาร่วมกันเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับผลประเมินที่มีการเปลี่ยนแปลงไป

3.5) สรุปการประชุม สะท้อนความคิดเห็นเกี่ยวกับสิ่งที่ได้เรียนรู้ร่วมกัน และแนะนำแหล่งการเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารให้กับที่ประชุมเพิ่มเติม

4) ระยะเวลา 3 ชั่วโมง

5) **ทรัพยากรการเรียนรู้** แบบตรวจสอบรายการสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ประสบการณ์ของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

6) **การประเมินผล** การสนทนาและการอภิปรายร่วมกันระหว่างเกษตรกรกลุ่มทดลอง การสังเกตการณ์มีส่วนร่วมในระหว่างเข้าร่วมกิจกรรม

7) ผลการจัดกิจกรรม

ผลการประเมินตนเองของเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างโดยใช้แบบตรวจสอบรายการสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ซึ่งปรับจากตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่เสนอโดย สุภา ไยเมือง (2555) สรุปผลการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนจากมุมมองของเกษตรกรกลุ่มทดลอง ได้ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ 4 สรุปผลการประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน (ประเมินรายบุคคล)

ประเด็นความมั่นคงทางอาหาร	ผลการประเมิน		
	มี	ไม่มี	
การพึ่งตนเองด้านอาหาร			
1) มีการบริโภคอาหารที่มีความหลากหลายในแต่ละมื้อ	5	3	
2) มีอาหารบริโภคเพียงพอกับความต้องการอาหารตลอดทั้งปี	7	1	
3) มีการบริโภคอาหารที่ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือน	6	2	
4) มีอาหารที่เก็บหามาจากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น	7	1	
5) มีอาหารที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปันของคนในชุมชน	6	2	
สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต			
6) มีพันธุ์พืชของตนเองซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน		8	
7) มีพันธุ์สัตว์ของตนเองซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน		8	
8) มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอต่อการผลิต	7	1	
9) มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นาที่เพียงพอ	8		
10) มีความรู้ สิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น	8		
11) เห็นความสำคัญของสิทธิของชุมชน	8		
มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร			
12) มีรายได้จากการค้าขายผลผลิตในไร่นาเพียงพอ	8		
13) มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารจากภายในมากกว่าภายนอกชุมชน (ส่วนใหญ่จะไปซื้อที่ตลาดนัดต่างตำบล)	1	7	
14) มีความสมดุลระหว่างรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม (รายได้ของครัวเรือน)	7	1	
15) มีแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย เช่น มีรายได้หลัก รายได้เสริม	8		
16) เข้าถึงนโยบายสร้างหลักประกันในการดำรงชีพของครัวเรือน	8		
17) มีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย	8		
18) มีระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค	ข้าว	-	8
	ผัก/ผลไม้	5	3

ประเด็นความมั่นคงทางอาหาร	ผลการประเมิน	
	มี	ไม่มี
การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ		
19) มีกระบวนการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี ครอบคลุมทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย	7	1
20) มีการตัดสินใจเลือกซื้ออาหารที่ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหาร และกระบวนการผลิต	1	7
21) ให้ความสำคัญกับสุขภาพของคนในครัวเรือนและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับอาหาร	3	5
22) สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค ด้านความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ	8	
มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา		
23) มีความเชื่อและการปฏิบัติต่อกันของคนในชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร	8	
24) มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนอื่น ๆ	2	6
25) มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่าง ๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงินชุมชน	8	
26) มีวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน (ภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ) และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร	8	
27) มีการฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ		8
ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน		
28) มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับอาหารของครัวเรือน	8	
29) มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน		8

จากตารางพบว่า เกษตรกรกลุ่มทดลองทั้ง 8 ท่าน มีความเห็นว่าครัวเรือนของตนเองมีความมั่นคงทางอาหาร 20 ข้อ จากทั้งหมด 29 ข้อ เมื่อพิจารณารายประเด็นพบว่า ประเด็นที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 8 ท่าน มีความเห็นว่าครัวเรือนของตนเองมีความมั่นคงใน

ประเด็นดังกล่าว ได้แก่ 1) สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต ได้แก่ มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นาที่เพียงพอ มีความรู้ สิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น เห็นความสำคัญของสิทธิของชุมชน 2) มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร ได้แก่ มีรายได้จากการค้าขายผลผลิตในไร่นาเพียงพอ มีแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย เช่น มีรายได้หลัก รายได้เสริม มีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย 3) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ได้แก่ สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค ด้านความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ 4) มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา มีความเชื่อและการปฏิบัติต่อกันของคนในชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร มีวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน (ภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ) และการใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร 5) ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับอาหารของครัวเรือน

ขณะที่ประเด็นที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างทั้ง 8 ท่าน มีความเห็นว่าครอบครัวและชุมชนไม่มีความมั่นคงทางอาหารในประเด็นดังกล่าว คือ 1) สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต มีพันธุ์พืชของตนเองซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน 2) มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร มีระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าว 3) มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา มีการฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ 4) ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน ซึ่งประเด็นที่เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างประเมินว่าตนเองอยู่ในสถานะไม่มั่นคงทางอาหารในประเด็นดังกล่าวจะถูกนำไปใช้ในการกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกันต่อไป

3.2.2) การกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน

กิจกรรมกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเป็นการประชุมเพื่อกำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การกำหนดแนวทางแก้ไขและพัฒนาาร่วมกัน โดยนำผลการสนทนาเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่ได้จากการสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร มาพิจารณาประกอบ เพื่อให้ที่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายร่วมกันหาข้อสรุปในประเด็นดังนี้ 1) ความต้องการในการแก้ไขปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน 2) กิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาาร่วมกัน และ 3) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น จากนั้นจึงจัดทำแนวทางเสริมสร้างความมั่นคง

ทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลอง พร้อมกำหนดช่วงเวลาในการดำเนินการของแต่ละกิจกรรมที่กำหนดขึ้น โดยมีแผนและผลการจัดกิจกรรม ดังนี้

1) **วัตถุประสงค์ของกิจกรรม** เพื่อ 1.1) กำหนดความต้องการในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 1.2) แนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

2) ขั้นตอนและวิธีการ

2.1) แลกเปลี่ยนความคาดหวังถึงผลที่คาดว่าจะได้รับจากที่ประชุม

2.2) นำผลการประเมินสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนด้วยตนเองของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่ได้จากกิจกรรมที่ผ่านมา นำมาสนทนาร่วมกันถึงรายละเอียดของประเด็น ซึ่งเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างส่วนใหญ่มีความเห็นว่า ครอบครัวยุคใหม่และชุมชนไม่มีความมั่นคงทางอาหารในประเด็นดังกล่าว มากำหนดเป็นความต้องการในการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน

2.3) อภิปรายประเด็นความไม่มั่นคงทางอาหาร ความต้องการในการแก้ปัญหาและพัฒนา เพื่อพิจารณากำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน

2.4) ระดมความคิดเห็นร่วมกันเกี่ยวกับกิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาที่กำหนดไว้ร่วมกัน โดยบางประเด็นที่ตรงกับกรณีศึกษาชุมชนต้นแบบในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นทางเลือกให้ที่ประชุมพิจารณา หรือบางประเด็นที่เกี่ยวข้องกับองค์ความรู้ด้านเทคนิควิธีการเกษตรกร โภชนาการ และการตลาด จะมีวิทยากรคอยให้ข้อมูลแลกเปลี่ยนร่วมกัน นอกจากนี้พบว่า มีบางประเด็นซึ่งเกษตรกรกลุ่มทดลองเสนอว่า ข้อมูลที่นำมาแลกเปลี่ยนกันไม่เพียงพอ จึงเสนอว่าควรมีการศึกษาทางเลือกที่เป็นไปได้และควรส่งเสริมให้คนในชุมชนต่อไป

2.5) ร่วมกันกำหนดหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น โดยระบุผู้รับผิดชอบหลักในแต่ละกิจกรรม และเครือข่ายสนับสนุน

2.6) ร่วมกันสรุปแผนปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนทดลองร่วมกัน ประกอบด้วย กิจกรรม เป้าหมาย ระยะเวลาที่คาดว่าจะดำเนินการในแต่ละกิจกรรม

2.7) สรุปการประชุมและสรุปผลการจัดกิจกรรมที่แต่ละท่านสังเกตพบหรือมีข้อเสนอแนะเพิ่มเติม

3) **ระยะเวลา** 3 ชั่วโมง

4) **การประเมินผล** การสังเกตการเข้าร่วมกิจกรรม ผลการสนทนาและการอภิปรายร่วมกันระหว่างวิทยากรและผู้เข้าร่วมกิจกรรม

5) ผลที่ได้จากกิจกรรมร่วมกันกำหนดความต้องการในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่ประชุมเสนอให้นำประเด็นที่กลุ่มสะท้อนร่วมกันว่ามีผลการประเมินและสนทนาร่วมกันว่าครัวเรือนหรือชุมชนไม่มีความมั่นคงทางอาหารในประเด็น ดังกล่าวมา กำหนดเป็นความต้องการในการแก้ไข/พัฒนา ดังนั้นจากประเด็นความมั่นคงทางอาหาร 29 ข้อ จึงเหลือเพียง 6 ข้อที่ถูกลำมากำหนดเป็นแนวทางในการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและพัฒนาประเด็นดังกล่าวร่วมกัน ดังนี้

สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต (1) ต้องการมีพันธุ์พืชของตนเอง ซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน

มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร (2) ต้องการมีระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภคโดยเฉพาะอย่างยิ่ง ข้าว (3) ต้องการมีสัดส่วนค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารจากภายในมากกว่าภายนอกชุมชน

มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา (4) ต้องการฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ

ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน (5) ต้องการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน

การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ (6) ต้องการมีความสามารถในการตัดสินใจเลือกซื้ออาหารที่ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหาร และกระบวนการผลิต

จากนั้นเกษตรกรกลุ่มทดลองจึงประชุมแลกเปลี่ยน มีการย้อนกลับไปทบทวนผลการประเมินตนเองเกี่ยวกับสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชน พบว่า ในที่ประชุมมีแม่บ้านเกษตรกร 1 ท่าน ที่ประเมินผลตนเองว่ามีความมั่นคงทางอาหารในรายประเด็นมากที่สุดเมื่อเทียบกับคนอื่น จากนั้นวิทยากรนำการสนทนาให้ทุกท่านช่วยกันตั้งคำถาม ถึงเหตุผลในการประเมิน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในรายชื่อที่ คนส่วนใหญ่ ตอบว่าไม่มี การสนทนาแลกเปลี่ยนประสบการณ์ลงรายละเอียดถึงปัญหา ความจำเป็นในการแก้ไข และวิธีการแก้ปัญหของแม่บ้านเกษตรกรคนดังกล่าว จากนั้นวิทยากรจึงนำประสบการณ์ของแม่บ้านเกษตรกรท่านนั้น มาทำความเข้าใจถึงองค์ประกอบสำคัญของตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนในชนบท

ที่ประชุมสะท้อนว่า ครอบครัวของแม่บ้านเกษตรกร มีสมาชิก 10 คน มากกว่าครึ่งหนึ่งคือ เด็กและผู้สูงอายุ ที่ต้องการการดูแลเรื่องสุขภาพ แต่ไม่สามารถหารายได้ได้ ดังนั้นการลดรายจ่ายค่าอาหารจึงเป็นทางออกที่สมเหตุสมผลของครัวเรือนนั้น ๆ ซึ่งต่างจากบริบทครัวเรือนอื่น ๆ ที่เข้าร่วมประชุม เพราะมีสมาชิกในครัวเรือนเพียง 2 - 3 คน การทานอาหารมี

แนวโน้มที่จะซื้อข้าวถุงมาทานมากกว่า ในท้ายที่สุด ที่ประชุมยังคงเห็นว่า หากพิจารณาความมั่นคงทางอาหารในมิติการพึ่งตนเองด้านอาหารนั้นยังน้อยอยู่มาก

7) ผลที่ได้จากกิจกรรมกำหนดแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทาง

อาหารของชุมชน จึงมีการนำผลที่ได้จากการระดมความคิดและวิเคราะห์ความต้องการ มาช่วยกันเสนอแนวทางแก้ไข กำหนดผู้รับผิดชอบ แลเครือข่ายสนับสนุน โดยบางประเด็นที่ตรงกับกรณีศึกษาชุมชนต้นแบบในงานวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอเป็นทางเลือกให้ที่ประชุมพิจารณา โดยมีบางประเด็นซึ่งที่ประชุมเสนอว่า ข้อมูลที่นำมาแลกเปลี่ยนกันไม่เพียงพอ และเป็นประเด็นที่ควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมการสนับสนุนจากผู้นำและเกษตรกรในระดับตำบล จึงเสนอว่าควรมีการศึกษาทางเลือกที่เป็นไปได้และควรส่งเสริมให้คนในชุมชน ได้เข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารก่อน

จากความต้องการในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เสนอโดยเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง นำมาสู่การพิจารณาถึงแนวทางในการแก้ไขและเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่เสนอโดยเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง ดังนี้

ตารางที่ 5 แนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	ระยะเวลา
กิจกรรมการพัฒนาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ ผู้ใหญ่บ้านเสนอว่า จะนำความต้องการดังกล่าวเชื่อมโยงกับกิจกรรมการพัฒนาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ที่ดำเนินการอยู่ทั้งในระดับชุมชนและเครือข่าย จากนั้นจะเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคงทางอาหารเข้ากับประเด็นดังกล่าวให้ชัดเจนมากขึ้น	ระดับกลุ่ม/ชุมชน ผู้ใหญ่บ้าน (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 และ คนที่ 3) เครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่	แผนระยะยาว
กิจกรรมการศึกษาและพัฒนารูปแบบระบบตลาดที่เป็นธรรม เหมาะกับชุมชน ที่ประชุมเสนอว่า สามารถดำเนินการได้โดยผู้นำประสานกับผู้ประสานเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ เพราะกำลังดำเนินการเรื่องดังกล่าว	ผู้รับผิดชอบ เป็นผู้ใหญ่บ้าน (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1) กลุ่มวิสาหกิจชุมชน (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 คนที่ 4 และ คนที่ 5)	แผนระยะยาว กำหนดให้มีการประชุมวางแผนร่วมกันอีกครั้ง

กิจกรรม	ผู้รับผิดชอบ	ระยะเวลา
	เครือข่ายสนับสนุน ผู้ประสานงานเครือข่าย เกษตรกรรุ่นใหม่ เพราะกำลัง ดำเนินการเรื่องดังกล่าว	
กิจกรรมการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากพืชอาหารท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการมีพันธุ์พืชซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน เป็นการสำรวจว่าในหมู่บ้านยังมีพืชพื้นบ้านอะไรบ้าง ขึ้นเองตามธรรมชาติ หรือมีการเพาะปลูกพืชท้องถิ่นอะไรบ้าง และมีการนำพืชเหล่านั้นมาใช้ประโยชน์อะไรบ้าง ใช้อย่างไร ซึ่งอาจนำมาแปรรูปเป็นสินค้าของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนได้ เป็นการเพิ่มมูลค่าให้กับพืชท้องถิ่น ทำให้เกษตรกรในหมู่บ้านเห็นประโยชน์และมีการเพาะปลูกพืชเป็นอาหารที่หลากหลายมากขึ้น (บรรยากาศการนำเสนอทางเลือกรนี้เป็นไปด้วยความครึกครื้น)	ผู้รับผิดชอบ กลุ่มวิสาหกิจชุมชน (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 คนที่ 4 และ คนที่ 5) เครือข่ายสนับสนุน ผู้รู้ผู้สูงอายุ เครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่	กำหนดให้มีการประชุมวางแผนดำเนินการในปี 2560-2561
กิจกรรมสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารให้คนในตำบล ที่ประชุม เสนอว่า ประเด็นนี้ควรให้ความสนใจ เพราะพฤติกรรมของชาวบ้านส่วนใหญ่นิยมซื้อข้าวถุง ซื้อพืชผักจากตลาดมากกว่าซื้อจากผู้ผลิตในชุมชน เชื่อว่าหากชุมชนเข้าใจประเด็นความมั่นคงทางอาหารหรือรู้จักคำนี้ในความหมายที่มากกว่าที่เคยเข้าใจ น่าจะเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้และปฏิบัติการในประเด็นดังกล่าวในโอกาสต่อไป	ผู้รับผิดชอบ ผู้ใหญ่บ้านและอสม.ที่เข้าประชุม (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 และ คนที่ 2) เครือข่ายสนับสนุน ผู้วิจัยสนับสนุนเรื่องเนื้อหา กิจกรรม และประสานวิทยากรจัดกิจกรรม	ดำเนินการต่อเนื่อง

ในระหว่างการสนทนากลุ่มถึงกิจกรรมการพัฒนาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 ซึ่งเป็นวิทยากรด้านการเกษตรปลอดภัยในชุมชน กล่าวในทำนองว่าพื้นที่บริเวณนี้ ทำเกษตรอินทรีย์ไม่ได้ โดยเฉพาะการทำขาย ซึ่งจึงมีการสนทนาร่วมกันพบว่า ชุมชนยังคงมีข้อจำกัดในการเข้าถึงความรู้และนวัตกรรม เชิงเทคนิคในการแก้ปัญหาและที่สำคัญคือ ในด้านความคิดที่ยังคงไม่มั่นใจในการทำเกษตรอินทรีย์ จึงทำให้กิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการตลาด ต้องมีการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อกำหนดแนวทางแก้ไขและกิจกรรมที่เหมาะสม รวมทั้งพิจารณาช่วงเวลาที่เหมาะสมต่อไป และประสานกับวิทยากรภายนอก

ขณะที่กิจกรรมซึ่งที่ประชุม เสนอว่าควรดำเนินการเป็นลำดับแรก คือ กิจกรรม การสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารให้คนในตำบล ซึ่งเป็นกิจกรรมที่สามารถจัดขึ้นได้เลย ที่ประชุมได้ข้อสรุปร่วมกันว่า เกษตรกรกลุ่มทดลอง 5 ท่าน จะเป็นคณะทำงานร่วมกันดำเนินกิจกรรมตามแนวทางที่เสนอไว้ ขณะที่ 3 ท่านเสนอว่าพร้อมที่จะร่วมดำเนินกิจกรรมในบางโครงการ นอกจากนี้มีข้อเสนอว่า ในการดำเนินกิจกรรมตามแผนควรหาผู้รับผิดชอบร่วมในแต่ละกิจกรรมเพิ่มเติมอีกครั้ง

3.2.3) การปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด

ภายหลังจากการจัดกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้และการจัดทำแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่กำหนดขึ้นโดยเกษตรกรกลุ่มทดลอง ผู้วิจัยใช้เวลาเกษตรกรกลุ่มทดลองดำเนินตามกิจกรรมที่กำหนดไว้ในแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารเป็นเวลา 5 เดือน ตั้งแต่เดือนกุมภาพันธ์ 2560 ถึง เดือนมิถุนายน 2560 จากนั้นจึง ผู้วิจัยพบว่า จากจำนวนเกษตรกรกลุ่มทดลอง 8 คน มีเกษตรกร 5 คนที่สะท้อนว่า ได้นำความรู้และแนวทางการในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารไปใช้ประโยชน์ในการดำเนินชีวิตทั้งในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน

ในส่วนนี้ผู้วิจัยจึงขอนำเสนอข้อมูลเกี่ยวกับภูมิหลังของเกษตรกรกลุ่มทดลอง การดำเนินกิจกรรมตามแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร และผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรกลุ่มตัวอย่างเป็นรายบุคคล ดังนี้

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ภูมิหลัง ดำรงตำแหน่งเป็น ผู้ใหญ่บ้าน เดิมทำงานรับเหมาก่อสร้างไปตามจังหวัดต่าง ๆ กับพ่อแม่ รายได้หลักมาจากการเป็นช่างไม้ กระทั่งปี 2553 ลงสมัครและได้รับเลือกตั้งให้เป็นผู้ใหญ่บ้าน จึงเกิดความคิดว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นเกษตรกร ตนอาศัยในชุมชนเกษตร จึงเริ่มสนใจงานภาคเกษตรจริงจังมากขึ้น และได้เข้ารับการอบรมในโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ ต่อเนื่องถึงโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ (Young Smart Farmer) ซึ่งเป็น

โครงการที่รับผิดชอบโดยกรมส่งเสริมการเกษตรเพื่อพัฒนาและสร้างคนรุ่นใหม่เข้าสู่เกษตรยุคใหม่ ผลิตเกษตรกรและชาวนารุ่นใหม่ให้เรียนรู้ เรื่องเทคโนโลยี การใช้เครื่องมือ การบริหารจัดการและ ขับเคลื่อนชุมชน โดยมุ่งหวังให้คนรุ่นใหม่มีความรู้ความสามารถด้านวิชาการเกษตรทั้งระบบ เพื่อ ความยั่งยืนในการประกอบอาชีพ การเกษตร การพึ่งพาตนเอง และการแข่งขันทางการค้าในอนาคต จึงทำให้ได้รู้จักกับเกษตรกรต่างชุมชน ต่างพื้นที่ ที่ผ่านมามีพัฒนาความรู้และทักษะของตนเองด้าน การเกษตรจากการฝึกอบรม การศึกษาดูงาน การเรียนรู้จากการพูดคุยแลกเปลี่ยนกับสมาชิกใน เครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ การสื่อสารผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ เช่น เมื่อประสบปัญหาการเกษตร หรือต้องการวัตถุดิบราคาถูก จะตั้งกระทู้ในกลุ่มเครือข่าย ปัจจุบันด้วยข้อจำกัดเรื่องที่ดินทำกิน จึงทำ เกษตรเป็นอาชีพเสริม ควบคู่ไปกับงานช่างไม้ โดยทำเกษตรผสมผสาน ปลูกพืชผัก เลี้ยงปลาเป็น อาหารในบริเวณที่อยู่อาศัย

เมื่อพิจารณาถึงกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความ มั่นคงทางอาหารของชุมชน เกษตรกรคนที่ 1 ยอมรับว่าการเข้าร่วมกิจกรรมสร้างการรับรู้และความ ตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ทำให้พบว่า สิ่งที่ตนเคยเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารว่าเป็นเป็นเรื่องของอาหารปลอดภัยนั้นไม่ถูกต้องนัก เพราะประเด็นที่สนทนาในวันนั้นทำให้ “ยอมรับว่า ไม่รู้อะไรอีกหลายเรื่องเลย ยอมรับด้วยว่าเทียบ กับคนอื่นแล้ว เราไม่มั่นคงมากที่สุด” (สัมภาษณ์, 15 กรกฎาคม 2560) การสนทนาวันนั้นทำให้พบว่า เมื่อเทียบกับเกษตรกรอีก 7 คน ตนเองอยู่ในสถานะไม่มั่นคงทางอาหารมากที่สุด และเห็นว่าประเด็น การสนทนาในวันนั้นช่วยให้เข้าใจถึงปัญหาของสมาชิกในชุมชนที่เชื่อมโยงกันมากขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเด็นการพึ่งตนเองด้านอาหารกับการมีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอต่อการผลิต และการ เข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพว่าเกี่ยวข้องกระทบกันทั้งหมด

นอกจากนี้ในฐานะผู้ใหญ่บ้านและอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ตนจึง มองว่า ควรจะให้คนในตำบลเข้าใจแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารนี้เพิ่มขึ้น โดยคาดหวังว่าจะ ใช้กิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ที่จุดประกายให้คนในชุมชนหันมาสนใจเรื่องความปลอดภัยด้านอาหาร ของคนในหมู่บ้านมากขึ้น โดยกิจกรรมดังกล่าวได้ร่วมกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 ในการเตรียม สถานที่และร่วมกันเป็นเจ้าภาพในการจัดกิจกรรม โดยเชิญวิทยากรในกิจกรรมสร้างการรับรู้และความ ตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน ให้มาช่วยจัด กิจกรรมให้กับอาสาสมัครสาธารณสุขในตำบล เมื่อเดือนเมษายน โดยประสานกับผู้อำนวยการ โรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล เพื่อเสนอแผนการจัดกิจกรรมดังกล่าว ทำให้ได้รู้ข้อมูลจาก ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบลว่า รัฐบาลมีนโยบายให้โรงพยาบาลประจำตำบล ดำเนินกิจกรรมด้านความมั่นคงทางอาหาร ทางผู้อำนวยการโรงพยาบาล ฯ จึงเห็นว่ากิจกรรมดังกล่าว จะเป็นประโยชน์กับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำตำบล เพื่อเป็นความรู้ในการดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ

นโยบายรัฐในอนาคตต่อไป นอกจากนี้ได้ชักชวนนาง ก. ที่อาศัยในละแวกเดียวกันซึ่งเป็นคนรุ่นใหม่ ที่ทำงานในเมืองมีความสนใจที่จะกลับมาทำเกษตรที่หมู่บ้าน ให้เข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าวด้วย โดยได้สอบถามความคิดของสมาชิกดังกล่าวพบว่า แม้จะยังไม่เข้าใจในรายละเอียดของประเด็นต่าง ๆ มากนัก แต่ก็เห็นว่าแนวโน้มของการทำเกษตรที่คำนึงถึงความปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคมีความสำคัญ ผลการจัดกิจกรรมดังกล่าวทำให้เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 มีความเห็นว่าที่ผ่านมาไม่มีวิธีการ เครื่องมือกิจกรรมที่จะนำมาใช้ในการสนทนาร่วมกันในบรรยากาศที่ทุกคนสะดวกใจที่จะแลกเปลี่ยนความคิดเห็น แต่กิจกรรมที่จัดไปทั้ง 2 ครั้ง ทำให้ได้มีโอกาสได้รับรู้ความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้น เพราะการจัดประชุมที่ผ่านมา บทบาทของการประชุมจะอยู่ที่ผู้นำชุมชนเป็นส่วนใหญ่ ชาวบ้านจะไม่ค่อยเสนอความคิดเห็นมากนัก ทำให้ไม่มีโอกาสได้วิเคราะห์ถึงปัญหาที่แท้จริง หรือบางครั้งเมื่อนำปัญหามาพูด อาจจะมีการแสดงความคิดเห็นที่ทำให้ไม่พอใจกันได้ จึงมีความเห็นว่าการเรียนรู้ร่วมกันในบรรยากาศที่ส่งเสริมให้ทุกคนในที่ประชุม ทั้งเกษตรกร แม่บ้าน อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ผู้นำชุมชน และนักวิชาการ สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รับฟังความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ช่วยสร้างความเข้าใจ และทำให้มีการวิเคราะห์ ทบทวนความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและวิธีการที่ใช้ในการจัดการ แก้ปัญหาที่ผ่านมา ได้อย่างหลากหลาย

การปฏิบัติในระดับครัวเรือน เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 เล่าว่า ที่ผ่านมามีการปลูกพืชผักสวนครัวต่าง ๆ ไว้กินเหลือจึงขาย แต่ไม่เพียงพอสำหรับเป็นรายได้จึงต้องสร้างกิจกรรมหารายได้เพิ่ม ผนวกกับความรับผิดชอบต่อกิจกรรมการพัฒนาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ที่กำหนดเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนไว้ร่วมกัน เมื่อรู้ว่ารัฐบาลมีโครงการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพของเกษตรกร จึงชักชวน นาง ก.และครอบครัวที่สนใจจะปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตจากการทำเกษตรใช้สารเคมีเข้มข้นมาสู่เกษตรปลอดภัยลดการใช้สารเคมี เชิญชวนเพื่อนบ้านในละแวกเดียวกันที่ไม่ทำดินทำกินต้องทำงานรับจ้างภาคเกษตร เกษตรกรในชุมชนที่ทำนาด้วยการเช่าที่ดินเพาะปลูก และเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 ซึ่งมีอาชีพหลักจากการปลูกผักขายให้มาเป็นสมาชิกโครงการผลิตมูลสัตว์อัดเม็ดมาใช้ในการบำรุงพืช ผัก ไม้ยืนต้นต่าง ๆ ซึ่งที่ผ่านมาพยายามจะส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 ซึ่งมีความชำนาญในการปลูกผักในระบบเกษตรปลอดภัย ได้พัฒนาองค์ความรู้เพื่อผลิตผักในระบบเกษตรอินทรีย์และเป็นแหล่งความรู้สำหรับการส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาปลูกพืชอาหารในระบบเกษตรอินทรีย์มากขึ้น รวมทั้งเล็งเห็นว่า การผลิตและจำหน่ายมูลสัตว์อัดเม็ดดังกล่าวจะทำให้ทราบถึงเกษตรกรที่สนใจทำการเกษตรปลอดภัยเพื่อเป็นเครือข่ายในการเรียนรู้และขับเคลื่อนงานด้านความมั่นคงทางอาหารต่อไป “ผมมองว่า ในเมื่อเราไม่มีที่ดินมากนัก หลายครอบครัวรอบบ้านมีข้อจำกัดเหมือนเรา แต่ต่างตรงเรามีเพื่อน มีคนรู้จักที่ปลูกข้าว

ปลูกผักต้องการมูลสัตว์พวกนี้ เราชวนเขามาช่วยกันทำมูลสัตว์ขาย ชวนมาทำงานด้วยกัน และให้ได้รู้จักคนที่สนใจทำเกษตรปลอดภัย ได้ขายของได้เครือข่ายไปด้วย”

สำหรับความคิดเห็นต่อสิ่งสำคัญที่มีผลต่อการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชน เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 เสนอว่า ประเด็นแรกคือ การรู้จักตนเอง เป็นประเด็นสำคัญ เช่นที่เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 สะท้อนว่า ตนเองตระหนักถึงข้อจำกัดว่าตนเองว่า ไม่มีที่ดิน แรงงาน มากพอที่จะผลิตอาหารเพื่อพึ่งตนเองในทุกเรื่อง ตนจึงหันมาให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้เกิดเครือข่ายเกิดการประสานความรู้ ประสานทรัพยากรระหว่างสมาชิกในชุมชนและสมาชิกนอกชุมชน เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนแบ่งปันทั้งความรู้ ผลิต และวัตถุดิบ ตนเองจะมีข้อมูลเข้าถึงเพื่อนเกษตรกรผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ดังนั้นการรู้จักตนเอง วิเคราะห์ศักยภาพ ต้นทุนที่ตนเองมีจะมีส่วนสำคัญในการตัดสินใจว่า จะเรียนรู้เรื่องอะไรเพื่อมีข้อมูลมากพอที่จะปรับใช้ให้เหมาะสมกับแนวทางดังกล่าว เช่นที่ประสานผู้วิจัยให้มาจุดประเด็นให้เกิดการแลกเปลี่ยนร่วมกันระหว่างเกษตรกรผู้นำและ อสม. เพื่อให้มีข้อมูลที่จะนำไปสู่การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้เกิดการทำกิจกรรมร่วมกันต่อไป ประเด็นที่สอง เครือข่ายการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพราะจะช่วยให้การกระตุ้นให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ และเกิดการช่วยเหลือดูแลกัน โดยเฉพาะในกรณีที่เกิดเกษตรกรหรือสมาชิกในชุมชนเหล่านั้นอยู่ในสถานการณ์ที่เป็นคนส่วนน้อยในชุมชนของตนเอง “เครือข่ายมันทำให้เรามีเพื่อน มีครอบครัวนะ มันรวมกันด้วยคนใจเดียวกัน พร้อมแบ่งปัน ช่วยเหลือกัน นี้อ่าที่ท้อแต่ไม่ถอยออกไป เพราะเรามีเพื่อน ๆ น้อง ๆ ที่เขาคิดเหมือนเรา ทำให้เออ เห็นว่าทางที่เราอยากให้คนในหมู่บ้านในตำบลหันมาพึ่งพากันและกัน มีอาหาร มีสุขภาพดี ๆ มีรายได้ มันมีคนเห็นเหมือนกันอยู่”

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 อายุ 47 ปี ปัจจุบันอาศัยอยู่กับพ่อและน้องสาว เล่าถึงภูมิหลังของตนให้ฟังว่า ตนเองเคยเป็นเกษตรกรทำเกษตรกับครอบครัว แต่เพราะเป็นพี่สาวคนโตอยากจะให้น้อง ๆ ได้เรียนหนังสือ จึงหันไปประกอบอาชีพเสริมสวย เปิดร้านเสริมสวยในหมู่บ้าน รับซ่อมผม ตัดผม ทำให้ต้องสุดตมและสัมผัสกับสารเคมีตลอดเวลา แต่ด้วยนิสัยส่วนตัวที่ไม่ค่อยพูดและอยากมีชีวิตที่เป็นอิสระไม่ต้องคอยบริการใคร เมื่อน้อง ๆ เรียนจบมหาวิทยาลัย ประมาณ 7 ปี ที่แล้ว ปี 2553 เริ่มกลับมาทำเกษตรอีกครั้งจากการปลูกพืชผักไม้ยืนต้นในบริเวณบ้านบนพื้นที่ 2 งาน สำหรับเหตุผลที่ทำให้สนใจเข้าร่วมกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้สู่ความมั่นคงทางอาหารเพราะ มีความสนใจในประเด็นดังกล่าวมาแต่เดิมเนื่องจากมีปัญหาสุขภาพเข้ารับการรักษาหลายครั้ง และมีโอกาสได้ไปเยี่ยมชมศูนย์การเรียนรู้ของพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 เกิดความสนใจอยากนำความรู้มาปลูกพืชผักอาหารดี ๆ ให้คนในบ้านกิน เวลาน้อง ๆ หลาน ๆ กลับมาเยี่ยมบ้านให้เขาติดมือกลับไปกิน

ได้ รวมทั้งได้รู้จักกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 เพราะเข้าโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ และโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ (Young Smart Farmer) ทำให้ได้เจอกันพูดคุยแล้วคิดว่ามีแนวคิดเดียวกัน

การปฏิบัติตามแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารที่กำหนดไว้ร่วมกันในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 เล่าว่า ตนร่วมกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ในการจัดกิจกรรมให้ความรู้กับอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้านในตำบล ได้เรียนรู้แลกเปลี่ยนในประเด็นความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งตนได้รับมอบหมายให้ช่วยนำประชุมในกลุ่มย่อย มีความเห็นว่า ข้อดีคือ ตนเองเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขอยู่แล้ว การเข้าใจประเด็นดังกล่าว ทำให้ตนอธิบายให้กับชาวบ้านคนอื่นเข้าใจเรื่องการดูแลสุขภาพกับการหันมาปลูกพืชผักปลอดภัยมากขึ้น และได้เห็นว่ามีใครบ้างที่มีแนวโน้มที่จะสนใจเรื่องการผลิตและการบริโภคอาหารปลอดภัยเหมือนเราบ้าง

นอกจากนี้ได้มีการแลกเปลี่ยนและสนทนาร่วมกับคนอื่น ๆ อีก 8 คน ทำให้ชัดเจนขึ้นว่า “ที่ผ่านมามาเราถูกทางแล้ว ที่คุยกันวันนั้นหลังจากน้องกลับไป เราก็คุยกันต่อว่าแต่ละคนจะไปทำอะไรบ้าง ... ที่เรากาตัวเองว่ามีอะไรทำอะไร ทำให้เราได้ว่า เออแล้วจะให้ดีเราต้องมีอะไรบ้าง พอมีโอกาสที่จะทำเราชัดเจนขึ้น” กล่าวคือ จากการสนทนาครั้งนั้น กลุ่มผู้หญิง ได้แก่ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 คนที่ 4 และ คนที่ 5 เป็นกรรมการกลุ่มวิสาหกิจชุมชนด้วยกัน วันที่ประชุมเพื่อกำหนดแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกันมีประเด็นเรื่องการพึ่งตนเอง การหันมาปลูกพืชผักท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น จึงมีการพูดคุยร่วมกันว่าควรนำประเด็นดังกล่าวไปเสนอให้สมาชิกกลุ่มวิสาหกิจมาคุยกันเป็นแนวทางพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่ม และเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องการพึ่งตนเองด้านอาหารในการปลูกพืชผักไว้กินในครัวเรือน มะเขือ มะม่วง มะกรูด ลูกตำลึง มากขึ้น ประกอบกับต้นเดือนกรกฎาคมที่ผ่านมา รัฐบาลมีโครงการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพของเกษตรกร ตนและเพื่อนเกษตรกรในหมู่บ้านจึงร่วมกันเขียนโครงการแปรรูปผลไม้อบแห้ง เพื่อต่อยอดกับกิจกรรมของกลุ่มวิสาหกิจชุมชนที่ทำร่วมกันเพื่อนต่างหมู่บ้าน และคาดหวังว่า จะรับซื้อผัก ผลไม้จากคนในชุมชนมากขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ชาวบ้านที่จะนำผัก ผลไม้มาขายให้กลุ่มหรือมาร่วมโครงการนั้น จะต้องเป็นผลผลิตจากการปลูกแบบไม่ใช้สารเคมี และคาดหวังให้เป็นอีกช่องทางหนึ่งที่ส่งเสริมให้คนในหมู่บ้านหันมาสนใจที่จะปลูกพืชผักสวนครัวในบ้านตัวเอง ลดการใช้สารเคมีในบริเวณพื้นที่ที่อยู่ใกล้กับแหล่งเพาะปลูกพืชผักท้องถิ่นและพืชผักยืนต้นมากขึ้น “เพราะเห็นว่าเป็นทางเลือกหนึ่งที่เราส่งเสริมให้คนอื่นหันมาทำเหมือนเราได้ แต่ไม่ได้ไปบังคับให้เขาสมัครใจ ถ้าอยากทำเกษตรกรอินทรีย์เราจะมีเพื่อนมีเครือข่ายแนะนำเขาต่อได้” ดังนั้นจึงมีความเห็นว่า เครือข่ายเกษตรกร และการสนทนาร่วมกันอย่างต่อเนื่องจึงเป็นปัจจัยสำคัญที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 เป็นเกษตรกรปลูกผักในระบบเกษตรปลอดภัย (GAP) เป็นอาสาสมัครเกษตรกรหมู่บ้าน โดยทำการเกษตรมาอย่างต่อเนื่อง เดิมปลูกพืชเชิงเดี่ยวใช้สารเคมีเข้มข้นในการจัดการกับโรคพืช แมลง และวัชพืชต่าง ๆ รวมทั้งต้องผลิตผักตามที่พ่อค้าคนกลางกำหนด แต่เผชิญกับราคาขายพืชผักที่ไม่แน่นอนและต่อรองราคาไม่ได้ เมื่อตลาดนัดใกล้ชุมชนกลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวสำคัญ จึงค่อย ๆ ลดการขายพืชผักให้พ่อค้าคนกลางมาสู่การเข้าแผงที่ตลาดนัดเพื่อขายตรงให้กับผู้บริโภคและขายส่งให้กับร้านอาหารต่าง ๆ เพื่อให้มีรายได้ต่อเนื่อง ต่อมาได้รับคำแนะนำจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรมาแนะนำวิธีการผลิตและการใช้สารชีวภัณฑ์ และผู้ใหญ่บ้านส่งเสริมให้ปลูกพืชปลอดภัยและลดการใช้สารเคมีลง เพราะลูกค้าเริ่มเป็นห่วงสุขภาพมากขึ้น และการปลูกผักในระบบเกษตรปลอดภัย ใช้สารชีวภัณฑ์แทนสารเคมีช่วยลดต้นทุน “เรามองเห็นว่า เราควรลองมาเปลี่ยนพฤติกรรมเราดูว่าจะดีกว่าเดิมไหม ปรับเปลี่ยนหันมาปลูกหลากหลาย ตอนเปลี่ยนต้องคุยกับภรรยา บางที่เราใช้ไปเยอะๆ เราเองสุขภาพไม่ดี และผักไม่ได้ดีด้วย ภรรยาก็เห็นด้วย ค่อยเปลี่ยน” เมื่อเปิดใจพร้อมที่จะเรียนรู้ เริ่มสนใจรายการเกษตรช่วงเช้าในโทรทัศน์ “เราจะตื่นมาดูเลือกบางส่วนที่เราปรับมาได้ ดูตอนเราเริ่มจากการลดการใช้สารเคมี ลดต้นทุนและเพื่อสุขภาพเราด้วย” นอกจากนี้มีการศึกษาดูงาน ปรึกษาเกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์ในชุมชน

สำหรับการปฏิบัติตามแนวทางที่ได้จากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ จะเป็นการปฏิบัติในระดับครัวเรือน โดยร่วมกิจกรรมการพัฒนาาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์ที่กำหนดเป็นแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนกับผู้ใหญ่บ้าน และเป็นผู้ให้คำแนะนำผู้ที่สนใจปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเข้าสู่การทำเกษตรปลอดภัยมาต่อเนื่อง เมื่อต้นเดือนกรกฎาคมร่วมกับผู้ใหญ่บ้านจัดทำโครงการผลิตมูลสัตว์อัดเม็ดมาใช้ในการบำรุงพืช ผัก ไม้ยืนต้นต่าง ๆ เสนอขอรับการสนับสนุนในโครงการสนับสนุนการพัฒนาอาชีพของเกษตรกร ทั้งนี้สะท้อนความคิดเห็นว่า การเปลี่ยนแปลงที่เป็นรูปธรรมจากการเข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ นั้นยังไม่ชัดเจน เพราะตนเองดำเนินการผลิตอาหารในระบบเกษตรปลอดภัย แต่ยอมรับว่า การพูดคุยเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารทำให้แนวโน้มของผู้บริโภคที่มีความสนใจต่อสุขภาพมากขึ้น เริ่มสนใจที่จะหาความรู้เพิ่มเติมเพื่อจะลดการใช้สารเคมีลงให้ได้มากที่สุด โดยเฉพาะในการกำจัดแมลงและวัชพืชต่าง ๆ แต่เนื่องจากงานในไร่นาที่ใช้แรงงานในครอบครัวทำให้เวลาในการเรียนรู้มีไม่มาก โดยปกติตนจะเรียนรู้จากรายการโทรทัศน์ในช่วงเช้า อย่างไรก็ตามเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 เสนอว่าการจะจูงใจให้เกษตรกรหันมาให้ความสำคัญกับการผลิตในระบบอาหารปลอดภัยมากขึ้นนั้น ข้อมูลเกี่ยวกับความต้องการของผู้ซื้อ ผู้บริโภคเป็นเงื่อนไขสำคัญ เพราะตนเองที่หันมาสนใจลดการใช้สารเคมีในการเกษตร เปลี่ยนจากการขายส่งพ่อค้าคนกลางและได้รู้ว่ามีตลาดที่ต้องการอาหารปลอดภัยอยู่ มีผู้บริโภคที่สนใจและพร้อมรับซื้อผลผลิตเหล่านี้ ดังนั้นการให้ข้อมูลกับผู้บริโภคเพื่อ

ตระหนักเรื่องสุขภาพมีความรู้และตระหนักในการเลือกซื้อพืชผักผลผลิตทางการเกษตร จะเป็นอีกหนทางที่กระตุ้นให้เกษตรกรหันมาสนใจปรับเปลี่ยนระบบการผลิตของตนเองมากขึ้น

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 อดีตพนักงานบัญชี เล่าถึงภูมิหลังของตนก่อนเข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในครั้งนี้ให้ฟังว่า ตนเองทำงานบัญชีในกรุงเทพฯ มากกว่า 20 ปี แต่เพราะปัญหาสุขภาพที่เกิดจากการนั่งทำงานเป็นเวลานาน ๆ และความเครียดจากการทำงาน บางครั้งก็ล้มตัวลงเก็บปากกาต้องเป็นตะคริวเจ็บมากต้องทนอยู่แบบนั้น จึงวางแผนกลับมาทำเกษตรที่บ้านเกิด โดยปี 2555 เริ่มปลูกกล้วย ปี 2556 ย้ายใบลา ออกกลับมาทำเกษตรที่บ้าน กล้วยที่ปลูกไว้ให้ผลผลิตนำไปขายได้พอดี ปัจจุบันตนอาศัยอยู่กับแม่ น้องชาย น้องสาว และหลาน ๆ เป็นครอบครัวใหญ่ ก่อนตัดสินใจกลับมาอยู่กับแม่และน้อง ๆ ได้ปรึกษากับน้อง ๆ ว่า ตนสนใจการทำเกษตรไม่ใช่สารเคมี กลับมาอยากจะทำแบบนั้น น้องสาวมีความสนใจอยู่แล้วจึงพร้อมที่จะเปลี่ยนด้วยกัน แต่คุณแม่ยังไม่แน่ใจถึงเลิกกับการเปลี่ยนแปลงครั้งนั้น ช่วงเวลาเดียวกับที่กลับมาบ้านได้พบกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ชักชวนให้สมัครเข้าโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ ทำให้ได้รู้จักเพื่อน ๆ เกษตรกรในชุมชนใกล้เคียงมากขึ้น เพราะในหมู่บ้านของตนเองเกือบทั้งหมดทำนาเคมี ทำให้ในระยะแรกไม่แน่ใจว่า ตนเองจะทำได้หรือไม่ “ชาวบ้านเขาว่า พี่เล่นขายของ” ทำดูไม่แข็งแรงจะไปรอดหรือไม่ แต่เพราะเป็นคนที่ชอบวางแผนและศึกษาหาความรู้ ชอบอ่านหนังสือ ถามเพื่อน ๆ ในโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ ผนวกกับตนพอมีความรู้ด้านแพทย์แผนไทยที่เคยเรียนระหว่างทำงานที่กรุงเทพฯ จึงได้นำความรู้จากหลายทางมาปรับใช้ และค่อย ๆ ทดลองทำในพื้นที่เล็ก ๆ เมื่อได้ผลจึงลองทำในพื้นที่กว้างขึ้น ปัจจุบันทำเกษตรกับน้อง ๆ ประกอบด้วยการทำนาไม่ใช่สารเคมี รายได้จากนาเป็นเงินเก็บของครอบครัว และการปลูกพืชผักสวนครัว ไม้ยืนต้น เหลือขายส่งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ขายที่ตลาดนัด และต้นพุด ขายเป็นรายได้สำหรับใช้จ่ายประจำวัน

ด้วยเหตุนี้เมื่อได้รับคำชวนจากเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ให้เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน จึงมีความสนใจมาร่วม และจากการสนทนาร่วมกัน 8 คน เพื่อทำความเข้าใจตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารและหาแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นในชุมชนร่วมกัน ผลการสนทนาและกำหนดแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารร่วมกัน ทำให้เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 สะท้อนว่า รู้สึกมั่นใจมากขึ้นกับแนวทางการดำเนินชีวิตที่ผ่านมา โดยเฉพาะในมิติของการพึ่งตนเองด้านอาหารและสิทธิในฐานะทรัพยากร “วันนั้น วิทยากรให้พี่เล่าเรื่องพี่ให้คนอื่น ๆ ฟังนะ พี่ก็เอ่อ เหมือนเราได้ทบทวนสิ่งที่เราคิดที่เราทำว่า มันมาถูกทางนะ มีวิชาการรองรับด้วย เรามั่นใจขึ้น นี่พี่วางแผนแล้วนะ อีก 5 ปี 10 ปี พี่จะทำอะไรต่อ วางแผนกับน้องว่า 5 ปีนี้ เราจะทำยังไงให้เราอยู่ได้ มีอาหารที่ปลอดภัย มีรายได้

แน่นอน นี่เพิ่งคุยกับน้อง ๆ ว่า พวกเราจะไม่ขายที่ดินของแม่นะ เพราะมันสำคัญที่เราโชคดีกว่าคนอื่น ๆ เพราะเรามีที่ดินเป็นมรดก มีพี่น้องที่มีความคิดไปในทางเดียวกัน”

นอกจากนี้ในประเด็นเกี่ยวกับมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 สะท้อนว่า เป็นสิ่งที่หายไปจากชุมชนที่ตนเองอยู่ ทั้งเรื่องความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและคนในชุมชน การช่วยเหลือแบ่งปันหายไป ที่ผ่านมามาตนเองและเพื่อน ๆ ในเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่เคยร่วมกันประชุมเชิญชวนให้คนในชุมชนหันมาสนใจการทำนาปลูกผักอินทรีย์แต่ไม่สำเร็จ พูดไปเขาฟังแล้วเท่านั้น เราเองก็เหนื่อยก็เบื่อเลยมาคุยกันมีผู้ใหญ่ด้วย (เกษตรกรกลุ่มตัวอย่างคนที่ 1) ว่า “ไม่เอาแล้ว เราทำให้เขาดูกันดีกว่า คือเราก็เหนื่อย แต่เปลี่ยนแนวทางมาเป็น เราค่อย ๆ ชวนคนใกล้ตัว ใกล้บ้าน เราทำให้สำเร็จ แข่งกับตัวเอง พิสูจน์ตัวเอง ถ้าเขาเห็นว่ามันดี เขาสนใจมาถามไถ่ เราค่อยบอก ค่อยอธิบายกันไป ดีกว่า” การประชุมวันนั้นทำให้เราได้มาวิเคราะห์กันเองด้วยนะ ว่าเพราะบ้านเรือนที่ห่างกันต่างคนต่างอยู่ ต่างทำการเกษตรพืชผักส่วนใหญ่ปลูกในระบบเกษตรที่ใช้สารเคมี เกษตรกรส่วนใหญ่ตั้งเป้าหมายตั้งแต่แรกว่า ปลูกเพื่อขาย ดังนั้นการจะมีพืชผักไว้แบ่งปันแลกเปลี่ยนอาจกระทบรายได้เขามากขึ้น เราเองชาวบ้านมองว่าเป็นกลุ่มที่เพิ่งกลับมาบ้านทำเกษตรแค่ไม่กี่ปี เขาอาจยังไม่แน่ใจแนวทางพึ่งตนเองและการรวมกลุ่มซึ่งต้องใช้เวลา เพราะรายละเอียดตัวชี้วัดนั้นเชื่อมโยงหลายมิติ ทำให้เราเข้าใจคนในพื้นที่มากขึ้น ซึ่งเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 กล่าวถึงประเด็นการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชนว่า ความคิดที่ตนเองต้องการให้คนในบ้านมีอาหารดี ๆ ที่ปลอดภัยจากสารเคมีและมีความหลากหลาย พืชผักไม้ผลยืนต้นที่นำมาปลูกไว้รอบบ้านเมื่อผลิดอกออกผลมา พบว่า แม่เองที่เคยไม่แน่ใจกับวิธีคิดของลูก ๆ เปลี่ยนมาให้การสนับสนุนอย่างเต็มที่ เช่น บอกให้นำผลไม้ไปใส่บาตรถวายพระ เพราะเป็นของดี ๆ ใส่บาตรได้บุญ ลูกหลานใครมาหาจะแบ่งให้ไปและบอกว่า ผลไม้หรือพืชผักเหล่านั้นกินได้เลยไม่มีสารเคมี จึงทำให้เกิดความคิดว่าหนทางหนึ่งที่จะทำให้คนในหมู่บ้านยอมรับแนวทางนี้ต้องใช้เวลาและค่อย ๆ ทำให้ชาวบ้านเห็นเป็นรูปธรรม ให้คำปรึกษาเฉพาะคนที่สนใจ

สำหรับการปฏิบัติที่ต่อเนื่องจากแนวทางที่กำหนดไว้ร่วมกันในการประชุม คือกิจกรรมการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากพืชอาหารท้องถิ่น ตนเองกำลังทำโครงการจำหน่ายและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตรด้วยการอบแห้ง นอกเหนือไปจากขายสด โดยสนใจนำวัตถุดิบพืชท้องถิ่นในหมู่บ้านมาแปรรูปนำมาใช้ประโยชน์เพื่อให้คนในชุมชนเห็นคุณค่าเห็นมูลค่าของพืชผักท้องถิ่นเหล่านั้น เช่น ที่ตนเองเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เมื่อมีการประชุมเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 จะนำผลผลิตในบ้านแปรรูปและนำไปให้คนที่มาประชุม อสม. ได้ชิมหรือนำไปใช้ พอมีคนสนใจจะใช้จึงหวนนั้นถ่ายทอดความรู้ที่มีชักชวนให้หันมาปลูกพืชผักสวนครัว สนใจพืชตามหัวไร่ปลายนามากขึ้น ประกอบกับตนเองเป็นคนที่มีพอรูจักตลาดที่จะจำหน่ายสินค้าปลอดภัย จะบอกเพื่อนบ้าน ผู้สูงอายุที่อาศัยในละแวกบ้านให้รู้ว่า ถ้ามีพืช ผัก ผลไม้ต่าง ๆ ที่ไม่ปลูกโดยใช้สารเคมี สามารถมาขายให้ตนเอง

ได้ แต่รับซื้อจำนวนไม่มากนัก ให้คิดว่าผักผลไม้เหล่านั้นเป็นเหมือนค่าขนม พบว่าคนในชุมชนส่วนใหญ่เป็นผู้สูงอายุและแม่บ้านเกษตรกรให้ความสนใจกับการดูแลพืชผักสวนครัวรอบบ้านมากขึ้น เพราะมีพืชผักท้องถิ่นมาขายให้ตนที่บ้านมากขึ้น และพบว่า การแบ่งปันอาหารพืชผักค้อย ๆ กลับมารวมทั้งมี อสม. ในหมู่บ้านสนใจจะมาถามถึงการแปรรูปพืชผักสมุนไพร และการจำหน่ายพืชผักที่ปลูก โดยไม่ใช้สารเคมีมากขึ้น นอกจากนี้แล้ว หลังจากที่เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 จัดประชุม อสม. เพื่อแลกเปลี่ยนเรียนรู้เกี่ยวกับเรื่องความมั่นคงทางอาหาร “มันมีการคุยกันเรื่องการพึ่งตนเอง การใช้สมุนไพรในท้องถิ่นมาดูแลสุขภาพมากขึ้น คนในพื้นที่ยอมรับเรามากขึ้น ให้เราเป็นวิทยากรอบรมเกี่ยวกับการออกกำลังของผู้สูงอายุ การดูแลสุขภาพตัวเองเบื้องต้น มาถามเรื่องการต้มน้ำสมุนไพร รางจืดที่รณรงค์กันในหมู่ อสม. มันต้องกินยังไง ถึงได้ผล เราอธิบายเพิ่มเติมไป ล่าสุดประธาน อสม. วันนั้นเขาก็เข้า เขาว่าจะทำโครงการป้องกันยุงลายโดยใช้สมุนไพรในบ้านเรา ใช้อะไรดี ที่คิดว่า น่าจะเป็นมะกรูด พี่ได้ใจหทัยนี้มา ก็จะต้องค้นคว้าเพิ่ม เอาไปสอน อสม.”

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 เล่าว่า ตนอาสาทำงาน อสม. ได้ไม่ถึง 2 ปี แต่เรื่องการตรวจเลือดแล้วพบสารเคมีตกค้างในปริมาณที่เสี่ยง พบว่าส่วนใหญ่ คือคนที่ซื้ออาหารมาบริโภคทั้งที่รู้เช่นนั้น ชาวบ้านส่วนใหญ่ยังคงไม่เปลี่ยนแปลงวิถีการกินมากนัก กลุ่มคนที่สนใจส่วนใหญ่จะเป็นอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เพราะได้รับรู้ข้อมูลต่าง ๆ อย่างต่อเนื่องและมีหน้าที่ต้องถ่ายทอดบอกต่อคนในชุมชน “แต่การแก้ปัญหาส่วนใหญ่เป็นการรณรงค์ไปตามนโยบาย ตามกระแส แก้ปัญหาปลายเหตุมากกว่า เช่น รณรงค์ให้ต้มน้ำ รางจืดเพื่อช่วยล้างสารพิษจากสารเคมี ก็ต้องคอยให้ข้อมูลย้ำว่าต้องทำอะไร เอาใบสด 5 – 7 ใบ ต้มให้เดือดทิ้งให้เย็น ต้มครั้ง 1 แก้ว วันละ 3 - 4 ครั้ง แต่ก็ต้องดื่มหลากหลายด้วย แล้วไม่ใช่ว่า เรายังเติมสารพิษเข้าไปเรื่อย ๆ รางจืดก็ช่วยไม่ไหว รณรงค์แล้วผลเลือดยังสูงอย่างเดิม... แต่ของพี่เห็นชัดเจน มาใหม่ ๆ ก็มี พอเราปรับเปลี่ยนทั้งปลูกทั้งกิน มัน(ระดับสารเคมีตกค้างในกระแสเลือด)ก็ต่ำลงมาเรื่อย ๆ” ด้วยเหตุนี้เมื่อมีโอกาสเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 จะชักชวนให้คนในชุมชนหันมาปลูกพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคมากขึ้น ซึ่งในระยะแรกไม่มีใครรู้ว่า ระหว่างที่ทำงานในกรุงเทพฯ ด้วยความสนใจเรื่องการดูแลสุขภาพตนเอง จึงสมัครเรียนและจบหลักสูตรวิชาชีพสาขาการแพทย์แผนไทยประเภทเวชกรรมไทยและเภสัชกรรมไทย ที่จัดโดยศูนย์ฝึกอบรมการแพทย์แผนไทย กระทรวงสาธารณสุข และเล่าว่า 2 ปีแรกกลับมาบ้านพูดชักชวน ชาวบ้านไม่สนใจ ทำทางเขาเหมือนรำคาญ เราก็เหนื่อย เลยหยุดพูดเปลี่ยนมาทำให้เห็นแทน ผ่านมากกว่า 3 ปี จากตอนนั้นชาวบ้านเห็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในบ้านไร่นาสวน ความสำเร็จเป็นรูปธรรมมากขึ้น “เขาเริ่มมาถามว่าปลูกข้าวใช้อะไรใส่เมื่อไหร่ ปลูกต้นหอมเป็นแนวกันชน ปลูกอย่างไร ชายที่ไหน ของที่จะไปทำปุ๋ยทำสารชีวภัณฑ์ เรามีเยอะเขาขอไม่มากแบ่งได้เราแบ่งให้ เราว่าอยากได้มากบอกล่วงหน้าจะสั่งเพื่อให้...เหมือนเขาก็ดึงเราไว้เยอะตอนเรามาใหม่ ๆ พอเราทำได้ขึ้นมาเขาจะมาถามเลย ก็คงจะแปลก ๆ ก็ต้องค่อย ๆ ใช้เวลาไป”

ขณะเดียวกันเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4 เล่าว่า มีหลายปัจจัยที่จะต้องคำนึงถึง ประการแรกคือ “ตัวเราเอง เมื่อคิดเปลี่ยนแปลงแล้วต้องแน่วแน่เรื่องเป้าหมาย ที่ตั้งใจว่าจะอยู่บ้านใช้ชีวิตบั้นปลายด้วยสุขภาพที่แข็งแรงและพึ่งตนเองมีเงินเก็บในภาคเกษตร...พอมุ่งมั่นใครจะค้านจะหวังเราจะพยายามช่วยขวดยหาทางไปได้ แต่ก็ต้องพร้อมเปิดใจเรียนรู้อะไรใหม่ ๆ ด้วยนะ ” ประเด็นที่สอง ที่ดินทำกินอันนี้สำคัญมาก เพราะต้องลงทุนปรับเปลี่ยนสภาพแปลงจัดการน้ำต่าง ๆ หากเป็นนาเช่าจะไม่คุ้มกับการลงทุน ประการที่สาม ความสัมพันธ์ในครอบครัว เพราะหลายครัวเรือนยังคงเป็นแปลงที่ทั้งบ้านทำร่วมกันยังไม่มีการจัดสรรปันส่วน หากพี่น้องไม่เห็นด้วยไม่เข้าใจไปในทางเดียวกันจะเป็นข้อจำกัด “ถ้าพี่น้องดี ๆ กันจะช่วยได้มากเลย อย่างที่บ้านเรื่องเกษตรน้องสาวทำมานานเขาจะช่วยเป็นแรงหลัก พี่ทำบัญชี ทำการตลาด ช่วยค้นข้อมูลความรู้ใหม่ ๆ เอามาบอก พอต้องลงแรงจะมีพี่น้อง ๆ ตัวพี่ และแม่มาช่วยกันตามกำลัง ” และงานเกษตรในไร่นาสวนที่ไม่ใช้สารเคมี ประเด็นที่สี่ คือ เครือข่ายที่เกิดจากการรวมตัวกันของผู้ที่สนใจในประเด็นเดียวกัน คือ เครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ ที่สะท้อนว่า เครือข่ายมีผลอย่างมากต่อในช่วงที่เริ่มปรับเปลี่ยน เพราะในชุมชนของตนไม่มีใครสนใจประเด็นการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตมาสู่การทำเกษตรที่ใช้สารเคมี และตนเองแม้จะชอบวางแผนค้นคว้าข้อมูลแต่ในการเกษตรต้องการประสบการณ์ความรู้จากการคนที่ทำแล้วสำเร็จมากกว่า ช่วยหล่นเวลา ลดการสูญเสีย โดยเฉพาะเวลาที่เจอปัญหา “ยามหน้ามีดีขึ้นมา เครือข่ายสำคัญมากเลยนะ แก้ปัญหาโรคพืช หาวัตถุติด หาดตลาด ช่วงเวลาเร่งด่วน หันไปยังมีเพื่อนมันอุ่นใจนะ ” และประเด็นสุดท้าย คือ การรวมกลุ่มทำกิจกรรมช่วยเหลือกัน เช่นที่ตนเองสนใจร่วมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ทำให้มีเพื่อนที่ผูกพันกันมากขึ้น การช่วยเหลือปฏิสัมพันธ์จะเหนียวแน่นกว่าเครือข่ายและเป็นการแบ่งเบาภาระของกันและกัน เช่น ตนเองรับผิดชอบเรื่องบัญชีและการตลาดในครัวเรือน เมื่อรวมกลุ่มวิสาหกิจชุมชน จะมีสมาชิกกลุ่มที่แบ่งเบาภาระช่วยคิดค้นการแปรรูปผลิตภัณฑ์และการตลาด ส่วนตนเองทำบัญชีตามความสามารถความถนัดของตน ที่สำคัญคือคือกลุ่มมีการพูดคุยแนวทางร่วมกันไปในทิศทางเดียวกันคือ การพึ่งตนเอง พอมีเรื่องความมั่นคงทางอาหารจะไปเติมเต็มจุดมุ่งหมายของกลุ่ม ทำให้เราชัดเจนในแนวทางที่จะขยายความคิด ขยายผลิตภัณฑ์ที่ไม่หลงทางยังเน้นพืชท้องถิ่น เน้นการพึ่งตนเองอยู่

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 อดีตพนักงานบริษัทฝ่ายจัดส่งสินค้า เล่าถึงภูมิหลังก่อนเข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในครั้งนี้ให้ฟังว่า ตนเคยทำงานเป็นพนักงานบริษัทกว่า 10 ปี ตลอดระยะเวลาที่ทำงานรู้สึกเครียดและเบื่อมาก “ยังไม่ทันนอนก็เบื่อแล้วว่าพรุ่งนี้ต้องเจออะไรบ้างตั้งแต่เช้าถึงเย็น ” หลายครั้งเป็นความเครียดจากงานที่ผิดพลาดจากสาเหตุที่ตนควบคุมไม่ได้ จึงมีความคิดที่จะหาอาชีพอื่นทำ เป็นอาชีพที่มีอิสระต่างไปจากชีวิตแบบเดิม ๆ จึงตัดสินใจชวนสามีกลับบ้านมาอยู่กับแม่ของตนเอง เริ่มจากเปิดท้าย

ขายของ แต่รายได้ไม่มาก ประกอบกับปลูกเริ่มโตขึ้น สามิจึงกลับไปสมัครและทำงานบริษัทในกรุงเทพฯ จากนั้นเริ่มคิดว่าจะทำงานอะไรที่สามารถทำคนเดียวได้ วันหนึ่งดูรายการทางโทรทัศน์เป็นเรื่องราวของป่าคนหนึ่งปลูกหม่อนขายมีรายได้ จึงค้นคว้าหาข้อมูลจากอินเทอร์เน็ตเพิ่มทำให้รู้วิธีการปลูกและสรรพคุณเห็นว่า สามารถปลูกกับดินและสภาพอากาศที่บ้านได้ ประกอบกับเห็นว่า มีที่ 1 ไร่ 2 งาน บริเวณบ้านไม่ได้ใช้ปลูกอะไร จึงขอแม่ปลูกหม่อนหรือมัลเบอร์รี่ และถามจากคนที่ขายพันธุ์มัลเบอร์รี่ ถึงวิธีการดูแลที่เหมาะสมเพื่อนำมาปลูก เนื่องจากตนเองไม่มีความรู้ทางการเกษตรปลูกแล้วไม่ได้ผล ลองผิดลองถูกอยู่หลายเดือน โทรถามคนขายพันธุ์ให้หลายรอบ แต่ด้วยตนคิดแล้วว่า จะไม่กลับไปทำงานในเมืองอีกจึงพยายามลองผิดลองถูกจนประสบความสำเร็จ เมื่อได้ผลผลิตมา จึงนำไปขายตามตลาดนัดแต่เนื่องจากคนไม่รู้จัก ยังขายไม่ได้มากนัก ช่วงเวลาเดียวกัน เพื่อนที่รู้จักกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 มาชักชวนให้เข้าร่วมโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่ จึงมีโอกาสรู้จักคนมากขึ้น ได้พัฒนาความรู้เกี่ยวกับการปลูกหม่อนและการตลาด ผลผลิตที่ออกมารุ่นแรกขายได้ไม่มากนัก จึงหาศึกษาหาทางทำการตลาดด้วยการสืบค้นสรรพคุณของลูกหม่อน เวลาขายจะเสนอสรรพคุณให้ทดลองชิมก่อนซื้อไปด้วย ไปร่วมออกงาน ต่อมาเริ่มศึกษาการแปรรูปหม่อนโดยค้นจากอินเทอร์เน็ตและไปดูตามตลาดสินค้าเกษตรว่ามี การแปรรูปอะไรบ้างอย่างไร จึงกลับมาทดลองแปรรูปออกมาเป็นผลิตภัณฑ์ต่าง ๆ และหันมาชักชวนเพื่อนเกษตรกรที่อยู่ในโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่มารวมกลุ่มกัน เป็นกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ร่วมกันผลิตและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 เล่าว่า เมื่อเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ชักชวนให้มาร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารนั้น ตนเองคิดว่าเป็นเหมือนกับที่ผ่านมาคือ เมื่อมีปัญหาหรือประเด็นอะไรที่เพื่อนๆ ในโครงการเกษตรกรรุ่นใหม่สนใจและรู้ว่าที่ใดจะมีกิจกรรมมีโครงการ เราจะชักชวนให้ไปร่วมหรือมาพูดคุยร่วมกันครั้งนี้เช่นกัน เพราะประเด็นความมั่นคงทางอาหารถูกพูดถึงอย่างมากในช่วงปีที่ผ่านมาแต่มีความสับสนกันอยู่ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 และเพื่อนในเครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่มาชักชวนให้เข้าร่วมกิจกรรมจึงมาร่วมด้วย ผลจากการเข้าร่วมกิจกรรมที่ชัดเจนคือ ประเด็นที่ตนเองสนใจชัดเจนคือ การเชื่อมโยงระหว่างพืชอาหารท้องถิ่นกับการพึ่งตนเองด้านอาหารกับมิติเศรษฐกิจในระบบอาหาร เพราะตรงกับ ความสนใจและสิ่งที่ตัวเองทำ คือ กลุ่มวิสาหกิจชุมชนผลิตและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร เพราะได้คุยกับเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 และ 4 ว่าน่าจะนำมากำหนดแนวทางของกลุ่ม ซึ่งเราชัดเจนขึ้น เราเรียกสินค้าของเราว่า เราผลิตและแปรรูปอาหารที่ดี ๆ ให้ผู้บริโภค อันนี้เราเห็นประเด็นที่ชัดเจนขึ้นในการทำการตลาด และชูเป็นจุดเด่นของกลุ่มที่นำผลผลิตจากระบบเกษตรปลอดภัยไม่ใช่สารเคมี มาจำหน่ายสดและแปรรูป

นอกจากนี้เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 เล่าว่า ในวันที่ร่วมกิจกรรมกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ได้มีการพูดคุยกันถึงแนวทางที่แต่ละบ้าน

จะไปทำกิจกรรมฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากพืชอาหารท้องถิ่น ทำอย่างไรได้บ้าง จึงไปนึกถึงผู้สูงอายุ ญาติ ๆ ที่เป็นผู้ใหญ่น่าจะมีความรู้พวกนี้ จึงเริ่มคุยกับน้ำชายของตนเกี่ยวกับพืชผักท้องถิ่นต่าง ๆ ที่เคยขึ้นตามบ้าน ตามหัวไร่ปลายนาพบว่า น้ำชายมีความรู้พวกนี้ จึงชักชวนให้น้ำชายเก็บพืชผัก เหล่านั้นที่ขึ้นตามธรรมชาติหรือที่ขึ้นตามหัวไร่ปลายนาที่เจ้าของไม่สนใจ มาปลูกไว้ที่บริเวณบ้าน บริเวณสวนของเขา และตนจะลองหาตลาดและแปรรูปจำหน่ายสินค้าเหล่านั้น ตนเองก็เช่นเดียวกัน หันมาสนใจพืชท้องถิ่นมากขึ้น คอยมอง สังเกต พืชผักตามสองข้างทางมากขึ้น ดังที่เล่าว่า “*ที่เองเริ่มสนใจพืชเหล่านั้นมากขึ้น เห็นโอกาสที่จะสนับสนุนให้คนในหมู่บ้านสนใจดูแลเอามาปลูกเป็นอาหาร และเป็นรายได้เสริมมากขึ้น น่าจะเป็นอีกช่องทางในการมีพันธุ์พืชท้องถิ่นที่หลากหลายในชุมชน ขณะเดียวกันเราจะสอดแทรกความคิดเรื่องการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัย ที่ตนเองกินและเหลือนำมา ขายกลุ่มด้วย เป็นความคิดที่จะทำต่อในอนาคต*”

สำหรับข้อคิดเห็นต่อกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่ความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 เสนอว่า การรู้ความต้องการของตนเอง โดยอธิบายว่า เนื่องจากตนมีเป้าหมายชัดเจนว่าจะหาอาชีพในบ้านเกิด แต่มีข้อจำกัดด้านที่ดินและความรู้ในการเกษตร เมื่อชัดเจนว่าเรามีที่น้อยรู้น้อยเรื่องอะไร ตนจึงสนใจเรียนรู้ ลองผิดลองถูก ดังนั้นการส่งเสริมให้คนในชุมชนหันมาสนใจเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การสร้างโอกาสให้วิเคราะห์ทบทวนปัญหาความต้องการของตนเองเป็นประเด็นสำคัญที่ควรคำนึงถึง ประการที่สอง คือ การมีเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้แบ่งปันประสบการณ์ ข้อมูลแหล่งวัตถุดิบการผลิตต่าง ๆ เช่น เครือข่ายเกษตรกรรุ่นใหม่ และ ประการที่สาม คือ การมีกลุ่มช่วยเหลือแก้ปัญหาของกัน เช่น การตั้งกลุ่มวิสาหกิจชุมชน ที่ตนเป็นประธาน ซึ่งตั้งขึ้นเพราะต้องการส่งเสริมให้สมาชิกมีรายได้จากผลผลิตพืชผักสวนครัวของสมาชิกที่อาศัยกระจายตามหมู่บ้าน นำมารวมกันจำหน่ายทั้งสดและแปรรูปเพื่อเป็นรายได้เสริม ซึ่งตนเองมีความสนใจชอบการแปรรูปผลผลิตและการจำหน่าย จะรับผิดชอบบบาทดังกล่าว สมาชิกคนอื่นถนัดการทำบัญชี การผลิต จะมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ ส่วนนี้มีผลต่อการทำความเข้าใจประเด็นความมั่นคงทางอาหารของแต่ละคนแต่ละครอบครัวว่าจะเลือกใช้วิธีการอะไร จะเรียนรู้พัฒนาตนเองด้านไหน โดยเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 ยอมรับว่า ตนเองไม่สามารถที่จะทำการผลิตอาหารทุกอย่างในครัวเรือนได้ จึงต้องอาศัยกลุ่มและเครือข่ายเพื่อช่วยให้เข้าถึงอาหารดี อาหารปลอดภัย

อาจกล่าวโดยสรุปถึงกิจกรรมและผลการดำเนินกิจกรรมตามแนวทางส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารที่เกษตรกรกลุ่มทดลองทั้ง 5 ท่าน กำหนดไว้โดยมีการปฏิบัติทั้งในระดับครัวเรือน กลุ่ม และชุมชน ได้ดังนี้

1) **กิจกรรมสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารให้คนในตำบล** โดยกิจกรรมดังกล่าวจัดขึ้น เมื่อวันที่ 12 เมษายน 2560 มีกลุ่มเป้าหมาย คือ อาสาสมัคร

สาธารณสุขในตำบล ผู้รับผิดชอบหลักคือ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 และ คนที่ 2 วิธีการเรียนรู้ การบรรยาย การอภิปราย และการสนทนากลุ่ม ผลการดำเนินกิจกรรมดังกล่าวเกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 1 สะท้อนว่า ทำให้ตนเองมีโอกาสรับฟังความคิดเห็นของสมาชิกในชุมชนและต่างหมู่บ้านมากขึ้น และช่วยสร้างความเข้าใจและทำให้มีการวิเคราะห์ ทบทวนความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและวิธีการที่ใช้ในการจัดการ แก้ปัญหาที่ผ่านมา

2) กิจกรรมการพัฒนาาระบบเกษตรอาหารปลอดภัยและเกษตรอินทรีย์

เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ชักชวน เพื่อนบ้าน และเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 ทำโครงการผลิต มูลสัตว์อัดเม็ดเพื่อใช้ในการบำรุงพืช ผัก ไม้ยืนต้นต่าง ๆ วิธีการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ การวิเคราะห์ ตนเอง การเรียนรู้จากการทำโครงการร่วมกัน และเครือข่ายการเรียนรู้ ผลการดำเนินกิจกรรมทำให้ เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1 ได้แสดงบทบาทเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ขยายแนวความคิดและให้กับ คนในชุมชน โดยใช้แนวคิดความมั่นคงทางอาหารไปช่วยในการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหาและความ ต้องการของสมาชิกในชุมชน เป็นฐานในการพัฒนาโครงการและชักชวนสมาชิก

3) กิจกรรมการฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากพืชอาหารท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนการ มีพันธุ์พืชซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน หลังจากร่วมกิจกรรมกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เกษตรกรกลุ่มทดลองมีการเชื่อมโยงเชื่อมโยงกับประเด็นเรื่องความปลอดภัยและการพึ่งตนเองด้านอาหารในการปลูกพืชผักไว้กินในครัวเรือนในระดับครัวเรือนและกลุ่ม กับการพัฒนาผลิตภัณฑ์ของกลุ่มวิสาหกิจชุมชน และขยายแนวคิดการพึ่งตนเองด้านอาหารกับการ ฟื้นฟูและใช้ประโยชน์จากพืชผัก ผลไม้ท้องถิ่น การพึ่งตนเองด้านอาหารในการปลูกพืชผักไว้กินใน ครัวเรือน ส่งเสริมให้มีการนำวัตถุดิบพืชท้องถิ่นในหมู่บ้านมาแปรรูปนำมาใช้ประโยชน์เพื่อให้คนใน ชุมชนเห็นคุณค่าเห็นมูลค่าของพืชผักท้องถิ่นเหล่านั้นให้กับสมาชิกกลุ่มวิสาหกิจชุมชนและสมาชิกใน ชุมชน มีการพัฒนากิจกรรมตามแนวคิดข้างต้น เช่น เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 ทำโครงการแปรรูป ทำผลไม้อบแห้ง เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3 ทำโครงการจำหน่ายและแปรรูปผลผลิตทางการเกษตร ด้วยการอบแห้ง และเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 5 ชักชวนญาติพี่น้อง คนในหมู่บ้านให้หันมาสนใจ พืชผักอาหารท้องถิ่นมากขึ้นเกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 2 คนที่ 4 และ คนที่ 5

3.2.5) สรุปผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ด้านความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลอง เนื่องจากเกษตรกรที่เข้าร่วมกระบวนการ ส่งเสริมการเรียนรู้ในครั้งนี้ ส่วนใหญ่เป็นเกษตรกรที่มีความสนใจพร้อมที่จะเรียนรู้ และมี ประสบการณ์ทำงานและปฏิสัมพันธ์ที่ดีระหว่างกัน จึงทำให้สมาชิกกล้าที่จะแสดงความคิดเห็น แลกเปลี่ยนข้อมูล ประสบการณ์ และอภิปรายในประเด็นความมั่นคงทางอาหารในบรรยากาศที่เป็น กันเอง เปิดเผย ซึ่งมีส่วนสำคัญที่ทำให้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความ

มั่นคงทางอาหารดำเนินไปอย่างต่อเนื่องโดยผู้วิจัยมีบทบาทเพียงช่วยในกระบวนการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในระยะแรก

อาจกล่าวโดยสรุปถึงเงื่อนไขที่มีผลต่อการเรียนรู้ที่สำคัญของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เกิดขึ้นในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ได้ดังนี้

(1) การรู้จักตนเอง ในขั้นตอนของการส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลองได้รับประสบการณ์เรียนรู้ที่นำไปสู่การประเมินตนเอง ทบทวนความรู้ความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและเชื่อมโยงกับสถานการณ์และสาเหตุของความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา ผ่านกระบวนการสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและชุมชน มีส่วนสำคัญส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลอง รู้จักตนเอง รู้จักสถานการณ์ตนเอง นำไปสู่การเปิดใจเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสม กล่าวได้ว่า การส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายรู้จักตนเอง เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ เช่น การกระตุ้นให้ผู้เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ได้ตั้งคำถาม เกิดความสงสัยกับสิ่งที่ตัวเองเคยเข้าใจ และได้ความรู้ความเข้าใจใหม่จากการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นประสบการณ์ วิธีการเรียนรู้ที่ไม่ใช่การบรรยาย แต่ใช้การประเมินตนเองแทน จากนั้นวิทยากรชักถามให้แลกเปลี่ยนรายประเด็นตามตัวชี้วัด ซึ่งตอนแรกเข้าใจว่าจะน่าเบื่อ แต่เพราะความรู้ ข้อมูลที่แลกเปลี่ยนกันในกลุ่มสมาชิกกลับทำให้ตัวชี้วัดน่าสนใจ โดยเฉพาะข้อที่มีการเปลี่ยนแปลงคำตอบ คือ ข้อที่ส่วนใหญ่ไม่เข้าใจเกี่ยวกับความหมายแนวคิด จะได้รับการเสนอแนะทำความเข้าใจทันที และที่ประทับใจ คือ ในที่ประชุมมีสมาชิกที่สะท้อนพฤติกรรมที่สามารถพึ่งตนเองได้ ชัดเจนทั้งการผลิต การบริโภค และวิทยากรชักชวนให้แบ่งปัน ทำให้เห็นว่า เรื่องความมั่นคงทางอาหาร เป็นเรื่องใกล้ตัว มีรายละเอียดครอบคลุมตั้งแต่การผลิตถึงการบริโภค “ตอนแรกทีผู้ใหญ่วชนให้มาเรียนรู้ มาคุยเรื่องความมั่นคงทางอาหาร นี่ยังคิดอยู่ว่า จะน่าเบื่อไหม ....แต่มานี้ก็ดี ได้ถามไ้ที่สงสัยแลกเปลี่ยนได้ทันที” ” (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 3, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

(2) การมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูลใหม่ ๆ การส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลองได้เรียนรู้จากประสบการณ์และเชื่อมโยงไปสู่การทบทวนและกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ผ่านการประชุมเพื่อกำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน ช่วยส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลองได้รับข้อมูลที่เพียงพอต่อการประเมินความพร้อมของตนเอง จนนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเรียนรู้ในเนื้อหาที่สอดคล้องกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารที่ตนเผชิญและสนใจจะแก้ไขหรือพัฒนาในระดับครัวเรือนและชุมชนได้ ดังที่เกษตรกรกลุ่มทดลองสะท้อนว่า การเรียนรู้ร่วมกันในบรรยากาศที่ส่งเสริมให้ทุกคนในที่ประชุม สามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็น รับฟังความคิดเห็นอย่างเท่าเทียมกัน ช่วยสร้างความเข้าใจและทำให้มีการวิเคราะห์ ทบทวนความคิดที่เคยมีเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารและ

วิธีการที่ใช้ในการจัดการ แก้ปัญหาที่ผ่านมา ได้อย่างหลากหลาย ทำให้สมาชิกในชุมชนได้รับประสบการณ์เรียนรู้ได้รับข้อมูลที่ทำให้เกิดการวิเคราะห์ ประเมิน และรู้จักสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารของตนเอง มีส่วนสำคัญในการสร้างความตระหนักและทำให้เปิดใจยอมรับว่ามีบางอย่างที่ตนเองไม่รู้และจำเป็นต้องเรียนรู้เพื่อพัฒนาความสามารถของตนเองในการจัดการกับสถานการณ์ดังกล่าว

ทั้งนี้มีข้อเสนอต่อการนำกระบวนการไปใช้โดยเฉพาะในส่วนที่ต้องการให้ชุมชนอภิปรายร่วมกันเกี่ยวกับความต่างและความเหมือนของความคิดเห็นที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร ควรเตรียมกระดาษแผ่นใหญ่เพื่อสรุปผลดังกล่าวไว้ล่วงหน้า เพื่อให้ที่ประชุมเห็นการเปรียบเทียบชัดเจนขึ้น ซึ่งต้องคำนึงถึงจำนวนคนเข้าร่วมประชุม และในกระบวนการที่ให้ผู้เข้าร่วมประชุมเกิดความเข้าใจและตระหนักถึงประเด็นความมั่นคงทางอาหารด้วยแบบประเมินตนเอง และมีการจัดทำเปรียบเทียบก่อนหลัง น่าจะเหมาะกับวงประชุมสนทนาวงเล็ก ๆ หากเป็นที่ประชุมขนาดใหญ่ น่าจะปรับรูปแบบ

นอกจากนี้การส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องของการเปลี่ยนความคิด ต้องใช้เวลา และการแสวงหาแนวร่วมในการดำเนินกิจกรรมร่วมกัน อาจจะต้องมีการสำรวจข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อให้มีการเยี่ยมบ้าน มีการชักชวนกลุ่มประสบปัญหา คล้ายคลึงกันมารวมตัวกัน หรือใช้วิธีการทำเป็นตัวอย่างให้เห็น และขยายแนวคิดจากกลุ่มเล็ก ๆ เพื่อนบ้าน คนรู้จัก และผู้สนใจ เช่น “ก็ต้องเข้าใจนะ แผลนที่เขียนไว้ มันมีบางอย่างที่เราก็กินมานาน ไม่สำเร็จสักที แต่ก็พอรู้ ที่ผ่านมาก็แบบ ทำเลย ลุยเลยไง เอาไหม ทำไหม ไม่ได้มานั่งคุยกันแบบนี้ มันเลยเอ่อ มันทำตามกระแสไป.....แต่อย่างนี้มันทำให้เราเข้าใจขึ้นนะ ว่าถ้าจะทำจริงจัง มันต้องคุยกันเยอะอีกนะ ยิ่งเรื่องเปลี่ยนไปทำอินทรีย์เพื่อให้มีกินปลอดภัย ไม่ต้องพูดถึงสิ่งแวดล้อมเลยนะ แค่เอาตัวเรากินไม่ปลอดภัย นี่ยังต้องคุยกันอีกเยอะเลย” (เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 1) “ที่คุยกันวันนี้ (ความมั่นคงทางอาหาร) มันไม่ได้ใหม่เนอะ แต่เราเพิ่งเข้าใจว่าเราเกษตรกร เราปลูกของกินได้ แต่เราไม่กินมัน เราปลูกข้าวแล้วขายหมด ซื้อข้าวคนอื่นมากิน แล้วเอ่อ ปลอดภัยไหม นี่เริ่มไม่แน่ใจ จะรวมกลุ่มก็คงต้องใช้เวลาอะ” (เกษตรกรกลุ่มทดลอง คนที่ 7)

(3) การเลือกรับปรับใช้ข้อมูล ในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่ความมั่นคงทางอาหารนั้น ส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกระบวนการเป็นผู้ตัดสินใจด้วยตนเองว่าจะเลือกรับหรือปรับใช้ข้อมูลอะไร เพื่อแก้ปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนตนเอง อย่างไรก็ตามการสร้างการรับรู้และเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารยังมีความสำคัญ เพราะที่ผ่านมาสื่อต่าง ๆ รัฐบาลนำเสนอให้เข้าใจว่า คือ การผลิตให้ได้ปริมาณมาก ๆ เพื่อจะเป็นครัวโลก จึงเข้าใจเพียงว่าทำให้อาหารมีจำนวนมากในระดับปลอดภัยเท่านั้น ซึ่งพบว่าสำหรับชาวบ้านหากยังคงให้ใช้สารเคมีได้ โดยไม่ปลูกฝังความตระหนักถึงผลกระทบต่อสุขภาพและ

สิ่งแวดล้อมทั้งในครัวเรือนและชุมชน อาจจะทำให้เหมือนที่ผ่านมายุ่งยากตรวจสอบสารเคมีตกค้างในผักที่ขายและแจ้งว่าปลูกอยู่ในระบบอาหารปลอดภัย “ถ้าเราส่งเสริมแล้วมองที่ตลาดอย่างเดียวอันตรายนะ อย่างทำข้าวทำผักปลอดภัย แต่ถ้าเขาคิดจะขาย มันก็มีโอกาสที่จะแบบไม่ตามมาตรฐาน มันต้องเปลี่ยนความคิดด้วย ให้เขาห่วงเรื่องสุขภาพ”

(4) การวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น เมื่อเกษตรกรกลุ่มทดลองมีการเรียนรู้ ทดลองปฏิบัติการตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่กำหนดไว้ ในขั้นตอนนี้ หากในชุมชนมีการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ปัญหา มีการติดตามและวิเคราะห์ผลการดำเนินกิจกรรมตามแนวทางที่กำหนดไว้มีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างความเชื่อมั่นในการปฏิบัติการเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ โดยมีการเรียนรู้ผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ การจัดให้มีการสนทนากลุ่ม เพื่อนำเสนอผลการดำเนินกิจกรรม ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ

(5) การประเมินตนเอง เมื่อเกษตรกรกลุ่มทดลองมีการเรียนรู้ ปฏิบัติการ และทบทวนผลการดำเนินกิจกรรมที่ผ่านมา เพื่อตรวจสอบว่าแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่นั้นนำมาสู่การแก้ปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนตามที่ตั้งเป้าหมายไว้หรือไม่ มีผลต่อการนำไปสู่การยอมรับแนวคิดใหม่และแนวปฏิบัติใหม่ตามผลที่เกิดขึ้นต่อไปได้

ทั้งนี้อาจกล่าวโดยสรุปถึงเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรกลุ่มทดลองในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลองได้ดังนี้ (1) การส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายรู้จักตนเอง (รู้ปัญหา รู้ความต้องการ) (2) การมีเครือข่ายการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (3) การสนทนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (4) การส่งเสริมให้ผู้บริโภคมีความรู้และตระหนักถึงการบริโภคอาหารปลอดภัย (5) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) ความสัมพันธ์ในครอบครัว (6) การรวมกลุ่มช่วยเหลือแก้ปัญหาด้านอาหาร

นอกจากนี้อาจกล่าวโดยสรุปถึงผลการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้และการกระทำของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เกิดขึ้นจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารได้ดังนี้

1) เกษตรกรกลุ่มทดลองมีความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่มากกว่าความเข้าใจเดิม เช่นที่สะท้อนว่า ส่วนใหญ่เข้าใจว่า ความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับอาหารปลอดภัยเท่านั้น แต่กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรนี้ ทำให้หลายคนพบว่าความมั่นคงทางอาหารครอบคลุม มิติสิทธิในฐานทรัพยากร มิติเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร มิติวัฒนธรรมและการพัฒนา ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน ทำให้เกิดความตระหนักและแรงจูงใจในการคิดกิจกรรมที่จะเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในครอบครัว กลุ่ม ชุมชนมากขึ้น “ไม่เคยคิดว่า (ความมั่นคงทางอาหาร) มันจะมี

ประเด็นเยอะขนาดนี้ มันลึกมากนะ เอาเข้าจริง ถ้าเก็บข้อมูลในรายละเอียดอาจไม่มีเลยนะ ความมั่นคงนี้” (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 1, 5 กุมภาพันธ์ 2560) “จริง ๆ มันโยงหมดเลยนะ ตั้งแต่ปลูกผัก ปลูกข้าว เอามากิน เอาไปขาย สุขภาพอีก” (เกษตรกรกลุ่มทดลองคนที่ 4, 5 กุมภาพันธ์ 2560)

2) เกษตรกรกลุ่มทดลองตระหนักถึงการขยายแนวคิดความมั่นคงทางอาหารเพื่อนำไปสู่การจัดกิจกรรมสร้างความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารให้คนในตำบล และจะเป็นผู้ดำเนินการประสานให้มีโครงการดังกล่าว รวมทั้งเสนอตัวเป็นผู้ให้คำแนะนำการระดมความคิดในกลุ่มย่อย เพราะสนใจรับรู้สถานการณ์และความคิดของคนอื่นในชุมชน

3) เกษตรกรกลุ่มทดลองได้พัฒนาความสามารถในการคิดและแก้ปัญหา ร่วมกัน จากการแลกเปลี่ยนพูดคุยกัน ตั้งคำถามเพื่อทำความเข้าใจปัญหาและวิธีแก้ไขปัญหาของครัวเรือนแม่บ้านเกษตรกรที่มีสถานะการพึ่งตนเองด้านอาหารมากกว่าคนอื่นในกลุ่ม และมีการเชื่อมโยงมาสู่การวิเคราะห์เสนอแนวทางแก้ไขปัญหาความต้องการเหล่านั้น

4) เกษตรกรกลุ่มทดลองมีความมั่นใจในความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองการผลิตอาหารปลอดภัยที่เคยยึดถือปฏิบัติมามากขึ้น “ที่ผ่านมา เรามาถูกทางแล้ว ที่คุยกันวันนั้นหลังจากน้องกลับไป เราก็คุยกันต่อว่าแต่ละคนจะไปทำอะไรบ้าง ...ที่เราภาตัวเองว่ามีอะไรทำให้เราได้ว่า เออแล้วจะให้ใครทำอะไรบ้าง พอมีโอกาสที่จะทำเราชัดเจนขึ้น”

5) เกษตรกรกลุ่มทดลองมีการพัฒนากิจกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารขึ้นในครัวเรือน กลุ่ม และชุมชน เช่นที่มีการจัดทำแผนงาน โครงการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน มีการประสานงานกับฝ่ายที่เกี่ยวข้องเพื่อนำแนวทางที่กำหนดไว้ในไปปฏิบัติ มีการเก็บรวบรวมเพาะปลูก และคำนึงถึงการใช้ประโยชน์จากพืชอาหารท้องถิ่นมากขึ้น

CHULALONGKORN UNIVERSITY

3.3 ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้

จากผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรในชุมชนทดลอง ที่ได้จากการสังเกต การสัมภาษณ์ การสรุปผลการสะท้อนความคิดเห็นหลังจัดกิจกรรมต่าง ๆ รวมทั้งการสนทนากลุ่มร่วมกับผู้นำชุมชน วิทยากร ผู้อำนวยการโรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล และเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง ผู้วิจัยสรุปข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ ว่าควรคำนึงถึงประเด็นต่อไปนี้

1) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ในชุมชนทดลอง ประกอบด้วย

1.1) สมาชิกในชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายหลัก แบ่งเป็น

1.1.1) ผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ในชุมชน เช่น เป็นผู้ใหญ่บ้านเป็นผู้นำชุมชน เป็นอาสาสมัครสาธารณสุข ซึ่งทั้งสองกลุ่มสะท้อนว่า ประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญ มีหลายประเด็นเกี่ยวข้องกับหน้าที่ของตนเองในการดูแลสุขภาพ โภชนาการ หรือผู้นำกลุ่มผลิต แปรรูป และจำหน่ายสินค้าอาหารปลอดภัย ซึ่งคนกลุ่มนี้จะมามีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารให้กับสมาชิกในชุมชนในกลุ่มหรือครัวเรือนต่อไป

1.1.2) ผู้ที่ประสบกับปัญหาหรืออยู่ในสถานะที่เสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร โดยส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายมีโอกาสทบทวนวิเคราะห์สถานะความมั่นคงทางอาหารของตนเอง เพื่อจุดประกายให้พร้อมที่จะเปิดใจเรียนรู้ร่วมกันต่อไป

1.2) ผู้นำการเปลี่ยนแปลง ในที่นี้คือ สมาชิกในชุมชนที่จะทำหน้าที่ริเริ่มร่วมกับกลุ่มคนสนใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผลการจัดกิจกรรม เป็นผู้ประสานงานแหล่งเรียนรู้ เครือข่ายสนับสนุนการทำงานและการเรียนรู้ ซึ่งอาจเป็นผู้ใหญ่บ้าน ผู้ที่มีบทบาทรับผิดชอบงานพัฒนาในชุมชนตามประเด็นปัญหานั้น ๆ เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ประธานกลุ่ม อสม. องค์กรชุมชน หากสมาชิกในชุมชนมีทักษะในการเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง จะมีส่วนสำคัญในการสร้างการรับรู้ กระตุ้นให้สมาชิกในชุมชน มีการรวมกลุ่มอภิปรายหรือทำกิจกรรมร่วมกันที่จะนำไปสู่การสำรวจและแสวงหาทางเลือกที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นและดำเนินไปได้อย่างต่อเนื่อง

1.3) แหล่งเรียนรู้ / เครือข่ายการสนับสนุน มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น บุคคล ได้แก่ เครือข่ายเกษตรกร ผู้รู้ภูมิปัญญา นักวิชาการ สมาชิกในชุมชนที่สามารถเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีในการพึ่งตนเองด้านวิชาการ หรือเครือข่ายวิชาการจากภายนอก แหล่งเรียนรู้ที่เป็น สื่อ เช่น รายการโทรทัศน์ เอกสาร คู่มือ ตำรา กรณีตัวอย่างเกษตรกรประสบความสำเร็จ เนื้อหาแหล่งเรียนรู้ครอบคลุม 1.3.1) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เช่น การพึ่งตนเองด้านอาหาร การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ 1.3.2) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการในการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิต การแปรรูป การบริโภค และการจำหน่าย 1.3.3) ความรู้และทักษะในการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์ ตีความสถานการณ์ปัญหา ทบทวนวิธีการทำงานที่ผ่านมา เพื่อนำไปสู่การกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงให้เป็นไปในทิศทางเดียวกัน

ทั้งนี้ทรัพยากรการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเอง เช่น กรณีตัวอย่างของ ความมั่นคงและไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นกับตัวเกษตรกรว่าเป็นเรื่องใกล้ตัว หากมีการจัดทำและเผยแพร่จะมีผลต่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารให้เกษตรกรและผู้มี

ส่วนเกี่ยวข้อง การโยงจากปัญหาระดับปัจเจกโดยเฉพาะปัญหาสุขภาพในฐานะผู้บริโภคมีส่วนสำคัญที่จะนำไปสู่การตั้งคำถามกับตนเองในฐานะผู้ผลิตได้

ทั้งนี้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงและแหล่งเรียนรู้ที่อาจพัฒนาเป็นเครือข่ายสนับสนุนการดำเนินกิจกรรมตามกระบวนการเรียนรู้ จะมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนวิธีคิดและดำเนินชีวิตตามแนวทางที่กำหนดไว้ร่วมกัน ซึ่งในทุก ๆ กิจกรรมสำคัญที่ทำการเปิดโอกาสให้มีการสะท้อนความคิดความรู้ระหว่างผู้เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง

2) ปัจจัยที่สัมพันธ์กับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งเป็นปัจจัยภายในบุคคลและปัจจัยภายนอกดังนี้

2.1) ปัจจัยภายในบุคคล ซึ่งเป็นผู้สนใจร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) ประสบการณ์ชีวิตของผู้สนใจ การศึกษาพบว่า ประสบการณ์ชีวิตที่เคยไปทำงานข้างนอกชุมชน ผ่านความยากลำบากภายใต้เงื่อนไขที่รู้สึกว่าคุณค่าความอิสระ ทำงานหนัก บางรายมีผลกระทบต่อสุขภาพทำให้มีความมุ่งมั่นที่จะกลับมาใช้ชีวิตในบ้านเกิด ในภาคเกษตรพยายามเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาและอยู่รอดให้ได้ในบ้านเกิดตนเองแม้ว่าจะเจอกับอุปสรรค ที่สำคัญคือสะท้อนถึงความพร้อมที่จะเปิดใจเรียนรู้ในสิ่งใหม่ ๆ และมีความสามารถในการเรียนรู้ด้วยการนำตนเองในการเข้าถึงแหล่งข้อมูลความรู้ต่าง ๆ ทั้งในและนอกชุมชน

(2) ความสัมพันธ์ระหว่างผู้สนใจกับสมาชิกในครอบครัว ดังที่พบว่า ความสัมพันธ์อันดีของคนในครอบครัว มีส่วนสำคัญทั้งในมิติของการสร้างแรงจูงใจให้ผู้สนใจเรียนรู้หันมาให้ความสำคัญกับการผลิตอาหารปลอดภัย เพราะตระหนักถึงความสำคัญของการมีสุขภาพที่ดีของคนในครอบครัว และประเด็นความมั่นคงทางอาหารเกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคซึ่งกระทบต่อสมาชิกในครอบครัว หากสมาชิกในครอบครัวยอมรับและพร้อมที่จะเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภค จะมีส่วนสำคัญในการเสริมสร้างแรงจูงใจและเป็นกำลังใจและแรงงานสำคัญในการเรียนรู้ ทดลอง และนำไปสู่การตัดสินใจว่าจะเชื่อมโยงผลการปฏิบัตินั้นเข้าสู่การดำเนินชีวิตต่อไปหรือไม่

(3) บทบาทในครอบครัวและในชุมชน มีผลต่อความคาดหวังในการแสดงพฤติกรรมให้สอดคล้องกับบทบาทหน้าที่ที่ถูกคาดหวังจากครอบครัว เช่น การเป็นพี่สาวคนโตเป็นหัวหน้าครอบครัว การเป็นแม่บ้านมีผลต่อการสร้างแรงจูงใจที่จะเรียนรู้เพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การมีอาหารที่ปลอดภัยให้กับสมาชิกในบ้าน หรือการเป็นผู้นำชุมชน เป็นอาสาสมัครสาธารณสุข พบว่ามีการเชื่อมโยงบทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบของผู้สนใจเรียนรู้กับหน้าที่ของตนในชุมชนที่สัมพันธ์กับประเด็นความมั่นคงทางอาหาร มีส่วนสำคัญต่อความกระตือรือร้น ความสนใจ ใน

การแลกเปลี่ยนความคิดเห็น เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขที่สนใจเข้าร่วมประชุม มีความเห็นว่าเป็นประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญ มีหลายประเด็นเกี่ยวข้องกับหน้าที่ของตนเองในการดูแลสุขภาพ โภชนาการ

(4) ฐานะทางเศรษฐกิจ สัมพันธ์กับปัจจัยด้านการถือครองที่ดิน ดังที่พบว่าการที่ผู้สนใจเรียนรู้มีที่ดินไรนาเป็นของตนเอง จะมีส่วนในการส่งเสริมให้เกษตรกรสามารถตัดสินใจที่จะเรียนรู้เพื่อเปลี่ยนแปลงการจัดการแปลงเกษตรให้สอดคล้องกับความรู้ข้อมูลใหม่ที่ได้เรียนรู้มา

(5) สถานะความมั่นคงทางอาหาร ในกรณีที่ผู้สนใจเรียนรู้มีโอกาสวิเคราะห์ ทบทวนด้วยตนเองพบว่า มีแนวโน้มที่จะเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร จะเป็นแรงจูงใจสำคัญในการเปิดใจเรียนรู้ พบว่ามีประเด็นใดบ้างที่ตนขาดความรู้ความเข้าใจในเรื่องดังกล่าว จากนั้นจึงพร้อมที่จะเรียนรู้ เปิดรับและแสวงหาข้อมูลต่าง ๆ ที่จะนำไปสู่การทดลองปรับเปลี่ยนพฤติกรรมต่อไป

2.2) ปัจจัยภายนอกบุคคล ซึ่งเป็นผู้สนใจร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ประกอบด้วย

(1) ผู้นำ/ผู้จัดประสบการณ์เรียนรู้ เป็นผู้ที่จะช่วยกระตุ้นให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้และเปิดใจยอมรับฟังวิธีคิดทางเลือกใหม่ ๆ ที่ต่างไปจากความเคยชิน มีบทบาทในการริเริ่มรวมกลุ่มคนสนใจ ร่วมวางแผน ร่วมดำเนินการ ร่วมประเมินผลการจัดกิจกรรม เป็นผู้ประสานงาน แหล่งเรียนรู้ เครือข่ายสนับสนุนการทำงานและการเรียนรู้

(2) กิจกรรมการเรียนรู้ ให้ความสำคัญกับการบรรยากาศของการแลกเปลี่ยนความรู้ ข้อมูล และมีการปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ระหว่างผู้เข้าร่วมกิจกรรมอย่างต่อเนื่องในบรรยากาศที่เป็นกันเอง ส่งเสริมให้ผู้สนใจเรียนรู้สามารถเข้าถึงความรู้และนำเทคโนโลยีต่าง ๆ มาใช้ได้เหมาะสม และต่อเนื่อง มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตเรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมาย

(3) เครือข่ายสนับสนุน ความรู้ ข้อมูล เทคนิควิธีการที่สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาของผู้สนใจเรียนรู้ รวมทั้งสนับสนุนทรัพยากรที่เป็นประโยชน์ต่อการนำความรู้ไปสู่การปฏิบัติเพื่อปรับเปลี่ยนพฤติกรรมที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนนั้น ๆ

(4) แหล่งเรียนรู้ อาจเป็นบุคคล ได้แก่ เครือข่ายเกษตรกร ผู้รู้ภูมิปัญญา นักวิชาการ สมาชิกในชุมชนที่สามารถเป็นกรณีตัวอย่างที่ดีในการพึ่งตนเองด้านวิทยากร หรือเครือข่ายวิชาการจากภายนอก หรือ แหล่งเรียนรู้ที่เป็น สื่อ เช่น รายการโทรทัศน์ เอกสาร คู่มือ ตำรา กรณีตัวอย่างเกษตรกรประสบความสำเร็จ

(5) นโยบายรัฐ ควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร บนฐานของการคำนึงถึงการมีความรับผิดชอบต่อสังคม สิ่งแวดล้อม ควบคู่ไปกับความมั่นคงของอาชีพ

เกษตรกร และคำนึงถึงการพัฒนาศักยภาพในการช่วยเหลือดูแลกันด้านอาหารของคนในชุมชน เช่น การส่งเสริมให้เกิดการรวมกลุ่มหรือเครือข่ายการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน

ตอนที่ 4 การศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร สำหรับใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการวางแผนและการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจและการเปลี่ยนแปลงวิถีคิดและเป้าหมายที่มีต่อระบบการผลิตและวิถีการบริโภคของครัวเรือนชุมชนเกษตรที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารมาสู่การพึ่งพาตนเองจากภายในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น

การนำเสนอผลการศึกษาคือข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งเป็น 3 ส่วน ได้แก่

ส่วนที่ 1 ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ส่วนที่ 2 ผลการประเมิน (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ส่วนที่ 3 ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

4.1 ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายนี้ วิเคราะห์และสังเคราะห์ขึ้น โดยผู้วิจัยนำผลการศึกษาระบบการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ (วัตถุประสงค์ข้อที่ 1) และผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (วัตถุประสงค์ข้อที่ 3) ที่ได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม ร่วมกับผู้นำชุมชน เกษตรกร สมาชิกในชุมชน และผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ปัญหาและข้อเสนอแนะที่มีต่อการส่งเสริมและสนับสนุนกระบวนการการเรียนรู้ที่นำไปสู่การ

เปลี่ยนแปลงความคิดและการกระทำของสมาชิกกลุ่มและชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยมีรายละเอียด ดังนี้

ผลการศึกษาพบว่า กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรเกี่ยวข้องกับ สมาชิกในชุมชน ผู้นำชุมชน กลุ่มหรือองค์กรชุมชน และเครือข่ายสนับสนุน ซึ่งมีบทบาทความสำคัญต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารที่แตกต่างกันไป ดังนั้นจึงจำเป็นต้องมีกลยุทธ์การทำงานที่ให้ความสำคัญกับการพัฒนาผู้มีส่วนเกี่ยวข้องดังกล่าว

ผู้วิจัยจึงจัดทำร่างข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งข้อเสนอเชิงนโยบายเป็น 4 ข้อ ได้แก่ 1) พัฒนาเกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนัก และมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่องร่วมกัน 2) พัฒนาผู้นำหรือกลุ่มเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง 3) ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร 4) สร้างกลไกความร่วมมือในทุกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยมีรายละเอียด ดังภาพผนวก ง

ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งเป็น 4 ข้อ ได้แก่

1) ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 1 ด้านการส่งเสริมประชาชนและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนัก และมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่องร่วมกัน มี 4 ข้อ ดังนี้

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 1 ส่งเสริมให้มีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำเร็จของกลุ่มและชุมชนที่มีการเรียนรู้และเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบนฐานของการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองและจัดการตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อนำเสนอข้อมูลที่เป็นแนวทางปฏิบัติในการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการบริโภค การเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคม รวมทั้งการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 2 จัดให้มีแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้สำหรับเผยแพร่ชุดความรู้ ที่เป็นรูปธรรมและเป็นประโยชน์ต่อการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ การพึ่งตนเองด้านอาหาร และสิทธิในระบบอาหารที่เป็นธรรม โดยมีการจำแนกกรณีศึกษาเป็นหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการเข้าถึงและนำไปใช้ เช่น จำแนกตามผู้นำการเปลี่ยนแปลง เช่น กลุ่มเกษตรกร อสม. หรือ

ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น หรือจำแนกตามมิติความมั่นคงทางอาหาร เช่น ผลกระทบจากการใช้ยาฆ่าหญ้าที่มีต่อสุขภาพ สิทธิเข้าถึงแหล่งอาหาร ความปลอดภัยในอาหาร และความไม่สมดุลระหว่างรายได้และรายจ่ายในการผลิตพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 3 สนับสนุนให้มีกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจให้ผู้คนทั่วไปตระหนักว่า ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นได้กับทุกคน และทุกคนมีส่วนร่วมทั้งในการสร้างและแก้ปัญหาเหล่านั้น เช่น ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารของเกษตรกร ที่สัมพันธ์กับความไม่มั่นคงทางอาหารและคุณภาพชีวิตของคนเมืองซึ่งเป็นผู้บริโภคกลุ่มใหญ่ เช่น เรียนรู้ด้วยตนเองจากแผ่นพับ วิดีทัศน์ หรือ เรียนรู้จากการอบรม การประชุม การสัมมนา ต่าง ๆ

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 4 ส่งเสริมให้มีการศึกษา พัฒนา และเผยแพร่แบบประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารด้วยตนเองในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน ที่เหมาะสมกับสมาชิกในชุมชนเกษตรที่มีความแตกต่างในช่วงวัยและบทบาทหน้าที่ทางสังคม ซึ่งเป็นแบบประเมินเบื้องต้นที่มีข้อคำถามให้ผู้ทำแบบประเมินได้ทบทวนตนเองและควรออกแบบสำหรับกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น แบบประเมินตนเองด้านความมั่นคงทางอาหารสำหรับเกษตรกร แบบประเมินตนเองสำหรับลูกหลานเกษตร แบบประเมินตนเองสำหรับผู้บริโภคสินค้าเกษตร เป็นต้น เพื่อใช้แบบประเมินเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ความเข้าใจมุมมอง ความคิดเห็น เกี่ยวกับสถานการณ์ ก่อนจะนำไปสู่การศึกษาข้อมูลตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารซึ่งมีหลายหน่วยงานจัดทำและเผยแพร่ออกมา เพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์และวางแผนชุมชนต่อไป

2) ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 2 ด้านการพัฒนาผู้นำหรือกลุ่มทำงานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง มี 3 ข้อ ดังนี้

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 1 กำหนดให้มีการสรรหาผู้แทนชุมชนเพื่อเป็นคณะทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้ รวมประเมินและติดตามสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน คณะทำงานควรประกอบด้วยผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน ผู้แทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนจากส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล ผู้แทนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ครู เป็นต้น เพื่อเป็นคณะทำงานส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยคำนึงถึงการวิเคราะห์ข้อมูลของบุคคล กลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อกำหนดโครงสร้างของกลุ่มหรือองค์กรในการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ซึ่งอาจเชื่อมโยงกับกลุ่มกิจกรรมที่มีอยู่เดิมหรือตั้งคณะทำงานขึ้นมาเฉพาะเพื่อดำเนินการในประเด็นดังกล่าว

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 2 ส่งเสริมบทบาทและพัฒนาศักยภาพคณะทำงานเพื่อการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อดำเนินกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรและสมาชิกในชุมชนที่ให้ความสำคัญของการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เช่น พัฒนาหลักสูตรอบรมเกี่ยวกับเทคนิคการสนทนากลุ่มเพื่อการเปลี่ยนแปลงและการวางแผนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัวและชุมชน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และพัฒนาศักยภาพผู้แทนชุมชนและคณะทำงานดังกล่าว

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 3 ศึกษาและพัฒนาคู่มือหรือแนวปฏิบัติสำหรับผู้นำและคณะทำงานในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรที่ให้ความสำคัญกับการประชุมหรือการสนทนาเพื่อนำไปสู่การสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงตนเองและครอบครัวเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารครอบครัวและชุมชน

3) ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3 ด้านการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร มี 4 ข้อดังต่อไปนี้

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 1 ให้ความสำคัญกับการสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนว่าเป็นการเรียนรู้บนฐานของการทำความเข้าใจในสถานการณ์ แนวโน้ม และผลกระทบที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน โดยเกษตรกรเป็นผู้ประเมินตนเอง ผ่านการวิเคราะห์เชื่อมโยงความคิด ความเชื่อ บทบาท และพฤติกรรมในปัจจุบันว่ามีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารหรือความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารในประเด็นใด เพื่อสร้างความตระหนักถึงความต้องการจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงหาข้อสรุปร่วมกันเพื่อกำหนดเป้าหมายที่พึงประสงค์ว่าจะเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ดังกล่าว และนำไปสู่การพิจารณาทางเลือกและแนวปฏิบัติใหม่ของเกษตรกรเพื่อนำไปสู่สถานการณ์ดังกล่าวได้ชัดเจนขึ้น

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 2 มีการศึกษาและเผยแพร่แนวทางการจัดสภาพแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง ยอมรับความเชื่อ และพร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้น เป็นการสนทนาที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้รับรู้และเข้าใจถึงสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้น ผ่านการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับประสบการณ์ของเกษตรกรในระดับปัจเจกและครัวเรือนที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน ภายในบริบทชุมชน ณ ขณะนั้นที่มีผลต่อสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้น เช่น คู่มือการจัดประชุมหรือสนทนากลุ่ม

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 3 ส่งเสริมให้เกษตรกรได้เรียนรู้ต่อเนื่องผ่านกิจกรรมกลุ่มหรือชุมชนในลักษณะของการเป็นเพื่อนร่วมทางเรียนรู้และปฏิบัติการ โดยมีการกำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้ บทบาทของสมาชิกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในระดับกลุ่มหรือ

คณะกรรมการระดับชุมชน กำหนดเงื่อนไขและข้อตกลงที่ทำให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยนและรับฟังความรู้ ข่าวสาร ข้อมูล ความคิดเห็นต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยน รับฟัง และร่วมกันหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินงานตามแผนของครัวเรือนและชุมชน ในบรรยากาศของการช่วยเหลือพึ่งพากันและกัน

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 4 พัฒนาระบบและกลไกการให้คำแนะนำปรึกษา รายครัวเรือนเกี่ยวกับการจัดการระบบการผลิตและการบริโภคภายในครัวเรือนที่ทำให้เกษตรกรเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเกษตรกรรายย่อยที่มีภาวะหนี้สินครัวเรือนและมีความจำเป็นในการใช้จ่ายทั้งด้านการศึกษาของลูกหลานหรือการเพาะปลูกในรอบถัดไป เช่น จัดให้มีการประชุมหรือการสนทนาในการวิเคราะห์สถานการณ์และการแสวงหาทางเลือก โดยมีผู้เชี่ยวชาญทั้งด้านความมั่นคงทางอาหาร ด้านการเกษตร ด้านสุขภาพ และด้านการศึกษา ร่วมอยู่ในการประชุมหรือการสนทนา

4) ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 4 ด้านการสร้างกลไกความร่วมมือที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน มี 7 ข้อ ดังต่อไปนี้

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 1 พัฒนาระบบฐานข้อมูลและสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน และส่งเสริมให้มีการสำรวจและนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์และประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อประกอบการวางแผนปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งระดับครัวเรือนชุมชน และท้องถิ่นต่อไป

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 2 กำหนดให้ประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญที่ควรระบุในนโยบาย ยุทธศาสตร์ หรือแผนพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน เพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเอื้อต่อการเข้าถึงการสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทรัพยากรจากภายในและภายนอกชุมชน

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 3 สสำรวจความรู้และพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ เพื่อกำหนดแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารได้สอดคล้องกับสถานการณ์ และการส่งเสริมพฤติกรรมบริโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 4 สร้างเครือข่ายสนับสนุนทางวิชาการ ประกอบด้วยหน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ โดยคำนึงถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนเกษตร เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การให้ความรู้และสนับสนุนเทคโนโลยีในการเพิ่มผลผลิตการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดการทรัพยากรดินและน้ำ การจัดการตลาดที่เป็นธรรม การฟื้นฟู ปรับปรุง และพัฒนาพันธุ์พืช

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 5 ส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน มีบทบาทในการเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคงทางอาหารเข้ากับรายวิชาพื้นฐานในหลักสูตรหรือกิจกรรมในโรงเรียน เช่น ฐานวิถีปลูก รู้ที่มาของอาหารกับวิชาวิทยาศาสตร์ ส่งเสริมให้นักเรียนได้มาเรียนรู้ในไร่ นา สวนกับพ่อแม่ รู้จักเลือกทานอาหารปลอดภัยถูกหลักโภชนาการ เป็นต้น

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 6 ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาความรู้ การวิจัย และจัดการความรู้ในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การรักษาเสถียรภาพในการผลิตอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนเกษตรกร เช่น การส่งเสริมให้มีการคุ้มครองพื้นที่ทำการเกษตร การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

ร่างแนวปฏิบัติข้อที่ 7 ส่งเสริมให้เกษตรกรและประชาชนทั่วไปมีความรู้ด้านความมั่นคงทางอาหาร เช่น การเข้าถึงอาหารและการพึ่งตนเองด้านอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ สิทธิในระบบอาหาร รวมไปถึงการให้ความรู้และการส่งเสริมพฤติกรรมบริโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

4.2 ผลการประเมิน (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

หลังจากที่ผู้วิจัยได้พัฒนา (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ผู้วิจัยจึงเสนอให้ผู้ทรงคุณวุฒิผู้เชี่ยวชาญด้านส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร ด้านการส่งเสริมการเกษตร ด้านการจัดทำแผนพัฒนายุทธศาสตร์ทางด้านการศึกษานอกโรงเรียน ด้านกระบวนการเรียนรู้ชุมชน ด้านส่งเสริมสุขภาพ และเกษตรกรจำนวน 8 ท่าน เพื่อประเมินความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหาและความเป็นไปได้ในการปฏิบัติโดยใช้วิธีการสัมภาษณ์ 4 ท่าน และสนทนากลุ่ม 4 ท่าน

ข้อคิดเห็นโดยสรุปของผู้เชี่ยวชาญที่มีต่อ (ร่าง) ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร พบว่า ผู้เชี่ยวชาญทั้ง 8 คนพิจารณาเห็นว่า ข้อเสนอเชิงนโยบายทุกประเด็นมีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติและมีข้อเสนอแนะในการปรับปรุงและแก้ไขข้อความเพิ่มเติมเพื่อให้มีความชัดเจนในการปฏิบัติมากขึ้น ดังนี้

ข้อเสนอในภาพรวม ได้แก่ ข้อเสนอเชิงนโยบายควรเป็นนโยบายที่มุ่งการเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงตนเองของสมาชิกในชุมชนเกษตร ควรตัดเนื้อหาบางส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าวออก และอาจจัดกลุ่มข้อเสนอเชิงนโยบายใหม่เปลี่ยนจาก 4 ข้อ เป็น 3 ข้อเสนอ โดยข้อเสนอเชิงนโยบายในข้อที่ 3 ควรเป็นหัวใจที่แทรกในทุกข้อเสนอเชิงนโยบาย และตรวจสอบความซ้ำซ้อนของแนวปฏิบัติ

ในแต่ละข้อเสนอแนะต่อแนวทางปฏิบัติควรจำแนกเป็นข้อเสนอต่อภาครัฐ ระดับประเทศ ระดับท้องถิ่น ระดับชุมชน หรือเขียนข้อเสนอแนะเชิงนโยบายโดยระบุว่า อยู่ในความรับผิดชอบดูแลของหน่วยงานใดบ้าง

ประเด็นความมั่นคงทางอาหารควรพิจารณาประเด็นองค์รวม เชื่อมโยงความมั่นคงทางอาหารมิติองค์รวมทั้งด้านสุขภาพ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง วัฒนธรรม สำหรับประเด็นเกี่ยวกับการพัฒนาผู้นำและคณะทำงาน หลักสูตรควรสอดคล้องกับภาระงานที่คาดหวังให้คณะทำงานทำ

ประเด็นการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ควรพิจารณาว่าไม่ใช่การไปสอนให้เขาเปลี่ยนไปสู่ที่เราต้องการ แต่เป็นการส่งเสริมให้ชาวบ้านสามารถคิด วิเคราะห์ สถานการณ์เชิงความคิด จนทำให้เขาสามารถตัดสินใจเลือกทางเลือกที่เขาต้องการได้ เปลี่ยนจากผู้รับไปสู่การเป็นผู้ปฏิบัติ เป็น ผู้กระทำการ แต่ต้องมีข้อมูลเพียงพอสำหรับตัดสินใจ รวมทั้งการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ควรจะต้องให้ตระหนักถึงสถานการณ์จริงที่มีอันตรายต่อตัวเอง ครอบครัว ก่อน แล้วจึงขยายสู่คนที่มีความเกี่ยวข้องกัน เป็นการระเบิดจากภายใน จากนั้นจึงให้ความสำคัญกับกระบวนการที่จะช่วยขับเคลื่อนต่อไป เช่น การประเมิน การวิเคราะห์ ทำแผน จะตามมา จึงน่าจะให้ความสำคัญกับช่วงแรกว่าจะทำอะไรให้คนเห็นความสำคัญ และในช่วงสุดท้ายที่จะบูรณาการเข้าสู่วิถีปฏิบัติประจำ จะใช้กลยุทธ์อะไรได้บ้าง ตัวชี้วัดสุดท้าย คือการบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต จะรู้ได้อย่างไร จะเสนออย่างไร เพื่อให้ผู้นำนโยบายนี้ไปใช้สามารถตรวจสอบตามขั้นตอนต่าง ๆ ได้นอกจากนี้ควรคำนึงถึงการแลกเปลี่ยนประสบการณ์แทรกไปในกระบวนการปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลง ให้ใช้กระบวนการที่สอดคล้องกับธรรมชาติของแต่ละชุมชน น่าจะเหมาะสมและมีความเป็นไปได้มากกว่า การตั้งคณะทำงานขึ้นใหม่ในแต่ละเรื่อง

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ต้องเน้นให้เกษตรกรเติบโตจากข้างใน มีความสัมพันธ์ที่ดีกับในชุมชน อาจออกแบบให้เขาได้ทำงานกับในพื้นที่ ไม่แยกเกษตรกรออกไปจากพื้นที่ ไปอบรมที่อื่นมา ควรวางเงื่อนไขให้กลับไปทำที่ชุมชนตนเอง นอกจากนี้ควรเน้นส่งเสริมเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อสร้างพื้นที่เรียนรู้ เวทีเรียนรู้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ต่อเนื่องในชุมชน

รัฐต้องมีนโยบายที่สนับสนุน ส่งเสริมให้ชุมชนสามารถบูรณาการประเด็นความมั่นคงทางอาหารเข้าสู่นโยบายชุมชน นโยบายหน่วยงาน เพราะบางเรื่องโดยเฉพาะชุมชนที่ไม่เข้มแข็ง การจะเรียนรู้จนนำไปสู่การปรับเปลี่ยนมโนทัศน์โดยระเบิดจากในชุมชนเองไม่ใช่เรื่องง่าย หากนโยบายรัฐไม่สนับสนุน ประกอบกับการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เป็นเรื่องที่ต้องใช้เวลา นโยบายรัฐควรกำหนดให้มีกลไกการทำงานแบบบูรณาการการกันได้อย่างแท้จริง

4.3 ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ปรับปรุง)

ผู้วิจัยนำข้อคิดเห็นโดยเพิ่มเติมของผู้ทรงคุณวุฒิมาปรับปรุง เพื่อจัดทำเป็นข้อเสนอแนะเกี่ยวกับจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร ดังนี้

จุดมุ่งหมายของข้อเสนอเชิงนโยบาย ประกอบด้วย 3 ข้อ ได้แก่

- 1) สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความจำเป็นในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองเพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง
- 2) ชุมชนมีผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือกลุ่มปฏิบัติการที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง
- 3) ชุมชนมีกลไกความร่วมมือในทุกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ ให้คำปรึกษา และสนับสนุนการดำเนินงานต่าง ๆ เป็นเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชนในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อเป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการวางแผนและการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในความรับผิดชอบดูแลของหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงดิจิทัลเพื่อเศรษฐกิจและสังคม กระทรวงมหาดไทย องค์การเอกชน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น เพื่อสนับสนุนองค์ความรู้ ทรัพยากร และงบประมาณ เพื่อส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อนำไปสู่การเรียนรู้เพื่อกำหนดแนวทางในการเปลี่ยนแปลงที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งระดับครัวเรือน กลุ่ม และชุมชน มีจำนวนทั้งหมด 3 ข้อ ดังนี้

ข้อเสนอเชิงนโยบายข้อที่ 1 ด้านการส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้และนำไปสู่การกำหนดแนวทางเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัวและชุมชนอย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวปฏิบัติดังนี้

1.1 ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญและมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาและเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน โดยชุมชนอาจจัดให้มีการประชุมหรือการสนทนาระหว่างสมาชิกในชุมชน โดยคำนึงถึงภูมิหลัง ประสบการณ์ของสมาชิกในชุมชน อาจแบ่งเป็นกลุ่มเยาวชน กลุ่มเกษตรกร กลุ่มสตรี แม่บ้าน กลุ่มอาสาสมัครสาธารณสุข เพื่อนำเสนอข้อมูลที่สอดคล้องกับสถานการณ์ปัญหาที่แต่ละกลุ่ม

เผชิญ และนำไปสู่การวิเคราะห์ตนเอง การกำหนดแนวทางในการเรียนรู้และพัฒนาที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารตามบทบาทและแนวทางใหม่ที่กำหนดขึ้น

1.2 ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยน ถ่ายทอด ข้อมูลข่าวสาร ประสบการณ์ องค์ความรู้ต่าง ๆ ของสมาชิกในชุมชน และสนับสนุนจากเครือข่าย ซึ่งเป็นประโยชน์ต่อการแสวงหาทางเลือกและกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ การพึ่งตนเองด้านอาหาร และสิทธิในระบบอาหารที่เป็นธรรม โดยชุมชนเปิดโอกาสให้ผู้นำ ผู้รู้ หรือเกษตรกรในพื้นที่ได้ถ่ายทอด แลกเปลี่ยน ความรู้ผ่านการประชุมหมู่บ้าน การประชุมกลุ่ม หรือการถ่ายทอดผ่านหอกระจายข่าว และอาจประสานงานกับหน่วยงาน องค์กรภายนอกสนับสนุนความรู้ ข้อมูล องค์ความรู้ หรือวิทยากรตามความต้องการและปัญหาที่ชุมชนต้องการเรียนรู้

1.3 ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญในการวิเคราะห์ กำหนดแนวทางในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในครัวเรือนและชุมชน โดยหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องอาจสนับสนุนสื่อ เทคนิค และวิธีการที่หลากหลาย เช่น การเล่าเรื่อง การใช้กรณีศึกษา การวิเคราะห์เหตุการณ์สำคัญ การวิเคราะห์เปรียบเทียบ ที่สอดคล้องกับความต้องการและปัญหาที่ชุมชนต้องการเรียนรู้

1.4 พัฒนาระบบเทคโนโลยีสารสนเทศที่ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึง แลกเปลี่ยน และเผยแพร่ ความรู้ ข้อมูล ข่าวสาร องค์ความรู้ที่เป็นพื้นฐานสำคัญในการวิเคราะห์ ประเมินตนเอง การเพิ่มพูนความรู้ ทักษะ และเจตคติที่นำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยหน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้องส่งเสริมความรู้ในการใช้เทคโนโลยีควบคู่ไปกับการพัฒนาโครงสร้างพื้นที่เป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้และการจัดการความรู้ของสมาชิกในชุมชน

ข้อเสนอเชิงนโยบายข้อที่ 2 ด้านการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มปฏิบัติการ เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง โดยมีแนวปฏิบัติดังนี้

2.1 พัฒนาผู้นำและสมาชิกในชุมชนที่มีบทบาทที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เช่น อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน หมอдинอาสา อาสาสมัครเกษตรกรผู้แทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนจากส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง ให้เป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่มีความสามารถในการจูงใจ การวางแผน การสื่อสาร การประสานงาน การจัดกิจกรรมที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ร่วมกันของสมาชิกในชุมชนเพื่อนำไปสู่การวิเคราะห์ตนเองและแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง

2.2 ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนมีการรวมกลุ่มปฏิบัติการเพื่อวิเคราะห์สถานการณ์ ปัญหา แลกเปลี่ยนประสบการณ์ ความรู้ และข้อมูลระหว่างกัน ร่วมกันแสวงหาทางเลือกและกำหนด

แนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน อาจดำเนินการผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ และสนับสนุนให้มีการพบปะพูดคุยและมีกิจกรรมร่วมกัน เช่น การจัดประชุมเครือข่ายแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การจัดนิทรรศการเผยแพร่องค์ความรู้และกรณีศึกษาต่าง ๆ โดยหน่วยงานและองค์กรที่เกี่ยวข้องสนับสนุนงบประมาณในการดำเนินการ หรือสนับสนุนการสร้างและพัฒนาองค์ความรู้ การจัดการความรู้ และสนับสนุนให้มีการจัดทำและใช้ประโยชน์จากฐานข้อมูลความรู้ต่าง ๆ

2.3 สนับสนุนให้ผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือสมาชิกกลุ่มปฏิบัติการได้แสดงบทบาท ในการแลกเปลี่ยน แบ่งปันความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ การดำเนินกิจกรรม การสรุปบทเรียนร่วมกันบนฐานของการพัฒนาความสามารถของสมาชิกในชุมชนในการแสวงหาความรู้และพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองและจัดการตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนเกษตร ชุมชนอาจดำเนินการผ่านการประชุมหมู่บ้าน การเข้าร่วมประชุมเครือข่ายการเรียนรู้ต่าง ๆ

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3 ด้านการสร้างกลไกความร่วมมือในทุกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน โดยมีแนวปฏิบัติดังนี้

3.1 กำหนดให้ประเด็นการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเป็นประเด็นสำคัญที่ควรระบุในนโยบาย ยุทธศาสตร์ของประเทศ แผนพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน และเชื่อมโยงกับการส่งเสริมการเรียนรู้ที่ครอบคลุมกับการเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองของสมาชิกในชุมชนเกษตร เพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเอื้อต่อการเข้าถึงการสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทรัพยากรเพื่อปฏิบัติการในระดับชุมชน

3.2 สนับสนุนงบประมาณและการดำเนินงานที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลง และกลุ่มปฏิบัติการ โดยกำหนดเงื่อนไขการเข้าถึงงบประมาณสนับสนุนบนฐานของการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ผ่านการจัดทำโครงการ กิจกรรมบนฐานของการเรียนรู้ร่วมกัน การเรียนรู้จากประสบการณ์ที่สอดคล้องกับปัญหาและความต้องการที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่ยืดหยุ่นเหมาะสมกับกลุ่มและชุมชนท้องถิ่น

3.3 ส่งเสริมให้มีการบูรณาการประเด็นความมั่นคงทางอาหารสู่การจัดการจัดบริการ การศึกษาทั้งการศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย โดยมีเนื้อหาการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับ

ครัวเรือนและชุมชน และความรู้และทักษะในการสื่อสาร การจัดการเรียนรู้เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรทั้งในระดับปัจเจก ครัวเรือน และชุมชน

3.4 ส่งเสริมและสนับสนุนให้เกิดความร่วมมือกันระหว่างชุมชน หน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องในการสร้างและใช้ประโยชน์จากองค์ความรู้และงานวิจัยต่าง ๆ เพื่อแสวงหาทางเลือกและกำหนดแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารได้สอดคล้องกับสถานการณ์ และการส่งเสริมพฤติกรรมกรบรโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

3.5 ส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์จากเครือข่ายสนับสนุนทางวิชาการที่คำนึงถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนเกษตร เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การให้ความรู้และสนับสนุนเทคโนโลยีในการการเพิ่มผลิตภาพการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดการทรัพยากรดินและน้ำ การจัดการตลาดที่เป็นธรรม การฟื้นฟู ปรับปรุง และพัฒนาพันธุ์พืช

บทที่ 5

สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร” มีวัตถุประสงค์การวิจัยเพื่อ 1) เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ 2) เพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร 3) เพื่อศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น และ 4) เพื่อนำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้วิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลและรายกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ การสังเกต ในการศึกษาปรากฏการณ์และกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนต้นแบบจาก 3 กรณีศึกษา และใช้วิธีการสังเกต การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มกับผู้ให้ข้อมูลหลักและผู้เกี่ยวข้อง วิจัยเชิงปฏิบัติการในชุมชนทดลอง 1 ชุมชน ในส่วนของการพัฒนาข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ใช้วิธีการสัมภาษณ์กลุ่มและรายบุคคล โดยสรุปถึงขั้นตอนการดำเนินการวิจัยรายวัตถุประสงค์ได้ ดังนี้

วัตถุประสงค์ข้อที่ 1 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ เพื่อศึกษาองค์ประกอบสำคัญของกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ เป้าหมายการเรียนรู้ เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ และแหล่งเรียนรู้ ขั้นตอนของการเรียนรู้ที่ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้อง ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาภาคสนาม ประกอบด้วย ขั้นที่ 1 การคัดเลือกกรณีศึกษา 3 ชุมชน ได้แก่ ชุมชนคู้ยายหมี ชุมชนหนองสาหร่าย และชุมชนลานตากฟ้า จากนั้นผู้วิจัยดำเนินการศึกษา สรุป และสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้จากชุมชนต้นแบบ เป็นการวิจัยภาคสนาม เพื่อให้ได้ผลการศึกษาเกี่ยวกับกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรผู้วิจัยเก็บข้อมูลโดยใช้วิธีการศึกษาเอกสาร การสัมภาษณ์รายบุคคล การสัมภาษณ์รายกลุ่มแบบไม่เป็นทางการ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม โดยมีผู้ให้ข้อมูลหลัก ได้แก่ ผู้นำชุมชนผู้นำกลุ่ม สมาชิกชุมชนสมาชิกกลุ่ม จากนั้นนำข้อมูลที่ได้จากกรณีศึกษาข้างต้น รวมทั้งศึกษาเอกสารต่าง ๆ เพิ่มเติม มาสรุปและสังเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงความสามารถในการจัดการด้านความมั่นคงทางอาหารมาอย่างต่อเนื่อง

วัตถุประสงค์ที่ 2 เพื่อพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยมีขั้นตอนสำคัญ ดังนี้ ขั้นที่ 1 การสังเคราะห์และจัดทำ

ร่างแนวทางการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยผู้วิจัยนำผลที่ได้จากการวิเคราะห์กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ จาก 3 กรณีศึกษา มาทำการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และเชื่อมโยงกับกระบวนการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เพื่อสร้างข้อสรุปและพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ชั้นที่ 2 ตรวจสอบร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่ผู้วิจัยพัฒนาขึ้น โดยผู้ทรงคุณวุฒิ พิจารณา ความเหมาะสม ความเป็นไปได้ของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร และให้ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ประโยชน์ ผู้วิจัยนำข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะที่ได้จากการสัมภาษณ์รายบุคคลมาปรับปรุงและแก้ไขรูปแบบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาให้มีความถูกต้อง เหมาะสมและมีความเป็นไปได้ในการนำไปประยุกต์ใช้ได้มากยิ่งขึ้น และเพื่อเขียนเป็นข้อสรุปผลการวิจัยต่อไป

วัตถุประสงค์ข้อที่ 3 ศึกษาผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น เพื่อตรวจสอบกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร และรวบรวมข้อเสนอแนะที่จะเป็นประโยชน์ต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ไปใช้กับชุมชนเกษตรอื่นต่อไป ขั้นตอนนี้เป็นการศึกษาภาคสนาม ดำเนินการโดยใช้วิธีการวิจัยเชิงปฏิบัติการร่วมกับการศึกษาเอกสารและงานวิจัยต่าง ๆ เป็นแนวทางในการวางแผนออกแบบการศึกษา ประกอบด้วย 3 ขั้นตอนสำคัญ ได้แก่ 1) การคัดเลือกเกษตรกรกลุ่มตัวอย่าง 2) การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร 3) การประเมินผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

วัตถุประสงค์ข้อที่ 4 นำเสนอข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ขั้นตอนนี้เป็นขั้นสุดท้าย โดยผู้วิจัยจัดทำร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จากนั้นจึงดำเนินการขั้นที่ 2 ตรวจสอบร่างและปรับปรุงข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ชั้นที่ 2 นี้ ผู้วิจัยใช้วิธีการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มกับผู้ทรงคุณวุฒิและกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับการส่งเสริมการเรียนรู้ดังกล่าว ได้แก่ ผู้แทนชุมชน หน่วยงานองค์กรที่เกี่ยวข้อง นักวิชาการ นักพัฒนา เพื่อร่วมให้ข้อคิดเห็นข้อวิพากษ์ และข้อเสนอแนะเพิ่มเติม เพื่อให้ได้ข้อเสนอแนะเชิงนโยบายที่มีความเหมาะสมและเป็นไป

ได้มากขึ้น จากนั้นจึงนำผลที่ได้จากการสัมภาษณ์และการสนทนากลุ่มเพื่อตรวจสอบร่างข้อเสนอเชิงนโยบายมาปรับปรุงข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรให้สมบูรณ์มากขึ้น

สรุปผลการวิจัย

ผู้วิจัยนำเสนอผลการวิจัยแบ่งเป็น 4 ตอน ตามวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ ตอนที่ 1 ผลการศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ ตอนที่ 2 ผลการศึกษาการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ตอนที่ 3 ผลของการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น และตอนที่ 4 ผลการศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ตอนที่ 1 การศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

จากการศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของแต่ละกรณีศึกษาข้างต้น พบว่า การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารนั้นเกี่ยวข้องกับกับการพัฒนาความสามารถในการคิด และวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จนทำให้ชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการตัดสินใจเลือกที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีการผลิตและพฤติกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน ทั้งมิติของตนเองในฐานะที่เป็นเกษตรกรผู้ผลิตและเป็นผู้บริโภค

1.1. ข้อมูลทั่วไปของชุมชนและการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า ทั้ง 3 ชุมชนเผชิญกับสถานการณ์ปัญหาที่คล้ายคลึงกันคือ ปัญหาหนี้สินอันเนื่องมาจากการทำเกษตรเคมีแบบเข้มข้น เนื่องจากการเพาะปลูกพืชเชิงเดี่ยว ผลิตปีละหลายรอบ การผลิต ขาดการบำรุงดินอย่างต่อเนื่อง ทำให้ดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ประกอบกับปุ๋ยเคมี ยาฆ่าแมลงและกำจัดวัชพืช ถูกนำมาใช้ในการเกษตรมากขึ้น ชุมชนคูยายหมี อำเภอสนามชัยเขต จังหวัดฉะเชิงเทรา และชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี พบว่ามีเผชิญปัญหาเกี่ยวกับแหล่งอาหารตามธรรมชาติลดน้อยลงไป รวมทั้งความสัมพันธ์ของผู้คนอยู่ในลักษณะต่างคนต่างอยู่ ด้านการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่พบว่า 3 ชุมชนมีการดำเนินกิจกรรมเกี่ยวกับ 1) การเพิ่มศักยภาพของครัวเรือนและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน 2) การเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน โดยเฉพาะการดำเนินส่งเสริมให้สมาชิกในครัวเรือน

ปลูกพืชผักไว้รับประทานในครัวเรือน 3) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ มีความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ และกิจกรรมที่พบใน 2 ชุมชน ได้แก่ 1) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา 2) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติของการเข้าถึงอาหารในระบบตลาด ที่มีระบบการกระจายอาหารที่หลากหลาย และ 4) การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในมิติสิทธิฐานทรัพยากรการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งด้านปัจจัยที่ดินและฐานทรัพยากรพันธุกรรม

1.2. องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนต้นแบบ สรุปได้ดังนี้

1.2.1 เป้าหมายของการเรียนรู้ที่พบใน 3 ชุมชน มีดังนี้ 1) การเรียนรู้เพื่อเพิ่มศักยภาพของสมาชิกกลุ่มและชุมชนในการแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือกันด้านอาหารทั้งในฐานะที่เป็นผู้ผลิตและผู้บริโภค 2) การเพิ่มความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร 3) การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพปลอดภัย ขณะที่เป้าหมายของการเรียนรู้ที่พบใน 2 ชุมชนต้นแบบเหมือนกัน คือ การเข้าถึงระบบตลาดที่มีความหลากหลายและเป็นธรรม

1.2.2 เนื้อหาการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งพบทั้ง 3 ชุมชน เกี่ยวข้องกับประเด็นดังนี้ 1) การบริหารจัดการกลุ่ม/องค์กรชุมชนที่ตั้งขึ้นเพื่อแก้ไขปัญหาและช่วยเหลือกัน 2) กระบวนการผลิตพืชอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม 3) การบริโภคอาหารที่ปลอดภัย เนื้อหาการเรียนรู้ที่พบใน 2 ชุมชนต้นแบบ คือ มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ ระบบตลาดที่เป็นธรรม

1.2.3 กระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบประกอบด้วย 5 ขั้นตอน ได้แก่ 1) รับรู้และตระหนักถึงสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร 2) ทบทวนสถานการณ์ วิเคราะห์สาเหตุของปัญหา กำหนดเป้าหมายร่วมกัน 3) แสวงหาแนวทางแก้ไข และกำหนดแนวปฏิบัติร่วมกัน 4) ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด และ 5) สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต

1.2.4 วิธีการเรียนรู้ที่มีการนำมาใช้เพื่อส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชน อย่างน้อย 2 ชุมชน ได้แก่ การเรียนรู้จากการประชุม การเรียนรู้จากการศึกษาดูงาน การเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง การเรียนรู้จากการฝึกอบรม การเรียนรู้จากการเข้าร่วมสัมมนาทางวิชาการ การจัดทำแปลงทดลอง การเรียนรู้จากการวิจัย การได้รับคำแนะนำปรึกษาจากผู้นำ/ผู้รู้ และการเรียนรู้จากการเป็นแหล่งศึกษาดูงาน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นวิธีการเรียนรู้ที่ (1) ทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้พัฒนาความรู้จากประสบการณ์การทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น (2) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (3) วิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน

1.2.5 แหล่งเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร แบ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนและภายนอกชุมชน แหล่งเรียนรู้ภายในชุมชนที่พบใน 3 ชุมชน ต้นแบบ ได้แก่ ที่ประชุมกลุ่ม/ชุมชน ผู้นำกลุ่ม/ชุมชน แปลงทดลอง และแหล่งเรียนรู้นอกชุมชน ได้แก่ นักวิชาการ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนและภาครัฐ

1.2.6 ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ กระบวนการเรียนรู้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ความคิด และการกระทำดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ประกอบด้วย ความรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร ที่นอกเหนือไปจากการมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค โดยเฉพาะแนวคิดการพึ่งตนเองด้านอาหาร และทักษะในการวางแผน การแก้ไขปัญหา และการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน 2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด ที่เกี่ยวข้องกับความปลอดภัยและที่มาของแหล่งอาหารต่าง ๆ โดยหันมาคำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ความสัมพันธ์ระหว่างความมั่นคงในชีวิตกับความมั่นคงทางอาหาร ความมั่นใจในการแก้ปัญหาด้วยตนเองและกลุ่ม และความสำคัญของตนเองและการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนในการแก้ปัญหาและการพัฒนาร่วมกัน 3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ ประกอบด้วย การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต การปรับเปลี่ยนวิธีการบริโภค การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต

1.2.7 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร ของสมาชิกในชุมชนที่พบใน 3 ชุมชนหรืออย่างน้อย 2 ชุมชน ประกอบด้วย ปัจจัยที่สนับสนุน กระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ ผู้นำชุมชน บรรยายภาคการสนทนาและการทำงานร่วมกัน ภูมิหลัง ประสบการณ์ และฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน กลุ่มหรือองค์กรชุมชน และเครือข่าย การเรียนรู้ เงื่อนไขของกระบวนการเรียนรู้ ได้แก่ การมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหาร การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม และการปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน

ตอนที่ 2 การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ในชุมชนเกษตร

2.1 หลักการของกระบวนการเรียนรู้ กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีดังนี้ หลักการเรียนรู้ร่วมกัน หลักการส่งเสริมให้รู้จักตนเอง และพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสม หลักการเรียนรู้จากการปฏิบัติที่สอดคล้องกับวิถีชีวิต

2.2 เป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ เพื่อพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์ สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ทั้งด้านเนื้อหาหรือประเด็น

สถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และด้านวิธีการหรือกลยุทธ์ที่ชุมชนเคยใช้ในการจัดการกับประเด็นปัญหานั้น ๆ จนทำให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความสำคัญของการร่วมกันแสวงหาแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมซึ่งเป็นผลจากการวิเคราะห์ข้างต้น และมีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันและการพัฒนาตนเองที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนและครัวเรือน

2.3 เนื้อหาการเรียนรู้ สามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสมภายใต้กรอบของเนื้อหา ดังต่อไปนี้ ประกอบด้วย 1) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และ 2) ความรู้และทักษะในการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์ ตีความสถานการณ์ปัญหา ทบทวนวิธีการทำงานที่ผ่านมาที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของครัวเรือน และชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเข้าใจกันและกัน และส่งเสริมให้เกิดการกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกัน

2.4 กระบวนการเรียนรู้ ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอนย่อย ดังนี้ ระยะที่ 1 กระตุ้นการรับรู้สถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ (1) สร้างความเข้าใจในสถานการณ์และแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร (2) วิเคราะห์และประเมินความต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน (2) วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา (3) กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการแก้ปัญหา/พัฒนาร่วมกัน ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ (1) สืบหาทางเลือกที่เป็นไปได้ (2) วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ปฏิบัติตามแผน (2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ระยะที่ 5 สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ติดตามและประเมินผลการดำเนินตามแผน (2) ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้ (3) ประเมินแนวคิดและแนวปฏิบัติใหม่เข้าสู่วิถีชีวิต

2.5 วิธีการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ควรคำนึงถึงความสอดคล้องกับเป้าหมายของการเรียนรู้ในแต่ละขั้นตอนของกระบวนการเรียนรู้ ดังนี้ (1) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการทำกิจกรรมกลุ่ม (2) ส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้เรียนรู้จากทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น เช่น การเรียนรู้จากการปฏิบัติการเรียนรู้จากการทดลองทำแปลงทดลองร่วมกัน (3) สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน เช่น การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ในชุมชน การเรียนรู้จากการสังเกตเห็นสภาพสังคมวิถีชีวิต (4) ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนสะท้อนความคิด ความรู้ ความรู้ระหว่างสมาชิกกลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการเสวนา ที่มีการยกกรณีตัวอย่างใกล้ตัว

2.6 แหล่งเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ภายในและภายนอกชุมชน เพื่อส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่มหรือชุมชนได้พัฒนาความรู้ ทักษะการวางแผน การแก้ปัญหา และการพัฒนาตนเองให้สามารถปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้เกิดขึ้นกับครัวเรือนและชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง อาทิ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคล ได้แก่ ผู้นำชุมชน นักวิชาการ ผู้เชี่ยวชาญด้านต่าง ๆ แหล่งเรียนรู้ที่เป็นกลุ่มองค์กรชุมชน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสถานที่ ได้แก่ ชุมชนที่ประสบความสำเร็จ ที่ประชุมกลุ่ม ที่ประชุมหมู่บ้าน แหล่งเรียนรู้ที่เป็นสื่อต่าง ๆ ได้แก่ หอกระจายข่าว โทรทัศน์ เครือข่ายสังคมออนไลน์

2.7 ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ มีดังนี้ 1) การเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ ได้แก่ 1.1) มีความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนเผชิญและดำเนินการแก้ไข 1.2) มีความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการทำงานเป็นกลุ่ม 2) การเปลี่ยนแปลงด้านความคิด 2.1) เปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารจากที่เคยละเลย เปลี่ยนมาให้ความสำคัญกับการพิจารณาถึงแหล่งที่มาของอาหารที่รับประทานมากขึ้น คำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น 2.2) เปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจกับความมั่นคงทางอาหาร จากเดิมเชื่อว่าความมั่นคงคือ มีรายได้จากการผลิตพืชขายได้เงินในจำนวนมาก ๆ ความมั่นคงทางอาหารเป็นเรื่องของการมีเงินซื้ออาหารกินเพียงพอกับความต้องการ เปลี่ยนความคิดมาให้ความสำคัญกับชีวิตในมุมอื่น ๆ มากขึ้น เช่น สุขภาพ ความปลอดภัย ความอุดมสมบูรณ์ของสิ่งแวดล้อม เป็นต้น 2.3) เปลี่ยนแปลงความคิดจากละเลยมาสู่การคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อผู้อื่นมากขึ้น ความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบต่อผู้บริโภค ในฐานะผู้ผลิตอาหารปลอดภัยมากขึ้น 2.4) มองเห็นบทบาทของตนเองในระบบการผลิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมคือ ความสัมพันธ์ระหว่างเกษตรกรกับพ่อค้าคนกลาง มาสู่การมองเห็นความสำคัญของการพึ่งพาอาศัยกันและกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อผลผลิตในไร่นาว่าไม่ใช่เพียงสินค้าแต่เป็นอาหาร และมองผู้ซื้อด้วยความสัมพันธ์ที่ดี บางรายมองว่าเป็นเพื่อน 2.5) มีความสนใจเรียนรู้และพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง 3) การเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ได้แก่ (1) ผลิตพืชที่หลากหลายและพืชท้องถิ่น (2) ลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในการผลิต (3) ปรับปรุงระบบการผลิตให้ตรงตามระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ การปรับเปลี่ยนวิธีการบริโภค ได้แก่ (1) มีการผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนมากขึ้น (2) มีจำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและจำหน่ายที่มีความหลากหลายมากขึ้น (3) มีแหล่งอาหารทั้งข้าวและพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน ทั้งจากการเพาะปลูกด้วยตนเองและการแบ่งปันกับสมาชิก และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต (1) มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้น (2) มีเครือข่ายช่วยเหลือกันมากขึ้น (3) มีความสนใจเรื่องราวของชุมชน ของคนในสังคมมากขึ้น (4) มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ กลุ่ม องค์กรในชุมชนมากขึ้น

2.8 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนที่ได้แก่ 1) ปัจจัยด้านผู้นำชุมชน สามารถออกแบบกลไกที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนมีแรงจูงใจในการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันได้ สามารถนำความรู้และประสบการณ์ที่ตนมีมาแลกเปลี่ยน สนทนาร่วมกับคนอื่นในชุมชน สามารถทำหน้าที่เป็นพี่เลี้ยงหรือผู้ให้คำปรึกษาในการวางแผนการเรียนรู้และการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคเป็นรายครัวเรือน 2) ปัจจัยด้านบรรยากาศการสนทนาและทำงานร่วมกันที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินการตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมาย 3) ปัจจัยด้านภูมิหลัง ประสบการณ์ และฐานะทางเศรษฐกิจของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน มีส่วนสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ 4) ปัจจัยด้านกลุ่มหรือองค์กรชุมชน ทำให้สมาชิกเห็นความสำคัญของพัฒนาตนเองและการดำเนินกิจกรรมตามเป้าหมายได้อย่างต่อเนื่อง และสามารถทำหน้าที่ให้คำแนะนำปรึกษา ที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน 5) ปัจจัยด้านเครือข่ายการเรียนรู้ ที่สนับสนุนการเสวนาที่เอื้ออำนวยให้เกิดการวิเคราะห์ วิพากษ์สถานการณ์และวิธีการแก้ปัญหาในกลุ่มร่วมกัน และสนับสนุนความรู้ ข้อมูลต่าง ๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อการประเมินข้อมูลและสนับสนุนหลักฐานต่าง ๆ เครือข่ายส่งเสริมและสนับสนุนความรู้เชิงเทคนิควิธีการที่เหมาะสม ซึ่งจะมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่คือการเป็นผู้ผลิตอาหารปลอดภัยและผลิตอาหารเพื่อบริโภคที่กำหนดไว้ได้อย่างต่อเนื่อง สำหรับเงื่อนไขของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ได้แก่ 1) การมีข้อมูลที่เกี่ยวข้องต่อการวิเคราะห์บริบทและสถานการณ์ที่เกี่ยวข้องสำหรับการวิพากษ์สมมติฐานที่เคยเชื่อเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหาร 2) การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง 3) การสร้างและรักษาความสัมพันธ์ที่ดีระหว่างสมาชิกกลุ่ม 4) การปรับปรุงและพัฒนากลไกสนับสนุนการเรียนรู้ที่สอดคล้องกับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน

ตอนที่ 3 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรที่พัฒนาขึ้น

3.1 ข้อมูลพื้นฐานของชุมชน สภาพชุมชนที่เกษตรกรกลุ่มทดลองอาศัยอยู่ตั้งในตำบลที่มีสภาพภูมิประเทศเป็นที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำ มีระบบชลประทานทั่วถึงทั้งพื้นที่ จึงเหมาะกับการทำเกษตร ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม รองลงมาคือรับจ้างทั่วไปทั้งในภาคเกษตรและภาคอุตสาหกรรมและบริการ สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน พบว่า ระบบการผลิตส่วนใหญ่อยู่ในระดับอาหารปลอดภัย เกษตรกรส่วนใหญ่ยังขาดความรู้

ความเข้าใจเชิงเทคนิคหรือไม่ตระหนักถึงความปลอดภัยของตนเองและผู้บริโภค การลดลงของพื้นที่ทำการเกษตร ผลการตรวจเลือดพบว่ามีการเค็มตกค้างในระดับไม่ปลอดภัย ความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารจากการบริโภคอาหารที่ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือนมีน้อยเมื่อเทียบกับสัดส่วนของอาหารที่ได้มาจากการซื้อจากตลาด อย่างไรก็ตามชุมชนมีปัจจัยที่เอื้อต่อการเรียนรู้ในการปรับเปลี่ยนนวัตกรรมด้านมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ การมีแหล่งเรียนรู้ที่เป็นบุคคลที่สามารถให้ความรู้ในการผลิตอาหารปลอดภัยได้ และโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบลที่พร้อมให้ข้อมูลพื้นฐานที่เป็นประโยชน์และพร้อมสนับสนุนการส่งเสริมให้สมาชิกในตำบลเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ รวมทั้งมีผู้นำที่สนใจในการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

3.2 การประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ผู้วิจัยนำผลการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่งได้จากการผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ข้อที่ 2 มาเป็นกรอบแนวคิดในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรให้กับเกษตรกรกลุ่มทดลอง ประกอบด้วย 4 กิจกรรมสำคัญ ได้แก่ 1) การสร้างการรับรู้และความตระหนักเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหาร ประกอบด้วย 2 กิจกรรมย่อยดังนี้ 1.1) กิจกรรมสร้างความรู้เกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน 1.2) กิจกรรมสร้างความรู้ความเข้าใจถึงความสำคัญของแนวคิดเกี่ยวกับสถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน 2) การกำหนดแนวทางในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เป็นการประชุมเพื่อกำหนดประเด็นความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชนที่ต้องการแก้ปัญหาและพัฒนาาร่วมกัน ในประเด็นดังนี้ 2.1) ความต้องการในการแก้ปัญหาหรือส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน 2.2) กิจกรรมเพื่อแก้ไขปัญหาหรือพัฒนาาร่วมกัน 2.3) การแบ่งหน้าที่รับผิดชอบในกิจกรรมต่าง ๆ ที่กำหนดขึ้น 3) การปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ประกอบด้วย 3.1) การจัดทำแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนร่วมกัน 3.2) การทดลองจัดกิจกรรมตามแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายร่วมกันพัฒนาขึ้น 4) การสรุปและประเมินผลการเรียนรู้ ผู้วิจัยกำหนดให้มีการประเมินผลการดำเนินกิจกรรมตลอดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรและประเมินผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

สรุปผลการประยุกต์ใช้กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลอง พบว่า ผลการเรียนรู้ที่สำคัญของเกษตรกรกลุ่มทดลองที่เกิดขึ้นในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ ประกอบด้วย 5 เงื่อนไขสำคัญได้แก่ กระบวนการเรียนรู้ทำให้เกิดการรู้จักตนเอง การมีความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูลใหม่ ๆ การเลือกรับปรับใช้ข้อมูล การวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้น และการประเมินตนเอง โดยมีเงื่อนไขและปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรกลุ่มทดลอง

ในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลองได้ ดังนี้ (1) การส่งเสริมให้กลุ่มเป้าหมายรู้จักตนเอง (รู้ปัญหา รู้ความต้องการ) (2) การมีเครือข่ายการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง (3) การสนทนาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง (4) การส่งเสริมให้ผู้บริโภคมีความรู้และตระหนักถึงการบริโภคอาหารปลอดภัย (5) ปัจจัยภายใน ได้แก่ ปัจจัยการผลิต (ที่ดิน) ความสัมพันธ์ในครอบครัว (6) การรวมกลุ่มช่วยเหลือแก้ปัญหาด้านอาหาร

สรุปผลการเปลี่ยนแปลงด้านความรู้ และการกระทำที่เกิดจากกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของเกษตรกรกลุ่มทดลอง จากการสังเกต การสัมภาษณ์เกษตรกรกลุ่มทดลอง อาจกล่าวโดยสรุปได้ ดังนี้ เกษตรกรกลุ่มทดลอง 1) มีความเข้าใจเกี่ยวกับความหมายและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารที่มากขึ้น 2) ตระหนักถึงการขยายแนวคิดความมั่นคงทางอาหาร 3) พัฒนาความสามารถในการคิดและแก้ปัญหาาร่วมกัน 4) มีความมั่นใจในความคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองการผลิตอาหารปลอดภัยที่เคยยึดถือปฏิบัติมามากขึ้น 5) มีการพัฒนากิจกรรมที่จะนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารขึ้นในครัวเรือน กลุ่ม และชุมชน

3.3 ข้อเสนอแนะต่อการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ ควรคำนึงถึงประเด็นต่อไปนี้ 1) ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับความสำเร็จของการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ในชุมชนทดลอง ประกอบด้วย สมาชิกในชุมชนหรือกลุ่มเป้าหมายหลัก ผู้นำการเปลี่ยนแปลง แหล่งเรียนรู้/เครือข่ายการสนับสนุน 2) ปัจจัยที่ควรคำนึงในการนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปใช้ ประกอบด้วย ปัจจัยภายในของสมาชิกในชุมชนผู้สนใจเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ ประสบการณ์ชีวิตของสมาชิกในชุมชน ความสัมพันธ์ระหว่างสมาชิกในครอบครัว บทบาทในครอบครัวและในชุมชน ฐานะทางเศรษฐกิจและสถานะความมั่นคงทางอาหาร ปัจจัยภายนอกของสมาชิกในชุมชนผู้สนใจเรียนรู้ร่วมกัน ได้แก่ ผู้นำ/ผู้จัดประสบการณ์เรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้ เครือข่ายสนับสนุน แหล่งเรียนรู้ และนโยบายรัฐ

ตอนที่ 4 การศึกษาข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผลการสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้ในปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร ที่ผู้วิจัยสังเคราะห์ได้จากผลการศึกษาของวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และข้อที่ 3 นำไปรับรองโดยผู้ทรงคุณวุฒิ ด้วยวิธีการสัมภาษณ์รายบุคคลและการสนทนากลุ่ม ทำให้ได้ข้อเสนอเชิงนโยบายในการส่งเสริมการเรียนรู้ในปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร แบ่งเป็นข้อเสนอเชิงนโยบาย 3 ด้าน ดังนี้ ข้อเสนอเชิงนโยบายข้อที่ 1 ด้านการส่งเสริมและสนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนได้เรียนรู้และนำไปสู่การกำหนดแนวทางเพื่อเสริมสร้างความ

มั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัวและชุมชนอย่างต่อเนื่อง จำนวน 4 ข้อ ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 2 ด้านการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงและกลุ่มปฏิบัติการเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง จำนวน 3 ข้อ ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3 ด้านการสร้างกลไกความร่วมมือในทุกกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน จำนวน 5 ข้อ

อภิปรายผลการวิจัย

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูลวิจัย เรื่อง “การพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร” ผู้วิจัยอภิปรายผลตามประเด็น ดังนี้

ผลการศึกษาข้อมูลทั่วไปของชุมชนและการดำเนินกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สะท้อนให้เห็นถึงแนวทางเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารว่าควรถูกพิจารณาไปกว่า การต่อสู้กับความอดอยากโดยความช่วยเหลือจากภายนอก แต่ควรหันมาให้ความสำคัญกับ การพยายามรวมตัวกันของผู้คนในระดับชุมชนเพื่อพัฒนาความสามารถในการคิดวิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านเนื้อหาหรือประเด็นสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และด้านวิธีการหรือกลยุทธ์ที่ชุมชนเคยใช้ในการจัดการกับประเด็นปัญหานั้น ๆ ย่อมมีความแตกต่างกันไปตามแต่ละบริบทแวดล้อมของชุมชนนั้น ๆ ซึ่งนำมาสู่การกำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้และปฏิบัติการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน คือ การรวมตัวกันเพื่อพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ซึ่งครอบคลุมทั้งด้านเนื้อหาหรือประเด็นสถานการณ์ที่กระทบต่อความมั่นคงทางอาหาร และด้านวิธีการหรือกลยุทธ์ที่ชุมชนเคยใช้ในการจัดการกับประเด็นปัญหานั้น ๆ ได้แก่ การรักษาแหล่งอาหารและแหล่งรายได้ที่สำคัญของครัวเรือนควบคู่ไปกับการมีรายได้เพียงพอต่อการยังชีพจากระบบการผลิตและการตลาดดังกล่าว สอดคล้องกับ คณะทำงานสุขภาพคนไทย (2555) ที่กล่าวถึง ความมั่นคงทางอาหารว่าควรครอบคลุมถึงระบบการผลิตอาหารมั่นคง เกื้อหนุน และรักษาสมดุลกับระบบนิเวศ สามารถเข้าถึงอาหารที่มีอยู่อย่างเพียงพอและพอเพียง สำหรับการบริโภคของประชาชนในประเทศ มีคุณภาพของอาหาร ปลอดภัย และคุณค่าทางโภชนาการตามวัย เพื่อการมีสุขภาพที่ดี รวมทั้งการคงอยู่ของฐานทรัพยากรอาหารทางธรรมชาติของประเทศ ทั้งในภาวะปกติและในยามที่เกิดภัยพิบัติ สอดคล้องกับ สุภา ไยมือง (2555) ที่เสนอให้พิจารณาความหมายของความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบทในประเทศไทยว่าควรพิจารณาความกว้างไปกว่าการมีอาหารเพียงพอต่อการบริโภค แต่เกี่ยวข้องกับสิทธิและการเข้าถึงฐานทรัพยากรของชุมชน เช่น ไร่นาสวน ดิน น้ำ ป่า การเข้าถึงระบบอาหารท้องถิ่นและใน

ระบบห่วงโซ่อาหารของสังคม รวมทั้งมิติของควมมีเสถียรภาพและความยั่งยืนของระบบอาหาร เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของครัวเรือนและชุมชนในปัจจุบันและอนาคต สำหรับเป้าหมายด้านการพัฒนาความสามารถในการแก้ปัญหาและเผชิญกับสถานการณ์ที่จะกระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหาร และกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้อง และมีการทบทวนความคิดและกำหนดเป้าหมายร่วมกัน

กระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของชุมชน เริ่มต้นด้วยการเผชิญกับปัญหาเป็นเงื่อนไขสำคัญที่นำมาสู่การรวมตัวกันเป็นกลุ่มเรียนรู้หรือคณะทำงานเพื่อเรียนรู้และการปฏิบัติร่วมกัน ซึ่งให้ความสำคัญกับกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการตระหนักและสนใจในปัญหาเรื่องปากท้องในบรรยากาศที่ผู้หญิงในรู้สึกอึดอัดไม่พอใจกับปัญหาเกี่ยวกับแหล่งอาหารสาธารณะเริ่มลดลงและบทบาทของผู้นำกับการทำงานพัฒนาในขณะนั้น สอดคล้องกับงานของพจนานุกรมเอ็งโงบลูย์ (2546) ที่เสนอกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและพัฒนาารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ที่พบว่า 3 ขั้นตอนแรก คือ ขั้นที่ 1 การทบทวนความยากลำบากในชีวิต มีส่วนสำคัญในการจุดประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือแรงบันดาลใจในระยะก่อตัวของกระบวนการเรียนรู้ และพระมหาสุทิตย์ อาภากร (2548) ที่เสนอว่า ปัญหาคือเครื่องมือการเรียนรู้ของชุมชน เป็นการเรียนรู้โดยใช้ปัญหาที่ชุมชนเผชิญอยู่เป็นตัวเริ่ม เพื่อให้รู้ว่าชุมชนจะเรียนรู้เรื่องอะไร และเพื่อแก้ปัญหาอะไร โดยการเรียนรู้ที่สำคัญ คือ ทำอย่างไรให้เกิดการทบทวนปัญหาของตนเอง ให้เข้าถึง “วิถีคิด” ในการรับรู้ ว่า ปัญหาทั้งหมดที่มีอยู่เกิดขึ้นมาได้อย่างไร เพื่อแก้ปัญหาที่ตรงจุด เป็นการทำความเข้าใจระบบชีวิต โดยต้องอยู่บนพื้นฐานของการทำความเข้าใจ “ตนเอง” และพยายามใช้ทรัพยากรที่มีอยู่ให้มากขึ้น รวมทั้งสร้างวิถีคิด วิถีทำ ซึ่งต้องใช้ความอดทน อดกลั้น ลองผิดลองถูกเพื่อได้มาซึ่งความรู้และความสุขตามอัตภาพ จึงกล่าวว่า ปัญหาเป็นปัจจัยที่ทำให้ชุมชนได้ต่อสู้และหาทางออกร่วมกัน ผลลัพธ์ของการแก้ไขปัญหา คือ การเรียนรู้และการสร้างความรู้ใหม่ของชุมชน

เนื้อหาการเรียนรู้ การศึกษาพบว่าเนื้อหาการเรียนรู้จะถูกกำหนดขึ้นให้สอดคล้องกับเป้าหมายของกระบวนการเรียนรู้ ซึ่งสามารถปรับเปลี่ยนได้ตามความเหมาะสม แต่ควรอยู่ภายใต้กรอบของเนื้อหา ดังต่อไปนี้ คือ 1) ความรู้เชิงแนวคิด เทคนิค วิธีการที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร เช่น กระบวนการผลิตพืชอาหารปลอดภัยต่อผู้ผลิต ผู้บริโภค และสิ่งแวดล้อม การบริโภคอาหารที่ปลอดภัย มาตรฐานเกษตรอินทรีย์ และ ระบบตลาดที่เป็นธรรม และ 2) ความรู้และทักษะในการสื่อสารที่ส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การวิเคราะห์ ทัศนคติสถานการณ์ปัญหา ทบทวนวิธีการทำงานที่ผ่านมาที่กระทบต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนเกิดความเข้าใจกันและกัน และส่งเสริมให้เกิดการกำหนดเป้าหมายในการเปลี่ยนแปลงไปในทิศทางเดียวกัน คือ การพัฒนาความสามารถในการคิด วิเคราะห์สถานการณ์ต่าง ๆ ที่กระทบต่อ

ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน สอดคล้องกับ นันทิยา และณรงค์ หุตานูวัตร (2547) ที่เสนอว่าการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืน ประกอบด้วย ตัวชี้วัด 3 ประการ คือ การปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต การมีความรู้และการพัฒนาความรู้และเทคนิค และการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจที่มีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน และการปรับเปลี่ยนกระบวนการผลิต ประกอบด้วย สถานภาพของการปรับเปลี่ยนเป็นเกษตรกรรมยั่งยืน การปรับเปลี่ยนความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิถีการผลิต การปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต การดำรงอยู่ในการทำเกษตรยั่งยืนอย่างเต็มรูปแบบ

การรวมกลุ่มและบรรยากาศความสัมพันธ์ของผู้คนในกลุ่ม เป็นเงื่อนไขสำคัญที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และมีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไปและดำเนินกิจกรรมด้านความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง เนื่องจากเกษตรกรมีภาระงานในไร่นาสวนค่อนข้างมาก แต่ละคนมีต้นทุนในการรับมือและการเผชิญกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ไม่เท่ากัน หากบรรยากาศในการทำงานร่วมกันส่งเสริมความสัมพันธ์ที่ดี ทำให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนรู้สึกว่ามีเพื่อน มีกลุ่มที่จะคอยช่วยเหลือ ให้คำแนะนำกัน เรียนรู้ และปฏิบัติการร่วมกัน ไม่รู้สึกโดดเดี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้น ความสัมพันธ์ดังกล่าวจึงมีส่วนสำคัญในการสร้างความมั่นใจการมีส่วนร่วมในการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตามบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้นได้อย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งที่มีการเชื่อมโยงกับประเด็นความมั่นคงทางอาหารกับการสร้างความมั่นคงในอาชีพเกษตรกร เพราะการเสริมสร้างความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหาร สัมพันธ์กับการเพิ่มอำนาจในการต่อรองเพื่อจัดการปัจจัยการผลิต กลไกตลาด รวมทั้งผลกระทบจากนโยบายรัฐบาล สอดคล้องกับงานของ Duveskog (2006) ที่ศึกษามุมมองเชิงทฤษฎีเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของโรงเรียนชานาจากประสบการณ์ของประเทศแอฟริกาตะวันตก ที่เสนอว่า ในงานส่งเสริมการเกษตร ชานาและนักส่งเสริมการเกษตรควรทำงานร่วมกันเพื่อค้นหาทางแก้ของปัญหาและสะท้อนประสบการณ์ต่าง ๆ โดยคำนึงถึงการปลดปล่อยให้เป็นอิสระหรืออยู่ในภาวะที่เท่าเทียมกัน ส่วนเงื่อนไขที่ไม้อาจควบคุมได้ในชุมชนชานานั้น การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์จะช่วยให้ผู้คนไตร่ตรองทบทวนและวิเคราะห์ชีวิตของพวกเขา/เธอเอง เช่นเดียวกับการตระหนักถึงความคิดใหม่ๆ ซึ่งพบว่าวิธีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงนั้นมีหลายวิธีที่สัมพันธ์กับการพัฒนามนุษย์ เช่น การเพิ่มความสามารถด้านทักษะในการแก้ปัญหา การทำงานร่วมกัน การทำทนายอำนาจ และการเผชิญปัญหาในท้องถิ่นของตน

หลักการของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ในชุมชนเกษตร ที่กล่าวถึง การให้ความสำคัญกับหลักการเรียนรู้ร่วมกันและหลักการส่งเสริมให้รู้จักตนเองและพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสม ภายในกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ซึ่งส่วนใหญ่เป็นการนำหลักการของกรอบความคิดความ

เชื่อใหม่ มาเชื่อมโยงกับประสบการณ์ของแต่ละบุคคล เพื่อจะกำหนดแบบแผนการผลิตและการบริโภคที่มีข้อจำกัดและโอกาสที่ต่างกันไปตามทุนของแต่ละครัวเรือนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่ต่างกัน ดังที่พบว่าการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการทำงานเป็นกลุ่มถูกนำมาใช้เพื่อเป็นแนวทางในการแก้ปัญหาที่เกิดขึ้น เช่น การตั้งกลุ่มขึ้นมาใหม่ของชุมชนผู้ขายหมีและชุมชนลานตากฟ้า หรือการเชื่อมโยงกับองค์กรชุมชนที่มีอยู่เดิมของชุมชนหนองสาหร่าย ทั้งนี้วิธีการที่ชุมชนนำมาใช้เพื่อให้เกิดการวิเคราะห์ปัญหาจนนำไปสู่การวางแผนร่วมกัน คือ การประชุมซึ่งมีบรรยากาศที่เอื้อต่อการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและการอภิปรายถึงปัญหาและวิธีการแก้ไขปัญหาที่ผ่านมา โดยเฉพาะการเชื่อมโยงความคิดความหมายที่มีต่อผลผลิตทางการเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการผลิตและวิถีการบริโภคที่คล้ายคลึงกันใน 3 ชุมชน กล่าวคือ มีการกำหนดเป้าหมายและวางแผนปฏิบัติการที่เปลี่ยนแปลงจากระบบเกษตรที่เน้นการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้าอย่างเข้มข้นจนทำให้ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกชุมชน (พันธุ์ ปุ๋ยเคมี และยาฆ่าแมลง) และพึ่งพาพ่อค้าคนกลางเป็นอย่างมาก มาสู่การผลิตที่ให้ความสำคัญกับความสามารถในการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิตควบคู่ไปกับผลตอบแทนที่เหมาะสม และลดปัญหาสุขภาพที่เกิดจากสารเคมีตกค้างทั้งในตัวเกษตรกรและอาหาร ซึ่งพบว่ากระบวนการกลุ่ม ผู้นำ และเครือข่ายการเรียนรู้มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการเปลี่ยนแปลงความคิดและเปลี่ยนแปลงวิถีชีวิตตามแนวปฏิบัติดังกล่าว

การให้ความสำคัญกับหลักการเรียนรู้ร่วมกันและหลักการส่งเสริมให้รู้จักตนเองและพัฒนาตนเองได้อย่างเหมาะสมข้างต้น สอดคล้องกับงานวิจัยของ Taylor, Duveskog and Fris-Hansen (2012) ที่ศึกษาปฏิบัติการของโรงเรียนชวานาในเชิงกรอบคิดทฤษฎีจากมุมมองของทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการศึกษานอกระบบ พบว่า การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์เพื่อการเปลี่ยนแปลง ถูกพิจารณาในฐานะที่เป็นการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ที่ผู้เรียนตั้งคำถามต่อสมมติฐานเชิงลึกของตนซึ่งถูกดำเนินการให้เปลี่ยนแปลงไปด้วยประสบการณ์บางอย่าง โดยพบว่า ทั้งการเรียนรู้เพื่อการปฏิบัติและการจัดสภาพแวดล้อมทางกายภาพมีนัยสำคัญมากต่อการเรียนรู้เกี่ยวกับตัวเองของคน ๆ นั้นกับคนอื่น ๆ และช่วยสร้างโอกาสที่เอื้อต่อการพัฒนาตนเองของคน ๆ นั้น ซึ่งต้องมีการออกแบบที่ชัดเจน คำนึงถึงบริบทของกลุ่มเป้าหมาย ซึ่งควรดำเนินการควบคู่ไปกับการเรียนรู้แบบร่วมมือ โดยเนื้อหาถูกเชื่อมโยงกับความต้องการพื้นฐานคือ ความสามารถในการพัฒนาคุณภาพชีวิตของตนและความมั่นคงทางอาหาร โดยการเรียนรู้แบบร่วมมือจะทำให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ไปพร้อมกับการสร้างมั่นใจในตนเอง นอกจากนี้ Duveskog (2013) ศึกษาเรื่องโรงเรียนชวานาในฐานะที่เป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในบริบทของชาวแอฟริกาชนบท ผลการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้จากการสำรวจเชิงปริมาณแสดงถึงความสัมพันธ์ระหว่างการเรียนรู้มีส่วนร่วมของชวานาในโรงเรียนชวานากับการเพิ่มขึ้นของสภาพความเป็นอยู่ที่ดีในพื้นที่ศึกษา ข้อถกเถียงสำคัญของการวิจัยครั้งนี้ คือ เพื่อให้การเสริมพลังเป็นหนทางไปสู่การมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ควรกระตุ้นด้วยการเรียนรู้โดยใช้กลุ่มเป็น

ฐาน (group based learning) ทั้งนี้ยังพบว่า ประสบการณ์การเรียนรู้จากโรงเรียนชานาส่งผลกระทบอย่างมีนัยสำคัญต่อการสร้างความสามารถในการสร้างทางเลือกและตัดสินใจของประชาชน ซึ่งท้ายที่สุดจะนำไปสู่ความเข้าใจที่เพิ่มขึ้นเกี่ยวกับนวัตกรรมและการเกษตร การเข้าถึงบริการและตลาดว่ามีไม่น้อยไปกว่าการกระทำการร่วมกัน ส่วนข้อมูลเชิงคุณภาพสะท้อนให้เห็นถึงนัยสำคัญของผลกระทบทางสังคมเกี่ยวกับโรงเรียนชานาในมิติของการเปลี่ยนแปลงในชีวิตทุก ๆ วันของผู้ที่มีส่วนร่วม การเปลี่ยนแปลงเกี่ยวกับมโนภาพต่อตนเอง การเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ของเพศสภาพ ประเพณีและธรรมเนียมปฏิบัติ ความสัมพันธ์ของชุมชนและการเพิ่มขึ้นในการพัฒนาเศรษฐกิจของครัวเรือน นอกจากนี้ชุดเครื่องมือที่นำมาใช้ในการสอนซึ่งถูกนำมาปรับใช้ในโรงเรียนชานาถูกพบว่าเป็นเครื่องมือในการอำนวยความสะดวกให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและการเสริมพลัง

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอนย่อย ดังนี้ ระยะที่ 1 รับรู้และรู้สึกไม่พอใจกับสถานการณ์ปัญหา ประกอบด้วย (1) รับรู้สถานการณ์ เข้าใจความมั่นคงทางอาหาร (2) รู้สึกไม่พอใจและต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์นั้น ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน (1) ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน (2) วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา (3) กำหนดเป้าหมาย ประเด็นที่ต้องการแก้ปัญหา/พัฒนา ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแนวทางปฏิบัติ ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน (1) สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้ (2) วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล ครัวเรือน กลุ่ม ชุมชน ระยะที่ 4 ปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด ประกอบด้วย 2 ขั้นตอน ได้แก่ (1) ปฏิบัติตามแผน (2) แลกเปลี่ยนเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง ระยะที่ 5 สรุปบทเรียนและบูรณาการเข้าสู่วิถีชีวิต ประกอบด้วย 3 ขั้นตอน (1) ติดตามและประเมินผลการดำเนินตามแผนอย่างต่อเนื่อง (2) ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้ (3) ยอมรับแนวคิด และแนวปฏิบัติใหม่เข้าสู่วิถีชีวิต สอดคล้องกับ พจนานุกรม (2546) ที่เสนอกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนและพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน ว่าประกอบด้วย 8 ขั้นตอน คือ ขั้นที่ 1 การทบทวนความยากลำบากในชีวิต เพื่อจุดประกายให้เกิดความตระหนักในปัญหาหรือแรงบันดาลใจในระลอกแรกของกระบวนการเรียนรู้ ขั้นที่ 2 การตรวจสอบถึงสาเหตุวิกฤตหรือความยากลำบากของชุมชนโดยกลุ่มแกนนำชุมชน ขั้นที่ 3 กระตุ้นคนในชุมชนได้ความตระหนักในสถานการณ์ที่เป็นปัญหาของชุมชนและสาเหตุให้กว้างขวางขึ้น ขั้นที่ 4 การหาทางเลือกในการแก้ไขปัญหา เป็นการวิเคราะห์หาแนวทางในการแก้ไขปัญหาที่เหมาะสมที่สุดต่อการนำมาปฏิบัติ ขั้นที่ 5 การปฏิบัติตามทางเลือกหรือตามแผนที่ได้ร่วมกันกำหนดขึ้น ขั้นที่ 6 การประเมินผลย้อนกลับ โดยชุมชนมีการทบทวนและติดตามผลการปฏิบัติ ขั้นที่ 7 การพัฒนาความเชื่อมั่นให้เกิดขึ้น เช่น การร่วมเป็นเครือข่ายกับชุมชนอื่น ขยายสมาชิกเพิ่มขึ้น สร้างให้เกิดความเชื่อมั่นในองค์กรและความสามารถของตนเองในการปฏิบัติตามแนวทางสู่ความ

ยั่งยืน ขั้นที่ 8 การบูรณาการเข้าสู่ชีวิตบนพื้นฐานของมุมมองใหม่ และอดุลย์ วังศรีคุณ (2543) เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง ประกอบด้วย 7 ลำดับขั้นตอน คือ ชุมชนรับรู้และตระหนักในปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันวิเคราะห์ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันแสวงหาและเลือกแนวทางแก้ปัญหา สมาชิกชุมชนร่วมกันดำเนินการ สมาชิกชุมชนร่วมกันประเมินผลการดำเนินงาน สมาชิกชุมชนร่วมกันปรับปรุงหากดำเนินการไม่สำเร็จ โดยชุมชนส่วนใหญ่รับรู้และตระหนักถึงปัญหาจากการที่สมาชิกในชุมชนประสบปัญหาที่รับรู้เอง เป็นปัญหาที่ส่งผลกระทบต่อสมาชิกในชุมชนทั้งหมดหรือส่วนใหญ่ เป็นปัญหาเกี่ยวกับการทำมาหากิน การวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน จะร่วมกันวิเคราะห์เป็นกลุ่มย่อย หรือที่ประชุมหมู่บ้าน ชุมชนเลือกแนวทางแก้ไขปัญหาโดยการลองผิดลองถูก สมาชิกชุมชนร่วมวางแผนในที่ประชุมหมู่บ้าน แล้วดำเนินการในลักษณะการจัดตั้งกลุ่มหรือองค์กรสถาบันและประเมินโดยสมาชิกกระทำร่วมกัน

นอกจากนี้การทบทวนอย่างไตร่ตรองร่วมกันถึงความหมายของความมั่นคงทางอาหารจากสถานการณ์ที่ทั้ง 3 ชุมชนเผชิญ ซึ่งเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชุมชนมีการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและวิถีชีวิตที่คำนึงถึงความมั่นคงทางอาหาร สอดคล้องกับทฤษฎีการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ของเมซีโรว์ (Mezirow, 2007a) ที่ว่า เนื่องจากเราจะเรียนรู้ในสิ่งที่เราค้นหาตรวจสอบเพื่อเรียนรู้ในฐานะที่เป็นผลของการปรับเปลี่ยนกรอบคิดที่ใช้เพื่อทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ โดยการนิยามหรือจำกัดความใหม่เกี่ยวกับปัญหานั้น ๆ ซึ่งจะให้เห็นความจำเป็นในการเรียนรู้ของเราจากมุมมองที่ต่างออกไป โดยการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงหรือการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์นี้จะเกิดขึ้นเมื่อเราพบว่าหนทางที่เราเคยใช้ทำความเข้าใจในอดีตนั้นไม่สามารถใช้ได้ดีสำหรับเราอีกต่อไป สอดคล้องกับ ชิดชงค์ ส. นันทนาเนตร (2560) ที่รวบรวมแนวคิดและทฤษฎีของนักการศึกษาผู้ใหญ่ เสนอว่า กระบวนการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เป็นกระบวนการที่บุคคลปรับโลกทัศน์ของตน ในกระบวนการดังกล่าว บุคคลจะมีการเปลี่ยนแปลงเป็นขั้นตอน 3 ขั้นตอนที่สำคัญ คือ 1) ตระหนักว่าสมมติฐานและแนวคิดต่าง ๆ มีผลต่อการคิดอย่างไร และทำไมสมมติฐานเหล่านั้นจึงมีผลต่อกระบวนการคิด ความเข้าใจ และความรู้สึกของตนและต่อสิ่งต่าง ๆ รอบตัว 2) บุคคลเริ่มปรับเปลี่ยนกรอบความคิด ลักษณะนิสัย ที่จะช่วยให้เกิดมโนทัศน์ใหม่ที่มีความครอบคลุมและชัดเจน และเป็นมโนทัศน์ที่คำนึงถึงองค์ประกอบหลาย ๆ ด้าน และ 3) บุคคลปฏิบัติหรือทำการตัดสินใจในเรื่องต่าง ๆ โดยใช้ความรู้ความเข้าใจที่พัฒนาขึ้นมาใหม่ หรือใช้มโนทัศน์ใหม่เป็นแนวทางการปฏิบัติ การส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ นักการศึกษาหรือผู้อำนวยการเรียนรู้ควรพยายามสร้างโอกาสและบรรยากาศให้ผู้เรียนได้สะท้อนคิด ใคร่ครวญ วิพากษ์ วิเคราะห์อดีตอย่างมีเหตุผล โดยใช้ประสบการณ์จากชีวิต ซึ่งจะช่วยให้ผู้เรียนทำความเข้าใจต่อความคิดความเชื่อของตนเองโดยผู้สอนอาจสร้างบรรยากาศสถานการณ์หรือหยิบยกประเด็นที่จะให้ผู้เรียนได้อภิปรายอย่าง

เสรี ไม่มีความกดดัน และมีความเสมอภาพในการวิเคราะห์เพื่อให้เกิดความเข้าใจว่า ค่านิยม สมมติฐาน หรือแนวคิดต่าง ๆ เข้ามามีอิทธิพลต่อความเชื่อ ความเข้าใจของตนเองอย่างไร

วิธีการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เกษตร ควรคำนึงถึงการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้แลกเปลี่ยน ปฏิสัมพันธ์ร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการทำกิจกรรมกลุ่ม และการส่งเสริมให้สมาชิกกลุ่ม/ชุมชนได้เรียนรู้จากทำงาน ร่วมกันเป็นกลุ่มและมีการปฏิบัติเป็นประจำ จนเกิดทักษะขึ้น เช่น การเรียนรู้จากการปฏิบัติ การเรียนรู้จากการทำแปลงทดลองร่วมกัน สอดคล้องกับนันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร พบว่า (2547) การมีแบบอย่างเกษตรกรที่ยั่งยืนในชุมชน การอบรม ศึกษาดูงาน และการทดลองปฏิบัติด้วยตนเอง เป็นปัจจัยด้านการเรียนรู้ที่เกี่ยวข้องกับการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกร ต้นแบบ ในทำนองเดียวกับ Percy (2005) ที่ทบทวนทฤษฎีการเรียนรู้จากประสบการณ์และทฤษฎี การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงกับปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม (participatory research and extension) สำหรับชาวนา พบว่า ทฤษฎีการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงอธิบายให้ เห็นถึงรายละเอียดของกระบวนการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงในด้านมุมมองการให้ความหมายซึ่งมี ผลต่อการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดที่เอื้อต่อการเปลี่ยนจากการส่งเสริมและการวิจัยตามที่เคยทำกันมาไปสู่ การส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม อธิบายให้เห็นบทบาทของนักส่งเสริมในฐานะที่เป็นนัก การศึกษาผู้ใหญ่ ที่จะอำนวยความสะดวกให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเชิงวิพากษ์และภายใต้สถานะแวดล้อมที่ เหมาะสม และพบว่า กระบวนการกลุ่มที่เป็นสาเหตุสำคัญที่นำไปสู่การปฏิบัติการ เนื่องจาก ปฏิบัติการส่งเสริมและการวิจัยแบบมีส่วนร่วมที่ผ่านมาพบว่ากระบวนการกลุ่มเป็นสาเหตุสำคัญที่มี การต่อการเปลี่ยนแปลงความตระหนักร่วมของกลุ่ม เช่น ความเข้าใจร่วมกันเกี่ยวกับสถานการณ์ที่ กลุ่มกำลังทบทวนไตร่ตรองและปฏิบัติการอยู่) ดังนั้นจึงควรมีการศึกษาต่อไปว่าทำอย่างไรให้เกิดการ เปลี่ยนแปลงระบบคิดที่เราใช้สร้างความหมายและมนต์ศน์ที่มีความหมายในระดับส่วนรวม

วิธีการเรียนรู้ ที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน เกษตร ควรคำนึงถึงการส่งเสริมให้เกิดการแลกเปลี่ยนสะท้อนความคิด ความรู้ ความรู้ระหว่างสมาชิก กลุ่ม/ชุมชนอย่างต่อเนื่อง เช่น การเรียนรู้จากการเสวนา ที่มีการยกกรณีตัวอย่างใกล้ตัว สอดคล้องกับ Mezirow (2007a) ที่กล่าวถึงการเสวนาร่วม (Collaborative Discourse) ในมิติที่เกี่ยวข้องกับ เนื้อหา (the content) กล่าวคือ เป็นการตรวจสอบอย่างรอบคอบเกี่ยวกับเหตุการณ์ การประเมินข้อ ถกเถียงหรือเหตุผลในเชิงสนับสนุนหรือโต้แย้ง การตรวจสอบมุมมองอื่น ๆ และการตรวจสอบ สมมติฐานเชิงวิพากษ์ เพื่อให้ได้มาซึ่งการตัดสินใจที่ดีที่สุดเกี่ยวกับความเป็นเหตุเป็นผลของความเชื่อ หนึ่งๆ (Mezirow, 2007a) เป็นวิธีการสำคัญในการเสริมพลังบุคคลหรือการพัฒนาชุมชน เพราะการ เสวนาร่วมเป็นวิธีการหนึ่งที่จะช่วยในการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์เพื่อให้โอกาสผู้เรียนในการ ประเมินความเป็นเหตุเป็นผลของการตีความสมมติฐานหรือหลักการต่าง ๆ ที่อยู่เบื้องหลังสถานการณ์

ในอดีตที่ถูกยกขึ้นมาวิพากษ์ร่วมกัน ทั้งนี้การเสวนาจะมีประสิทธิภาพมากเมื่อผู้มีส่วนร่วมแบ่งปันความรู้สึก มีความเห็นอกเห็นใจระหว่างกัน ร่วมมือกันแสวงหาคำตอบของสถานการณ์หรือปัญหาที่สนใจร่วมกัน บุคคลที่เข้าร่วมการเสวนาจะเกิดการเรียนรู้จากประสบการณ์ของสมาชิกคนอื่น ๆ ในกลุ่ม ทำให้เข้าใจสมมติฐานที่อยู่เบื้องหลังสถานการณ์ต่าง ๆ มองเห็นความหมายใหม่และเกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงภายในได้ดีขึ้น

ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้ จากผลการศึกษา อาจกล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางความคิดและการกระทำเป็นตัวที่บ่งชี้ถึงความสำเร็จของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร เช่น 1) การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความปลอดภัยด้านอาหารจากที่เคยละเลยมาคำนึงถึงกระบวนการผลิตอาหารที่ปลอดภัยต่อสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น 2) การเปลี่ยนแปลงความคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางเศรษฐกิจกับความมั่นคงทางอาหาร 3) เปลี่ยนแปลงความคิดจากละเลยมาสู่การคำนึงถึงความรับผิดชอบต่อผู้อื่นมากขึ้น ความรู้สึกที่ต้องรับผิดชอบต่อผู้บริโภค ในฐานะผู้ผลิตอาหารปลอดภัยมากขึ้น 4) การเปลี่ยนแปลงความคิดที่มีต่อผลผลิตในไร่นาว่าไม่ใช่เพียงสินค้าแต่เป็นอาหาร และมองผู้ซื้อด้วยความสัมพันธ์ที่ดี บางรายมองว่าเป็นเพื่อน 5) มีความสนใจเรียนรู้และพัฒนาตัวเองอย่างต่อเนื่อง รวมทั้งการเปลี่ยนแปลงด้านการกระทำ มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต ได้แก่ (1) ผลิตพืชที่หลากหลายและพืชท้องถิ่น (2) ลดหรือเลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชในการผลิต (3) ปรับปรุงระบบการผลิตให้ตรงตามระบบเกษตรกรรมอินทรีย์ การปรับเปลี่ยนวิธีการบริโภค ได้แก่ (1) มีการผลิตข้าวไว้บริโภคในครัวเรือนมากขึ้น (2) มีจำนวนชนิดของผักที่ปลูกในชุมชนทั้งสำหรับบริโภคและจำหน่ายที่มีความหลากหลายมากขึ้น (3) มีแหล่งอาหารทั้งข้าวและพืชผักปลอดภัยไว้บริโภคในครัวเรือน ทั้งจากการเพาะปลูกด้วยตนเองและการแบ่งปันกับสมาชิก และการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต (1) มีความสัมพันธ์ที่ดีกับคนในชุมชนและต่างชุมชนมากขึ้น (2) มีเครือข่ายช่วยเหลือกันมากขึ้น (3) มีความสนใจเรื่องราวของชุมชน ของคนในสังคมมากขึ้น (4) มีการใช้ประโยชน์จากแหล่งเรียนรู้ กลุ่ม องค์กร ในชุมชนมากขึ้น สอดคล้องกับงานของ นันทิยา หุตานุวัตร และ ณรงค์ หุตานุวัตร (2547) เสนอให้พิจารณาการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตว่าเกี่ยวข้องกับปรับเปลี่ยนกระบวนการทัศน์ และเสนอว่ากระบวนการทัศน์เกษตรกรรมยั่งยืนประกอบด้วย ความเชื่อและกระบวนการคิด การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตและการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต อาจกล่าวโดยสรุปได้ดังนี้ ด้านความเชื่อและกระบวนการคิดในระบบเกษตรกรรมยั่งยืนมี 5 ประการ คือ 1) ความเชื่อและกระบวนการคิดทวนกระแสกับเกษตรกระแสหลักและเศรษฐกิจแบบบริโภคนิยมทั้งด้านระบบการผลิตและการใช้ชีวิต 2) ความเชื่อและกระบวนการคิดในความอุดมสมบูรณ์และความหลากหลายของระบบนิเวศน์ในแปลงนา 3) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจ 4) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการมีสุขภาพกายและใจที่ดี และ 5) ความเชื่อและกระบวนการคิดในการสร้างเป็นบ้านอายุสามแฉ่มาเป็นมรดกแก่ลูกหลาน ทั้งนี้ความเชื่อ

และกระบวนการคิด 5 ประการข้างต้น เป็นสิ่งที่กำหนดการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิต 3 ประการหลัก คือ การปรับโครงสร้างทางการผลิตให้เหมาะสมกับเกษตรกรรมยั่งยืน การลด/เลิกการใช้สารเคมีทั้งปุ๋ยเคมีและยาปราบศัตรูพืชและใช้สารอินทรีย์มากขึ้น การปรับการผลิตจากการผลิตเชิงเดี่ยวเป็นการผลิตหลากหลายเกื้อกูล นอกจากนี้ในขณะที่มีการปรับวิธีการผลิต เกษตรกรต้องปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตให้สอดคล้องกับวิถีการผลิตใน 5 ลักษณะ คือ มีการซื้อกินน้อยลงมีอาหารในแปลงของตนเองเพิ่มขึ้น ขยันและใช้เวลาอยู่กับแปลงไร่นามากขึ้น มีความเอื้อเฟื้อต่อญาติมิตร มีจิตใจสงบและมีความสุขในครอบครัว และมีกลุ่มมีชุมชนที่ไม่จำกัดด้วยเขตการปกครองและพื้นที่ภูมิศาสตร์

ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ที่ส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนที่พบว่า ปัจจัยด้านบรรยากาศการสนทนาและทำงานร่วมกันที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่อง และเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต เรียนรู้และดำเนินตามบทบาทใหม่ที่ได้รับมอบหมาย สอดคล้องกับ Taylor (2009) ที่กล่าวถึง ความสัมพันธ์ที่จริงใจ ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญต่าง ๆ ที่นำมาใช้ออกแบบการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง เพราะการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงสัมพันธ์กับการสร้างความสัมพันธ์ที่จริงใจและมีความหมายกับผู้เรียน ความสัมพันธ์ที่จริงใจเผยให้เห็นเจตจำนงและการถกเถียง รู้สึกสะดวกใจ ใจกว้างใจ แลกเปลี่ยนกันอย่างเปิดเผย และการสร้างความเข้าใจที่ยอมรับร่วมกันให้บรรลุผล ถ้าปราศจากความสัมพันธ์การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์จะทำได้ไม่เต็มที่และไม่มีความหมาย การเสวนาที่จริงใจจึงจำเป็นต่อการทบทวนไตร่ตรองอย่างลึกซึ้ง

ปัจจัยด้านภูมิหลังและประสบการณ์ของสมาชิกกลุ่ม/ชุมชน มีส่วนสำคัญที่ทำให้สมาชิกในกลุ่ม/ชุมชนเกิดความสนใจเรียนรู้ทางเลือกใหม่ ๆ และนำไปสู่การตัดสินใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมตนเองเพื่อแก้ปัญหาที่เผชิญอยู่ เช่น เกษตรกรที่มีประสบการณ์ตรงจากการเผชิญกับสถานการณ์อาหารไม่ปลอดภัยและปัญหาสุขภาพ ภาวะไม่สมดุลระหว่างรายรับและรายจ่ายจากการทำเกษตร และ เกษตรกรที่เคยได้ไปศึกษาดูงาน ไปฝึกอบรมเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ มีแนวโน้มที่จะรับรู้และเกิดความไม่พอใจกับปัญหาที่พุดคุยกัน และเงื่อนไขด้านสถานะความไม่มั่นคงทางอาหารที่ปรากฏขึ้นในชุมชนเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเห็นความสำคัญของการเปิดใจเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมบางอย่าง โดยเฉพาะสมาชิกในชุมชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงหากกระบวนการเรียนรู้ทำให้เห็นช่องทางที่เป็นไปได้ในการแก้ปัญหาดังกล่าว มีแนวโน้มที่จะเข้าร่วมกระบวนการเรียนรู้ที่จะเกิดขึ้น สอดคล้องกับ Taylor (2009) ที่กล่าวถึง ประสบการณ์ระดับปัจเจก ว่าเป็นองค์ประกอบสำคัญต่าง ๆ ที่นำมาใช้ออกแบบการสอนเพื่อการเปลี่ยนแปลง ซึ่งครอบคลุมทั้งประสบการณ์ที่มีมาก่อนของผู้เรียนแต่ละคน และประสบการณ์ใหม่ที่ประสบภายในชั้นเรียน ประสบการณ์เป็นสิ่งที่นักการศึกษากระตุ้นและสร้างผ่านกิจกรรมการเรียนรู้ ที่ผู้เรียนและผู้สอนได้เรียนรู้ความคิดใหม่ๆเกี่ยวกับตัวเองและโลกของพวกเขา มันจึงดูเหมือนถูกสร้างโดยสังคม ดังนั้นมัน

จึงสามารถถูกรื้อสร้างและแสดงออกผ่านกระบวนการสนทนาและการทบทวนไตร่ตรองตนเอง อาจกล่าวได้ว่าทั้งประสบการณ์ดั้งเดิมและประสบการณ์ที่สร้างขึ้นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และการสัมพันธ์กับผู้เรียนคนอื่น ช่วยสร้างเงื่อนไขสำคัญสำหรับการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์และการสนทนายาร่วมกัน สิ่งนี้เป็นความสัมพันธ์แบบพึ่งพากันและกันระหว่างประสบการณ์และการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ ซึ่งสามารถนำไปสู่มนทัศน์ใหม่ได้

ปัจจัยด้านฐานะทางเศรษฐกิจของครอบครัว เช่น การมีหนี้สินและการถือครองที่ดินซึ่งเป็นปัจจัยการผลิต มีผลต่อความพร้อมที่จะเรียนรู้ข้อมูล ความรู้ต่าง ๆ เพื่อนำไปสู่การตัดสินใจเลือกปรับใช้ข้อมูลความรู้ที่ได้รับไปสู่การแสดงพฤติกรรมที่ต่างไปจากความเคยชิน สอดคล้องกับผลการศึกษาของนันทิยา หุตานวัตร และ ณรงค์ หุตานวัตร (2547) ที่พบว่า การมีหนี้สินเป็นได้ทั้งปัจจัยเอื้อและปัจจัยอุปสรรคต่อการปรับเปลี่ยนสู่เกษตรกรรมยั่งยืนของเกษตรกรต้นแบบ กล่าวคือ กรณีที่หนี้สินเป็นปัจจัยที่เป็นอุปสรรค เมื่อมีปริมาณหนี้สินจำนวนมาก ความเร่งรัดของการชำระคืนสูง และมีทางเลือกในการชำระคืน จะทำให้เกษตรกรต้นแบบยังไม่ตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืน แต่ถ้าปริมาณหนี้สินมาก ความเร่งรัดของการชำระคืนสูง แต่ไม่มีทางเลือกอื่นในการชำระคืน เกษตรกรต้นแบบจะตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืน กรณีนี้หนี้สินจะเป็นปัจจัยเอื้อ เช่นเดียวกับกรณีที่เกษตรกรต้นแบบมีปริมาณหนี้สินไม่มาก ความเร่งรัดการชำระคืนต่ำจะมีหรือไม่มีทางเลือกในการชำระคืนเกษตรกรต้นแบบจะตัดสินใจทำเกษตรกรรมยั่งยืน

การศึกษาครั้งนี้พบว่า การสร้างกิจกรรมการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาร่วมกันอย่างต่อเนื่อง เป็นเงื่อนไขสำคัญของการกระบวนการส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร มีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรที่เห็นความสำคัญของการเปลี่ยนแปลงวิถีการผลิตพืชเชิงเดี่ยวเพื่อการค้ามาสู่การผลิตที่คำนึงถึงความสามารถในการพึ่งตนเอง ความปลอดภัยด้านสุขภาพและสิ่งแวดล้อมมากขึ้น ให้เกิดความมั่นใจยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไปพร้อมเรียนรู้ และดำเนินกิจกรรมการผลิต การบริโภคตามแนวคิดที่เปลี่ยนไปได้อย่างต่อเนื่อง พบว่า สอดคล้องกับ สนทยา พลศรี (2550) ที่เสนอว่า กระบวนการกลุ่มเป็นอีกกระบวนการหนึ่งที่สำคัญที่สนับสนุนให้กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนประสบความสำเร็จ เนื่องจากกระบวนการกลุ่มเปิดโอกาสให้ผู้ร่วมเรียนรู้ได้รู้จักตนเอง เรียนรู้ในการปฏิสัมพันธ์กับผู้อื่น ในทำนองเดียวกับ งานศึกษาของ Duveskog (2013) ที่ศึกษาเรื่องโรงเรียนชาวนาในฐานะที่เป็นโอกาสในการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงในบริบทของชาวแอฟริกาชนบท พบว่า การเสริมพลังเป็นหนทางไปสู่การมีสภาพความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น วิธีการหนึ่งที่สำคัญคือ การเรียนรู้โดยใช้กลุ่มเป็นฐาน ดังที่พบว่าการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนสารสนเทศ สะท้อนประสบการณ์ สนทนาและตรวจสอบความคิด และกำหนดกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการ และพบว่ามีแนวโน้มที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการในกระบวนการตัดสินใจของชุมชนมากขึ้น

ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร จากการศึกษาครั้งนี้ พบว่า กลุ่มคนและกลไกที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ประกอบด้วย สมาชิกในชุมชน ผู้นำ กลุ่มองค์กรต่าง ๆ แหล่งเรียนรู้ และหน่วยงาน องค์กรทั้งในระดับชุมชนถึงระดับประเทศ ล้วนมีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร อย่างไรก็ตามการส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนตระหนักถึงความจำเป็นในการเรียนรู้และพัฒนาตนเอง เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง และการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงหรือกลุ่มปฏิบัติการที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง ควรอยู่บนพื้นฐานของกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิตที่คำนึงถึงการพัฒนาความสามารถของสมาชิกในชุมชนให้สามารถเรียนรู้ด้วยการชี้นำตนเอง เพื่อสามารถรับมือกับการเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม สถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารทั้งระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง อาจกล่าวได้ว่ากระบวนการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรเป็นกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต สอดคล้องกับ สนทยา พลศรี (2550) ที่เสนอว่าการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีความสำคัญต่อบุคคล ชุมชน และการพัฒนาชุมชนเพราะการเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนมีลักษณะเป็นกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต เป็นวิธีการแสวงหาความรู้ด้วยคนในชุมชน ทำให้คนในชุมชนพัฒนาตนเอง สามารถเรียนรู้และเข้าใจปรากฏการณ์ต่าง ๆ ของชุมชนและสังคมภายนอกซึ่งเปลี่ยนแปลงและเกิดขึ้นใหม่ ๆ อยู่เสมอ

ทั้งนี้การส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ควรให้ความสำคัญกับการเรียนรู้ที่ส่งเสริมให้สมาชิกในชุมชนสามารถวิพากษ์ประสบการณ์ของตนเอง ในด้านต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการให้ความหมาย วิธีการรับมือและแก้ปัญหาเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหาร เพื่อนำไปสู่การแสวงหาแนวทางแก้ไขและปฏิบัติร่วมกันระหว่างสมาชิกในชุมชน สอดคล้องกับงานของ Duveskog and Friis-Hansen (2009) ที่เสนอว่า กระบวนการเรียนรู้อย่างทบทวนไตร่ตรองที่ถูกนำไปใช้ในโรงเรียนชวานานันทำให้เกิดผลด้านการปรับเปลี่ยนทัศนคติและการพัฒนามนุษย์ ซึ่งเป็นข้อสรุปจากการเปลี่ยนแปลงของผู้ที่เคยเรียนรู้จากกลุ่มของโรงเรียนชวานา เช่น พบว่าชวานามีความสามารถในการจัดการและแก้ปัญหาไร่นาของพวกเขา มีการเพิ่มขึ้นของความมั่นใจในตนเองและการเปลี่ยนบทบาทไปสู่การเป็นผู้เชี่ยวชาญในบทบาทตนเอง สามารถจัดการกับความท้าทายและอุปสรรคผ่านการคิดเชิงวิพากษ์อย่างทบทวนไตร่ตรองและการปฏิบัติร่วมกัน บนพื้นฐานของการทำงานร่วมกันเป็นกลุ่มเพื่อแลกเปลี่ยนสารสนเทศ สะท้อนประสบการณ์ สนทนาและตรวจสอบความคิด และกำหนดกลยุทธ์ต่าง ๆ เพื่อปฏิบัติการ ทำให้ชวานาเรียนรู้ในสิ่งที่สอดคล้องกับปัญหาในชีวิตจริงที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน ดังนั้นบทบาทสำคัญสำหรับคนนอกหรือที่ปรึกษา คือ “อำนวยความสะดวก

เรียนรู้ไม่ใช่การสอน” โดยช่วยและแนะนำในกระบวนการเรียนรู้โดยกลุ่มและกระตุ้นการสนทนาและการทบทวนไตร่ตรองเพื่อให้ชาวนาทำทนายวิธีคิดที่เคยชินและแสดงออกมา ดังนั้นทักษะของการเป็นผู้อำนวยความสะดวกจึงเป็นสิ่งจำเป็นในการสนับสนุนผู้คนในชนบทให้สามารถวิเคราะห์และทบทวนไตร่ตรองสะท้อนวิถีชีวิตของพวกเขา ให้ความสำคัญกับการสนทนาดังกล่าว และใช้การตั้งคำถามเพื่อนำไปสู่การตั้งคำถามต่อไปเรื่อย ๆ เพื่อกระตุ้นให้เกิดการคิดอย่างลึกซึ้งและทบทวนไตร่ตรองในประเด็นนั้น ๆ ในระดับกลุ่มจะทำให้เกิดข้อมูลสารสนเทศต่าง ๆ ถูกสะท้อนออกมาจากสมาชิกในกลุ่มโดยทั่วไปจะเป็นกลุ่มเล็ก ๆ การอำนวยความสะดวกที่มีประสิทธิภาพเป็นวิธีที่ทำให้ผู้เรียนถูกท้าทายด้วยการตรวจสอบคุณค่า ความเชื่อ และพฤติกรรมเดิมที่พวกเขาเป็นหรือมี ซึ่งกระบวนการของโรงเรียนชาวนาที่กล่าวมาข้างต้น เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนร่วมได้แลกเปลี่ยนกับคนอื่นไปพร้อมกับการตั้งคำถามต่อมุมมองและมโนทัศน์ของตนด้วยตนเอง ในทำนองเดียวกับ Taylor (2009) ที่ศึกษาของนักการศึกษาหลายท่านและนำเสนอองค์ประกอบที่จำเป็นต่อการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลง พบว่าประสบการณ์ การทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์ และการสนทนา มีส่วนสำคัญต่อการส่งเสริมให้ผู้เรียนสามารถวิพากษ์ข้อดีเพื่อส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์ เพราะประสบการณ์ดั้งเดิมและประสบการณ์ที่สร้างขึ้นผ่านกิจกรรมต่าง ๆ และการสัมพันธ์กับผู้เรียนคนอื่น ช่วยสร้างเงื่อนไขสำคัญสำหรับการทบทวนไตร่ตรองเชิงวิพากษ์และการสนทนาพร้อมกันนำไปสู่การแสวงหาแนวทางในการเรียนรู้และพัฒนาทักษะที่จำเป็นเพื่อไปสู่วิธีปฏิบัติใหม่ที่กำหนดไว้

นอกจากนี้ข้อเสนอเชิงนโยบายด้านการสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่สามารถส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อนำไปสู่การเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่อง นั้น ซึ่งเป็นผลจากการศึกษาพบว่า ผู้นำที่สามารถแสดงบทบาท ในการแลกเปลี่ยน แบ่งปันความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ การดำเนินกิจกรรม การสรุปทบทวนเป็นปัจจัยสำคัญในกระบวนการส่งเสริมให้คนในชุมชนมีการแสวงหาความรู้และพัฒนาความรู้อย่างต่อเนื่องด้วยวิธีการเรียนรู้ที่สอดคล้องและเชื่อมโยงกับการดำเนินชีวิตของสมาชิกในชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองและจัดการตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชนเกษตร สอดคล้องกับงานวิจัยของพจนา เอื้องไพบูลย์ (2546) ที่ว่า ผู้นำของชุมชนเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการจัดประกายให้คนในชุมชนเกิดการเรียนรู้ขึ้น ซึ่งเป็นผู้นำที่มีความรู้ความสามารถในการนำการพัฒนาและการเรียนรู้ได้ สามารถกระตุ้นให้สมาชิกในชุมชนเกิดความตระหนักรู้ เกิดความคิดหาวิธีการแก้ไขปัญหาและร่วมกันดำเนินการอย่างมีพลัง เกิดการเรียนรู้ที่กว้างขวาง มีการทบทวนสถานการณ์ ปัญหา ร่วมกันคิด ร่วมกันทำ เพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของคนในสังคมชุมชน ในทำนองเดียวกับงานของ จันทรชัย ถวิลพิพัฒน์กุล (2558) ที่ศึกษาปัจจัยของรูปแบบการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อการสร้างเสริมองค์รสุภาพอย่างบูรณาการ พบว่าผู้นำการเปลี่ยนแปลง เป็นปัจจัยสำคัญในการขับเคลื่อนองค์รสุเป้าหมายร่วมกันทั้งองค์รเพื่อไปในแนวเดียวกัน โดยกล่าวถึงเงื่อนไขของปัจจัยผู้นำการเปลี่ยนแปลงว่าควรเป็น ผู้นำที่เข้าใจถึงคุณค่าและ

ความหมายของชีวิต เป็นผู้นำที่สามารถสร้างความสอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงอย่างสมดุล เป็นผู้นำที่มีมุมมองอย่างเป็นองค์รวม และเป็นผู้นำต้นแบบของการสร้างแรงบันดาลใจ

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะในการนำผลการวิจัยไปใช้

1.1 ข้อเสนอแนะต่อชุมชน

1.1.1 การนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปประยุกต์ใช้ในชุมชน ควรเริ่มต้นจากการประเมินสถานการณ์ปัญหาที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในชุมชนและผู้ที่ได้รับผลกระทบจากสถานการณ์ปัญหาดังกล่าว เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลในการเชิญชวนและรวบรวมกลุ่มคนที่สนใจ ซึ่งควรเป็นผู้มีส่วนได้ส่วนเสียกับสถานการณ์ที่เสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารนั้น ๆ เช่น เป็นสมาชิกในชุมชนที่ได้รับผลกระทบโดยตรงหรือผู้นำชุมชน องค์กรชุมชนที่เกี่ยวข้อง เพื่อนำไปสู่การทบทวนสถานการณ์วิเคราะห์วิธีการแก้ไขที่ผ่านมา และกำหนดแนวทางในการเรียนรู้และปฏิบัติเพื่อการเปลี่ยนแปลงแก้ไขปัญหาดังกล่าวร่วมกันต่อไป

1.1.2 การนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปประยุกต์ใช้ในชุมชน ควรพิจารณากระบวนการเรียนรู้ในฐานะที่เป็นแนวทางในการดำเนินการจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ควรมีความยืดหยุ่น แต่ละขั้นตอนอาจใช้เวลาเร็วช้าต่างกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับภูมิหลังและประสบการณ์ของสมาชิกในชุมชนที่มาเรียนรู้และทำงานร่วมกัน

1.2 ข้อเสนอแนะสำหรับหน่วยงานองค์กรต่าง ๆ

องค์กรหรือหน่วยงานในระดับท้องถิ่นในชุมชนที่ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม เช่น องค์กรบริหารส่วนตำบล เทศบาล โรงพยาบาลสาธารณสุขประจำตำบล หน่วยงานด้านการเกษตร สามารถนำกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรไปประยุกต์ใช้ในการส่งเสริมความมั่นคงทางอาหารในระดับตำบลหรือหมู่บ้านได้ เนื่องจากมีความพร้อมด้านบุคลากร งบประมาณ และสามารถผลักดันให้เป็นยุทธศาสตร์และแผนพัฒนาของหมู่บ้านหรือตำบล เพื่อให้เกิดความต่อเนื่องในการดำเนินกิจกรรมได้

1.3 ข้อเสนอแนะสำหรับนโยบาย

รัฐควรกำหนดทิศทางและผลักดันให้มีสร้างกลไกความร่วมมือในทุกกระดับที่สนับสนุนให้เกิดการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่นำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร โดยคำนึงถึงการพัฒนาความสามารถในการเรียนรู้เพื่อตระหนักถึงความสามารถในการพึ่งตนเองด้านอาหารและรับมือกับการเปลี่ยนแปลงที่อาจกระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

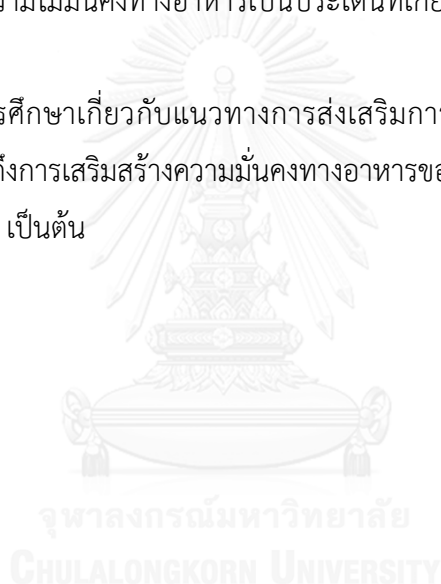
2. ข้อเสนอแนะสำหรับการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 การศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนที่มีลักษณะเป็นชุมชนลักษณะกึ่งเมืองกึ่งชนบทหรือชุมชนที่อยู่ใกล้เมืองมากขึ้น เพื่อให้ได้กรณีศึกษาที่หลากหลายเป็นประโยชน์ต่อชุมชนในบริบทใกล้เคียงและผู้สนใจสามารถนำไปประยุกต์ใช้

2.2 การศึกษาเกี่ยวกับแนวทางเสริมสร้างเครือข่ายความร่วมมือระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเพื่อสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

2.3 การศึกษาเกี่ยวกับแนวทางส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความตระหนักว่าสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นที่เกี่ยวข้องทั้งผู้ผลิตในชุมชนเกษตรและผู้บริโภคในชุมชนเมือง

2.4 การศึกษาเกี่ยวกับแนวทางการส่งเสริมการเรียนรู้ด้วยตนเองเพื่อสร้างความเข้าใจและความตระหนักถึงการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น ผู้ผลิต ผู้บริโภค ผู้นำสายสินค้า เป็นต้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- เกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2555). *จินตนาการ อาหาร และชุมชน เรื่องราวความมั่นคงทางอาหารจากชุมชน*. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- จันทร์ชัย ถวิลพิพัฒน์กุล. (2558). *อนาคตภาพของรูปแบบการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงเพื่อการสร้างเสริมองค์การสุขภาวะอย่างบูรณาการ*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชูศักดิ์ คงคานนท์. (2550). *เกษตรกรรม*. แหล่งที่มา: [http://e-book.ram.edu/e-book/g/GE253\(50\)/GE253-9.pdf](http://e-book.ram.edu/e-book/g/GE253(50)/GE253-9.pdf)
- ชิตขงค์ ส. นันทนาเนตร. (มปป.). *เอกสารประกอบการสอนรายวิชา 469402 หลักการเรียนรู้และการสอนผู้ใหญ่*. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชิตขงค์ ส. นันทนาเนตร. (2549). *ทฤษฎีการเรียนรู้สำหรับผู้ใหญ่*. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชิตขงค์ ส. นันทนาเนตร. *การเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนา: การเรียนรู้จากการปรับเปลี่ยนมโนทัศน์*. ใน วรรัตน์ อภินันท์กุล, บรรณาธิการ. (2551). *แนวคิดและทฤษฎีที่นำรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียน*. กรุงเทพฯ: ศูนย์ตำราและเอกสารทางวิชาการ คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ชิตขงค์ ส. นันทนาเนตร. (2560). *ทฤษฎีการเรียนรู้ของผู้ใหญ่*. นครปฐม: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- ชื่นฤทัย กาญจนะจิตรา และคณะ. (2554). *สุขภาพคนไทย 2554: เอชไอเอ กลไกพัฒนานโยบายสาธารณสุขเพื่อชีวิตและสุขภาพ*. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน).
- นฤทัย กาญจนะจิตรา และคณะ. (2555). *สุขภาพคนไทย 2555: ความมั่นคงทางอาหาร เงินทองของมายา ข้าวปลาสิของจริง*. นครปฐม: สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.
- ทรงสิริ วิชิรานนท์ พจนีย์ บุญญา และจงทิพย์ อธิมุตติสรณ์. (2555). *วิถีชีวิตและความมั่นคงทางอาหารท้องถิ่นใต้*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลพระนคร.
- ทิตนา แคมมณี. (2553). *ศาสตร์การสอน: องค์ความรู้เพื่อการจัดกระบวนการเรียนรู้ที่มีประสิทธิภาพ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ไทยพับลิก้า. (2555). *เปิดเสรีประชาคมอาเซียน อนาคตความมั่นคงทางอาหารของไทย เมื่อที่ดินกว่าครึ่งไม่ใช่ของเกษตรกร-ชาวนา*. แหล่งที่มา: <http://thaipublica.org/2012/10/aec-and-food-security-of-thailand/>
- ธนันชัย มุ่งจิต. (2555). *แนวทางการเสริมสร้างศักยภาพด้านความมั่นคงทางอาหารบ้านแม่สุริน อำเภอขุนยวม จังหวัดแม่ฮ่องสอน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาส่งเสริมและพัฒนาการเกษตร มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ธริษตรี ธนรัตน์พิมลกุล. (2555). *การสื่อสารเพื่อสร้างเครือข่ายความมั่นคงทางอาหาร เรื่องข้าว ของบริษัททีวีบูรพา*. วิทยานิพนธ์ปริญญาโทศึกษาศาสตร์บัณฑิต สาขานิติศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ธันวา จิตต์สงวน และบัณฑิต สุตรสุนธ์. (2546). *การเชื่อมโยงความหลากหลายในภาคเกษตรกรรมต่อการพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืนในประเทศไทย*. กรุงเทพฯ: ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเศรษฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.
- นอร์เบอร์ก-ฮอดจ์, เฮเลนา; เมอร์ฟีลด์, ทอดด์; และกอร์ลิก, สตีเวน, เขียน. ไพโรจน์ ภูมิประดิษฐ์, แปล. (2551). *นำอาหารกลับบ้าน: ทางเลือกและทางรอดของเศรษฐกิจอาหารชุมชน*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: สวนเงินมีมา.
- นันทสาร สีสลับ และคณะ. (2541). *แนวทางส่งเสริมภูมิปัญญาไทยในการจัดการศึกษา*. กรุงเทพฯ: บริษัท พิมพ์ดี จำกัด.
- นันทิยา หุตานวัตร และณรงค์ หุตานวัตร. (2547). *เกษตรกรรมยั่งยืน กระบวนทัศน์ กระบวนการ และตัวชี้วัด*. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- บำเพ็ญ เขียวหวาน และคณะ. (2555). *รายงานการศึกษาต้นแบบการจัดการเรียนรู้เพื่อคุณภาพชีวิตเกษตรกรและข้อเสนอการปฏิรูปการเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน*. นนทบุรี: ศูนย์ศึกษาและเสริมสร้างศักยภาพการจัดการทรัพยากรเพื่อท้องถิ่น.
- เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ และพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข. (2553) *หน่วยที่ 5 กระบวนการพัฒนาชุมชนเกษตร*. ใน *ประมวลสาระชุดวิชาการพัฒนาชุมชนเกษตร*. นนทบุรี: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช สาขาวิชาส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์.
- ประจวบ แผลมหลัก. (2547). *การพัฒนากระบวนการเรียนรู้ทางการศึกษานอกระบบโรงเรียนโดยใช้แนวคิดการเรียนรู้จากการปฏิบัติเพื่อส่งเสริมการปฏิบัติงานของอาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบโรงเรียน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- ประภาส ปันตกแต่ง และพัชรินทร์ รักสตัย. (มปป.). *ความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดนครปฐม: ชุมชนคลองโยง ตำบลคลองโยง อำเภอพุทธมณฑล จังหวัดนครปฐม*, นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- ปาริชาติ วลัยเสถียร และคณะ. (2548). *กระบวนการเทคนิคและทำงานของนักพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- ปิยนาด อิมดี. (2547). *ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนชนบท: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านป่าคา หมู่ที่ 2 ตำบลสวก อำเภอเมืองน่าน จังหวัดน่าน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาพัฒนาชุมชนมหาบัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พจนา เอื้องไพบูลย์. (2546). *การพัฒนารูปแบบกระบวนการเรียนรู้ในชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน: การศึกษาแบบพหุกรณี*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษา นอกระบบโรงเรียน จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ. (2548). *นวัตกรรมการเรียนรู้: คน ชุมชน และการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- พฤกษ์ ยิบมันตะสิริ บุศรา ลีมนิรันดร์กุล และยุภาพร ศิริบัติ. (2553). *รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์ การพัฒนาตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารภายใต้บริบทสังคมไทย จังหวัดเชียงใหม่*. มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย) และสำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์. (2553). *รายงานการศึกษาฉบับสมบูรณ์ การประเมินผลการดำเนินงานของโครงการพัฒนาศูนย์เครือข่ายปราชญ์ชาวบ้าน ปี 2552*. เสนอต่อ กองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ สำนักส่งเสริมและฝึกอบรมกำแพงแสน: นครปฐม.
- มูลนิธิเสียงธรรมเพื่อประชาชน. (2552). ความหมาย “ชุมชน”. แหล่งที่มา: http://www.siangdham.com/Solar/index.php?option=com_content&view=article&id=102&Itemid=62
- รุ่งฤดี รัตนวิไล. (2557). การวิเคราะห์เปรียบเทียบปัจจัยส่งเสริมความสำเร็จด้านการผลิตและการตลาดในการผลิตเกษตรอินทรีย์ระหว่างกลุ่มเกษตรกรกับเกษตรกรรายย่อยในจังหวัดฉะเชิงเทรา. 6, 2. *วารสารธุรกิจปริทัศน์*.
- วิมลลักษณ์ ชูชาติ. (2540). *การนำเสนอรูปแบบของกระบวนการสร้างเครือข่ายการเรียนรู้สำหรับการอนุรักษ์ทรัพยากรป่าไม้*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

- วีระยุทธ์ โพธิ์ถาวร, นภวรรณ งามขำ และศิวโรจน์ จิตนิยม. (มปป.) *ความมั่นคงทางด้านอาหาร ภายใต้บริบทสังคมไทย กรณศึกษา ชุมชนหนองสาหร่าย ตำบลหนองสาหร่าย อำเภอพนมทวน จังหวัดกาญจนบุรี*, นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ประเทศไทย).
- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2552). *รายงานเรื่องการพัฒนาดัชนีชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร*. ภายใต้โครงการขับเคลื่อนประเด็นเกษตรและอาหารเพื่อสุขภาพตามมติสมัชชาสุขภาพแห่งชาติ ครั้งที่ 1 พ.ศ. 2551 สู่การปฏิบัติ. กรุงเทพฯ: สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ.
- ศจินทร์ ประชาสันต์. (2555). *ความมั่นคงทางอาหาร: แนวคิดและตัวชี้วัด*. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- ศรินยา คำพิลา. (2546). *การเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. ใน ฉันทนา บรรพศิริโชติ และคณะ, *ผู้ใหญ่วิบูลย์กับการเรียนรู้เพื่อการพึ่งตนเองและพัฒนาชุมชนอย่างยั่งยืน*. ฉะเชิงเทรา: ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนป่าตะวันออก (วนเกษตร).
- ศูนย์เทคโนโลยีสารสนเทศและการสื่อสาร (2559). แหล่งที่มา: <http://e-service.cpd.go.th/agri/คู่มือการจัดเก็บข้อมูลเครื่องจักรกลการเกษตร.pdf>
- สถาบันเกษตรกรรมยั่งยืน. (มปป.). *ตัวชี้วัดความมั่นคงทางด้านอาหารระดับชุมชน*. แหล่งที่มา: http://www.sathai.org/images/Article/044_Food%20Security%20Indicator.pdf
- สนธยา พลศรี. (2550). *เครือข่ายการเรียนรู้ในงานพัฒนาชุมชน*. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์.
- สมพันธ์ เตชะอธิก และคณะ. (2549). *รายงานบทสังเคราะห์การวิจัย เรื่อง การเรียนรู้และการจัดการความรู้ขององค์กรชุมชนเพื่อชุมชนเป็นสุข*. ขอนแก่น: ภาควิชาพัฒนาสังคม คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.
- สินธุ์ สโรบล. (2552). *วิธีวิทยาวิจัยเพื่อการเปลี่ยนแปลงและพัฒนาชุมชน: บทสังเคราะห์งานวิจัยเพื่อท้องถิ่นในประเทศไทยและประสบการณ์จากต่างประเทศ*. เชียงใหม่: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย ฝ่ายวิจัยท้องถิ่น.
- สิริลักษณ์ ยิ้มประสาพร. (2548). *กระบวนการค้นใหม่ๆกับการเรียนรู้ของชุมชน*. ปารีชาติ วัลย์เสถียร, บรรณาธิการ. *ชุดนวัตกรรมการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข เล่ม 3*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- สุธานี มะลิพันธ์. (2552). *ความมั่นคงทางอาหารของชาวไร่บ้านป่าก่า อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการทรัพยากรชีวภาพ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี.
- สุภา ไยเมือง. (2555). *ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารระดับชุมชน*. นนทบุรี: มูลนิธิชีววิถี.
- สุภา ไยเมือง และเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน. (2554). *รายงานการศึกษาระดับสมบูรณ "ตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารในระดับชุมชน"*. นนทบุรี: มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน.

- แสงโถม ศิริพานิช และสุชาดา มีศรี. (2556) พิษสารเคมีป้องกันกำจัดศัตรูพืช. *สรุปรายงานการเฝ้าระวังโรค ประจำปี 2555*. แหล่งที่มา: http://www.boe.moph.go.th/Annual/AESR2012/main/AESR55_Part1/file9/4955_Pesticide.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). *แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)*. แหล่งที่มา: www2.oae.go.th/EVA/download/Plan/SummaryPlan11_thai.pdf
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2560). *สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 12 (พ.ศ. 2560-2564)*. แหล่งที่มา: <http://www.nesdb.go.th/download/plan12/สรุปสาระสำคัญของแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่12.pdf>
- อดุลย์ วังศรีคุณ. (2543). *การสังเคราะห์งานวิจัยเกี่ยวกับกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนที่ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง: การวิจัยเชิงชาติพันธุ์วรรณาอภิมาน*. วิทยานิพนธ์ปริญญาครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาพัฒนศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อรุณี เวียงแสง และคณะ. (2548). *การติดตามและประเมินผลแบบมีส่วนร่วม*. กรุงเทพฯ: โครงการเสริมสร้างการเรียนรู้เพื่อชุมชนเป็นสุข.
- อาชัญญา รัตนอุบล. (2540). *กระบวนการฝึกอบรมสำหรับการศึกษานอกระบบโรงเรียน*. กรุงเทพฯ: บริษัท ประชาชน จำกัด.
- อาชัญญา รัตนอุบล. (2551). *พัฒนาการเรียนรู้และการจัดกิจกรรมสำหรับผู้ใหญ่*. กรุงเทพฯ: คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อุ้นตา นพคุณ. (2547). *การศึกษาชุมชนสังคมเพื่อการศึกษาและแหล่งเรียนรู้*. ในหนังสือ *ชุดปฏิรูปการศึกษา การศึกษานอกระบบโรงเรียน: แนวทางการศึกษาและกิจกรรมที่หลากหลาย*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.

ภาษาอังกฤษ

- Affolter Friedrich W., et al. (2009). "Transformative Learning and Mind-change in Rural Afghanistan." *Development in Practice*, 19, (3) May 2009: 311-328.
- Alcantara, L. Hayes, S. and Yorks, Lyle. (2009) Collaborative Inquiry in Action: Transformative Learning through Co-inquiry. In Mezirow, J., et al., *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*, pp.251-272. San Francisco: Jossey-Bass.

- Alkon, A. H. Food Security. In Mulvaney, D., (2011). *Green Food: An A-to-Z Guide*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc..
- Cranton, P. (2006). *Understanding and Promoting Transformative Learning: A Guide for Educators of Adults*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Duveskog, D. (2006). *Theoretical Perspectives of the Learning Process in Farmer Field Schools with reference to East African Experiences*. Working Paper, December. Food and Agricultural Organization of the United Nations.
- Duveskog, D. (2013). *Farmer Field Schools as a Transformative Learning Space in the Rural African Setting*. Doctoral Thesis. Swedish University of Agricultural Sciences. Uppsala.
- Duveskog, D. and Friis-Hansen, E. Farmer Field Schools: A Platform for Transformative Learning in Rural Africa. In Mezirow, J., et al., (2009). *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*, pp.251-272. San Francisco: Jossey-Bass.
- Food Intelligence Center. (2015). *Food Industry Overview; Thailand Food Industry in 2009 and Trends 2010*. Bangkok: Food Intelligence Center, National Food Institute.
- Food Intelligence Center. (2016). *Food Industry Overview; Thailand Food Industry in 2015 and Trends 2016*. Bangkok: Food Intelligence Center, National Food Institute.
- Heino Apel and Anne Camozzi. (1996). *Adult Environment Education: A Handbook on Context and Method*. Bonn: Institute for International Cooperation of the German Adult Education Association.
- Imel, S. (n.d.). *Transformative Learning in Adulthood*. ERIC Digest No. 200. ERIC Clearinghouse on Adult Career and Vocational Education Columbus OH Source. Retrieved from: <http://www.ericdigests.org/1999-2/adulthood.htm>
- Jarvis, Peter. (2010). *Adult Education and Lifelong Learning: Theory and Practice*. 4th ed. London: Routledge.
- Kitchenham, Andrew. (2008). The Evolution of John Mezirow's Transformative Learning Theory. *Journal of Transformative Education*. 6, 2 (2008): 104-123.

- Knowles, Malcom S. (1980). *The Modern Practice of Adult Education: From Pedagogy to Andragogy*. New York: Cambridge Books.
- Leyboldt, Martha M. (1992). *40 Ways to Teach in Groups*. Valley Forge, PA: Eleventh Printing.
- McAfee, K. Food Sovereignty. In Mulvaney, D. (2011). *Green Food: An A-to-Z guide*. Los Angeles: SAGE Publications, Inc.
- Mezirow, Jack. (1991). *Transformative Dimensions of Adult Learning*. San Francisco, CA: Jossey-Bass.
- Mezirow, J. (1997). "Transformative Learning: Theory to Practice." *New Directions for Adult and Continuing Education*. 74(1997): 5-12.
- Mezirow, J., et al. (n.d.). *Core Principles of Transformative Learning Theory*. Retrieved from: <http://transformativelearningtheory.com/corePrinciples.htm>
- Mezirow, Jack. Update on Transformative Learning. In Connolly, B., Fleming, T., McCormack, D., and Ryan, Anne, (ed.). (2007) (b). *Radical Learning For Liberation 2*, pp.10-17. Kildare: Maynooth Adult and Community Education, National University of Ireland.
- Mezirow, Jack. (2007)(a) Adult Education and Empowerment for Individual and Community Development. In Connolly, B., Fleming, T., McCormack, D., and Ryan, Anne, (a)). *Radical Learning for Liberation 2*, pp.10-17. Kildare: Maynooth Adult and Community Education, National University of Ireland.
- Humanitarian Response. (n.d.). *Minimum Standards in Food Securities and Nutrition*. The United Nations, Office for the Coordination of Humanitarian Affairs (OCHA). Retrieved from: <https://www.humanitarianresponse.info/system/files/documents/files/7.minimum-standards-in-food-security-and-nutrition.pdf>
- Percy, Rachel. (2005). "The Contribution of Transformative Learning Theory to the Practice of Participatory Research and Extension: Theoretical Reflections." *Agriculture and Human*. 22(2005): 127-136.
- Taylor, E. W. Chapter One Fostering Transformative Learning. In Mezirow, J., et al., (2009). *Transformative Learning in Practice: Insights from Community, Workplace, and Higher Education*, pp.3-17. San Fransico: Jossey-Bass.

Taylor, E. W., Duveskog, D. and Friis-Hansen, (2012). E. “Fostering Transformative Learning in Non-formal Settings: Farmer-field Schools in East Africa.” *International Journal of Lifelong Education*. 31, 6 (November-December 2012): 725-742.

Taylor, E. W. (1998). *The Theory and Practice of Transformative Learning: A Critical Review*. ERIC Clearinghouse on Adult, Career, and Vocational Education. Information Series No. 375.

ภาคผนวก ก รายชื่อผู้เชี่ยวชาญ

รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจเครื่องมือการวิจัย

- 1) ดร.ปาน กิมปี (ด้านการศึกษานอกระบบโรงเรียน)
- 2) คุณเกียรติศักดิ์ ยั่งยืน (นักวิจัยด้านตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร
ผู้แทนจากมูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนแห่งประเทศไทย)
- 3) รศ.ดร.เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ (ด้านการส่งเสริมการเกษตร มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช)
- 4) ผศ.ดร.มาเรียม นิลพันธุ์ (ด้านวิจัยทางการศึกษา มหาวิทยาลัยศิลปากร)
- 5) ผศ.ดร.ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์ (ด้านกระบวนการเรียนรู้ชุมชน มหาวิทยาลัยศิลปากร)

รายชื่อผู้ทรงคุณวุฒิตรวจสอบรับรองการร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง

ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

- 1) รองศาสตราจารย์ ดร. เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ
สาขาวิชาเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ความเชี่ยวชาญ: การส่งเสริมการเกษตร การส่งเสริมอาหารปลอดภัย
- 2) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์
ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ความเชี่ยวชาญ: ด้านกระบวนการเรียนรู้ชุมชน
- 3) นายศักดิ์ ทวีศรี
นักวิชาการอิสระและที่ปรึกษางานส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์
ความเชี่ยวชาญ: การส่งเสริมการเกษตร การส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร

**รายชื่อผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลง
ด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร**

- 1) ดร. ปาน กิมปี
ที่ปรึกษาสำนักงานส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย
ความเชี่ยวชาญ: การวางแผนงาน/โครงการ การจัดทำแผนพัฒนายุทธศาสตร์ทางการศึกษานอกโรงเรียน
- 2) รองศาสตราจารย์ ดร. เบญจมาศ อยู่ประเสริฐ
สาขาวิชาเกษตรและสหกรณ์ มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช
ความเชี่ยวชาญ: การส่งเสริมการเกษตร การส่งเสริมอาหารปลอดภัย
- 3) นางสุภา ไยเมือง
รองประธานกรรมการ มูลนิธิชีววิถี และกรรมการและเลขานุการ มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน
ความเชี่ยวชาญ: ด้านความมั่นคงทางอาหาร
- 4) ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ศิริบุญ จงวุฒิเวศย์
ภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
ความเชี่ยวชาญ: ด้านกระบวนการเรียนรู้ชุมชน
- 5) นายศักดิ์ดา ทวีศรี
นักวิชาการอิสระและที่ปรึกษางานส่งเสริมการเกษตร กรมส่งเสริมการเกษตรและสหกรณ์
ความเชี่ยวชาญ: การส่งเสริมการเกษตร การส่งเสริมความมั่นคงทางอาหาร
- 6) นางสาวสุวิชา ทวีสุข จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
นักวิชาการ สำนักวิชาการและนวัตกรรม สำนักงานคณะกรรมการสุขภาพแห่งชาติ
- 7) ผู้อำนวยการโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบลที่เป็นพื้นที่ทดลอง
- 8) ผู้นำชุมชนในพื้นที่ทดลอง

ภาคผนวก ข เครื่องมือการวิจัย

เครื่องมือการวิจัย ชุดที่ 1

ชุดที่ 1 แบบสัมภาษณ์ผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างที่เป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบที่เป็นกรณีศึกษา ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

ตอนที่ 2 ประสพการณ์ในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

ตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ

ชุมชน..... วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....

สถานที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลพื้นฐานของผู้ให้สัมภาษณ์

1. ขอให้ท่านแนะนำตัวเองอย่างคร่าวๆ ได้แก่

- 1) ชื่อ - นามสกุล
- 2) อายุ
- 3) ระดับการศึกษา
- 4) ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน
- 5) อาชีพ
- 6) ตำแหน่ง/หน้าที่ในชุมชน (ถ้ามี)
- 7) ที่อยู่ปัจจุบัน

ตอนที่ 2 ประสพการณ์ในการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

2. ท่านมีความเห็นต่อลักษณะของชุมชนหรือครอบครัวที่มีความมั่นคงทางอาหาร เป็นอย่างไร
3. ความสนใจของท่านที่มีต่อเรื่องความมั่นคงทางอาหารในชุมชนนั้น เกิดขึ้นเมื่อใด? เพราะเหตุใด? (โปรดอธิบายเหตุผลที่ทำให้ท่านเกิดความสนใจในเรื่องดังกล่าว)
4. เหตุใดท่านจึงคิดว่า ควรให้ความสำคัญกับการมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารให้กับคนในชุมชน

5. ที่ผ่านมา ท่านมีส่วนร่วมในการจัดการเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในเรื่องใดบ้าง
6. ท่านคิดว่า เนื้อหาความรู้อะไรที่ทำให้สมาชิกในชุมชนเกิดความสนใจและเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารคืออะไร เพราะเหตุใด
7. กระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้คนในชุมชนหันมาสนใจและเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารมาอย่างต่อเนื่องนั้น
  - 1) ท่านมีการดำเนินกิจกรรมอย่างไรบ้าง ใช้แหล่งเรียนรู้ใดบ้าง เนื้อหาที่เรียนรู้มีอะไรบ้าง แต่ละกิจกรรมเหล่านั้นใช้เวลาเท่าไร ใครบ้างที่เข้าร่วมเรียนรู้ในกิจกรรมดังกล่าว
  - 2) กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว มีขั้นตอนอย่างไรบ้าง (อาจมีมากกว่า 1 กระบวนการที่นำมาใช้แล้วประสบความสำเร็จ)
  - 3) กระบวนการเรียนรู้ดังกล่าว มีที่มาอย่างไร หรือมีใครสนับสนุนหรือไม่
  - 4) แนวคิดสำคัญที่ใช้ในการจัดกระบวนการดังกล่าว คืออะไร
  - 5) วิธีการเรียนรู้แบบใดที่ทำให้สมาชิกในชุมชนมีความเข้าใจเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารมากที่สุด เพราะเหตุใด
  - 6) ระหว่างการเรียนรู้มีอุปสรรคหรือปัญหาเกิดขึ้นหรือไม่ ถ้ามี ท่านจัดการหรือแก้ปัญหาอย่างไร
  - 7) มีปัจจัยหรือเงื่อนไขอะไรที่ส่งเสริมให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ร่วมกันจนประสบความสำเร็จหรือไม่
8. ท่านคิดว่า การเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารของชุมชนข้างต้น มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดของท่านและสมาชิกในชุมชนที่เคยมีเกี่ยวกับเรื่องความมั่นคงทางอาหารหรือไม่ ถ้ามีเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร
9. ท่านและคนในชุมชน มีการรวมตัวกันหรือจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอื่นๆ ซึ่งอาจเชื่อมโยงหรือไม่เชื่อมโยงกับความมั่นคงทางอาหารหรือไม่?

ถ้ามี กิจกรรมดังกล่าวคืออะไร? เหตุใดจึงจัดกิจกรรมนั้นขึ้น? และใครเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ดังกล่าว?

ตอนที่ 3 ข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอื่น ๆ ต่อการจัดกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

10. หากชุมชนอื่นจะมีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารขึ้นในชุมชน ท่านมีข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอย่างไรบ้าง

เครื่องมือการวิจัย ชุดที่ 2

ชุดที่ 2 แบบสัมภาษณ์สมาชิกในครอบครัวที่อาศัยในชุมชนต้นแบบ

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับสัมภาษณ์กลุ่มตัวอย่างซึ่งเป็นสมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบที่เป็นกรณีศึกษา ตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ แบบสัมภาษณ์นี้แบ่งเป็น 3 ตอน ได้แก่

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการจัดการอาหาร

ตอนที่ 2 สภาพการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร

ตอนที่ 3 ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการได้รับประสบการณ์เรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ชุมชน..... วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....

สถานที่สัมภาษณ์.....

ตอนที่ 1 ข้อมูลทั่วไปของครอบครัวที่เกี่ยวข้องกับการผลิตและการจัดการอาหาร

1. ขอให้ท่านแนะนำตนเองอย่างคร่าวๆ ได้แก่
  - 1) ชื่อ – นามสกุล
  - 2) อายุ
  - 3) ระดับการศึกษา
  - 4) ระยะเวลาที่อยู่ในชุมชน
  - 5) อาชีพ
  - 6) ที่อยู่ปัจจุบัน
2. ในครอบครัวของท่านมีสมาชิกกี่คนที่อาศัยอยู่ร่วมกัน เป็นใครบ้าง
3. อาหารที่ท่านบริโภคในชีวิตประจำวัน ส่วนใหญ่มาจากที่ใด เช่น ผลิตเอง เก็บหาจากธรรมชาติ หรือซื้อมา ถ้าซื้อมาส่วนใหญ่ซื้อจากที่ใด ในครอบครัวของท่านแหล่งที่มาของอาหารที่สำคัญคือแหล่งใด เพราะเหตุใด ใน 1 สัปดาห์/ 1 เดือน ครอบครัวของท่านมีรายจ่ายเกี่ยวกับอาหาร ประมาณเท่าใด (ใช้แผนที่ชุมชน แสดงการเข้าถึงแหล่งอาหารประกอบการสัมภาษณ์)
4. ครอบครัวของท่านเคยประสบปัญหาเกี่ยวกับอาหารหรือไม่ เช่น มีอาหารไม่เพียงพอสำหรับบริโภค หรืออาหารไม่ปลอดภัย ถ้าท่านเคยประสบปัญหา ท่านแก้ปัญหาดังกล่าวอย่างไร

ตอนที่ 2 สภาพการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

5. ในความคิดของท่าน ลักษณะของชุมชนหรือครอบครัวที่มีความมั่นคงทางอาหาร เป็นอย่างไร
6. ความสนใจของท่านที่มีต่อเรื่องความมั่นคงทางอาหารในชุมชนนั้น เกิดขึ้นเมื่อใด? เพราะเหตุใด? (โปรดอธิบายเหตุผลที่ทำให้ท่านเกิดความสนใจในเรื่องดังกล่าว)
7. จากประสบการณ์การเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร
  - 1) ประสบการณ์เรียนรู้ครั้งใดที่ทำให้ท่านสนใจและเห็นความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารมาอย่างต่อเนื่อง
  - 2) กิจกรรมดังกล่าวมีอะไรบ้าง โปรดอธิบายโดยลำดับกิจกรรมก่อนหลังที่ท่านได้เข้าร่วม
  - 3) แต่ละกิจกรรมเหล่านั้นใช้เวลานานเท่าไร ใครบ้างที่เข้าร่วมเรียนรู้ในกิจกรรมดังกล่าว
  - 4) เรื่องอะไรที่ท่านได้เรียนรู้แล้วทำให้มีความเข้าใจและตระหนักถึงความสำคัญของความมั่นคงทางอาหารมากที่สุด
  - 5) สมาชิกในชุมชนที่เข้าร่วมกิจกรรมการเรียนรู้ดังกล่าว มีส่วนสนับสนุนการเรียนรู้ของท่านหรือไม่ อย่างไร
  - 6) ท่านช่วยเหลือหรือสนับสนุนการเรียนรู้ของสมาชิกคนอื่นๆ ในชุมชนที่เข้าร่วมการเรียนรู้ดังกล่าวหรือไม่ ถ้ามี เหตุใดท่านจึงให้การช่วยเหลือหรือสนับสนุนดังกล่าว
  - 7) ท่านมีความพึงพอใจต่อกิจกรรมใดมากที่สุด เพราะเหตุใด (เช่น วิธีการ ช่องทางการเรียนรู้ บรรยากาศการเรียนรู้)
  - 8) ระหว่างการเรียนรู้มีอุปสรรคหรือปัญหาเกิดขึ้นหรือไม่ ถ้ามี ท่านจัดการหรือแก้ปัญหานั้นอย่างไร
  - 9) มีปัจจัยหรือเงื่อนไขอะไรที่ส่งเสริมให้ท่านสนใจเรียนรู้จนประสบความสำเร็จหรือไม่
8. ท่านและคนในชุมชน มีการรวมตัวกันหรือจัดกิจกรรมเพื่อการพัฒนาชุมชนอื่นๆ ซึ่งอาจเชื่อมโยงหรือไม่เชื่อมโยงกับความมั่นคงทางอาหารหรือไม่? ถ้ามี กิจกรรมดังกล่าวคืออะไร? เหตุใดจึงจัดกิจกรรมนั้นขึ้น? และใครเป็นผู้มีส่วนเกี่ยวข้องข้องกับการเรียนรู้ดังกล่าว?

**ตอนที่ 3 ผลการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการได้รับประสบการณ์การเรียนรู้ที่ส่งเสริมการ
เปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร**

9. ประสบการณ์ที่ท่านได้รับจากการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา (มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ ทักษะ ทักษะ และการแสดงออกด้านพฤติกรรมที่เปลี่ยนแปลงไปอย่างชัดเจน) เช่น
- 1) ทำให้ท่านได้รับความรู้เพิ่มขึ้นด้านความมั่นคงทางอาหาร ได้แก่ เรื่องอะไรบ้าง
  - 2) ทำให้ท่านเห็นความสำคัญของการเรียนรู้เกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารมากขึ้นหรือไม่ เหตุใดจึงคิดเช่นนั้น
  - 3) มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงความคิดของท่านที่เคยมีเกี่ยวกับเรื่องความมั่นคงทางอาหารหรือไม่ ถ้ามีการเปลี่ยนแปลงนั้นคือ เป็นอย่างไร
  - 4) ทำให้ท่านมีการปรับปรุง เปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิต การบริโภค หรือการดำเนินชีวิตที่เปลี่ยนไปจากเดิมหรือไม่ ท่านคิดว่าอะไรบ้างที่เปลี่ยนแปลงไป เพราะเหตุใด
- 5) หากชุมชนอื่นจะมีการเรียนรู้ร่วมกันเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารขึ้นในชุมชน ท่านมีข้อคิดเห็นหรือข้อเสนอแนะอย่างไรบ้าง

เครื่องมือการวิจัย ชุดที่ 3

ชุดที่ 3 แบบสัมภาษณ์ความคิดเห็นที่มีต่อสถานะความมั่นคงทางอาหาร

คำชี้แจง แบบสัมภาษณ์ชุดนี้ใช้สำหรับสัมภาษณ์ความคิดเห็นที่มีสถานะความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเป็นผลจากประสบการณ์ที่สมาชิกในชุมชนได้รับจากเข้าร่วมกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบที่เป็นกรณีศึกษา ที่มีต่อการเปลี่ยนแปลงความรู้ ความคิด และการกระทำเกี่ยวกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของสมาชิกในชุมชนตามวัตถุประสงค์การวิจัยข้อที่ 1 เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในชุมชนต้นแบบ

ชุมชน..... วัน/เดือน/ปี ที่สัมภาษณ์.....

ท่านพบว่าตนเองมีการเปลี่ยนแปลงในประเด็นต่อไปนี้หรือไม่ ซึ่งเป็นผลที่เกิดจากประสบการณ์ที่ท่านได้รับการเรียนรู้ที่ส่งเสริมการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

ประเด็นความมั่นคงทางอาหาร	การเปลี่ยนแปลง	
	มี	ไม่มี
การพึ่งตนเองด้านอาหาร		
1) มีการบริโภคอาหารที่มีความหลากหลายในแต่ละมื้อ		
2) มีอาหารบริโภคเพียงพอกับความต้องการอาหารตลอดทั้งปี		
3) มีการบริโภคอาหารที่ส่วนใหญ่ผลิตขึ้นเองในครัวเรือน		
4) มีอาหารที่เก็บหามาจากทรัพยากรธรรมชาติในชุมชนท้องถิ่น		
5) มีอาหารที่ได้มาจากการแลกเปลี่ยนแบ่งปันของคนในชุมชน		
สิทธิในฐานะทรัพยากรการผลิต		
6) มีพันธุ์พืชของตนเองซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน		
7) มีพันธุ์สัตว์ของตนเองซึ่งหาได้จากในครัวเรือนหรือชุมชน		
8) มีที่ดินทำกินเป็นของตนเองที่เพียงพอต่อการผลิต		
9) มีแหล่งน้ำเพื่อการเกษตรในไร่นาที่เพียงพอ		
10) มีความรู้ สิทธิของชุมชนในการเข้าถึงและจัดการทรัพยากรธรรมชาติมากขึ้น		
11) เห็นความสำคัญของสิทธิของชุมชน		
มิติทางเศรษฐกิจและสิทธิในระบบอาหาร		
12) มีรายได้จากการค้าขายผลผลิตในไร่นาเพียงพอ		
13) มีสัดส่วนค่าใช้จ่ายในการซื้ออาหารจากภายนอกมากกว่าภายในชุมชน (ส่วนใหญ่จะไปซื้อที่ตลาดนัดต่างตำบล)		

ประเด็นความมั่นคงทางอาหาร	การเปลี่ยนแปลง	
	มี	ไม่มี
14) มีความสมดุลระหว่างรายได้ รายจ่าย หนี้สิน และการออม (รายได้ของครัวเรือน)		
15) มีแหล่งที่มาของรายได้ที่หลากหลาย เช่น มีรายได้หลัก รายได้เสริม		
16) เข้าถึงนโยบายสร้างหลักประกันในการดำรงชีพของครัวเรือน		
17) มีแหล่งซื้ออาหารหรือตลาดที่หลากหลาย		
18) มีระบบตลาดที่เป็นธรรมและเกื้อกูลกันระหว่างผู้ผลิตและผู้บริโภค		
การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ		
19) มีกระบวนการผลิตที่ไม่ใช้สารเคมี ครอบคลุมทั้งในการผลิต การแปรรูป และบรรจุภัณฑ์ หรือในกระบวนการจัดจำหน่าย		
20) มีการตัดสินใจเลือกซื้ออาหารที่ให้ความสำคัญกับการมีข้อมูลของแหล่งที่มาของอาหาร และกระบวนการผลิต		
21) ให้ความสำคัญกับสุขภาพของคนในครัวเรือนและชุมชนที่เกี่ยวข้องกับอาหาร		
22) สามารถเข้าถึงข้อมูลข่าวสารด้านการบริโภค ด้านความปลอดภัยด้านอาหาร และโภชนาการ		
มิติทางวัฒนธรรมและการพัฒนา		
23) มีความเชื่อและการปฏิบัติต่อกันของคนในชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับการใช้ประโยชน์หรือการอนุรักษ์ทรัพยากรส่วนรวม การผลิต และการเก็บสำรองอาหาร		
24) มีการแบ่งปันอาหารระหว่างคนในชุมชน หรือการแลกเปลี่ยนอาหารระหว่างชุมชนอื่น ๆ		
25) มีระบบการช่วยเหลือกันของชุมชน ในรูปกองทุนต่างๆ เช่น ธนาคารข้าว กองทุนการเงินชุมชน		
26) มีวัฒนธรรมอาหารพื้นบ้าน (ภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ) และ การใช้วัตถุดิบจากท้องถิ่นในการประกอบอาหาร		
27) มีการฟื้นฟูและถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาในการเก็บหาอาหารจากธรรมชาติ		
ศักยภาพของครัวเรือนและชุมชน		
28) มีความสามารถในการแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับอาหารของครัวเรือน		
29) มีการรวมกลุ่มช่วยเหลือกันด้านอาหารของชุมชน		

ภาคผนวก ค แบบการสัมภาษณ์เพื่อรับรองการยกร่างกระบวนการเรียนรู้
ในการเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลของผู้ทรงคุณวุฒิ

1. ชื่อ – สกุล
2. ตำแหน่ง
3. ชื่อหน่วยงาน / สถาบัน / องค์กร
4. ประเด็นความเชี่ยวชาญ

ตอนที่ 2 ร่างกระบวนการและประเด็นในการสัมภาษณ์เพื่อสอบถามข้อคิดเห็นที่มีต่อความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหา และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

กระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของความรู้ ความคิด ความเชื่อที่มีต่อวิถีการดำเนินชีวิตของสมาชิกในครัวเรือนที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารที่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิม และส่งผลต่อความพยายามที่จะแสวงหาทางเลือกเพื่อหาแนวทางการปฏิบัติใหม่ที่จะนำไปสู่การปรับเปลี่ยนวิถีการดำเนินชีวิตที่ให้ความสำคัญกับการพึ่งพาตนเองทางด้านอาหารมากขึ้น เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของครัวเรือนและชุมชน

ขอบเขตเนื้อหากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร ได้แก่ เป้าหมายของการเรียนรู้ ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น (ด้านความรู้ ความคิด และการกระทำ) เนื้อหา วิธีการเรียนรู้ แหล่งเรียนรู้ ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้ และกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

โดยกำหนดเกณฑ์การประเมินค่าไว้ ดังนี้

ระดับความคิดเห็นต่อความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา

- 5 หมายถึง มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มากที่สุด
- 4 หมายถึง มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มาก
- 3 หมายถึง มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา ปานกลาง
- 2 หมายถึง มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา น้อย
- 1 หมายถึง มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา น้อยที่สุด

ระดับความคิดเห็นต่อความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ

- 5 หมายถึง มีความเป็นไปได้มากที่สุด
- 4 หมายถึง มีมีความเป็นไปได้มาก

3 หมายถึง มีความเป็นไปได้ปานกลาง

2 หมายถึง มีความเป็นไปได้น้อย

1 หมายถึง มีความเป็นไปได้น้อยที่สุด

และสรุปความเห็นที่ประเมิน ด้วยการใส่เครื่องหมายขีดถูก (/) ลงในช่องที่ตรงตาม
ความคิดเห็นของท่านมากที่สุด

**1) องค์กรประกอบในการพัฒนากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคง
ทางอาหารในชุมชนเกษตร**

1 หลักการ

2 วัตถุประสงค์

3 วิธีการเรียนรู้

4 แหล่งเรียนรู้

5 ตัวบ่งชี้การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการเรียนรู้

6 ปัจจัยและเงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการเรียนรู้

โดยในแต่ละองค์ประกอบจะได้รับการประเมิน 2 ส่วน คือ

1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....
.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....
.....

2) มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....
.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....
.....

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

.....
 .....

2) ร่างกระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน
 เกษตร ประกอบด้วย 5 ระยะ 12 ขั้นตอนย่อย ดังนี้

ระยะที่ 1 รับรู้และรู้สึกไม่พอใจกับสถานการณ์ปัญหา

- 1.1 รับรู้สถานการณ์ปัญหา
- 1.2 เข้าใจแนวคิดความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
- 1.3 รู้สึกไม่พอใจและต้องการเปลี่ยนแปลงสถานการณ์นั้น

ระยะที่ 2 ทบทวน วิเคราะห์สถานการณ์ และกำหนดเป้าหมายร่วมกัน

- 2.1 ทบทวนสถานการณ์และสาเหตุความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน
- 2.2 วิเคราะห์วิธีการจัดการกับความไม่มั่นคงทางอาหารที่ผ่านมา
- 2.3 กำหนดเป้าหมายในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร

ระยะที่ 3 แสวงหาทางเลือกและวางแนวทางปฏิบัติ

- 3.1 สำรวจทางเลือกที่เป็นไปได้
- 3.2 วางแผนปฏิบัติ รายบุคคล คราวเรือน กลุ่ม ชุมชน

ระยะที่ 4 เรียนรู้และปฏิบัติตามแนวทางที่กำหนด เพื่อตรวจสอบความคิดและ

แนวทางใหม่

- 4.1 เรียนรู้และพัฒนาความสามารถเพื่อดำเนินตามแผนที่กำหนด
- 4.2 ปฏิบัติตามแผน

ขั้นที่ 5 สรุปบทเรียนและใช้เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต

- 5.1 ติดตามและประเมินผลการดำเนินตามแผนอย่างต่อเนื่อง
- 5.2 ทบทวนและประเมินสิ่งที่ได้เรียนรู้
- 5.3 ยอมรับแนวคิด และแนวปฏิบัติใหม่เข้าสู่วิถีชีวิต

โดยแต่ละขั้นจะได้รับการประเมิน 2 ส่วน คือ

- 1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....
 .....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....
 .....

2) ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....
 .....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....
 .....

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

.....
 .....

ทั้งนี้ผู้วิจัย ขอความอนุเคราะห์รับผลการประเมิน ฯ กลับด้วยตนเอง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ขอขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน
 CHULALONGKORN UNIVERSITY ที่ให้ความอนุเคราะห์เสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอันมีค่ายิ่ง

ผู้วิจัย

ภาคผนวก ง ประเด็นในการสัมภาษณ์เพื่อศึกษาข้อคิดเห็นที่มีต่อร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อ
ส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย
CHULALONGKORN UNIVERSITY

ตอนที่ 1 ข้อมูลส่วนบุคคลสำหรับประกาศเกียรติคุณรายนามผู้ทรงคุณวุฒิ

5. ชื่อ – สกุล
6. ตำแหน่ง
7. ชื่อหน่วยงาน / สถาบัน / องค์กร
8. ประเด็นความเชี่ยวชาญ

ตอนที่ 2 ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายและประเด็นการสัมภาษณ์เพื่อสอบถามข้อคิดเห็นที่มีต่อความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

คำชี้แจง

แนวทางการสัมภาษณ์นี้จัดทำขึ้นเพื่อศึกษาข้อคิดเห็นที่มีต่อร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร เพื่อผู้ทรงคุณวุฒิจะใช้ประโยชน์สำหรับให้ข้อคิดเห็นและข้อเสนอต่อร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่จัดทำขึ้น เพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ และเสนอแนะความคิดเห็นที่จะเป็นประโยชน์อย่างยิ่ง สำหรับผู้วิจัยที่จะนำข้อเสนอแนะของท่านไปปรับปรุงแก้ไขให้มีความถูกต้องเหมาะสมและครอบคลุมตรงตามวัตถุประสงค์ของการวิจัยต่อไป

จุดมุ่งหมายของข้อเสนอเชิงนโยบาย

ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอจุดมุ่งหมายและแนวทางปฏิบัติในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร สำหรับใช้เป็นแนวทางในการตัดสินใจเพื่อการวางแผนและการดำเนินการต่าง ๆ ของผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง โดยให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อสร้างความเข้าใจและการเปลี่ยนแปลงวิธีคิดและเป้าหมายที่มีต่อระบบการผลิตและวิถีการบริโภคของครัวเรือนชุมชนเกษตรที่สัมพันธ์กับสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารมาสู่การพึ่งพาตนเองจากภายในครัวเรือนและชุมชนมากขึ้น ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายนี้ สั่งเคราะห์ขึ้นจากผล

การศึกษาของวัตถุประสงค์ข้อที่ 1 และข้อที่ 3 ซึ่งได้จากการสัมภาษณ์ การสังเกต และการสนทนากลุ่ม ร่วมกับผู้นำชุมชน ผู้นำการเปลี่ยนแปลงในชุมชน เกษตรกร และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องในประเด็นที่เกี่ยวข้องกับสถานการณ์ ปัญหา และข้อเสนอแนะในการส่งเสริมและสนับสนุนการเรียนรู้ที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงความคิดและการกระทำของสมาชิกกลุ่มและชุมชนด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

เป้าหมายของข้อเสนอเชิงนโยบาย

ผลการวิจัยสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร (ดังตาราง) ประกอบด้วย 3 เป้าหมายสำคัญได้แก่

1) เกษตรกรและสมาชิกในชุมชนให้มีความรู้ ความเข้าใจ และตระหนักถึงความสำคัญของการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน และมีส่วนร่วมในการส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

2) ชุมชนมีกลุ่มหรือคณะทำงานที่เห็นความสำคัญและส่งเสริมการเรียนรู้ร่วมกันของคนในชุมชนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชนอย่างต่อเนื่องในชุมชน

3) ชุมชนมีกลไกความร่วมมือในทุกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้ การพัฒนาองค์ความรู้ ให้คำปรึกษา และสนับสนุนการดำเนินงานต่าง ๆ เป็นเครือข่ายทั้งภายในและภายนอกชุมชนในการส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อการเปลี่ยนแปลงที่เสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ตารางผลการสังเคราะห์ข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร

ผลจากการศึกษา	ร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย
(วัตถุประสงค์ข้อที่ 1) ภูมิหลังของผู้นำและเกษตรกรเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหาร ควรมีการรวบรวมและเผยแพร่ ข้อมูลข่าวสาร ความรู้ที่ช่วยเสริมสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดความมั่นคงทางอาหารให้เกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง โดยเฉพาะอย่างยิ่งกรณีตัวอย่างของความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นกับตัวเกษตรกร และความมั่นคงในอาชีพเกษตรกร โดยมีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมายและตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหาร ครอบคลุมทั้งความรู้เกี่ยวกับสถานการณ์ แนวโน้ม และ	พัฒนาเกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนัก และมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่องร่วมกัน

ผลจากการศึกษา	ร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย
ผลกระทบที่เกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งในมิติของการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ และใส่ใจถึงที่มาของอาหารที่ทุกคนบริโภค การพึ่งตนเองด้านอาหาร สิทธิในระบบอาหารที่เป็นธรรม และการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ข้อมูลข่าวสารความรู้ต่าง ๆ ควรมีรูปแบบที่หลากหลาย เช่น เอกสารสรุปคู่มือ วิดีทัศน์ เพื่อใช้เป็นสื่อประกอบการประชุม การสนทนาร่วมกัน (วัตถุประสงค์ที่ 3) ควรมีการจัดทำและเผยแพร่แบบประเมินตนเองด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่งเป็นแบบประเมินเบื้องต้นที่มีข้อความให้ผู้ทำแบบประเมินได้ทบทวนตนเองและควรออกแบบสำหรับกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น แบบประเมินตนเองด้านความมั่นคงทางอาหารสำหรับเกษตรกร แบบประเมินตนเองสำหรับลูกหลานเกษตรกร แบบประเมินตนเองสำหรับผู้บริโภคสินค้าเกษตร เป็นต้น เพื่อนำมาเป็นแนวทางในการตั้งคำถามและสนทนาร่วมกัน	
(วัตถุประสงค์ที่ 1) พัฒนาผู้นำชุมชนให้มีความสามารถในการจัดประชุมที่ส่งเสริมให้คนในชุมชนทั้งเกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้เกิดความสนใจที่จะเรียนรู้และดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกัน ต้องให้ความสำคัญกับการส่งเสริมสนับสนุนให้เกษตรกรได้เรียนรู้จากประสบการณ์ตรง เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง เห็นช่องทางในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้น ทั้งนี้การประชุมหรือการสนทนาดังกล่าวเกิดขึ้นได้ (วัตถุประสงค์ที่ 1 และ 3) การรวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือคณะทำงานเพื่อแก้ไขปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารของชุมชน มีส่วนสำคัญในการเพิ่มความมั่นใจในการเข้าร่วมกิจกรรมเรียนรู้ พัฒนาตนเอง ดำเนินกิจกรรมต่าง ๆ (วัตถุประสงค์ที่ 3) พัฒนากลุ่มทำงานร่วมกันดำเนินกิจกรรมดังกล่าว โดยเฉพาะ ดังที่มีข้อเสนอว่า ควรเป็นผู้แทนฝ่ายปกครอง เช่น ผู้ใหญ่บ้าน อบต. อสม. เพราะมีบทบาทสำคัญในการจัดทำแผนชุมชน ผู้แทนจากหน่วยงานภาครัฐที่จะช่วยให้คำแนะนำและให้ข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร สุขภาพ เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล	พัฒนาผู้นำหรือกลุ่มเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง

ผลจากการศึกษา	ร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย
ผู้แทนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ร่วมเป็นคณะทำงาน จะช่วยสร้างความเชื่อมั่นให้กับเกษตรกรที่จะร่วมแลกเปลี่ยนเรียนรู้และนำไปสู่การปฏิบัติร่วมกันอย่างต่อเนื่อง	
(วัตถุประสงค์ที่ 1 และ 3) การสนทนาเกี่ยวกับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้นในชุมชน จะช่วยทำให้ความคิด ความเชื่อ และบทบาทของเกษตรกรที่เกี่ยวข้องกับประเด็นดังกล่าวได้รับการวิเคราะห์และสนทนาให้มีความชัดเจนและเป็นรูปธรรมมากยิ่งขึ้น และเป็นประโยชน์ต่อการสร้างความตระหนักในการเรียนรู้และพัฒนาตนเองของเกษตรกรในลำดับต่อไป ประสบการณ์และภูมิหลังของเกษตรกร มีผลต่อการรับรู้และการทำความเข้าใจเกี่ยวกับแนวคิดและสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การส่งเสริมให้เกษตรกรได้เรียนรู้อย่างต่อเนื่องผ่านกิจกรรมกลุ่มหรือชุมชน เป็นปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้เพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร และมีส่วนสำคัญในการเสริมความมั่นใจให้กับเกษตรกรในการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิต ยอมรับบทบาทใหม่จากมุมมองที่เปลี่ยนไปและดำเนินกิจกรรมด้านความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง (วัตถุประสงค์ที่ 3) ควรมีหลักสูตรอบรม มีคู่มือ และสื่อสำหรับเกษตรกรที่สนใจรวมกลุ่มกันเรียนรู้ประเด็นดังกล่าว เป็นแนวทางหรือกรณีตัวอย่างให้ได้ไปศึกษาเพื่อนำมากำหนดแนวทางเรียนรู้ร่วมกัน เช่น ถ้าเป็นผู้นำชุมชนเป็นเกษตรกร หรือเป็นอาสาสมัครสาธารณสุข จะมีแนวทางส่งเสริมการเรียนรู้อย่างไร เพราะกรณีศึกษาที่มีอยู่ส่วนใหญ่จะเน้นไปว่าทำอะไรจึงสำเร็จ แต่ไม่มีรายละเอียดของขั้นตอน หรือประชุมควรเริ่มอย่างไร ตั้งคำถามอะไร อะไรไม่ควรถาม คล้ายกับหนังสือคู่มือการจัดการเรียนรู้	ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร
(วัตถุประสงค์ที่ 1) ชุมชนที่มีการดำเนินกิจกรรมร่วมกันอย่างต่อเนื่องเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร พบว่า ผู้นำกลุ่ม ผู้นำชุมชน และสมาชิกได้รับการ	สร้างกลไกความร่วมมือในทุกกระดับที่ส่งเสริมให้

ผลจากการศึกษา	ร่างข้อเสนอเชิงนโยบาย
พัฒนาความรู้และความสามารถที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารอย่างต่อเนื่อง และการสนับสนุนทางวิชาการจากหน่วยงานองค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกร/สมาชิกกลุ่ม/ชุมชน ชุมชนที่สามารถเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคงทางอาหารเข้ากับนโยบายหรือแผนพัฒนาท้องถิ่นและชุมชนได้ มีแนวโน้มที่โครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารจะได้รับการส่งเสริมและสนับสนุนทั้งจากภายในและภายนอกชุมชน ควรสนับสนุนให้มีการสำรวจและจัดทำระบบฐานข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน และส่งเสริมให้มีการสำรวจและนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์และประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อนำไปใช้ในการวางแผนปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งระดับครัวเรือน ชุมชน และท้องถิ่น (วัตถุประสงค์ที่ 1 และ 3) สถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน ควรให้ความสำคัญกับการเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคงทางอาหารกับรายวิชาพื้นฐานในหลักสูตรหรือกิจกรรมในโรงเรียน เช่น รู้วิถีปลูก รู้ที่มาของอาหารกับวิชาวิทยาศาสตร์ ส่งเสริมให้นักเรียนได้มาเรียนรู้ในไร่ นา สวน กับพ่อแม่ รู้จักเลือกทานอาหารปลอดภัยถูกหลักโภชนาการ เป็นต้น รัฐบาลควรให้ความสำคัญกับการส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาความรู้ การวิจัย และจัดการความรู้ในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การรักษาเสถียรภาพในการผลิตอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนเกษตรกร เช่น การส่งเสริมให้มีการคุ้มครองพื้นที่ทำการเกษตร การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน การส่งเสริมให้เกษตรกรและประชาชนทั่วไปมีความรู้ด้านความมั่นคงทางอาหาร เช่น การเข้าถึงอาหารและการพึ่งตนเองด้านอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ สิทธิในระบบอาหาร รวมไปถึงการให้ความรู้และการส่งเสริมพฤติกรรมบริโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน	เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

จากตารางข้างต้นนำมาสู่ร่างข้อเสนอเชิงนโยบายเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร แบ่งเป็น 4 ด้าน ดังนี้

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 1 ส่งเสริมเกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้มีความรู้ ความเข้าใจ ตระหนัก และมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนอย่างต่อเนื่องร่วมกัน

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 2 ส่งเสริมให้มีกลุ่มปฏิบัติการหรือคณะทำงานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 4 สร้างกลไกความร่วมมือในทุกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

ในแต่ละข้อเสนอเชิงนโยบายจะสอบถามความคิดเห็นของผู้ทรงคุณวุฒิ 2 ส่วน คือ ความสอดคล้องและความตรงกับเนื้อหาซึ่งเป็นข้อค้นพบจากการวิจัยในครั้งนี้ และความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติของข้อเสนอเชิงนโยบายและแนวปฏิบัติของร่างข้อเสนอเชิงนโยบายที่จัดทำขึ้น

**ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 1 ส่งเสริมเกษตรกรและผู้มีส่วนเกี่ยวข้องให้มีความรู้ ความเข้าใจ เห็น
ความสำคัญ และมีส่วนร่วมในการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชน
อย่างต่อเนื่องร่วมกัน**

แนวปฏิบัติ

1.1 จัดทำสื่อเพื่อเผยแพร่แนวคิดพื้นฐานได้แก่ ความหมาย ตัวชี้วัด ตัวอย่างสถานการณ์ แนวโน้ม และผลกระทบที่เกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร มีกรณีตัวอย่างของสถานการณ์ที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรจากภูมิภาคและภูมิภาคและภูมินิเวศน์ต่าง ๆ เช่น ปัญหาอาหารไม่เพียงพอต่อการบริโภคในชีวิตประจำวัน ปัญหาอาหารไม่ปลอดภัย ปัญหาหนี้สินจากระบบเกษตรมุ่งผลิตเพื่อขาย โดยนำเสนอในรูปแบบที่หลากหลายเพื่อง่ายต่อการเข้าถึง เช่น เอกสาร คู่มือ แผ่นพับ วีดิทัศน์ โปสเตอร์ และผ่านสถาบันต่าง ๆ ที่มีบทบาทสำคัญในชุมชน ได้แก่ ผู้นำชุมชน สถานศึกษา โรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพประจำตำบล อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน เจ้าหน้าที่ภาครัฐ หอกระจายข่าวชุมชน หรือผ่านเครือข่ายสังคมออนไลน์ต่าง ๆ

1.2 มีการศึกษาและรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับความสำเร็จของกลุ่มและชุมชนที่มีการเรียนรู้และเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารของชุมชนบนฐานของการพัฒนาความสามารถในการพึ่งตนเองและจัดการตนเองด้านอาหารของครัวเรือนและชุมชน เพื่อนำเสนอข้อมูลที่เป็นแนวทางปฏิบัติในการเปลี่ยนแปลงแบบแผนการผลิตและการบริโภค การเปลี่ยนแปลงบทบาทและความสัมพันธ์ทางสังคมรวมทั้งการจัดการทรัพยากรทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน

1.3 จัดให้มีแหล่งทรัพยากรการเรียนรู้สำหรับเผยแพร่ชุดความรู้ ที่เป็นรูปธรรมและเป็นประโยชน์ต่อการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตและการบริโภคที่เกี่ยวข้องกับการเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพ ความปลอดภัยด้านอาหารและโภชนาการ การพึ่งตนเองด้านอาหาร และสิทธิในระบบอาหารที่เป็นธรรม โดยมีการจำแนกกรณีศึกษาเป็นหมวดหมู่ให้ง่ายต่อการเข้าถึงและนำไปใช้ เช่น จำแนกตามผู้นำการเปลี่ยนแปลง เช่น กลุ่มเกษตรกร อสม. หรือผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำท้องถิ่น หรือจำแนกตามมิติความมั่นคงทางอาหาร เช่น ผลกระทบจากการใช้ยาฆ่าหญ้าที่มีต่อสุขภาพ สิทธิเข้าถึงแหล่งอาหาร ความปลอดภัยในอาหาร และความไม่สมดุลระหว่างรายได้และรายจ่ายในการผลิตพืชอาหารและพืชเศรษฐกิจ

1.4 สนับสนุนให้มีกิจกรรมส่งเสริมการเรียนรู้ สร้างความเข้าใจให้ผู้คนทั่วไปตระหนักว่า ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารเป็นปัญหาที่เกิดขึ้นได้กับทุกคนและทุกคนมีส่วนร่วมทั้งในการสร้างและแก้ปัญหาเหล่านั้น เช่น ปัญหาความไม่มั่นคงทางอาหารของเกษตรกร ที่สัมพันธ์กับความไม่มั่นคงทางอาหารและคุณภาพชีวิตของคนเมืองซึ่งเป็นผู้บริโภคกลุ่มใหญ่ เช่น เรียนรู้ด้วยตนเองจากแผ่นพับ วีดิทัศน์ หรือ เรียนรู้จากการอบรม การประชุม การสัมมนาต่าง ๆ

1.5 ส่งเสริมให้มีการศึกษา พัฒนา และเผยแพร่แบบประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหาร ด้วยตนเองในระดับบุคคล ระดับครัวเรือน ที่เหมาะสมกับสมาชิกในชุมชนเกษตรที่มีความแตกต่าง ในช่วงวัยและบทบาทหน้าที่ทางสังคม ซึ่งเป็นแบบประเมินเบื้องต้นที่มีข้อความให้ผู้ทำแบบประเมิน ได้ทบทวนตนเองและควรออกแบบสำหรับกลุ่มคนที่หลากหลาย เช่น แบบประเมินตนเองด้านความมั่นคงทางอาหารสำหรับเกษตรกร แบบประเมินตนเองสำหรับลูกหลานเกษตร แบบประเมินตนเองสำหรับผู้บริโภคสินค้าเกษตร เป็นต้น เพื่อใช้แบบประเมินเป็นเครื่องมือในการเรียนรู้ ความเข้าใจ มุมมอง ความคิดเห็น เกี่ยวกับสถานการณ์ ก่อนจะนำไปสู่การศึกษาข้อมูลตัวชี้วัดความมั่นคงทางอาหารซึ่งมีหลายหน่วยงานจัดทำและเผยแพร่ออกมาเพื่อนำมาประกอบการวิเคราะห์และวางแผนชุมชนต่อไป

ผลการประเมินข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 1

1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....

.....

.....

2) มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไข เป็น

.....
 .....
 .....
 .....
 ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 2 ส่งเสริมให้มีการพัฒนาผู้นำและตั้งคณะทำงานเพื่อส่งเสริมการเรียนรู้สู่ การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตรอย่างต่อเนื่อง

แนวปฏิบัติ

2.1 กำหนดให้มีการสรรหาผู้แทนชุมชนเพื่อเป็นคณะทำงานในการส่งเสริมการเรียนรู้ รวม ประเมินและติดตามสถานการณ์ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน คณะทำงานควรประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้านและกรรมการหมู่บ้าน ผู้แทนจากองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ผู้แทนจากส่วนงานราชการที่เกี่ยวข้อง เช่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรประจำตำบล ผู้แทนจากโรงพยาบาลส่งเสริมสุขภาพตำบล ครู เป็นต้น เพื่อเป็นคณะทำงานส่งเสริมการเรียนรู้สู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชนเกษตร โดยคำนึงถึงการวิเคราะห์ข้อมูลของบุคคล กลุ่ม องค์กรต่าง ๆ ในชุมชน เพื่อกำหนดโครงสร้างของกลุ่มหรือองค์กรในการจัดการเรียนรู้ที่เหมาะสมกับบริบทของชุมชน ซึ่งอาจเชื่อมโยงกับกลุ่มกิจกรรมที่มีอยู่เดิมหรือตั้งคณะทำงานขึ้นมาเฉพาะเพื่อดำเนินการในประเด็นดังกล่าว

2.2 ส่งเสริมบทบาทและพัฒนาศักยภาพคณะทำงานเพื่อการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อดำเนินกิจกรรมที่ส่งเสริมการเรียนรู้ของเกษตรกรและสมาชิกในชุมชนที่ให้ความสำคัญของการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน เช่น พัฒนาหลักสูตรอบรมเกี่ยวกับเทคนิคการสนทนากลุ่มเพื่อการเปลี่ยนแปลงและการวางแผนเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารในระดับครอบครัวและชุมชน สร้างเครือข่ายการเรียนรู้เพื่อเป็นช่องทางในการแลกเปลี่ยน เรียนรู้ และพัฒนาศักยภาพผู้แทนชุมชนและคณะทำงานดังกล่าว

2.3 ศึกษาและพัฒนาคู่มือหรือแนวปฏิบัติสำหรับผู้นำและคณะทำงานในการส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ของเกษตรกรที่ให้ความสำคัญกับการประชุมหรือการสนทนาเพื่อนำไปสู่การสร้าง ความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงตนเองและครอบครัวเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารครอบครัวและชุมชน

ผลการประเมินข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 2

1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไข เป็น

.....

.....

.....

.....

2) ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....

.....

.....

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

.....

.....

.....

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3 ส่งเสริมกระบวนการเรียนรู้ที่ให้ความสำคัญกับการเปลี่ยนแปลงมโนทัศน์ ด้านความมั่นคงทางอาหารของชุมชนเกษตร

แนวปฏิบัติ

3.1 ให้ความสำคัญกับการสร้างความตระหนักถึงความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งในระดับครัวเรือนและชุมชน ว่าเป็นการเรียนรู้บนฐานของการทำความเข้าใจในสถานการณ์ แนวโน้ม และผลกระทบที่จะเกิดจากความไม่มั่นคงทางอาหารร่วมกัน โดยเกษตรกรเป็นผู้ประเมินตนเอง ผ่านการวิเคราะห์เชื่อมโยงความคิด ความเชื่อ บทบาท และพฤติกรรมในปัจจุบันที่มีความสัมพันธ์กับสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารหรือความเสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารในประเด็นใด เพื่อสร้างความตระหนักถึงความต้องการจำเป็นในการเปลี่ยนแปลง จากนั้นจึงหาข้อสรุปร่วมกันเพื่อกำหนดเป้าหมายที่พึงประสงค์ว่าจะเปลี่ยนแปลงสถานการณ์ดังกล่าว และนำไปสู่การพิจารณาทางเลือกและแนวปฏิบัติใหม่ของเกษตรกรเพื่อนำไปสู่สถานการณ์ดังกล่าวได้ชัดเจนขึ้น

3.2 มีการศึกษาและเผยแพร่แนวทางการจัดสภาพแวดล้อมที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้ประเมินตนเอง ยอมรับความเชื่อ และพร้อมเรียนรู้และพัฒนาตนเองท่ามกลางบทบาทใหม่ที่กำหนดขึ้น เป็นการสนทนาที่เปิดโอกาสให้เกษตรกรได้รับรู้และเข้าใจถึงสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้น ผ่านการวิเคราะห์เชื่อมโยงกับประสบการณ์ของเกษตรกรในระดับปัจเจกและครัวเรือนที่เป็นอยู่ ณ ปัจจุบัน ภายในบริบทชุมชน ณ ขณะนั้นที่มีผลต่อสถานการณ์ความไม่มั่นคงทางอาหารที่เกิดขึ้น เช่น คู่มือการจัดประชุมหรือสนทนากลุ่ม

3.3 ส่งเสริมให้เกษตรกรได้เรียนรู้ต่อเนื่องผ่านกิจกรรมกลุ่มหรือชุมชนในลักษณะของการเป็นเพื่อนร่วมทางเรียนรู้และปฏิบัติการ โดยมีการกำหนดเป้าหมายของการเรียนรู้ บทบาทของสมาชิกในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ร่วมกันในระดับกลุ่มหรือคณะทำงานระดับชุมชน กำหนดเงื่อนไขและข้อตกลงที่ทำให้สมาชิกได้แลกเปลี่ยนและรับฟังความรู้ ข่าวสาร ข้อมูล ความคิดเห็นต่าง ๆ อย่างต่อเนื่อง รวมทั้งกระบวนการที่ทำให้เกษตรกรได้แลกเปลี่ยน รับฟัง และร่วมกันหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินตามแผนของครัวเรือนและชุมชน ในบรรยากาศของการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกันและกัน

3.4 พัฒนาระบบและกลไกการให้คำแนะนำปรึกษารายครัวเรือนเกี่ยวกับการจัดการระบบการผลิตและการบริโภคภายในครัวเรือนที่ทำให้เกษตรกรเห็นแนวทางในการเรียนรู้ การปฏิบัติ และผลประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นได้อย่างชัดเจน โดยเฉพาะอย่างยิ่งในเกษตรกรรายย่อยที่มีภาวะหนี้สิน ครัวเรือนและมีความจำเป็นในการใช้จ่ายทั้งด้านการศึกษาของลูกหลานหรือการเพาะปลูกในรอบถัดไป เช่น จัดให้มีการประชุมหรือการสนทนาในการวิเคราะห์สถานการณ์และการแสวงหาทางเลือก

โดยมีผู้เชี่ยวชาญทั้งด้านความมั่นคงทางอาหาร ด้านการเกษตร ด้านสุขภาพ และด้านการศึกษาร่วม
อยู่ในการประชุมหรือการสนทนา

ผลการประเมินข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 3

1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....

.....

.....

2) มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไข เป็น

.....

.....

.....

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

.....

.....

.....

ข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 4 สร้างกลไกความร่วมมือในทุกกระดับที่ส่งเสริมให้เกิดการเรียนรู้และการเปลี่ยนแปลงเพื่อนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของชุมชน

แนวปฏิบัติ

8.1 พัฒนาระบบฐานข้อมูลและสารสนเทศที่เกี่ยวข้องกับความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน และส่งเสริมให้มีการสำรวจและนำข้อมูลดังกล่าวมาใช้ในการวิเคราะห์และประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน เพื่อประกอบการวางแผนปฏิบัติการเพื่อเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหารทั้งระดับครัวเรือน ชุมชน และท้องถิ่นต่อไป

8.2 กำหนดให้ประเด็นความมั่นคงทางอาหารเป็นประเด็นสำคัญที่ควรระบุในนโยบาย ยุทธศาสตร์ หรือแผนพัฒนาท้องถิ่นและชุมชน เพื่อส่งเสริมให้มีการพัฒนาโครงการหรือกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเสริมสร้างความมั่นคงทางอาหาร ซึ่งเอื้อต่อการเข้าถึงการสนับสนุนทั้งด้านงบประมาณและทรัพยากรจากภายในและภายนอกชุมชน

8.3 สำรวจความรู้และพฤติกรรมที่เสี่ยงต่อความไม่มั่นคงทางอาหารของประชาชนในกลุ่มต่าง ๆ เพื่อกำหนดแนวทางในการส่งเสริมการเรียนรู้ด้านความมั่นคงทางอาหารได้สอดคล้องกับสถานการณ์ และการส่งเสริมพฤติกรรมการบริโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

8.4 สร้างเครือข่ายสนับสนุนทางวิชาการ ประกอบด้วยหน่วยงาน องค์กร และสถานศึกษาต่าง ๆ โดยคำนึงถึงปัญหาและความต้องการของชุมชนเกษตร เช่น การเก็บรวบรวมข้อมูลเพื่อประเมินสถานะความมั่นคงทางอาหารของชุมชน การให้ความรู้และสนับสนุนเทคโนโลยีในการการเพิ่มผลผลิตการผลิตในระบบเกษตรกรรมยั่งยืน การจัดการทรัพยากรดินและน้ำ การจัดการตลาดที่เป็นธรรม การฟื้นฟู ปรับปรุง และพัฒนาพันธุ์พืช

8.5 ส่งเสริมให้สถาบันการศึกษาทั้งในระบบและนอกระบบโรงเรียน มีบทบาทในการเชื่อมโยงประเด็นความมั่นคงทางอาหารเข้ากับรายวิชาพื้นฐานในหลักสูตรหรือกิจกรรมในโรงเรียน เช่น รู้วิถีปลูก รู้ที่มาของอาหารกับวิชาวิทยาศาสตร์ ส่งเสริมให้นักเรียนได้มาเรียนรู้ในไร่ นา สวนกับพ่อแม่ รู้จักเลือกทานอาหารปลอดภัยถูกหลักโภชนาการ เป็นต้น

8.6 ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือระหว่างหน่วยงาน องค์กรที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาความรู้ การวิจัย และจัดการความรู้ในเรื่องความมั่นคงทางอาหาร การรักษาเสถียรภาพในการผลิตอาหารอย่างยั่งยืนของชุมชนเกษตรกร เช่น การส่งเสริมให้มีการคุ้มครองพื้นที่ทำการเกษตร การจัดการทรัพยากรอย่างยั่งยืน

8.7 ส่งเสริมให้เกษตรกรและประชาชนทั่วไปมีความรู้ด้านความมั่นคงทางอาหาร เช่น การเข้าถึงอาหารและการพึ่งตนเองด้านอาหารในระดับครัวเรือนและชุมชน การเข้าถึงอาหารที่มีคุณภาพสิทธิในระบบอาหาร รวมไปถึงการให้ความรู้และการส่งเสริมพฤติกรรมบริโภคที่เหมาะสมในระดับบุคคล ครัวเรือน และชุมชน

ผลการประเมินข้อเสนอเชิงนโยบายที่ 4

1) มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน มีความสอดคล้องและตรงกับเนื้อหา คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....

.....

.....

2) ความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ มีข้อพิจารณาและข้อคิดเห็น ดังนี้

.....

.....

.....

สรุปความเห็นที่ประเมิน คือ

☐ มากที่สุด	☐ มาก	☐ ปานกลาง	☐ น้อย	☐ ไม่เหมาะสม ควรแก้ไขเป็น

.....

.....

.....

ข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะเพิ่มเติมอื่น ๆ

.....

.....

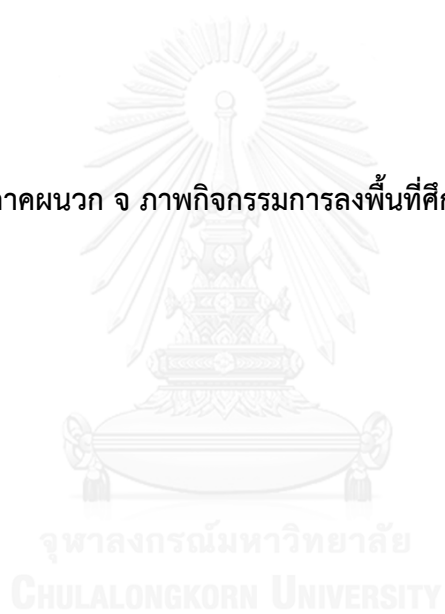
ทั้งนี้ผู้วิจัย ขอความอนุเคราะห์รับผลการประเมิน ฯ กลับด้วยตนเอง

ขอขอบพระคุณท่านผู้ทรงคุณวุฒิทุกท่าน

ที่ให้ความอนุเคราะห์เสนอข้อคิดเห็นและข้อเสนอแนะอันมีค่ายิ่ง

ผู้วิจัย

ภาคผนวก จ ภาพกิจกรรมการลงพื้นที่ศึกษาชุมชน

ภาพกิจกรรมตามวัตถุประสงค์ที่ 1

การศึกษากระบวนการส่งเสริมการเรียนรู้ของชุมชนต้นแบบที่นำไปสู่การเปลี่ยนแปลงด้านความมั่นคงทางอาหารในชุมชน

ประวัติผู้เขียนวิทยานิพนธ์

นางสาวพรรณภัทร ปลั่งศรีเจริญสุข เกิดเมื่อวันที่ 25 กันยายน พุทธศักราช 2522 ที่ กรุงเทพมหานคร สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาบัณฑิต สังคมสงเคราะห์ศาสตร์บัณฑิต มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปีการศึกษา 2543 จากนั้นได้เข้าศึกษาต่อระดับบัณฑิตศึกษา และสำเร็จการศึกษาหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีการศึกษา 2551 และได้เข้าศึกษาต่อระดับดุษฎีบัณฑิต ภาควิชา การศึกษาตลอดชีวิต คณะครุศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เมื่อปีการศึกษา 2554 ปัจจุบัน เป็นอาจารย์ประจำภาควิชาการศึกษาตลอดชีวิต คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

